

ՇԵՄՈՒԹՈՆԻ EKONOMISTI

Եվրոպական Երևան-Վենետիկյան Գիտություն
International Scientific - Analytical Journal

4

2019

ԺՄԹՈՒՆ – VOLUME

XV

UDC33

ე-49

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Paata Gugushvili Institute of Economics

ეკონომისტი

EKONOMISTI

2019

4

ბოთი-VOLUME

XV

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

საერთაშორისო რეცენზირებადი სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics
International Reviewed Scientific-Analytical Journal**

ERIHPLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

გამოდის 2009 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2016 წლიდან – კვარტალში ერთხელ

**Published since January 2009 once in two months,
Since 2016 - Quarterly**

-

*რედაქციის მისამართი: თბილისი, 0105, გ. კიკოძის ქ. 14;
ტელ.: 293 34 44; 599 970103.*

**Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street,
tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103.**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭო

პროფესორები:

რამაზ აბესაძე (მთავარი რედაქტორი), იური ანანიაშვილი, გივი ბედიანაშვილი, თეიმურაზ ბერიძე, გიორგი ბერულავა, ვახტანგ ბურდული, რევაზ გველესიანი, რევაზ გოგოხია, რევაზ კაკულია, თემურ კანდელაკი, მურმან კვარაცხელია, პაატა კოლუაშვილი, ალფრედ კურატაშვილი, ელგუჯა მექვაბიშვილი, სოლომონ პავლიაშვილი, ვლადიმერ პაპავა (აკადემიკოსი), უშანგი სამადაშვილი, ავთანდილ სილაგაძე (აკადემიკოსი), ავთანდილ სულაბერიძე, თეიმურაზ შენგელია, ნოდარ ჭითანავა, ეთერ ხარაიშვილი, მიხეილ ჯიბუტი.

მთავარი რედაქტორის თანაშემწე – ეკონომიკის დოქტორი **მამუკა ხუსკივაძე**

პასუხისმგებელი მდივანი – ეკონომიკის დოქტორი **თეა ლახარაშვილი**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭოს უცხოელი წევრები

ფრენკ არაუჰო (პროფესორი, ფილოსოფიის დოქტორი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი ბერკლი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი დევისი, (კალიფორნია, აშშ)), ლარისა ბელინსკაია (ვილნიუსის უნივერსიტეტი), რუსლან გრინბერგი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), სიმონე გუერჩინი (ფლორენციის უნივერსიტეტი), ბარნი ერედია (პროფესორი, საგანმანათლებლო კონსორციუმ ინსტიტუტის პრეზიდენტი (ქ. აბტოსი, კალიფორნია, აშშ)), ვოლფგანგ ვენგი (ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ტომას დ. ვილეტი (კლერმონტის უნივერსიტეტი), ელდარ ისმაილოვი (ბაქოს სოციალური მართვისა და პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი), გინდრა კასნაუსკიენე (ვილნიუსის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ბიზნესის სკოლა), სტივენ კოენი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი, მდგრადი მენეჯმენტის სკოლის დირექტორი (ქ. ნიუ იორკი, აშშ)), სლავომირ პარტიცკი (იოანე პავლე II-ს სახელობის ლუბლიანას კათოლიკური უნივერსიტეტი), გალინა სავინა (ხარკოვის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ჯეფრი საქსი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი, გაეროს მთავარი მრჩეველი (ქ. ნიუ იორკი, აშშ)), დიმიტრი სოროკინი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტი), დაროლ ჯ. სტეინლი (პეპერდაინის უნივერსიტეტი), ალექს სტუპნიცკი (ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი), ადამ ნიუმენ ტიორნერი (მენეჯმენტის პროფესორი, ლესტერის უნივერსიტეტი (ლესტერი, დიდი ბრიტანეთი)).

SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Professors:

Ramaz Abesadze (Editor-in-chief), Yuri Ananiashvili, Givi Bedianashvili, Teimuraz Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava, Revaz Gogokhia, Revaz Gvelesiani, Mikheil Jibuti, Revaz Kakulia, Eter Kharashvili, Paata Koghuashvili, Alfred Kuratashvili, Murman Kvaratskhelia, Temur Kandelaki, Elguja Mekvabishvili, Vladimer Papava (academician), Solomon Pavliashvili, Ushang Samadashvili, Teimuraz Shengelia, Avtandil Silagadze (academician), Avtandil Sulaberidze.

Assistant Editor-in-chief – Doctors of economics **Mamuka Khuskivadze**

Executive Secretary – Doctors of economics **Tea Iazarashvili**

FOREIGN MEMBERS OF THE SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Frank P. Araujo (Professor, PhD at University California at Berkeley, University California at Davis), Larisa Belinskaia (Vilnius University), Steven Cohen (Professor at Columbia University, Director of the Master of Science in Sustainability Management (New York, USA)), Barney Eredia (Professor, President at Educational Consortium Institute at Aptos (CA, USA)), Ruslan Grinberg (Institute of Economics of RAS), Simone Guercini (University of Florence), Eldar Ismailov (Baku Institute of Social Management and Political Science), Gindra Kasnauskiene (International Business School of Vilnius University), Slavomir Partycki (The John Paul II Catholic University of Lublin), Jeffrey D. Sachs (Professor at Columbia University, Senior UN advisor (New York, USA)), Galina Savina (Kharkiv Technical University), Dmitri Sorokin (Institute of Economics of RAS), Darrol J. Stanley (University of Pepperdine), Oleksiy Stupnitsky (Taras Shevchenko National University of Kyiv), Adam Newman Turner (Professor of Management at Leicester University, The United Kingdom (UK)), Wolfgang Weng (Technical University of Berlin), Thomas D. Willett (Claremont Graduate University).

ს ა ო ნ ი შ ი - CONTENTS

ინოვაციური ეკონომიკა – INNOVATIVE ECONOMICS

<i>Ramaz Abesadze</i> – Innovative Policies of Post-Soviet Countries	7
<i>Рамаз Абесадзе</i> – Иновационная политика постсоветских стран	16
<i>რამაზ აბესადე</i> – პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ინოვაციური პოლიტიკა	26

ზოგადი ეკონომიკური თეორია – GENERAL ECONOMIC THEORY

<i>Альфред Кураташвили</i> – Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц – необходимая научная основа искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса	37
<i>Alfred Kuratashvili</i> – Theory of balance of rights and responsibility of officials – necessary scientific basis eradicating economic fascism and criminal business (Expanded Summary)	45
<i>ალფრედ კურატაშვილი</i> – თანამდებობის პირთა უფლებებისა და პასუხისმგებლობის ბალანსირების თეორია – ეკონომიკური ფაშიზმისა და კრიმინალური ბიზნესის აღმოფხვრის აუცილებელი მეცნიერული საფუძველი (ვრცელი რეზიუმე)	47

ბიზნესი – BUSINESS

<i>ნათელა ლაცაბიძე, მურმან ცარციძე, გიორგი ხმალაძე, ნიკოლოზ ხმალაძე</i> – საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების მეთოდები და პრაქტიკაში გამოყენების თავისებურებები	49
<i>Natela Latsabidze, MurmanTsartsidze, Giorgi Khmaladze, Nikoloz Khmaladze</i> – Enterprise (business) Valuation Methods and the Peculiarities of their Employment in Practice	59
<i>რამაზ ოთინაშვილი, ევგენი ბარათაშვილი, თამარ ლაგვილავა</i> – ბიზნესის კონკურენტუნარიანობის აქტუალური საკითხები	62
<i>Ramaz Otinashvili, Evgeni Baratashvili, Tamar Lagvilava</i> – Topical issues of business competitiveness (Expanded Summary)	67

<i>თეიმურაზ გოგოხია</i> – ბიზნესგარემო, ინოვაცია და მწარმოებლურობა გარადამავალი ეკონომიკების პირობებში: ანალიზი ფირმის დონეზე	69
<i>Teimuraz Gogokhia</i> – Business Environment, Innovation and Productivity in Transition Economies: a Firm-Level Analysis (Expanded Summary)	87

მაკროეკონომიკა – MACROECONOMICS

<i>Gurbanov Tariyel Musallim oglu, Mustafayev Asif Mirlazim oglu</i> – Evaluation of the use of budgetary costs to improve the economic role of the State	88
<i>გურბანოვი ტარიელ მუსალიმ ოღლი, მუსტაფაევი ასიფ მირლაზიმ ოღლი</i> – საბიუჯეტო ხარჯების გამოყენების შეფასება სახელმწიფოს ეკონომიკური როლის გასაუმჯობესებლად (რეზიუმე)	95
<i>მურმან კვარაცხელია</i> – ეკონომიკური თავისუფლების ხარისხი საქართველოში	96
<i>MurmanKvaratskhelia</i> – Degree of Economic Freedom in Georgia (Expanded Summary)	103

საქართველოს ეკონომიკა – ECONOMY OF GEORGIA

Иосиф Арчвадзе – Экономика Грузии перед распадом СССР: сравнительный аспект (Было ли благосостояние в Грузии выше, чем в среднем по СССР?)	106
იოსებ არჩვაძე – საქართველოს ეკონომიკა სსრკ-ის დაშლის წინ: შედარებითი ასპექტი (იყო თუ არა კეთილდღეობა საქართველოში უფრო მაღალი, ვიდრე საშუალოდ სსრკ-ში?) (რეზიუმე)	125
Joseph Archvadze – Georgia before the collapse of the USSR: a comparative aspect (Was welfare in Georgia higher than the USSR average?) (Expanded Summary)	127

სოფლის მეურნეობა – AGRICULTURE

პაატა კოღუაშვილი, ნიკო ჩიხლაძე – „სოფლად ნუ ჩაკლავ სიცოცხლეს, ქალაქი წაგიხდებო“	129
Paata Koguashvili, Niko Chikhladze – “Don't Lose Life in a Rural areas, You Will destroythe City” (Expanded Summary)	134

ზონანსები – FINANCE

Davit Jalaghonia, Irma Gelantia-Akvlediani – The Role of Internal Audit for Corruption and Fraud Prevention in the Georgian Public Administration	136
დავით ჯალაღონია, ირმა გელანტია-აკვლედია – შიდა აუდიტის როლი კორუფციისა და თაღლითობის პრევენციისათვის საქართველოს საჯარო მმართველობაში (რეზიუმე)	144
ერეკლე პირველი – ფინანსური გა(უ)მჭვირვალობა საქართველოში: ინფორმაციის მოპოვების სირთულის გაზომვა	145
Erekle Pirveli – (UN)-Transparency Within Georgian Private Sector: Measuring the Complexity of Data Access (Expanded Summary)	160

მენეჯმენტი – MANAGEMENT

ნინო ფარესაშვილი – კონფლიქტების მართვის ზეგავლენა პერსონალის ქცევაზე	162
Nino Paresashvili – Conflict Management Impact on Employee Behavior	172

**დოქტორანტიებისა და მამბისტრანტიების სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF DOCTORAL STUDENTS AND UNDERGRADUATES**

მაია გრიგოლია – ფისკალური მულტიპლიკატორის გაანგარიშება დანახარჯები-გამოშვების ცხრილების საშუალებით საქართველოსთვის	174
Maya Grigolia – Fiscal Policy Multiplier Calculation Using Input-Output Tables for Georgia (Expanded summary)	182
Erekle Zarandia – The Role of Fiscal Decentralization in the Process of Building Strong Municipality, Georgia (Case of Samegrelo and Upper Svaneti region)	184
ერეკლე ზარანდია – ფისკალური დეცენტრალიზაციის როლი ფინანსურად ძლიერი მუნიციპალიტეტის შექმნის პროცესში, საქართველო (სამეგრელო - ზემო სვანეთის რეგიონის მაგალითზე)	192
ლევან კიკილაშვილი, რუსუდან კვარაცხელია – ეკოქალაქის როლი და მნიშვნელობა ადამიანის სიცოცხლის ხარისხის ამაღლებაში	200
Levan kikilashvili, Rusudan Kvaratskhlelia – Ecocity role and importance in empowering of human life degree (Expanded summary)	209
Ani Kalandia – Ease of Doing Business Ranking 2020	211
ანი კალანდია – ბიზნესის კეთების სიმარტივის 2020 წლის რეიტინგი	216

Ramaz Abesadze

Doctor of Economy, Professor

INNOVATIVE POLICIES OF POST-SOVIET COUNTRIES

Summary. *In the article is scrutinized the innovative policies of economics in the post-Soviet countries. There is identified advantages and disadvantages of that policy, its common and distinctive marks. Also are proposed the key directions for improving innovative policies in economics in these countries.*

Keywords: *Innovation, Innovation Economy, Innovation Policy, Innovation System*

Introduction

Every country, no matter in what level of development it is, in the modern time should be able to strive an effective system of innovations that would be based on its own research. To do this, the government must create the conditions for enhancing innovation activities, for increasing an innovative components in economy. First of all, government should define the country's innovation policy and formulate the legal basis for innovative development.

Innovations are held from immemorial time, but the period from innovation to innovation was too long (see table). The thousands of years had been passed before the next innovation reached. However, the magnitude of that term was gradually diminishing nowadays, from millennia to several years. And in that case, should be remarked the post-industrial period of industrial civilization - the post-industrial society . That society is characterized by a highly diversified market economy and a high level of socioeconomic development. It is based on: knowledge, the flow of innovations, technologies, information, institutions, human capital, organizing of enterprises, products, etc. The continual improvement; intellectual work of scientists and innovators, and not only just capital. Science- Invention- Innovation – are united organic developing factors in such economy. And that's why the relevant economy of that society is called the innovation economy.

In the process of today's world development, countries look very unequal and therefore, according to the level of their development, they are basically divided into developed and developing countries. Separately should be marked out the post-communist countries, these countries have refused to rule of administrative-economic system and have moved to a market economy. The main task of developing and post-communist countries is to move to innovation economy. However, that process is a quite complex issue, as it requires deep, profound and qualitative changes, the continually efforts and strong links between high-level scientific potential, advanced technologies, science and enterprise which will, of course, be achieved at the concrete and investigated level of economic development. And the government's role in accelerating that process is enormous. Practice shows that countries where governments were able to make qualitative changes, these countries have quickly advanced economics, while those whose governments made mistakes on that path of reforms and failed to make qualitative changes , they are seriously behind.

The post-Soviet countries need a certain approach, as the command-and-control system of the economy was the most rigorous in these countries, so the transition to an innovation economy was mostly difficult there, but situation is different even between these countries. For example, Lithuania, Latvia and Estonia have been able to develop a highly developed national innovation systems, they became full members of the European Union, and these systems are currently operating within the EU's integrated innovation system. Thus, we will only deal with

situation in the rest of the post-Soviet countries in view of the innovative policies of all of them.

Technological innovations by historical epochs¹

The historic era	Technological innovation
Mesolithic (10-8 millennia BC)	The Arrow Fletching, Boats, Ceramics
Neolithic (7-4 millenniums BC)	The Basic Farming, Livestock, Craftsmanship, Construction
Pre-class civilization (from the 3rd millennium BC to the new millennium)	Melting of Metals (Copper, Bronze, Gold), Irrigation of Land Metal Weapons, The Wheels
An ancient civilization (the second half of the 1st millennium BC - the first half of the first millennium AD)	Iron Ore, Iron Works and Ammunition, Steel.
Medieval Civilization (VI-XIV centuries)	Windmill, Clock, Fire Guns, Compass, Multi-Deck Ships
EARLY INDUSTRIAL MACHINERY (XV-XVIII centuries)	Commodities, Coal, Manufactures, Artillery, Rifles, Revolvers
Industrial Civilization (Rear Thirteenth Century - End of XX Century)	Machinery, Steam Engine, Railway, Electricity, Internal Engine, Aviation, Atomic Energy, Nuclear Weapons, Computers , The Internet

Russia²

The first document expressing Russia's innovative state policy was “ The Federal Law on Science and State Scientific and Technical Policy “ (1996). The law defines the main goals and principles of state innovation policy [Щитова... 2014].

Thereafter, two documents were adopted. 1.” The Main Directions Of Development Innovative System Of Russian Federation to 2010” (2005). 2. "Strategy for Development of Science and Innovation in Russian Federation until 2015". (2006), by these steps was established a national system of innovation for developing research and all sectors of economics, by modernizing economy on the basis of technological innovations. However, due to the global financial crisis, almost all of these tasks had been failed, because they were made as a fragmented and non-systematic issues. In general, Russian innovation system was created on the remainders of the Soviet Union's research institutes, scientific-industrial unions, and design bureaus, so it did not prove to be sufficiently effective. [8]

Therefore, in 2011 was adopted the “Strategy for Innovative Development of the Russian Federation until 2020”. It is based on the provisions of Russian Federation's “ Concept of Long-term Socio-Economic Development until 2020” and is designed to define the goals, priorities and tools of innovative policies, to empower the subjects of innovative activities, financing of fundamental and applied sciences, commercialization of development. It's the long-term orientations. It takes into account the difficulties facing the country.

According to the new innovation strategy, the main directions of Russia's innovative policy are: mainly to "support" policy in the process of innovation development, and to play a leading

¹ The data in this paragraph are from the following document:

1. Обзор инновационного развития Армении

<http://www.iatp.am/news/IPR-Armenia.pdf> Республики Армения

2. «Закон Республики Армения о государственном содействии инновационной деятельности»

<https://www.google.com/search?client=opera&q=Закон++Республики+Армения++о+государственном+содействии+инновационной+деятельности&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

² «Стратегия инновационного развития Российской Федерации На период до 2020 года»

<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=123444;fld=134;dst=100000001,0;md=0.8663321377780822>

role in some segments of the economy where competitive advantage exists or arises; to increase co-financing of innovative projects; support for advancement of Russia's innovative products on the world market; improvement of innovative infrastructure; development of fundamental and applied sciences; creation of a unified scientific and educational space; full integration of national innovative system into international system; to establish close relations between state, business, science and education, etc.

Belarus³

In Belarus since the 90s of twentieth century, thinking about innovation economics was recognized as the strategic direction of economy that is based on the development of science and technology. Since then, many institutional documents have been adopted in the country, paving the way for building an innovation economy. These documents are: “ Law on State Scientific-Technical Policy “ (1993); “ Law on State Support of Small Entrepreneurship “ (1996); “ Law on Scientific Activities “; (1996); “ Law on State Innovation Policy and Innovation Activities” (2012); "Presidential Decree on Stimulating the Creation and Development of New and High Technology-Based Production" (1996); “ On the Innovation Policy Concept 2003-2007 "(2003);" Scientific-Innovative Activity Development Program "(1996);" Law on Small Entrepreneurship Incubators "(1997);" Law on Science and Technology Parks "(1997); “ On the Establishment of the Belarusian Innovation Fund "(1997);" State Program for Innovative Development 2011-2015 "(1998) and others.

On the basis of these documents a national innovation system was established and nowadays operates in Belarus. Despite the success, there are some drawbacks in innovation activities of Belarus. These drawbacks include: a weak development of innovative entrepreneurship; incomplete innovation infrastructure and weak links between its elements; weak links between scientific organizations, educational institutions and enterprises. Currently, after a thorough deliberation and endorsement by the country's Cabinet of Ministers, a document entitled "The Republic of Belarus Innovative Development Program 2016-2020" was adopted, which will play a major role in eliminating all these shortcomings.

According to “ The National Strategy for Sustainable Socio-Economic Development of Belarus in 2021-2030 ”, country's scientific and technical activities aim to create a competitive national innovation system that will provide generating of knowledge and its consequences in innovation economy [Дичковский...2014].

Armenia⁴

The primary task of Armenian government in the early years of independence was to tackle the problems caused by economic downturns, so the innovative development course was only in place since the mid of the first decade of 2000s. But in spite of that, they have achieved serious success. The following documents were adopted: "Law on Scientific and Scientific-

---

³ The data in this paragraph are from the following documentS:

1. Обзор инновационного развития Республики Беларусь

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp4_r.pdf

2. «Концепция национальной инновационной системы РБ»

<https://www.google.com/search?client=opera&q=концепция+национальной+инновационной+системы+рб&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

3. «Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2011 – 2015 годы» и др. <http://www.government.by/upload/docs/file5a5cae06fafa4b28.PDF>

⁴ The data in this paragraph are from the following documentS:

1. Обзор инновационного развития Армении

<http://www.iatp.am/news/IPR-Armenia.pdf>Республики Армения;

2. «Закон Республики Армения о государственном содействии инновационной деятельности»

<https://www.google.com/search?client=opera&q=Закон++Республики+Армения++о+государственном+содействии+инновационной+деятельности&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

Technical Activities”: “Government Decree on the Concept of Development of Information Technology and Plan of its Implementation”; The Government Decree “On Approval of Priorities in the Development of Science and Technology”; Government Resolution “On the Concept of Supporting Innovative Activities and Program Approval in 2005-2010”; “ Law on State Support for Innovative Activities”; “ On the Starting Strategy for Innovation Economy Formation” (2011), etc.

One of the peculiarities of Armenian innovation policy can be considered as one of the powerful resources of innovation development is the Armenian Diaspora. Many important innovative projects are being implemented in Armenia with a huge support of Diaspora.

At present, the problems with Armenian innovation system are : the slow development of innovative infrastructure and a weak link between the state, science and business; leading to the development of innovative entrepreneurship. The legal reforms, development of institutions and tools supporting innovation, modernization of education, implementation of international standards and more are planned to solve these problems. The main focus is made on the creation of a national innovation system with complete elements and infrastructure.

In the medium term, it is necessary to move from the concept of economic growth to the concept of economic development [Тевикян... 20914].

Kazakhstan⁵

Innovation economic development is a key focus of Kazakhstan's national strategy and policy. Important documents are adopted in the country, such as: “Kazakhstan's Forced Industrial Development Program 2010-2014”; “Program for Promotion of Innovation and Technological Modernization in 2009-2014”; “Kazakh State Program for the Development of Science in 2007-2010”; “Interdisciplinary plan for scientific and technical development of the country till 2020”; “Productivity 2020” Program; “State Program for Industrial-Innovative Development of Kazakhstan in 2015-2019”, etc.

These documents outline the country's innovation development policy, strategy and program, on the basis of which Kazakhstan has made significant progress in the national innovation system. The all elements of this system have already worked in place and functioning. But there are also disadvantages: the level of development of innovative entrepreneurship is low; the country's innovation policy is aimed at stimulating innovation, and therefore the demand for innovation is lagging behind its supply; it is insufficient to stimulate the transfer of advanced technologies; mechanisms for resolving business technological tasks are ineffective; business perception level of technological innovation is low; technological and managerial competencies are insufficient, etc.

It is to address these shortcomings that the “State Program for Industrial-Innovative Development of Kazakhstan in 2015-2019” is implemented.

The main tasks that are set by Kazakhstan are: to become one of the 50 most competitive countries in the world by 2020 and it will have been resolved, and the next task is: to be between 30 of the most technologically advanced countries by 2030⁶.

⁵ The data in this paragraph are from the following document:

1. “Обзор инновационного развития Казахстана”

http://www.cabr.org/general/upload/docs/AU/Международная%20конференция/Добриньски_Обзор%20инновационного%20развития%20РК.pdf

2. “Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстанна 2015-2019 годы».

⁶ Шакирханов Б. Р. Формирование и совершенствование инновационной политики в Республике Казахстан. Ж.: Управление инновациями: теория, методология, практика № 6 / 2013

<http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-sovshenstvovanie-innovatsionnoy-politiki-v-respublike-kazakhstan>

Kyrgyzstan⁷

The concept of state innovation policy of the Republic of Kyrgyzstan 2003-2005 was elaborated in the direction of innovation development, which failed to provide an innovative system in the country. The following documents were adopted: “National Strategy for Sustainable Development of the Kyrgyz Republic 2013-2017”; “Kyrgyzstan Sustainable Development Transition Program 2013-2017”; “State Program of Intellectual Property and Innovation Development of the Republic of Kyrgyzstan for 2013-2017”, etc.

Currently is adopted the “Concept of Innovative Development of the Kyrgyz Republic until 2020” that is aimed to eliminate the existing shortcomings. The main focus will be made on creating a unified national innovation system based on a strong link between science, business and state. At the first stage, the industry will be modernized on the basis of foreign technologies, and then, by development of local science, prioritize will be given to own innovations.

Tajikistan⁸

It can be said that nowadays the innovative activities are in the process of being formed in Tajikistan, but the government's focus was on increasing scientific and technical potential from the beginning. A number of documents are adopted defining the state policy aimed at enhancing scientific research, developing new technologies and introducing them for realization. These documents are: “Law on Science and State Scientific and Technical Policy” (1998); “State Scientific-Technical Concept” (1999); “Strategy in Science and Technology 2007-2020” (2006); “Program for Implementation of Scientific-Technological Advances in Industrial Production in 2010-2015”; (2009); “Science and Technology Strategy 2011-2015” (2011); “Innovation Development Program of the Republic of Tajikistan 2011-2020”, etc. Current problems include: inadequate involvement in innovative business of scientific and scientific-technical potential; weak innovation infrastructure; a low level of information and communication development; a low level of development of innovative entrepreneurship, etc.

Turkmenistan⁹

In Turkmenistan the state innovative policy has been intensified in recent years. Only in 2014 laws were adopted: “On Innovative Activities”; “On State-of-the-Science Policy” and “On State Scientific-Techno Parks”. Documents on education and science were later adopted – “Law on Education” (2007) and “The State Program for Development of Science in 2012-2016”. (2011) Accordingly, the country's innovative system is in the process of forming.

The main focus of Turkmenistan's scientific-technical and innovative policy is made on the state support for innovation to promote the country's socio-economic development and improve the quality of people's life [Положительные... 2014].

The main objectives of the state innovative policy are: formation and development of national innovation system; creation and development of innovative infrastructure; to establish innovation market and development of innovative entrepreneurship; strengthening links between the state, science and production; deepening international relationship in the field of innovation, etc.

---

⁷ КОНЦЕПЦИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ДО 2020 ГОДА

⁸ «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы»
<http://info.maorif.tj/?q=ru/node/329>

⁹ The data in this paragraph are from the following documents:

1. ЗАКОН ТУРКМЕНИСТАНА Об инновационной деятельности

<http://turkmenistan.gov.tm/?id=7145>

2. ЗАКОН ТУРКМЕНИСТАНА О государственной научно-технической политике

<http://turkmenistan.gov.tm/?id=6033>

Uzbekistan¹⁰

In Uzbekistan, in spite of the fact that there are separate innovation projects, but a more or less complete innovation policy and innovative system has not existed yet. Innovative business is only fragmented. In that term, only one "The Law On Education" is adopted, which naturally cannot be used to define innovative policies. According to official statistics and many experts believe that the domestic economy is not stimulated enterprises to introduce innovation, which is a major factor for hindering country's competitiveness growth [Абдуллаев... 20152]. Currently, the Interdepartmental Commission is preparing "The Law on Innovation", which will undoubtedly help to strengthen the legal basis for building an innovation economy and the formation of a national innovation system.

Ukraine¹¹

Many documents have been adopted in Ukraine on the country's innovative development ("Law on Innovative Activities" (2002); "Law on Priority Areas of Innovation"; "Ukraine's Innovation Development Strategy 2010-2020", and etc.) But almost all of them don't work properly, and some of them are even forgotten, because in country very often changes government [Малицкий... 2011].

In the future, it is necessary to refine innovative policies to improve the legal basis in order to obtain larger documents to simplify their implementation. The existing innovation system of country should strengthen the link between all its individual elements.

Azerbaijan

Innovations in Azerbaijan are implemented in different spheres of economy, and the state actively supports the implementation of innovations. But the process of innovation development is not systemic in nature, due to the lack of a proper legal base and a complete innovation system. The State Innovation Policy is implemented by the National Academy of Sciences, the Scientific Innovation Center¹² and the State Fund¹³ for Information Technology Development. Accordingly by, "The National Strategy for Information and Communication Technologies" (2003-2012) and "The State Program for Development of Communication and Information Technologies" (2005-2008) were adopted.

Currently, Azerbaijan faces the following tasks: defining the country's innovative policy at the legislative level; developing elements of the innovation system and strengthening the links between them; creating an innovation market; strengthening links between science, education, manufacturing and the market, etc. [Наджафов... 2014].

Moldova¹⁴

The state recognized the country's path to innovation in 1998, when it adopted the "Concept of Scientific Research and Development Reform." In 2004, the "Moldova Republic Code on Science and Innovation" was adopted, thus establishing the basis for state policy in the field of science and innovation. In 2007, "The Law on Scientific-Technical Parks and Innovative Incubators" was adopted, by creating the basis for innovative infrastructure [Попович...2014]. However, innovative business in Moldova is underdeveloped due to its own financial resources and high risks.

---

¹⁰ Концепция инновационного развития Республики Узбекистан на 2012-2020 гг.
<http://uzb69.blogspot.com/2012/06/2012-2020.html>

¹¹ Innovation Performance Review of Ukraine
<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp7.pdf>

¹² <http://innovasiya.az/ru/page/number/1>

¹³ https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственный_Фонд_Развития_Информационных_Технологий

¹⁴ Инновационная стратегия Республики Молдова на период 2013-2020 гг.

<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=350541&lang=2>

In 2012, the “Moldova Innovation Strategy 2013-2014” was adopted, which will address the following three objectives: enterprise technological development; innovative infrastructure development; build on a knowledge-based economy.

Georgia

None of the previous governments in Georgia saw innovation as a priority area of public interest [Shatberashvili...2015], that's why the legal basis for innovation development is generally starting only now. Although we may title documents which directly or indirectly meet the requirements of innovation development, there are: “Georgian Law on Science, Technology and Their Development” (1994); “Georgia’s Socio-Economic Development Strategy to 2020”, but they are not sufficiently innovative documents, for setting up and run the system powerfully, but in the same time, we can't claim that the introduction of innovations in economy did not take place before. In the last years some steps were taken towards the introduction of information and telecommunication technologies and the development of innovative infrastructure [Abesadze R... 2016; Абесаძე ... 2016]

Currently, Georgia's Law “On Innovation” is being adopted, which covers the subjects of innovation activities, infrastructure supporting for innovation activities, financing of innovation activities and commercialization of innovations. The draft law defines a state strategy in the field of innovation, which is approved by the Government of Georgia with recommendations of the Research and Innovation Council. The tasks and functions of the advisory body of the Government of Georgia - the Research and Innovation Council and the legal entity of public law - the Agency for Innovation and Technology of Georgia in the field of innovation are also defined. According to the aforementioned bill, the infrastructure supporting innovation activities is: Science and Technology Parks; Business Incubators; Business Accelerators; Technology Transfer Centers Industrial Innovation Labs (FAB- LAB) and Innovation Labs (I- LAB); Innovation Centers¹⁵. Naturally, this law will have a positive effect on innovative activities to strengthen Georgia, but, at the same time, it is necessary: to adopt an "Innovation Development Strategy and Program" and "Georgia's Science and Education Development Program", which are based on the need to implement the innovative system, strengthening the infrastructure and its effective functioning. A national innovation system should ensure the smooth implementation of the entire innovation (science-invention-production) cycle, including at the regional level, where the market of innovations should play a key role and where the state has the greatest responsibility, using various levers (legislative, financial, incentive, organizational, etc.), to promote innovation in economy formation. The state should play a key role in that processes and, in general, it must be “a main messenger” of Georgia's economy [Абдуллаев.. 2015].

Conclusion

The analysis of given above information and other materials allow us to draw the following conclusion:

1. In all post-Soviet countries it is recognized that without the construction of innovation economy it will not be possible to make qualitative changes in any field of human activities and, especially, in economy.
2. All governments in the post-Soviet states have taken some steps in this direction, but the results are not the same everywhere else. For example, Lithuania, Latvia and Estonia have been able to develop relevant innovation policies, set up a national innovation system, they became

¹⁵<https://www.google.com/search?client=opera&q=საქართველოს+ინოვაციური+პოლიტიკა+%2Bკანონმდებლობა&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8#q=%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1+%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%9C%E1%83%98+%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98+%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%A1+%E1%83%A8%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%94%E1%83%91>

members of the European Union and nowadays successfully operate in a highly developed EU innovation system. This was due to the fact that these countries laid the groundwork for economic development while still in the ex-Soviet Union, and in the years that followed, efforts were further strengthened. It should also be taken into account that these countries are located closer to the developed countries, which have greatly assisted them in the development of their own economies.

3. Some other post-Soviet countries recognized the path of innovative development from the outset and developed innovative policies (Russia, Belarus, Ukraine, Kazakhstan, Moldova) and considerable strides (Armenia, Kyrgyzstan), while others, despite the implementation of innovations in certain fields, only now form the legal basis for the development of innovation economy (Azerbaijan, Turkmenistan, Georgia, Tajikistan, Uzbekistan).

4. Despite the differences, the post-Soviet countries have the same problems, after the Soviet Union collapsed almost everywhere there was an economic decline, which led to the innovative system degradation (decreased the scientific potential, scientific and technical bases were destroyed, the state of science and invention steps also decreased).

In addition, the transition to a market economy has required the new approaches to implementing innovative processes. And in this way, due to objective as well as subjective reasons, governments failed to make timely adjustments and situation is particularly too bad in the regions. Therefore, the current resolutions requires: further refinement of innovation policy; replenishment of new elements of innovation systems and strengthening of the links between these elements (state-science-business) so the cycle - science-invention-innovation should run smoothly; effective operation of innovative leverage by the state; enhancing regional innovation policy and much more.

5. What is also common to the post-communist countries is that none of them have an innovation system based on their own research, nowadays the most of them are importing innovations and probably this process will last a quite long time, of course, the term of time will vary by country to country. Russia has an advantage in this regard, as it possesses great potential of resources (including natural, scientific, human, technological, financial, etc.).

6. One of the peculiarities for innovation in the post-Soviet countries (except Lithuania, Latvia, Georgia and Estonia) is that they have been cooperating within the CIS. In 2011, the document "International Program for Innovative Cooperation between CIS States" was adopted, which aims to create conditions for global competitiveness in the participating countries. The main task is to create an interstate innovation space that will combine the capabilities of national innovation systems

References

1. Абдуллаев А.М., Алмурадов А., Хакимов З. 2015. ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ. "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журналі. № 2, март-апрель, 2015.
http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/5_A_M_Abdullayev_A_Almuradov_Z_Hakimov_0.pdf
2. Abesadze R. 2016. Economic regress and the reasons of its detection in economy of Georgia. "Ekonomisti", 2016, №1
3. Абесадзе Р. 2016. Инновации, инновационные сети и общие направления формирования инновационной экономики в Грузии. XVII МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ „Предпринимательство, социальная организация в структурах сети. Опыт и перспективы развития в Центральной и Восточной Европе” (23-25 мая 2016 года, Польша)
4. Абесадзе Р. 2016. ИНФОРМАЦИОННЫЕ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ В ГРУЗИИ. Международная научно-практическая Интернет-конференция «ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ 2016:

- ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ» (г. Днепропетровск · 14–15 апреля 2016 года)
<http://confcontact.com/node/598>
5. Давыдов А.А. 2013. Инновационный потенциал России: настоящее и будущее
http://www.isras.ru/blog_modern_3.html
  6. Дичковский А.А. 2014. инновационный путь его развития в республике Беларусь. 2014.
  7. Корчагин Ю. 2016. Наука и инновации в России.
<http://www.lerc.ru/?part=articles&art=22&page=165>
<https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-innovatsionnoy-deyatelnosti-v-tadzhikistane-kak-uslovie-ekonomicheskogo-rosta>
  8. Малицкий Б.А.. 2011. СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ОТ РАЗРАБОТКИ К РЕАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ.. «Наука та наукознавство», 2011, № 2 7
  9. Наджафов З. 2015. Синергетический подход Национальной инновационной системе
[tps://www.google.com/search?client=opera&q=Синергетический+подход+Национальной+инновационной+системе&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8](https://www.google.com/search?client=opera&q=Синергетический+подход+Национальной+инновационной+системе&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8)
  10. Попович Г., А. Букатынский 2014. Инновации в Молдове: проблемы и пути их решений.
<https://ava.md/2014/01/21/innovacii-v-moldove-problemy-i-puti-ih-resheniy/>
  11. Положительные сдвиги в целях и принципах формирования и реализации государственной научно-технической политики. 2014. Ж.: «Наука и образование», 2014
http://gundogar-news.com/index.php?category_id=6&news_id=2093
  12. Сомов Е., Наабер Ю. 2012. Проблемы развития Национальной Инновационной Системы Кыргызст. «LAP LAMBERT Academic Publishing», 2012.
  13. Тевикян А. 2014. Экономическая политика Армении.
http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=1326
  14. Шакиртханов Б. Р. 2014. Формирование и совершенствование инновационной политики в Республике Казахстан.. Ж.: Управление инновациями: теория, методология, практика № 6 / 2013
<http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-sovershenstvovanie-innovatsionnoy-politiki-v-respublike-kazahstan>
  15. Щитова А. Н. 2014. Инновационная экономика: материалы междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). — Казань: Бук, 2014..
<http://www.moluch.ru/conf/econ/archive/130/6181/>
  16. Шатберашвили .О, Кочорадзе.Г., 2014. Цацанашвили.М. Иновационная политика в Грузии: Рекомендации Грузинскому государству.
http://eap-csf.ge/images/doc/publikaciebi/Policy%20Paper_WG2_Inovacia.pdf
  17. Файзуллоев М. 2015. Развитие инновационной деятельности в Таджикистане как условие экономического роста. «Управленческие науки», 2015, № 1

ИНОВАЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ПОСТСОВЕТСКИХ СТРАН

Резюме. В статье исследована инновационная политика постсоветских стран. Выявлены положительные и отрицательные стороны данной политики, а так же общие и различные черты. Предложены ключевые направления совершенствования инновационной политики этих стран.

Ключевые слова: инновации, инновационная экономика, инновационная политика, инновационная система

Введение

Каждая страна, независимо от уровня ее развития, должна в современном мире стремиться к созданию эффективной инновационной системы, основанной на собственных исследованиях. Для этого правительству необходимо создать условия для активизации инноваций, увеличения ее доли в экономике. Прежде всего, правительство должно определить инновационную политику страны и на ее базе сформулировать правовую основу для инновационного развития.

Инновации существовали с незапамятных времен, но период от одной до следующей был очень долгим (см.таблицу). Были временные промежутки в тысячелетия до следующей инновации. Однако величина этого периода постепенно уменьшалась, от тысячелетий до нескольких лет. И в этом отношении примечателен период постиндустриальной цивилизации - постиндустриальное общество. Это сообщество характеризуется высоко диверсифицированной рыночной экономикой и высоким уровнем социально-экономического развития. Оно базируется на знаниях, потоке инноваций, технологиях, информации, институтах, человеческом капитале, организации производства, производстве продукции и т.д. Непрерывное совершенствование, интеллектуальный труд ученых и новаторов, а не просто капитал, наука, изобретение, инновации – все эти составляющие, взятые воедино, представляют органический фактор развития экономики. И поэтому экономика данного сообщества называется инновационной экономикой.

На сегодняшний день, по уровню своего развития многие страны в мире выглядят очень по разному, и поэтому они делятся на развитые и развивающиеся страны. Отдельно выделяют посткоммунистические страны, то есть страны, которые отказались от приказной-административной экономической системы и перешли к рыночной экономике. Задача развивающихся и посткоммунистических стран - перейти к инновационной экономике. Однако это довольно сложный процесс, поскольку требует глубоких, качественных изменений, постоянных и прочных связей между научным потенциалом высокого уровня, передовыми технологиями, наукой и производством, что, конечно же, может быть достигнуто на определенном уровне экономического развития. И роль правительства в ускорении этого процесса огромна. Практика показывает, что страны, в которых правительства смогли быстро осуществить качественные изменения, быстрый прогресс на лицо, а в то время, страны чьи правительства допустили ошибки на пути реформ и не смогли сделать качественные изменения, отстали.

Постсоветские страны нуждаются в определенно ином подходе, так как система приказной-административной экономики в этих странах была наиболее строгой, поэтому переход к инновационной экономике в них происходил в основном сложно, но и среди этих стран ситуация различается. Например, Литва, Латвия и Эстония смогли разработать хорошо развитую национальную инновационную систему, они стали членами Европейского союза, и теперь работают в рамках интегрированной инновационной системы. Таким образом, мы будем рассматривать ситуацию в остальных постсоветских странах, с учетом развития инновационной политики в них.

Таблица технологических инноваций по историческим эпохам ¹⁶

Историческая эпоха	Технические инновации
Мезолит (10-8 т.до н.э)	Луки-стрелы, лодки, керамические сосуды
Неолит (7-4 т.до н.э)	Земледелие, животноводство, ремесленничество, строительство
До классовая цивилизация (с 3-го по 1-ое тысячелетие до нашей эры)	Плавка металлов (медь, бронза, золото), оросительное земледелие, металлические орудия труда, использование колеса и сопутствующих материалов
Древняя цивилизация (половина 1-го тысячелетия до н.э. - первая половина 1-го тысячелетия н.э.)	Все более успешное использование железа, железные орудия труда и оружие, сталь
Средневековая цивилизация (VI-XIV века)	Ветряные мельницы, часы, огнестрельное оружие, компас, многоступенчатые военные корабли
Раннее индустриальное общество (первая половина XV века - XVIII век)	Печи, уголь, производство, артиллерия, ружье, револьверы
Индустриальная цивилизация (последняя треть XVIII века - конец XX века)	Машины, паровой двигатель, железная дорога, электричество, внутренний двигатель сгорания, авиация, атомная энергия, ядерное оружие, компьютеры, интернет.

Россия¹⁷

Первым документом, отражающим инновационную государственную политику российского правительства, был Федеральный закон «О науке и государственной научно-технической политике» (1996 г.). Закон определяет основные цели и принципы государственной инновационной политики [Щитова... 2014].

После этого были приняты два документа: 1. «Основные направления политики Российской Федерации в развитии инновационной системы до 2010 года» (2005 г.). 2. «Стратегия развития науки и инноваций в Российской Федерации до 2015 года» (2006 г.), в соответствии с которыми создается национальная инновационная система, развивается сектор исследований и разработок, модернизируется экономика на основе технологических инноваций. Однако из-за мирового финансового кризиса все эти задачи не были выполнены. Также имело место фрагментация и несистемность инновационных процессов. В целом, российская инновационная система была создана на базе научно-исследовательских институтов, научно-промышленных союзов и конструкторских бюро Советского Союза, поэтому она оказалась недостаточно эффективной [8].

Поэтому в 2011 году была принята «Стратегия инновационного развития Российской Федерации до 2020 года». Она основана на положениях Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации до 2020 года и предназначена для определения целей, приоритетов и инструментов инновационной политики, расширения возможностей субъектов инновационной деятельности, финансирования фундаментальных и прикладных наук, коммерциализации развития. Это долгосрочные ориентиры. Они учитывают трудности, стоящие перед страной.

¹⁶ http://studopedia.su/20_306_epohalnie-i-bazisnie-novovvedeniya-po-istoricheskim-epocham-i-innovatsionnim-polyam.html

¹⁷ «Стратегия инновационного развития Российской Федерации На период до 2020 года»

<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=123444;fld=134;dst=100000001,0;rnd=0.8663321377780822>

В соответствии с новой инновационной стратегией основными направлениями инновационной политики России являются: «поддержка» политики в процессе инновационного развития и при необходимости выполнение руководящей роли в некоторых сегментах экономики, где конкурентное преимущество существует или может возникнуть; увеличение софинансирования инновационных проектов; поддержка продвижения российского инновационного продукта на мировой рынок; улучшение инновационной инфраструктуры; развитие фундаментальных и прикладных наук; создание единого научно-образовательного пространства; полная интеграция национальной инновационной системы в международную инновационную систему; установление тесных связей между государством, бизнесом, наукой и образованием и т. д.

Беларусь¹⁸

В Беларуси с 90-х годов XX века начали думать о развитии инновационной экономики, она была признана стратегическим направлением, основанном на развитии науки и техники. С тех пор в стране было принято много институциональных документов, которые проложили путь к созданию инновационной экономики. К таким документам относятся: Закон о государственной научно-технической политике (1993 г.); Закон о государственной поддержке малого предпринимательства (1996 г.); Закон о научной деятельности; (1996); Закон о государственной инновационной политике и инновационной деятельности (2012 г.); «Указ Президента о стимулировании создания и развития новых и наукоемких производств» (1996 г.); «О концепции инновационной политики на 2003-2007 годы» (2003 год); «Программа развития научно-инновационной деятельности» (1996 год); «Закон о инкубаторах малого предпринимательства» (1997 год); «Закон о парке науки и технологий» (1997 год); «О создании Белорусского инновационного фонда» (1997); «Государственная программа инновационного развития на 2011-2015 годы» (1998) и другие.

На основе этих документов в Беларуси создана и действует национальная инновационная система. Несмотря на успехи, в инновационной деятельности Беларуси есть и некоторые недостатки. К ним относятся: слабое развитие инновационного предпринимательства; неполная инновационная инфраструктура и слабые связи между ее элементами; слабые связи между научными организациями, учебными заведениями и предприятиями. В настоящее время, после тщательного обсуждения и одобрения Кабинетом Министров страны, был принят документ под названием «Программа инновационного развития Республики Беларусь на 2016–2020 годы», который будет играть важную роль в устранении этих недостатков.

В соответствии с Национальной стратегией устойчивого социально-экономического развития Беларуси на 2021-2030 годы научно-техническая деятельность страны направлена на создание национальной конкурентоспособной национальной инновационной системы, обеспечивающей генерирование знаний и их внедрение в экономику [Дичковский...2014].

---

¹⁸ «Стратегия инновационного развития Российской Федерации На период до 2020 года»
<http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=123444;fld=134;dst=1000000001,0;rnd=0.8663321377780822>

Данные в этом параграфе взяты из следующих документов:

1. Обзор инновационного развития Республики Беларусь

https://www.unecce.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp4_r.pdf

2. «Концепция национальной инновационной системы РБ»

<https://www.google.com/search?client=opera&q=концепция+национальной+инновационной+системы+рб&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

3. «Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2011 – 2015 годы» и др.

Армения¹⁹

Основной задачей правительства Армении в первые годы независимости, было решение проблем, вызванных экономическим спадом, поэтому курс инновационного развития существует только с середины 2000-х годов. В результате страна достигла серьезных успехов. Приняты следующие документы: «Закон о научной и научно-технической деятельности»; «Постановление Правительства о Концепции развития информационных технологий и плане их реализации»; Постановление Правительства «Об утверждении приоритетов в развитии науки и техники»; Постановление Правительства «О концепции поддержки инновационной деятельности и утверждении программ на 2005-2010 годы»; Закон о государственной поддержке инновационной деятельности; О стартовой стратегии формирования инновационной экономики (2011).

Одной из особенностей армянской инновационной политики и одним из мощных ресурсов ее инновационного развития является армянская диаспора. Многие важные инновационные проекты реализуются в Армении при поддержке диаспоры.

В настоящее время проблемой армянской инновационной системы является развитие инновационной инфраструктуры и слабая связь между государством, наукой и бизнесом, ведущая к развитию инновационного предпринимательства. Для решения этих проблем запланированы правовые реформы, развитие институтов и инструментов поддержки инноваций, модернизация образования, внедрение международных стандартов и многое другое. Основное внимание уделяется созданию национальной инновационной системы с комплексными элементами и инфраструктурой.

В среднесрочной перспективе необходимо перейти от концепции экономического роста к концепции экономического развития [Тевикян... 20914].

Казахстан²⁰

Инновационное экономическое развитие является ключевым направлением национальной стратегии и политики Казахстана. В стране приняты важные документы, такие как: «Программа форсированного промышленного развития Казахстана на 2010-2014 годы»; «Программа содействия инновациям и технологической модернизации в 2009-2014 году»; «Государственная программа развития науки Казахстана на 2007-2010 годы»; «Междисциплинарный план научно-технического развития страны до 2020 года»; Программа «Производительность 2020»; «Государственная программа индустриально-инновационного развития Казахстана на 2015-2019 годы» и др.

Эти документы описывают политику, стратегию и программу инновационного развития страны, на основе которых Казахстан добился значительных успехов в национальной инновационной системе. Все элементы этой системы уже установлены и функционируют. Но есть и недостатки: уровень развития инновационного предпринимательства невысок; Инновационная политика страны направлена на стимулирование инноваций, и поэтому спрос на инновации отстает от их предложения; Недостаточно стимулировать передачу передовых технологий; механизмы решения бизнес-техно-

¹⁹ Данные в этом параграфе взяты из следующих документов:

1. Обзор инновационного развития Армении
<http://www.iatp.am/news/IPR-Armenia.pdf> Республика Армения

2. «Закон Республики Армения о государственном содействии инновационной деятельности»
<https://www.google.com/search?client=opera&q=Закон++Республики+Армения++о+государственном+содейств+ии+инновационной+деятельности&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

²⁰ Данные в этом параграфе взяты из следующих документов:

1. «Обзор инновационного развития Казахстана»
http://www.cabr.org/general/upload/docs/AU/Международная%20конференция/Добриньски_Обзор%20инновационного%20развития%20ПК.pdf

2. «Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстанна 2015-2019 годы».

логических задач неэффективны; бизнес восприятие уровня технологических инноваций является низким; технологические и управленческие компетенции недостаточны и т. д. Именно на устранение этих недостатков и направлена «Государственная программа индустриально-инновационного развития Казахстана на 2015–2019 годы». Поставленная Казахстаном задача стать одной из 50 наиболее конкурентоспособных стран мира к 2020 году практически решена. Задача - войти в число 30 самых технологически развитых стран к 2030 году.

Киргизия²¹

Концепция государственной инновационной политики Республики Кыргызстан на 2003-2005 годы разработана в направлении инновационного развития, которое не обеспечило инновационную систему в стране. Были приняты следующие документы: «Национальная стратегия устойчивого развития Кыргызской Республики на 2013-2017 годы»; «Программа перехода к устойчивому развитию Кыргызстана на 2013-2017 годы»; «Государственная программа развития интеллектуальной собственности и инноваций Республики Кыргызстан на 2013-2017 годы» и др.

В настоящее время принята «Концепция инновационного развития Кыргызской Республики до 2020 года», направленная на устранение существующих недостатков. Основное внимание будет уделено созданию единой национальной инновационной системы, основанной на прочной связи науки, бизнеса и государства. На первом этапе отрасль будет модернизирована на основе зарубежных технологий, а затем, с развитием науки, определит приоритетность собственных инноваций.

Таджикистан²²

Можно сказать, что инновационная деятельность в настоящее время формируется в Таджикистане, но внимание правительства было сосредоточено на увеличении научно-технического потенциала с самого начала. Принят ряд документов, определяющих государственную политику, направленную на активизацию научных исследований, разработку новых технологий и внедрение их в производство. К таким документам относятся: Закон о науке и государственной научно-технической политике (1998 г.); «Государственная научно-техническая концепция» (1999 г.); «Стратегия в науке и технике на 2007–2020 годы» (2006 год); «Программа по внедрению научно-технических достижений в промышленное производство на 2010-2015 годы»; (2009); «Научно-техническая стратегия на 2011–2015 годы» (2011 год); «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы» и др.

Актуальные проблемы включают в себя: неадекватное вовлечение в инновационный бизнес научного и научно-технического потенциала; слабая инновационная инфраструктура; низкий уровень информационно-коммуникационного развития; низкий уровень развития инновационного предпринимательства и др.

Туркменистан²³

В последние годы государственная инновационная политика Туркменистана усилилась. Только в 2014 году были приняты законы: «Об инновационной деятельности»; «О государственной политике» и «О современных научных парках». Позднее были приняты документы по образованию и науке - Закон об образовании 2007 года и

²¹ Концепция инновационного развития Кыргызской Республики до 2020 года

²² «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы»
<http://info.maorif.tj/?q=ru/node/329>

²³ данные извлечены из следующих документов:

1. ЗАКОН ТУРКМЕНИСТАНА Об инновационной деятельности

<http://turkmenistan.gov.tm/?id=7145>

2. ЗАКОН ТУРКМЕНИСТАНА О государственной научно-технической политике

<http://turkmenistan.gov.tm/?id=6033>

Государственная программа развития науки на 2012-2016 (2011). Соответственно, инновационная система страны находится в процессе формирования F.

Основным направлением научно-технической (инновационной) политики Туркменистана является государственная поддержка инноваций в целях содействия социально-экономическому развитию страны и повышения качества жизни людей [Положительные... 2014].

Основными задачами государственной инновационной политики являются: формирование и развитие национальной инновационной системы; создание и развитие инновационной инфраструктуры; формирование инновационного рынка и развитие инновационного предпринимательства; укрепление связей между государством, наукой и производством; углубление международных связей в сфере инноваций и др.

Узбекистан²⁴

В Узбекистане действительно существуют отдельные инновационные проекты, но более или менее полной инновационной политики и инновационной системы еще не существует. Инновационный бизнес только фрагментирован. В этом отношении был принят только один закон об образовании, который, естественно, не может использоваться для определения инновационной политики. Согласно официальной статистике, многие эксперты считают, что отечественная экономика еще не стимулировала предприятия внедрять инновации, что является основным фактором, сдерживающим рост конкурентоспособности страны [Абдуллаев... 2015]. В настоящее время межведомственная комиссия готовит закон об инновациях, который, несомненно, поможет укрепить правовую базу для построения инновационной экономики и формирования национальной инновационной систем.

Украина²⁵

В Украине принято много документов об инновационном развитии страны (например, Закон об инновационной деятельности (2002 г.); Закон о приоритетных направлениях инноваций; Стратегия инновационного развития Украины на 2010-2020 гг. И т. Д.) Но при частой смене правительства эти законы забываются, и поэтому большинство из них не работают, так как остаются только на бумаге [Малицкий... 2011]. В будущем необходимо усовершенствовать инновационную политику, чтобы улучшить правовую базу, получить более крупномасштабные документы и упростить их реализацию. Q Существующая инновационная система страны должна укреплять связь между ее отдельными элементами.

Азербайджан

Инновации в Азербайджане внедряются в разных сферах экономики, и государство активно поддерживает внедрение инноваций. Но процесс инновационного развития не носит системного характера из-за отсутствия надлежащей правовой базы и уже сформировавшейся инновационной системы. Государственная инновационная политика осуществляется Научно-инновационным центром Национальной академии наук и Государственным фондом развития информационных технологий. Соответственно, были приняты Национальная стратегия в области информационно-коммуникационных технологий (2003–2012 годы) и Государственная программа развития связи и информационных технологий (2005–2008 годы).

В настоящее время перед Азербайджаном стоят следующие задачи: определение инновационной политики страны на законодательном уровне; разработка элементов инновационной системы и укрепление связей между ними; создание инновационного

²⁴ Концепция инновационного развития Республики Узбекистан на 2012-2020 гг.
<http://uzb69.blogspot.com/2012/06/2012-2020.html>

²⁵ Innovation Performance Review of Ukraine
<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp7.pdf>

рынка; укрепление связей между наукой, образованием, производством и рынком и т. д. [Наджафов... 2014]

Молдова²⁶

Государство признало путь страны к инновациям в 1998 году, когда оно приняло «концепцию научных исследований и реформ в области развития». В 2004 году был принят «Кодекс Республики Молдова по науке и инновациям», который заложил основы государственной политики в области науки и инноваций. В 2007 году был принят Закон о научно-технических парках и инновационных инкубаторах, создавший основу для инновационной инфраструктуры [Попович Г... 2014].

Тем не менее, инновационный бизнес в Молдове недостаточно развит из-за недостаточности собственных финансовых ресурсов и высоких рисков.

В 2012 году была принята «Инновационная стратегия Молдовы на 2013–2014 годы», в которой будут решаться следующие три задачи: технологическое развитие предприятий, развитие инновационной инфраструктуры, построение экономики, которая будет опираться на знаниях.

Грузия

Ни одно из предыдущих правительств в Грузии не рассматривало инновации как приоритетную область общественного интереса [Шатберашвили... 2014], поэтому формирование правовой базы для инноваций начинается только сейчас. Хотя мы можем назвать документы, которые прямо или косвенно соответствуют требованиям инновационного развития (это: Закон Грузии о науке, технологиях и их развитии (1994); Стратегия социально-экономического развития Грузии, 2020), но они не являются достаточными для инновационного развития, для того чтобы настроить и запустить всю систему, но мы не можем утверждать, что внедрение инноваций в экономике не произошло. На сегодняшний день предприняты некоторые шаги для внедрения информационных и телекоммуникационных технологий и развития инновационной инфраструктуры [Abesadze ... 2016; Абесадзе ... 2016].

В настоящее время принят закон Грузии «Об инновациях», который охватывает темы инновационной деятельности, инфраструктуры поддержки инновационной деятельности, финансирования инновационной деятельности и коммерциализации инноваций. Законопроект определяет государственную стратегию в области инноваций, которая одобрена правительством Грузии по рекомендации Совета по исследованиям и инновациям. Также определены задачи и функции консультативного органа правительства Грузии - Совета по исследованиям и инновациям и юридического лица публичного права - Агентства по инновациям и технологиям Грузии. В соответствии с вышеупомянутым законопроектом инфраструктура, поддерживающая инновационную деятельность, представляет собой: научно-технологические парки; бизнес-инкубаторы; бизнес-акселераторы; центры трансфера технологий; промышленные инновационные лаборатории (Фаб-Лабы) и инновационные лаборатории (Ай-Лабы); инновационные центры. Естественно, что этот закон будет иметь положительное влияние на укрепление инновационной деятельности в Грузии, но, в то же время, необходимо: принять «Стратегию инновационного развития и Грузии и по развитию науки и образования», которая основана на необходимости внедрения инновационной системы, укрепления ее инфраструктуры и ее эффективное функционирование. Национальная инновационная система должна обеспечивать бесперебойную реализацию всего цикла инноваций (наука-изобретение-производство), в том числе на региональном уровне, где рынок играет ключевую роль и где государство несет наибольшую ответственность, используя различные рычаги (законодательные, финансовые, стимулирующие, организационные и т. д.). Для продвижения инноваций необходимо формирование инновационной экономики в

²⁶Инновационная стратегия Республики Молдова на период 2013-2020 гг.

<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=350541&lang=2>

стране. Государство должно играть главную роль в развитии инновационных процессов и, в целом, быть «у руля» экономики.

Выводы

Приведенный выше анализ и другие материалы позволяют сделать следующий вывод:

1. Во всех постсоветских странах признается, что без строительства инновационной экономики не удастся произвести качественные изменения в любой сфере человеческой деятельности, особенно в экономике.

2. Все постсоветские страны сделали некоторые шаги в этом направлении, но результаты не везде одинаковы. Например, Литва, Латвия и Эстония смогли разработать соответствующую инновационную политику, создать национальную инновационную систему, стать членами Европейского Союза и работать в высокоразвитой инновационной системе ЕС. Это было связано с тем, что эти страны заложили основу для экономического развития еще в Советском Союзе, и в последующие годы эти шаги были еще более успешными. Следует также учитывать, что эти страны географически более близки к развитым странам, которые значительно помогли им в развитии экономики.

3. Среди остальных 12 государств постсоветского пространства, некоторые признали инновационный путь развития и разработали инновационную политику (Россия, Беларусь, Украина, Казахстан, Молдова), другие же, с первых лет независимости боролись за выживание и решали насущные проблемы, поэтому инновационное развитие и мышление в них запоздало, но в дальнейшем они также достигли достаточного успеха (Армения, Кыргызстан), в то время как другие, несмотря на внедрение инноваций в определенных областях, в настоящее время лишь формируют правовую основу для развития инновационной экономики (Азербайджан, Туркменистан, Грузия, Таджикистан, Узбекистан).

4. Несмотря на различия, постсоветские страны имеют одни и те же проблемы, а именно, когда Советский Союз распался почти везде был экономический спад, что привело к инновационной деградации системы (к ухудшению научного потенциала, разрушению материально-технической базы науки, слабому стимулированию государственной науки и изобретений. и др.). Кроме того, переход к рыночной экономике потребовал новых подходов к реализации инновационных процессов. Таким образом, как по объективным, так и по субъективным причинам правительства не смогли своевременно внести коррективы. Особенно плохая ситуация в регионах. Поэтому сложившаяся ситуация требует: дальнейшей доработки инновационной политики, пополнения новых элементов инновационных систем и укрепления связей между этими элементами (между государством, наукой и бизнесом, чтобы цикл наука-изобретения-инновации проходил гладко); эффективное использование государством инновационного рычага; усиление региональной инновационной политики и многое др.

5. Что также характерно для посткоммунистических стран, так это то, что ни одна из них не имеет инновационной системы, основанной на их собственных исследованиях, в настоящее время большинство из них импортируют инновации, и, возможно, этот процесс будет длиться довольно долго, поэтому, естественно, это время будет варьироваться в зависимости от страны. В этом отношении у России есть преимущество, поскольку она обладает огромным ресурсным потенциалом (природным, научным, человеческим, технологическим, финансовым и т.д.).

6. Одна из особенностей инноваций в постсоветских странах (за исключением Литвы, Латвии, Грузии и Эстонии) заключается в том, что они сотрудничают в рамках СНГ. В 2011 году был принят документ «Международная программа инновационного сотрудничества государств-участников СНГ», целью которой является создание условий для глобальной конкурентоспособности в участвующих странах. Основная задача -

создать межгосударственное инновационное пространство, которое объединит возможности национальных инновационных систем.²⁷

Литература

1. Абдуллаев А.М., Алмурадов А., Хакимов З. 2Ш15. ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ. “Иқтисодийёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 2, март-апрель, 2015. http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/5_A_M_Abdullayev_A_Almuradov_Z_Hakimov_0.pdf
2. Abesadze R. 2016. Economic regress and the reasons of its detection in economy of Georgia. “Ekonomisti”, 2016, №1
3. Абесадзе Р. 2016. Инновации, инновационные сети и общие направления формирования инновационной экономики в Грузии. XVII МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ „Предпринимательство, социальная организация в структурах сети. Опыт и перспективы развития в Центральной и Восточной Европе” (23-25 мая 2016 года, Польша)
4. Абесадзе Р. 2016. ИНФОРМАЦИОННЫЕ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ В ГРУЗИИ. Международная научно-практическая Интернет-конференция «ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ 2016: ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ» (г. Днепрпетровск · 14–15 апреля 2016 года) <http://confcontact.com/node/598>
5. Давыдов А.А. 2013. Инновационный потенциал России: настоящее и будущее http://www.isras.ru/blog_modern_3.html
6. Дичковский А.А. 2014. инновационный путь его развития в республике Беларусь. 2014.
7. Корчагин Ю. 2016. Наука и инновации в России. <http://www.lerc.ru/?part=articles&art=22&page=165>
<https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-innovatsionnoy-deyatelnosti-v-tadzhikistane-kak-uslovie-ekonomicheskogo-rosta>
8. Малицкий Б.А.. 2011. СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ОТ РАЗРАБОТКИ К РЕАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ.. «Наука та наукознавство», 2011, № 2 7
9. Наджафов З. 2015. Синергетический подход Национальной инновационной системе <https://www.google.com/search?client=opera&q=Синергетический+подход+Национальной+инновационной+системе&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
10. Попович Г., А. Букатынский 2014. Инновации в Молдове: проблемы и пути их решений. <https://ava.md/2014/01/21/innovacii-v-moldove-problemy-i-puti-ih-resheniy/>
11. Положительные сдвиги в целях и принципах формирования и реализации государственной научно-технической политики. 2014. Ж.: «Наука и образование», 2014 http://gundogar-news.com/index.php?category_id=6&news_id=2093
12. Сомов Е., Наабер Ю. 2012. Проблемы развития Национальной Инновационной Системы Кыргызст. «LAP LAMBERT Academic Publishing», 2012.
13. Тевикян А. 2014. Экономическая политика Армении.

²⁷ Межгосударственная программа инновационного сотрудничества государств – участников СНГ на период до 2020 года <http://cis.minsk.by/page.php?id=19142&fw=true>

- http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=1326
14. Шакиртханов Б. Р. 2014. Формирование и совершенствование инновационной политики в Республике Казахстан. Ж.: Управление инновациями: теория, методология, практика № 6 / 2013
<http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-sovershenstvovanie-innovatsionnoy-politiki-v-respublike-kazahstan>
15. Щитова А. Н. 2014. Инновационная экономика: материалы междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). — Казань: Бук, 2014..
<http://www.moluch.ru/conf/econ/archive/130/6181/>
16. Шатберашвили .О, Кочорадзе.Г., 2014. Цацанашвили.М. Иновационная политика в Грузии: Рекомендации Грузинскому государству.
http://eap-csf.ge/images/doc/publikaciebi/Policy%20Paper_WG2_Inovacia.pdf
17. ФайЗУллоев М. 2015. Развитие инновационной деятельности в Таджикистане как условие экономического роста. «Управленческие науки», 2015, № 1

პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ინოვაციური პოლიტიკა

რეზიუმე. სტატიაში გამოკვლეულია პოსტსაბჭოთა ქვეყნების ინოვაციური პოლიტიკა. გამოვლენილია აღნიშნული პოლიტიკის დადებითი და უარყოფითი მხარეები, საერთო და განმასხვავებელი ნიშნები. შემოთავაზებულია ამ ქვეყნების ინოვაციური პოლიტიკის სრულყოფის ძირითადი მიმართულებები.

საკეენძო სიტყვები. ინოვაციები, ინოვაციური ეკონომიკა, ინოვაციური პოლიტიკა, ინოვაციური სისტემა.

შესავალი

ყველა ქვეყანა, მიუხედავად იმისა, განვითარების თუ რა დონეზე იმყოფება, თანამედროვე პირობებში უნდა ცდილობდეს, ჰქონდეს საკუთარ კვლევებზე დაფუძნებული ეფექტიანი ინოვაციური სისტემა. ამისათვის მთავრობამ უნდა შექმნას პირობები ინოვაციური საქმიანობის გასაძლიერებლად, ეკონომიკაში ინოვაციური მდგენელის გასაზრდელად. უპირველეს ყოვლისა, მთავრობამ უნდა განსაზღვროს ქვეყნის ინოვაციური პოლიტიკა და ამის საფუძველზე ჩამოაყალიბოს ინოვაციური განვითარების სამართლებრივი ბაზა.

ინოვაციებს ადგილი ჰქონდა უხსოვარი დროიდან, მაგრამ, ინოვაციიდან ინოვაციამდე დროის პერიოდი ძალიან დიდი იყო (იხ. ცხრილი). ათასწლეულები იყო საჭირო მომდევნო ინოვაციის დადგომამდე. თუმცა, ამ პერიოდის სიდიდე თანდათან მცირდებოდა და ათასწლეულებიდან იგი რამდენიმე წელიწადამდე დავიდა. ამ მხრივ აღსანიშნავია ინდუსტრიული რევოლუციის შემდგომი პერიოდი – პოსტინდუსტრიული საზოგადოება. ამ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელია მაღალგანვითარებული საბაზრო ეკონომიკა და სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების უდიდესი დონე. იგი ეფუძნება: ცოდნას, ინოვაციების ნაკადს, ტექნოლოგიების, ინფორმაციის, ინსტიტუციების, ადამიანისუფელი კაპიტალის, წარმოების ორგანიზაციის, პროდუქციისა და ა.შ. გამოდგმულ სრულყოფას; მეცნიერთა და ნოვატორთა ინტელექტუალურ შრომას და არა უბრალოდ კაპიტალს. მეცნიერება, გამოგონება, ინოვაცია - ასეთ ეკონომიკაში განვითარების ერთიან ორგანულ ფაქტორს წარმოადგენს. ამიტომ, რომ ამ საზოგადოების შესაბამის ეკონომიკას **ინოვაციურ ეკონომიკას** უწოდებენ.

დღევანდელ მსოფლიოში განვითარების მიხედვით ქვეყნები მეტად უთანაბროდ გამოიყურებიან და ამიტომ, განვითარების დონის მიხედვით, ისინი ძირითადად დაყოფილია განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებად. ცალკე გამოყოფენ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებს, ანუ იმ ქვეყნებს, რომელთაც უარი თქვას მბრძანებლურ-ადმინისტრაციულ ეკონომიკურ სისტემაზე და საბაზრო ეკონომიკაზე გადავიდნენ. სწორედ განვითარებადი და პოსტკომუნისტური ქვეყნების ამოცანას წარმოადგენს ინოვაციურ ეკონომიკაზე გადასვლა. თუმცა, ეს პროცესი საკმაოდ რთულია, ვინაიდან იგი მოითხოვს ძირეული, სიღრმისეული თვისებრივი ცვლილებების განხორციელებას, მაღალი დონის სამეცნიერო პოტენციალის, განვითარებული ტექნოლოგიების, მეცნიერებასა და წარმოებას შორის უწყვეტი და ძლიერი კავშირების არსებობას, რაც, ბუნებრივია, ეკონომიკური განვითარების გარკვეულ დონეზე მიიღწევა. ამ პროცესის დაჩქარებაში მთავრობის როლი ძალიან დიდია. პრაქტიკა გვიჩვენებს, რომ იმ ქვეყნებში, სადაც მთავრობებმა შეძლეს თვისებრივი ცვლილებების განხორციელება, სწრაფად დაწინაურდნენ, ხოლო ის ქვეყნები, რომელთა მთავრობებმა რეფორმების გზაზე დაუშვეს შეცდომები და ვერ შეძლეს თვისებრივი ცვლილებების გატარება, ჩამორჩნენ.

განსაკურებულ მიდგომას საჭიროებს პოსტსაბჭოთა ქვეყნები, ვინაიდან ეკონომიკის მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული სისტემა ყველაზე მკაცრი ფორმით ამ ქვეყნებში არსებობდა, ამიტომ ინოვაციურ ეკონომიკაზე გადასვლის პროცესი აქ ძირითადად რთულად მიმდინარეობდა, თუმცა მდგომარეობა ამ ქვეყნებშიც განსხვავებულია. მაგალითად, ლიტვამ, ლატვიამ და ესტონეთმა შეძლეს, შეექმნათ საკმაოდ განვითარებული ეროვნული ინოვაციური სისტემა, გახდნენ ევროკავშირის წევრები და ეს სისტემები ამჟამად ევროკავშირის ერთიან ინოვაციურ სისტემაში ფუნქციონირებენ. ამდენად, ჩვენ მხოლოდ დანარჩენ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში არსებულ მდგომარეობას შევხებით, ამ ქვეყნებში არსებული ინოვაციური პოლიტიკის თვალთახედვით.

რუსეთი²⁸

პირველი დოკუმენტი, სადაც გამოხატული იყო რუსეთის მთავრობის ინოვაციური სახელმწიფო პოლიტიკა, იყო ფედერალური კანონი “მეცნიერებისა და სახელმწიფო სამეცნიერო-ტექნიკური პოლიტიკის შესახებ” (1996). კანონში განსაზღვრულია სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკის ძირითადი მიზნები და პრინციპები [16].

ტექნოლოგიური ინოვაციები ისტორიული ეპოქების მიხედვით²⁹

ისტორიული ეპოქა	ტექნოლოგიური ინოვაციები
მეზოლითი (10-8 ათასწლეული ჩვენს ერამდე)	მშვილდ-ისარი, ნავი, კერამიკული ჭურჭელი
ნეოლითი (7-4 ათასწლეული ჩვენს ერამდე)	მიწათმოქმედება, მეცხოველეობა, ხელოსნობა, მშენებლობა
კლასამდელი ცივილიზაცია (1-ლი ათასწლეულის მე-3 შუალედიდან ახალ წელთაღრიცხვამდე)	ლითონების დნობა (სპილენძი, ბრინჯაო, რკინა), სახნისი, სარწყავი მიწათმოქმედება, ლითონის იარაღი, ბორბლებიანი საზიდარი
ანტიკური ცივილიზაცია (1-ლი ათასწლეულის მეორე ნახევარი ჩვენს ერამდე – 1-ლი ათასწლეულის პირველი ნახევარი ჩვენი წელთაღრიცხვით)	რკინის ათვისება. რკინის შრომისა და საბრძოლო იარაღები, ფოლადი
შუასაუკუნეების ცივილიზაცია (VI-XIV სს.)	ქარის წისკილი, საათი, ცეცხლსასროლი იარაღი, კომპასი, მრავალგემბანიანი ხომალდები
ადრეული ინდუსტრიული საზოგადოება (XVს.-XVIII ს.პირველი ნახევარი)	ბრძმედები, ქვანახშირი, მანუფაქტურები, არტილერია, თოფები, რევოლვერები
ინდუსტრიული ცივილიზაცია (XVIII საუკუნის უკანასკნელი მესამედი - XX საუკუნის ბოლო)	მანქანები, ორთქლის ძრავა, რკინიგზა, ელექტრობა, შიგაწვის ძრავა, ავიაცია, ატომური ენერჯია, ბირთვული იარაღი, კომპიუტერები, ინტერნეტი

ამის შემდეგ მიღებულ იქნა ორი დოკუმენტი 1. “ინოვაციური სისტემის განვითარების სფეროში რუსეთის ფედერაციის პოლიტიკის ძირითადი მიმარ-

²⁸ ამ პარაგრაფში გამოყენებულია მონაცემები დოკუმენტიდან: «Стратегия инновационного развития Российской Федерации На период до 2020 года» <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=123444;fld=134;dst=100000001,0;rnd=0.8663321377780822>
²⁹ http://studopedia.su/20_306_epohalnii-i-bazisnie-novovvedeniya-po-istoricheskim-epocham-i-innovatsionnim-polyam.html

თულებები 2010 წლამდე" (2005). 2. "მეცნიერებისა და ინოვაციების განვითარების სტრატეგია რუსეთის ფედერაციაში 2015 წლამდე პერიოდით" (2006), რითაც საფუძველი ჩაეყარა ეროვნული ინოვაციური სისტემის შექმნას, კვლევებისა და შემუშავებათა სექტორის განვითარებას, ეკონომიკის მოდერნიზაციას ტექნოლოგიურ ინოვაციათა საფუძველზე. თუმცა, მსოფლიო ფინანსური კრიზისის გამო, ყველა ამ ამოცანათა შესრულება ვერ მოხერხდა. ამასთან, ადგილი ჰქონდა ინოვაციური პროცესების ფრაგმენტულობასა და არასისტემურობას. საერთოდ, რუსეთის ინოვაციური სისტემა შეიქმნა სსრ კავშირის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტების, სამეცნიერო-საწარმოო გაერთიანებებისა და საკონსტრუქტორო ბიუროების ნარჩენებზე, ამიტომ იგი ვერ აღმოჩნდა საკმარისად ეფექტიანი [8].

აქედან გამომდინარე, 2011 წელს მიღებულ იქნა "რუსეთის ფედერაციის ინოვაციური განვითარების სტრატეგია 2020 წლამდე პერიოდით". იგი შემუშავებულია რუსეთის ფედერაციის 2020 წლამდე გრძელვადიანი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების კონცეფციის დებულებათა საფუძველზე და მოწოდებულია, განსაზღვროს ინოვაციური პოლიტიკის მიზნები, პრიორიტეტები და ინსტრუმენტები, ინოვაციური საქმიანობის სუბიექტებს მისცეს საერთო განვითარების, ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერების დაფინანსების, შემუშავებათა კომერციალიზაციის გრძელვადიანი ორიენტირები. იგი ითვალისწინებს ქვეყნის წინაშე მდგომ სირთულეებს.

ახალი ინოვაციური სტრატეგიის მიხედვით, რუსეთის ინოვაციური პოლიტიკის მთავარი მიმართულებებია: ინოვაციური განვითარების პროცესში ძირითადად "დამწვეი" პოლიტიკის განხორციელება, ხოლო ეკონომიკის ზოგიერთ სექტორში ლიდერის როლის შესრულება, სადაც არსებობს ან წარმოიშობა კონკურენტული უპირატესობა; ინოვაციური პროექტების თანადაფინანსების გაზრდა; რუსეთის ინოვაციური პროდუქტის მსოფლიო ბაზარზე წინსვლის მხარდაჭერა; ინოვაციური ინფრასტრუქტურის სრულყოფა; ფუნდამენტური და გამოყენებითი მეცნიერების განვითარება; ერთიანი სამეცნიერო და საგანმანათლებლო სივრცის შექმნა; ეროვნული ინოვაციური სისტემის საერთაშორისო ინოვაციურ სისტემაში სრული ინტეგრაცია; სახელმწიფოს, ბიზნესს, მეცნიერებასა და განათლებას შორის მჭიდრო ურთიერთობების ჩამოყალიბება და სხვ.

ბელორუსი³⁰

ბელორუსში უკვე მეოცე საუკუნის 90-იანი წლებიდან დაიწყო ინოვაციურ ეკონომიკაზე ფიქრი, სტრატეგიულ მიმართულებად აღიარებულ იქნა ეკონომიკის დაფუძნება მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების განვითარებაზე. ამის შემდეგ ქვეყანაში მიიღეს მრავალი ინსტიტუციური დოკუმენტი, რომელთა საფუძველზე დაისახა ინოვაციური ეკონომიკის მშენებლობის გზა. ეს დოკუმენტებია: „კანონი სახელმწიფო სამეცნიერო-ტექნიკური პოლიტიკის შესახებ“ (1993); „კანონი მცირე მეწარმეობის სახელმწიფო მხარდაჭერის შესახებ“ (1996); „კანონი სამეცნიერო საქმიანობის შესახებ“; (1996); „კანონი სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკისა და ინოვაციური საქმიანობის შესახებ“ (2012); „პრეზიდენტის ბრძანება ახალ და მაღალ ტექნოლოგიებზე დაფუძნებული წარმოების შექმნისა და განვითარების სტიმულირების შესახებ“ (1996); ინოვაციურ

³⁰ მასალები გამოყენებულია შემდეგი დოკუმენტებიდან:

1. Обзор инновационного развития Республики Беларусь

https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp4_r.pdf

2. "Концепция национальной инновационной системы РБ"

<https://www.google.com/search?client=opera&q=концепция+национальной+инновационной+системы+рб&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

3. «Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2011 – 2015 годы» и др.

<http://www.government.by/upload/docs/file/5a5cae06fafe4b28.PDF>

რი პოლიტიკის კონცეფციის შესახებ 2003-2007 წლებში” (2003); „სამეცნიერო-ინოვაციური საქმიანობის განვითარების პროგრამა“ (1996); „კანონი მცირე მეწარმეობის ინკუბატორების შესახებ“ (1997); „კანონი სამეცნიერო-ტექნოლოგიური პარკის შესახებ“ (1997); „კანონი ბელორუსიის ინოვაციური ფონდის შექმნის შესახებ“ (1997); „ინოვაციური განვითარების სახელმწიფო პროგრამა 2011-2015 წლებში“ (1998) და სხვ.

ამ დოკუმენტთა საფუძველზე ბელორუსში შეიქმნა და მოქმედებს ეროვნული ინოვაციური სისტემა. მიუხედავად წარმატებებისა, ბელორუსიის ინოვაციური საქმიანობის სფეროში არსებობს ნაკლოვანებებიც. ძირითადად ესენია: ინოვაციური მეწარმეობის სუსტი განვითარება; ინოვაციური ინფრასტრუქტურის არასრულყოფილება და სუსტი კავშირი მის ელემენტებს შორის; სუსტი კავშირები სამეცნიერო ორგანიზაციებს, განათლების დაწესებულებებსა და სწავროებს შორის. ამჟამად, საფუძვლიანი განხილვებისა და ქვეყნის მინისტრთა კაბინეტის მიერ მოწონების შემდეგ, მიღებულია დოკუმენტი „ბელორუსიის რესპუბლიკის ინოვაციური განვითარების პროგრამა 2016-2020 წლებში“, რომელიც დიდ როლს ითამაშებს აღნიშნულ ნაკლოვანებათა აღმოფხვრაში.

“2021-2030 წლებში, ბელორუსიის მდგრადი სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების ეროვნული სტრატეგიის” შესაბამისად, ქვეყნის სამეცნიერო-ტექნიკური საქმიანობის მიზანია მსოფლიოში კონკურენტული ეროვნული ინოვაციური სისტემის შექმნა, რომელიც უზრუნველყოფს ცოდნით გენერირებას და მისი შედეგების ეკონომიკაში დანერგვას [7].

სომხეთი³¹

დამოუკიდებლობის მოპოვების პირველ წლებში სომხეთის მთავრობის ძირითადი ამოცანა იყო ეკონომიკური დაქვეითების შედეგად წარმოქმნილი პრობლემების გამკლავება, ამიტომ ინოვაციური განვითარების კურსი მხოლოდ 2000-ანი წლების შუა პერიოდიდან აიღეს. შედეგად, სერიოზულ წარმატებებსაც მიღწიეს. მიღებულ იქნა ისეთი დოკუმენტები, როგორცაა: “კანონი სამეცნიერო და სამეცნიერო-ტექნიკური საქმიანობის შესახებ”; “მთავრობის დადგენილება ინფორმაციული ტექნოლოგიების განვითარების კონცეფციისა და მისი რეალიზაციის ღონისძიებათა გეგმის შესახებ”; მთავრობის დადგენილება “მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების პრიორიტეტთა დამტკიცების შესახებ”; მთავრობის დადგენილება “ინოვაციური საქმიანობის მხარდაჭერის კონცეფციისა და პროგრამის დამტკიცების შესახებ 2005-2010 წლებში”; “კანონი ინოვაციური საქმიანობის სახელმწიფო მხარდაჭერის შესახებ”; “ინოვაციური ეკონომიკის ფორმირების სასტარტო სტრატეგიის შესახებ” (2011) და სხვ.

სომხეთის ინოვაციური პოლიტიკის თავისებურებად შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ ინოვაციური განვითარების ერთ-ერთ მძლავრ რესურსს წარმოადგენს სომხეთის დიასპორა. დიასპორის მხარდაჭერით სომხეთში არაერთი მნიშვნელოვანი ინოვაციური პროექტი ხორციელდება.

დღეისათვის სომხეთის ინოვაციური სისტემის პრობლემურ მხარედ შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ განვითარებულია ინოვაციური ინფრასტრუქტურა და სუსტია კავშირი სახელმწიფოს, მეცნიერებასა და ბიზნესს შორის, რის გამოც ვითარდება ინოვაციური მეწარმეობა. ამ პრობლემათა გადასაჭრელად დაგეგმილია სამართლებრივი რეფორმების გატარება, ინოვაციების მხარდაჭერი ინსტიტუტების და ინსტრუმენტების განვითარება, განათლების მოდერნიზაცია,

³¹ მასალები გამოყენებულია შემდეგი დოკუმენტებიდან:

1. Обзор инновационного развития Армении
<http://www.iatr.am/news/IPR-Armenia.pdf> Республика Армения

2. «Закон Республики Армения о государственном содействии инновационной деятельности»
<https://www.google.com/search?client=opera&q=Закон++Республики+Армения++о+государственном+содействии+инновационной+деятельности&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>

საერთაშორისო სტანდარტების დანერგვა და სხვ. მთავარი ყურადღება კი გამახვილებულია ნაციონალური ინოვაციური სისტემის შექმნაზე სრულყოფილი ელემენტებითა და ინფრასტრუქტურით.

აუცილებელია საშუალოვადიან პერსპექტივაში ეკონომიკური ზრდის კონცეფციიდან ეკონომიკური განვითარების კონცეფციაზე გადასვლა [14].

ყაზახეთი³²

ეკონომიკის ინოვაციური განვითარება წარმოადგენს ყაზახეთის ეროვნული სტრატეგიისა და პოლიტიკის მთავარ მიმართულებას. ქვეყანაში მიღებულია ისეთი მნიშვნელოვანი დოკუმენტები, როგორცაა: "ყაზახეთის ფორსირებული ინდუსტრიულ-ინოვაციური განვითარების პროგრამა 2010-2014 წლებში"; "ინოვაციების განვითარებისა და ტექნოლოგიური მოდერნიზაციის ხელის შეწყობის პროგრამა 1019-2014 წლებში"; "ყაზახეთის მეცნიერების განვითარების სახელმწიფო პროგრამა 2007-2010 წლებში"; "ქვეყნის მეცნიერულ-ტექნიკური განვითარების დარგთაშორისი გეგმა 2020 წლამდე"; პროგრამა "მწარმოებლურობა 2020"; "ყაზახეთის ინდუსტრიულ-ინოვაციური განვითარების სახელმწიფო პროგრამა 2015-2019 წლებში" და სხვ.

ამ დოკუმენტებში განსაზღვრულია ქვეყნის ინოვაციური განვითარების პოლიტიკა, სტრატეგია და პროგრამა, რის საფუძველზეც ყაზახეთმა მიაღწია ეროვნული ინოვაციური სისტემის მნიშვნელოვან პროგრესს. ამ სისტემის ყველა შემადგენელი ელემენტი უკვე ჩამოყალიბებულია და ფუნქციონირებს. მაგრამ, ამავე დროს, არსებობს ნაკლოვანებებიც: დაბალია ინოვაციური მეწარმეობის განვითარების დონე; ქვეყნის ინოვაციური პოლიტიკა მიმართულია ინოვაციების სტიმულირებისაკენ, რის გამოც ინოვაციებზე მოთხოვნა ჩამორჩება მის მიწოდებას; არასაკმარისია მოწინავე ტექნოლოგიების ტრანსფერტის სტიმულირება; არაეფექტიანია ბიზნესის ტექნოლოგიურ ამოცანათა გადაწყვეტის მექანიზმები; დაბალია ბიზნესის მიერ ტექნოლოგიური ინოვაციების აღქმის დონე; არასაკმარისია ტექნოლოგიური და მმართველური კომპეტენციები და სხვ.

სწორედ ამ ნაკლოვანების აღმოფხვრისკენაა მიმართული "ყაზახეთის ინდუსტრიულ-ინოვაციური განვითარების სახელმწიფო პროგრამა 2015-2019 წლებში.

ყაზახეთის მიერ დასახული ამოცანა, 2020 წლისათვის შესულიყო მსოფლიოში 50 ყველაზე კონკურენტუნარიან ქვეყანათა რიცხვში, პრაქტიკულად უკვე გადაჭრილია, ახლა წამოყენებულია ამოცანა – 2030 წლისათვის შევიდეს 30 ტექნიკურად ყველაზე განვითარებულ ქვეყანათა რიცხვში³³.

ყირგიზეთი³⁴

ინოვაციური განვითარების მიმართულებით შემუშავებულია "ყირგიზეთის რესპუბლიკის სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკის კონცეფცია 2003-2005 წლებში", რომელმაც ვერ უზრუნველყო ქვეყანაში ინოვაციური სისტემის ფორმირება. შემდეგ მიღებულ იქნა ისეთი დოკუმენტები, როგორცაა: "ყირგიზეთის რესპუბლიკის მდგრადი განვითარების ეროვნული სტრატეგია, პერიოდით 2013-

³² მასალები გამოყენებული იქნა შემდეგი დოკუმენტებიდან:

1. "Обзор инновационного развития Казахстана"

http://www.eabr.org/general/upload/docs/AU/Международная%20конференция/Добриньски_Обзор%20инновационного%20развития%20РК.pdf

2. "Государственная программа индустриально-инновационного развития Республики Казахстанна 2015-2019 годы».

³³ Шакирханов Б. Р. Формирование и совершенствование инновационной политики в Республике

Казахстан. Ж.: Управление инновациями: теория, методология, практика № 6 / 2013

<http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-sovshenstvovanie-innovatsionnoy-politiki-v-respublike-kazahstan>

³⁴ მასალები გამოყენებულია შემდეგი დოკუმენტებიდან:

1. КОНЦЕПЦИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ДО 2020 ГОДА

2017 წლები”; “ყირგიზეთის რესპუბლიკის მდგრად განვითარებაზე გადასვლის პროგრამა, პერიოდით 2013-2017 წლები”; “ყირგიზეთის რესპუბლიკის ინტელექტუალური საკუთრებისა და ინოვაციების განვითარების სახელმწიფო პროგრამა 2013-2017 წლებში” და სხვ.

ამჟამად მიღებულია “ყირგიზეთის რესპუბლიკის ინოვაციური განვითარების კონცეფცია 2020 წლამდე”, რომელიც მიმართულია არსებული ნაკლოვანებების აღმოფხვრისაკენ. მთავარი ყურადღება გადატანილი იქნება ერთიანი ეროვნული ინოვაციური სისტემის შექმნაზე, რომელიც დაეფუძნება მეცნიერებას, ბიზნესსა და სახელმწიფოს შორის მყარ კავშირს. პირველ ეტაპზე მოხდება მრეწველობის მოდერნიზაცია უცხოური ტექნოლოგიების საფუძველზე, ხოლო შემდეგ, მეცნიერების განვითარებასთან ერთად, საკუთარი ინოვაციებისათვის პრიორიტეტის მინიჭება.

ტაჯიკეთი³⁵

შეიძლება ითქვას, რომ ინოვაციური საქმიანობა ტაჯიკეთში დღეისათვის ფორმირების პროცესშია, თუმცა, სამეცნიერო-ტექნიკური პოტენციალის გაზრდისაკენ მთავრობის ყურადღება თავიდანვე იყო გამახვილებული. მიღებულ იქნა არაერთი დოკუმენტი, რომლებიც განსაზღვრავენ სახელმწიფოს პოლიტიკას, რომელიც მიმართულია მეცნიერული კვლევების გაძლიერების, ახალი ტექნოლოგიების შექმნისა და მათი წარმოებაში დანერგვისაკენ. ეს დოკუმენტებია: “კანონი მეცნიერებისა და სახელმწიფო სამეცნიერო-ტექნიკური პოლიტიკის შესახებ” (1998); “სახელმწიფო სამეცნიერო-ტექნიკური კონცეფცია” (1999); “სტრატეგია მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის სფეროში 2007-2020 წლებში” (2006); “სამეცნიერო-ტექნოლოგიურ მიღწევათა სამრეწველო წარმოებაში დანერგვის პროგრამა 2010-2015 წლებში”; (2009); “მეცნიერების და ტექნოლოგიების სფეროს სტრატეგია 2011-2015 წლებში” (2011); “ტაჯიკეთის რესპუბლიკის ინოვაციური განვითარების პროგრამა 2011-2020 წლებში” და სხვ.

ამჟამად არსებულ პრობლემათა შორის შეიძლება დავასახელოთ: სამეცნიერო და სამეცნიერო-ტექნიკური პოტენციალის ინოვაციურ საქმიანობაში არასაკმარისი ჩართულობა; სუსტი ინოვაციური ინფრასტრუქტურა; ინფორმაციულ-კომუნიკაციური განვითარების დაბალი დონე; ინოვაციური მეწარმეობის განვითარების დაბალი დონე და სხვ.

თურქმენეთი³⁶

თურქმენეთში სახელმწიფო ინოვაციური პოლიტიკა ბოლო წლებში გააქტიურდა. მხოლოდ 2014 წელს იქნა მიღებული კანონები: “ინოვაციური საქმიანობის შესახებ”; “სამეცნიერო-ტექნიკური სახელმწიფო პოლიტიკის შესახებ” და “სამეცნიერო-ტექნიკური პარკების შესახებ”. განათლებისა და მეცნიერების შესახებ დოკუმენტებიც მოგვიანებით იქნა მიღებული – “კანონი განათლების შესახებ 2007 წელს” და “მეცნიერების განვითარების სახელმწიფო პროგრამა 2012-2016 წლებში” – 2011 წელს. შესაბამისად ქვეყნის ინოვაციური სისტემა ფორმირების პროცესში იმყოფება.

თურქმენეთის სამეცნიერო-ტექნიკური (ინოვაციური) პოლიტიკის მთავარი მიმართულებაა ინოვაციების სახელმწიფო მხარდაჭერა, ქვეყნის სოციალურ-

³⁵ «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы» <http://info.maorif.tj/?q=ru/node/329>

³⁶ მასალები გამოყენებულია შემდეგი დოკუმენტებიდან:

1. ЗАКОН ТУРКМЕНИСТАНА Об инновационной деятельности <http://turkmenistan.gov.tm/?id=7145>

2. ЗАКОН ТУРКМЕНИСТАНА О государственной научно-технической политике <http://turkmenistan.gov.tm/?id=6033>

ეკონომიკური განვითარებისა და ხალხის ცხოვრების ხარისხის ამაღლების მიზნით [17].

სახელმწიფოს ინოვაციური პოლიტიკის მთავარ ამოცანებს წარმოადგენს: ნაციონალური ინოვაციური სისტემის ფორმირება და განვითარება; ინოვაციური ინფრასტრუქტურის შექმნა და განვითარება; ინოვაციების ბაზრის ჩამოყალიბება და ინოვაციური მეწარმეობის განვითარება; სახელმწიფოს, მეცნიერებასა და წარმოებას შორის კავშირების გაძლიერება; საერთაშორისო ურთიერთობების გაღრმავება ინოვაციების სფეროში და სხვ.

უზბეკეთი³⁷

უზბეკეთში, მართალია, ხორციელდება ცალკეული ინოვაციური პროექტები, მაგრამ მეტად თუ ნაკლებად სრულყოფილი ინოვაციური პოლიტიკა და ინოვაციური სისტემა ჯერჯერობით არ არსებობს. ინოვაციურ საქმიანობას მხოლოდ ფრაგმენტული ხასიათი აქვს. ამ მიმართულებით მიღებულია მხოლოდ ერთი კანონი "განათლების შესახებ", რაც, ბუნებრივია, ვერ გამოდგება ინოვაციური პოლიტიკის განსახაზღვრად. ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით და არაერთი ექსპერტის აზრით, სამამულო ეკონომიკა ჯერ ვერ ასტიმულირებს საწარმოებს, დანერგონ ინოვაციები, რაც წარმოადგენს ქვეყნის კონკურენტუნარიანობის ზრდის შემაფერხებელ მთავარ ფაქტორს [2]. ამჟამად დარგთაშორისი კომისიის მიერ მზადდება კანონი "ინოვაციებისა და ინოვაციური საქმიანობის შესახებ", რაც, უდავოდ, ხელს შეუწყობს ინოვაციური ეკონომიკის მშენებლობის სამართლებრივი ბაზის გაძლიერებასა და ეროვნული ინოვაციური სისტემის ფორმირებას.

უკრაინა³⁸

უკრაინაში მრავალი დოკუმენტია მიღებული ქვეყნის ინოვაციური განვითარების შესახებ (მაგალითად, "კანონი ინოვაციური საქმიანობის შესახებ" (2002); "კანონი ინოვაციური საქმიანობის პრიორიტეტული მიმართულებების შესახებ"; "უკრაინის ინოვაციური განვითარების სტრატეგია 2010-2020 წლებში" და სხვ.), მაგრამ ხელისუფლების სწრაფი ცვლილების პირობებში მათ იგივეებენ და ამიტომ მათი უმეტესი ნაწილი შეუსრულებელი რჩება [10].

მომავალში აუცილებელია ინოვაციური პოლიტიკის სრულყოფა სამართლებრივი ბაზის გაუმჯობესების მიმართულებით, რათა მოხდეს უფრო მსხვილი დოკუმენტების მიღება მათი შესრულების გამარტივების მიზნით. ქვეყნის არსებულ ინოვაციურ სისტემაში უნდა გაძლიერდეს კავშირი მის ცალკეულ ელემენტს შორის.

აზერბაიჯანი

აზერბაიჯანში ინოვაციები ინერგება ეკონომიკის სხვადასხვა სფეროში, სახელმწიფოც აქტიურად უჭერს მხარს ინოვაციების განხორციელებას. მაგრამ ინოვაციების განვითარების პროცესს არ აქვს სისტემური ხასიათი, რაც განპირობებულია შესაბამისი სამართლებრივი ბაზის და სრულყოფილი ინოვაციური სისტემის უქონლობით. სახელმწიფო ინოვაციურ პოლიტიკას ახორციელებს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სამეცნიერო ინოვაციათა ცენტრისა³⁹ და საინფორმაციო ტექნოლოგიების განვითარების სახელმწიფო ფონდის მეშვეობით⁴⁰. შესაბამისად, მიღებულ იქნა "ინფორმაციული და კომუნიკაციური ტექნოლოგიების ნაციონალური სტრატეგია (2003-2012)" და კავშირგაბმულობისა

³⁷ Концепция инновационного развития Республики Узбекистан на 2012-2020 гг. <http://uzb69.blogspot.com/2012/06/2012-2020.html>

³⁸ Innovation Performance Review of Ukraine <https://www.unecce.org/fileadmin/DAM/ceci/publications/icp7.pdf>

³⁹ <http://innovasiya.az/ru/page/number/1>

⁴⁰ https://ru.wikipedia.org/wiki/Государственный_Фонд_Развития_Информационных_Технологий

და ინფორმაციის ტექნოლოგიების განვითარების სახელმწიფო პროგრამა (2005-2008).

ამჟამად აზერბაიჯანის წინაშე დგას შემდეგი ამოცანები: ქვეყნის ინოვაციური პოლიტიკის განსაზღვრა საკანონმდებლო დონეზე; ინოვაციური სისტემის ელემენტების განვითარება და მათ შორის კავშირების გაძლიერება; ინოვაციების ბაზრის შექმნა; მეცნიერებას, განათლებას, წარმოებასა და ბაზარს შორის კავშირების გაძლიერება და სხვ. [1].

მოლდოვა⁴¹

ქვეყნის ინოვაციური განვითარების გზა სახელმწიფომ აღიარა 1998 წელს, როდესაც მიღებულ იქნა “სამეცნიერო კვლევებისა და შემუშავებათა რეფორმის კონცეფცია”. 2004 წელს კი მიღებულ იქნა “მოლდოვის რესპუბლიკის კოდექსი მეცნიერების და ინოვაციების შესახებ”, რითაც საფუძველი ჩაეყარა სახელმწიფო პოლიტიკის გატარებას მეცნიერებისა და ინოვაციების სფეროში. 2007 წელს მიღებულ იქნა “კანონი სამეცნიერო-ტექნიკური პარკებისა და ინოვაციური ინკუბატორების შესახებ”, რის საფუძველზეც დაიწყო ინოვაციური ინფრასტრუქტურის შექმნა [12].

მიუხედავად ამისა, ინოვაციური ბიზნესი მოლდოვაში არასაკმარისადაა განვითარებული საკუთარი ფინანსური რესურსებისა და დიდი რისკების გამო.

2012 წელს მიღებულ იქნა “მოლდოვის ინოვაციური სტრატეგია 2013-2014 წლებში”, რომლის საფუძველზე უნდა გადაიჭრას შემდეგი სამი ამოცანა: საწარმოთა ტექნოლოგიური განვითარება; ინოვაციური ინფრასტრუქტურის განვითარება; ცოდნაზე დაფუძნებული ეკონომიკის აშენება.

საქართველო

საქართველოში არცერთი წინა მთავრობა არ იხილავდა ინოვაციებს სახელმწიფო ინტერესების პრიორიტეტულ სფეროდ [1], ამიტომაც, რომ ინოვაციების სამართლებრივი ბაზის ფორმირება ძირითადად ახლა იწყება. თუმცა შეიძლება დაეხმასხელოთ დოკუმენტები, რომლებიც არაპირდაპირ ან პირდაპირ პასუხობს ინოვაციური განვითარების მოთხოვნებს (ეს დოკუმენტებია: “საქართველოს კანონი მეცნიერების, ტექნოლოგიების და მათი განვითარების შესახებ” (1994); საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სტრატეგია “საქართველო 2020”.), მაგრამ ისინი სრულიად არასაკმარისია ინოვაციური სისტემის შესაქმნელად და გასაძლიერებლად, თუმცა არც იმის თქმა შეიძლება, რომ ინოვაციების დანერგვას საქართველოს ეკონომიკაში ადგილი არ ჰქონდა. დღემდე გარკვეული ნაბიჯები გადაიდგა საინფორმაციო-ტელესაკომუნიკაციო ტექნოლოგიების დანერგვისა და ინოვაციური ინფრასტრუქტურის განვითარების მიმართულებით [3, 4].

ამჟამად საქართველოს პარლამენტში წარდგენილია კანონპროექტი „ინოვაციების შესახებ“, რომლის მოქმედებაც ვრცელდება ინოვაციური საქმიანობების სუბიექტებზე, ინოვაციური საქმიანობების ხელშეწყობ ინფრასტრუქტურაზე, ინოვაციური საქმიანობების დაფინანსებასა და ინოვაციების კომერციალიზაციაზე. კანონპროექტით განსაზღვრულია სახელმწიფო სტრატეგია ინოვაციების სფეროში, რომელსაც ამტკიცებს საქართველოს მთავრობა კვლევებისა და ინოვაციების საბჭოს წარდგინებით. ასევე განსაზღვრულია საქართველოს მთავრობის სათათბირო ორგანოს – “კვლევებისა და ინოვაციების საბჭოსა” და საჯარო სამართლის იურიდიული პირის – “საქართველოს ინოვაციებისა და ტექნოლოგიების სააგენტოს” ამოცანები და ფუნქციები ინოვაციის სფეროში. აღნიშნული კანონპროექტის მიხედვით, ინოვაციური საქმიანობის ხელშეწყობ

⁴¹Иновационная стратегия Республики Молдова на период 2013-2020 гг.
<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=350541&lang=2>

ინფრასტრუქტურას წარმოადგენს: სამეცნიერო/ტექნოლოგიური პარკები; ბიზნეს-სინკუბატორები; ბიზნესამაჩქარებლები; ტექნოლოგიების გადაცემის ცენტრები; სამრეწველო ინოვაციების ლაბორატორიები (FabLab) და ინოვაციების ლაბორატორიები (ILab); ინოვაციების ცენტრები⁴². ბუნებრივია, ამ კანონის მიღება დადებით გავლენას მოახდენს ინოვაციური საქმიანობის გაძლიერებაზე საქართველოში, მაგრამ, ამასთან ერთად, აუცილებელია: მიღებულ იქნეს "საქართველოს ინოვაციური განვითარების სტრატეგია და პროგრამა" და "საქართველოში მეცნიერებისა და განათლების განვითარების პროგრამა", რომელთა საფუძველზე უნდა განხორციელდეს არსებული ინოვაციური სისტემისა და ინფრასტრუქტურის გაძლიერება და ეფექტიანი ფუნქციონირება. ეროვნული ინოვაციური სისტემა უნდა უზრუნველყოფდეს მთელი ინოვაციური ციკლის (მეცნიერება-გამოგონება-წარმოება) შეუფერხებელ განხორციელებას (მათ შორის რეგიონულ დონეზე), სადაც მთავარი როლი უნდა ითამაშოს ბაზარმა და სადაც სახელმწიფოს უდიდესი მოვალეობა ეკისრება, სხვადასხვა ბერკეტის გამოყენებით (საკანონმდებლო, ფინანსური, მასტიმულირებელი, ორგანიზაციული და ა.შ.), ხელი შეუწყოს ინოვაციური ეკონომიკის ფორმირებას ქვეყანაში. სახელმწიფო უნდა გამოდიოდეს ინოვაციური პროცესებისა და, საერთოდ, ეკონომიკის "მესაჯის" როლში [2].

დასკვნა

ზემოთ მოყვანილი ანალიზი და სხვა მასალების გაცნობა საშუალებას იძლევა, გავაკეთოთ შემდეგი დასკვნა:

1. ყველა პოსტსაბჭოთა ქვეყანაში გაცნობიერებულია, რომ ინოვაციური ეკონომიკის მშენებლობის გარეშე შეუძლებელი იქნება თვისებრივი ცვლილებების განხორციელება ადამიანის საქმიანობის ნებისმიერ სფეროში, ბუნებრივია, განსაკუთრებით, ეკონომიკაში.

2. პოსტსაბჭოთა ქვეყნებიდან ამ მიმართულებით ყველაზე გადაღვა გარკვეული ნაბიჯი, თუმცა შედეგები ყველაზე ერთნაირი არ არის. მაგალითად, ლიტვამ, ლატვიამ და ესტონეთმა შეძლეს შესაბამისი ინოვაციური პოლიტიკის შემუშავება, შექმნეს ეროვნული ინოვაციური სისტემა, გახდნენ ევროკავშირის წევრები და ეს სისტემა ფუნქციონირებს ევროკავშირის მაღალგანვითარებულ ინოვაციურ სისტემაში. ეს განაპირობა იმან, რომ ამ ქვეყნებმა ეკონომიკურ განვითარებას საფუძველი ჩაუყარეს ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირში არსებობის პირობებში და შემდეგ წლებში კიდევ უფრო გააძლიერეს ძალისხმევა ამ მიმართულებით. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ეს ქვეყნები ახლოს იმყოფებიან განვითარებულ ქვეყნებთან, რომლებმაც მათ დიდი დახმარება აღმოუჩინეს ეკონომიკის განვითარების საქმეში.

3. დანარჩენი 12 პოსტსაბჭოთა ქვეყნიდან ზოგიერთმა თავიდანვე აღიარეს ინოვაციური განვითარების გზა და შეიმუშავეს ინოვაციური პოლიტიკა (რუსეთი, ბელარუსია, უკრაინა, ყაზახეთი, მოლდავეთი), ზოგიერთის წინაშე დამოუკიდებლობის პირველ წლებში იდგა გადარჩენის პრობლემა და გადასაჭრელი ჰქონდა ამასთან დაკავშირებული პრობლემები, ამიტომ ინოვაციურ განვითარებაზე ფიქრი მოგვიანებით დაიწყო, მაგრამ საკმაო წარმატებებს მიაღწიეს.

⁴²<https://www.google.com/search?client=opera&q=საქართველოს+ინოვაციური+პოლიტიკა+%2Bკანონმდებლობა&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8#q=%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%95%E1%83%94%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%A1+%E1%83%99%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%98+%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%AA%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98+%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%A1+%E1%83%A8%E1%83%94%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%AE%E1%83%94%E1%83%91>

წიეს (სომხეთი, ყირგიზეთი), ნაწილი კი, მიუხედავად ცალკეულ სფეროებში ინოვაციების განხორციელებისა, ახლა აყალიბებს ინოვაციური განვითარების სამართლებრივ ბაზას (აზერბაიჯანი, თურქმენეთი, საქართველო, ტაჯიკეთი, უზბეკეთი).

4. მიუხედავად განსხვავებულობისა, პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს გააჩნია ერთნაირი პრობლემებიც, კერძოდ: საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ თითქმის ყველგან ადგილი ჰქონდა ეკონომიკურ დაქვეითებას, რამაც გამოიწვია არსებული ინოვაციური სისტემის დეგრადაცია (სამეცნიერო პოტენციალის დაქვეითება, მეცნიერების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის მოშლა, სახელმწიფოს მეცნიერებისა და გამომგონებლობის სტიმულირების დაქვეითება და ა. შ.). გარდა ამისა, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლამ მოითხოვა ახალი მიდგომები ინოვაციური პროცესების განხორციელებისადმი. ამ გზაზე კი მთავრობების მიერ როგორც ობიექტური, ისე სუბიექტური მიზეზების შედეგად, დროულად ვერ განხორციელდა შესაბამისი გარდაქმნები. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაა რეგიონებში. ამიტომ, ამჟამად არსებული სიტუაცია მოითხოვს: ინოვაციური პოლიტიკის კიდევ უფრო დახვეწას, ინოვაციური სისტემების ახალი ელემენტებით შევსებასა და ამ ელემენტთა შორის კავშირების გაძლიერებას (სახელმწიფოს, მეცნიერებასა და ბიზნესს შორის, რათა შეუფერხებლად განხორციელდეს ციკლი – მეცნიერება-გამოგონება-ინოვაცია); სახელმწიფოს მხრიდან ინოვაციური ბერკეტების ეფექტიან ამოქმედებას; რეგიონული ინოვაციური პოლიტიკის გაძლიერებას და სხვ.

5. ის, რაც პოსტკომუნისტური ქვეყნებისათვის ასევე საერთოა, არის ის, რომ არცერთ მათგანს არ აქვს საკუთარ კვლევებზე დაფუძნებული ინოვაციური სისტემა, დღეისათვის ძირითადად ადგილი აქვს ინოვაციების იმპორტს და ალბათ ეს პროცესი საკმაოდ დიდხანს გაგრძელდება, ბუნებრივია, ეს დრო განსხვავებული იქნება ქვეყნების მიხედვით. ამ მხრივ უპირატესობა აქვს რუსეთს, ვინაიდან იგი ფლობს რესურსების დიდ პოტენციალს (იგულისხმება ბუნებრივი, სამეცნიერო, ადამიანისუფლი, ტექნოლოგიური, ფინანსური და სხვ.).

6. ერთ-ერთი თავისებურება პოსტსაბჭოთა ქვეყნებისათვის (გარდა ლიტვის, ლატვიის, საქართველოსა და ესტონეთისა) ინოვაციის სფეროში არის ის, რომ ისინი თანამშრომლობენ დსთ-ს ფარგლებში. 2011 წელს მიღებული იქნა დოკუმენტი “დსთ-ს მონაწილე სახელმწიფოთა შორის ინოვაციური თანამშრომლობის საერთაშორისო პროგრამა”, რომლის მიზანია მონაწილე ქვეყნებში შეიქმნას გლობალური კონკურენტუნარიანობის პირობები. მთავარი ამოცანა კი – შეიქმნას სახელმწიფოთაშორის ინოვაციური სივრცე, რომელიც გააერთიანებს ნაციონალურ ინოვაციურ სისტემათა შესაძლებლობებს⁴³.

ლიტერატურა

1. შატბერაშვილი ო., ქოჩორაძე გ., ცაცანაშვილი მ. საინოვაციო პოლიტიკა საქართველოში: რეკომენდაციები საქართველოს ხელისუფლებას http://eap-csf.ge/images/doc/publikaciebi/Policy%20Paper_WG2_Inovacia.pdf
2. Абдуллаев А.М., Алмурадов А., Хакимов З. ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнаლი. № 2, март-апрель, 2015 йил

⁴³ Межгосударственная программа инновационного сотрудничества государств – участников СНГ на период до 2020 года <http://cis.minsk.by/page.php?id=19142&fw=true>

- http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/5_A_M_Abdullayev_A_Almurado_v_Z_Hakimov_0.pdf
3. Abesadze R. Economic regress and the reasons of its detection in economy of Georgia. “Ekonomisti”, 2016, №1
  4. Абесадзе Р. Инновации, инновационные сети и общие направления формирования инновационной экономики в Грузии. XVII МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ „Предпринимательство, социальная организация в структурах сети. Опыт и перспективы развития в Центральной и Восточной Европе” (23-25 мая 2016 года, Польша)
  5. Абесадзе Р. ИНФОРМАЦИОННЫЕ И ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПРОБЛЕМЫ ИХ РАЗВИТИЯ В ГРУЗИИ. Международная научно-практическая Интернет-конференция «ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ 2016: ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕГРАЦИИ И ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ» (г. Днепропетровск · 14–15 апреля 2016 года)
<http://confcontact.com/node/598>
  6. Давыдов А.А. Инновационный потенциал России: настоящее и будущее
http://www.isras.ru/blog_modern_3.html
  7. Дичковский А.А. инновационный путь его развития в республике Беларусь
  8. Корчагин Ю. Наука и инновации в России.
<http://www.lerc.ru/?part=articles&art=22&page=165>
  9. Файзуллоев М. Развитие инновационной деятельности в Таджикистане как условие экономического роста. Управленческие науки, 2015, № 1
<https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-innovatsionnoy-deyatelnosti-v-tadzhikistane-kak-uslovie-ekonomicheskogo-rosta>
  10. Б.А. Малицкий. СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ: ОТ РАЗРАБОТКИ К РЕАЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ. «Наука та наукознавство», 2011, № 2 7
  11. Наджафов З. Синергетический подход Национальной инновационной системе
<https://www.google.com/search?client=opera&q=Синергетический+подход+Национальной+инновационной+системе&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
  12. Попович Г., А. Букатынский. Инновации в Молдове: проблемы и пути их решений.
<https://ava.md/2014/01/21/innovacii-v-moldove-problemy-i-puti-ih-resheniy/>
Положительные сдвиги в целях и принципах формирования и реализации государственной научно-технической политики. Ж.: «Наука и образование», 2014
http://gundogar-news.com/index.php?category_id=6&news_id=2093
  13. Сомов Е., Наабер Ю. Проблемы развития Национальной Инновационной Системы Кыргызст. «LAP LAMBERT Academic Publishing», 2012.
  14. Тевикян А. Экономическая политика Армении.
http://www.noravank.am/rus/articles/detail.php?ELEMENT_ID=1326
  15. Шакиртханов Б. Р. Формирование и совершенствование инновационной политики в Республике Казахстан. Ж.: Управление инновациями: теория, методология, практика № 6 / 2013
<http://cyberleninka.ru/article/n/formirovanie-i-sovshenstvovanie-innovatsionnoy-politiki-v-respublike-kazahstan>
  16. Щитова А. Н. Инновационная экономика: материалы междунар. науч. конф. (г. Казань, октябрь 2014 г.). — Казань: Бук, 2014..
<http://www.moluch.ru/conf/econ/archive/130/6181/>
  17. Положительные сдвиги в целях и принципах формирования и реализации государственной научно-технической политики. Ж.: «Наука и образование», 2014
http://gundogar-news.com/index.php?category_id=6&news_id=2093

Альфред Кураташвили

*Доктор экономических, философских и юридических наук,
профессор, заведующий отделом Экономической теории
Института экономики имени П. Гугушвили Тбилисского
Государственного Университета имени И. Джавахишвили*

**ТЕОРИЯ СБАЛАНСИРОВАННОСТИ ПРАВ И ОТВЕТСТВЕННОСТИ
ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ – НЕОБХОДИМАЯ НАУЧНАЯ ОСНОВА
ИСКОРЕНЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ФАШИЗМА
И КРИМИНАЛЬНОГО БИЗНЕСА**

Резюме: В научном труде рассматривается Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц – как необходимая научная основа искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса в обществе и в государстве.

Причиной имеющего место в современном мире экономического фашизма является экономическая нацеленность – экономическая целевая направленность – функционирования общества и государства (?!).

Следовательно, «верховенство» – господство – денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, свойственное сущностной природе капитализма, и является проявлением экономического фашизма (?!).

Притом, теоретическое будто бы «обоснование» и «оправдание» экономического фашизма даётся в так называемой «Невидимой руке» знаменитого Адама Смита (?!).

Что касается последователей основоположника классической политической экономии – знаменитого Адама Смита, являющегося в то же время основоположником и «отбеливателем» экономического фашизма, необходимо отметить, что последователями Адама Смита – как защитники капитализма, по моему научно обоснованному убеждению, являются и основатель и представители кейнсианства, и основатель и представители монетаризма и т.д., независимо от их разных научных заслуг в деле временного спасения капитализма (?!).

Последователями Адама Смита являются также все апологеты – защитники – капитализма, а значит, все апологеты – защитники – экономического фашизма, нашедшие себе «тёплую» «кормушку» за счёт ограбления народа, как в сфере науки, так и в сфере политики и, в частности, в сфере государственного управления (?!).

Исходя из вышеотмеченного, именно результатом господства экономического фашизма, именно результатом «деятельности» «больных» экономическим фашизмом «учёных» и «политиков», поддерживающих «верховенство» – господство – денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, являются все криминальные и бесчеловечные деяния, и, в том числе, функционирование криминального бизнеса, имеющее место в современном мире (?!).

И здесь возникает вопрос:

В чём же заключается альтернатива так называемой «Невидимой руки» Адама Смита, а значит, и альтернатива экономического фашизма?!

В ответ необходимо отметить, что альтернативой так называемой «Невидимой руки» Адама Смита, а значит, и альтернативой экономического фашизма является революционное изменение целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической целевой направленности – к социальной (к гуманносоциальной) целевой направленности, что осуществимо лишь на основе созданных мной принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных теорий – на основе Философии социальной цели, на основе Теории верховенства интересов народа и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

Анализ последних исследований. Исследованию проблем искоренения экономического фашизма и, в том числе, криминального бизнеса в обществе и в государстве почти не уделяется внимание в научной литературе, за исключением в основном опубликованных мной научных трудов (?!).

Следовательно, опять-таки за исключением в основном опубликованных мной научных трудов, почти не уделяется внимание в научной литературе и исследованию научных основ, и, в частности, необходимой научной основе искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса в обществе и в государстве (?!).

Более того, под «маской» несуществующей и неосуществимой так называемой «демократии», фактически же в условиях противозаконно «узаконенной» вседозволенности для криминального обогащения отдельных людей за счёт ограбления народа, в условиях господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, почти никто в государственной власти (в государственных властях) даже не думает о том, что в обществе и государстве имеет место экономический фашизм, а значит, имеет место господство криминальных и бесчеловечных деяний (?!).

Исходя из вышеотмеченного, принципиальное значение имеет исследование необходимых научных основ искоренения экономического фашизма и, в том числе, криминального бизнеса в обществе и в государстве, ибо без этого не представляется возможным искоренение преступлений против человечности и движение по пути строительства и функционирования Истинно человеческого общества и Истинно человеческого государства в интересах каждого человека.

Цель и задачи научного исследования. Целью данного научного исследования является внедрение в теории и в практике в международном масштабе созданной мной политико-правовой научной Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц – как необходимой научной основы искоренения экономического фашизма и, в том числе, криминального бизнеса в обществе и в государстве, как необходимой научной основы искоренения господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, как необходимой научной основы искоренения преступлений против человечности и утверждения справедливости.

Задачей же данного научного исследования является научное обоснование необходимости внедрения в теории и в практике в международном масштабе политико-правовой научной Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц – как необходимой научной основы искоренения экономического фашизма и, в том числе, криминального бизнеса в обществе и в государстве, как необходимой научной основы искоренения господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, как необходимой научной основы искоренения преступлений против человечности и утверждения справедливости в мире.

Научная новизна. Главной новизной научного исследования является рассмотрение созданной мной политико-правовой Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц в качестве необходимой научной основы искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса в обществе и в государстве, в качестве необходимой научной основы искоренения господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, в качестве необходимой научной основы искоренения преступлений против человечности.

Именно на основе созданной мной Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, наряду и на основе с созданными мной же теориями – Философией социальной цели и Теорией верховенства интересов народа, могут быть решены вышеотмеченные проблемы, и может быть решена проблема построения и функционирования Истинно человеческого общества и Истинно человеческого государства в интересах каждого человека.

Изложение основного материала

Решение проблемы искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса в обществе и в государстве, и, частности, например, решение проблемы искоренения азартных так называемых «игр» [8; 9; 10; и др.], служащих обогащению отдельных лиц и/или даже пополнению государственного бюджета путем ограбления, порабощения и уничтожения огромного количества людей, решение проблемы искоренения преступных деяний коммерческих банков и других финансово-кредитных организаций, приводящих к ограблению, к обнищанию и к порабощению огромного количества людей [11; и др.], а также решение многих других проблем, например, решение проблемы люстрации должностных лиц, и, прежде всего, Судей, принимающих противозаконные – криминальные – решения [12; 13; и др.], решение проблемы лишения иммунитета должностных лиц по отношению к их противозаконным – криминальным – деяниям т.д., имеет принципиальное значение.

Необходимость решения вышеотмеченных проблем подтверждается тем, что без решения проблемы искоренения экономического фашизма и, в том числе, без решения проблемы искоренения криминального бизнеса, достижение и утверждение справедливости в обществе и в государстве неосуществимо, а значит, неосуществима и реализация интересов народа, тогда как государственная власть призвана и должна служить именно интересам народа.

И здесь возникает вопрос:

Для чего же существуют государство и государственная власть, если не решаются вышеотмеченные проблемы и если государственная власть не служит интересам народа?!

Неужели государственная власть существует для господства над народом и лишь для удовлетворения своих собственных порой криминальных потребностей (?!).

Вот Вам – никогда не существующая и неосуществимая так называемая «демократия» [1, с. 286-342; 14; 15; и др.], «пригодная» лишь для того, чтобы «пудрить мозги народу» (?!).

Думается, дальнейшие комментарии здесь излишни (?!).

В связи с необходимостью решения проблемы искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса, важно отметить, что решение данной проблемы требует, как многократно отмечалось мной, радикального – революционного – переворота в сфере общественных наук, и затем уже, соответственно, требует радикальных изменений в сфере государственного управления на принципиально новой научной основе.

В частности, как уже отмечалось, исходя из интересов человека – исходя из интересов народа, объективной необходимостью является радикальное (диаметрально противоположное) изменение целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической – к социальной (к гуманносоциальной) целевой направленности, от господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве – к господству интересов народа, от экономического фашизма – к Истинно человеческому обществу и к Истинно человеческому государству!!!

Притом, следует ещё раз особо подчеркнуть, что практическое осуществление вышеотмеченной объективной необходимости возможно в процессе государственного управления лишь на основе созданных мной принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных теорий – на основе Философии социальной цели [1; и др.], на основе Теории верховенства интересов народа [2; и др.] и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [3; и др.].

Вместе с тем, необходимой научной основой практической реализации созданных мной – Философии социальной цели и Теории верховенства интересов народа, необходимой научной основой практического построения и функционирования

Истинно человеческого общества и Истинно человеческого государства, а значит, и необходимой научной основой практического искоренения экономического фашизма и, в том числе, искоренения криминального бизнеса, является созданная мной же Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [3; и др.].

Следовательно, далее конкретно рассмотрим политико-правовую Теорию сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, являющуюся необходимой научной основой искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса в обществе и в государстве, а значит, являющуюся необходимой научной основой эффективного функционирования общества и государства в интересах народа.

* * *

Одним из основных научных направлений и необходимой интеллектуальной основой защиты интересов человека, а также необходимой основой эффективного функционирования рыночных отношений и общества и государства в целом является созданная мной теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

Создание политико-правовых и социально-экономических основ, а также правовых механизмов юридической ответственности должностных лиц, которая должна быть сбалансирована с их правами является необходимым условием утверждения социальной справедливости и эффективного функционирования общества и государства.

Более того, необходимость и особая значимость использования созданной мной теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц становится все более очевидной в современном мире.

Притом, значимость этой теории возрастает не только для решения внутренних проблем эффективного функционирования общества и государства, но и для нормальной жизни и деятельности всего мирового сообщества.

Необходимым, хотя и недостаточным, условием защиты интересов человека – защиты интересов всех членов общества, необходимым условием реализации личностного потенциала человека и эффективного функционирования общества в целом является сбалансированность прав и ответственности должностных лиц.

Однако, к сожалению, в действующей правовой теории и в практике отсутствует ответственность должностных лиц за результаты их деятельности – отсутствует ответственность должностных лиц, которая была бы сбалансирована с их правами.

Вышеотмеченное, *по моему глубокому убеждению*, вызвано тем, что, во-первых, до создания мной теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, не существовала такая или подобная ей теория, и, во-вторых, несмотря на то, что основы этой теории мной были заложены в начале 70-х годов XX века и опубликованы еще в 1972 году, в 1976 году и т.д., а позже неоднократно была опубликована уже сформировавшаяся теория, она пока не нашла должного практического применения.

Это и не удивительно, ибо узаконение соответствующих политико-правовых механизмов на основе созданной мной теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц должно произойти путем принятия нужных нормативных актов высшими должностными лицами государства, а их (этих должностных лиц), видимо, не устраивает узаконение такой ответственности, ибо в таком случае в некоторых государствах многие должностные лица (если не все) потеряют занимаемые ими высокие должности.

Вместе с тем, эффективное функционирование любого общества и государства, если оно действительно нацелено на реализацию интересов народа, с объективной необходимостью требует создания теоретико-правовых основ и соответствующей законодательной базы – соответствующих правовых механизмов ответственности должностных лиц, которая (т.е. ответственность должностных лиц) будет сбалансирована с их правами, и которая будет основана, в свою очередь, на созданной мной теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

Ведь в результате «деятельности» некоторых должностных лиц – «государственных деятелей», нередко фактически происходит ограбление и обнищание народа, «объясняемое» кризисными явлениями, сложностями, имеющимися в государстве, «объясняемое» действиями третьей силы, требованиями международных финансовых организаций и т.д., но ведь должностные лица именно потому занимают государственные должности, чтобы предотвратить и кризисные явления, и другие осложнения в государстве, и отрицательное влияние так называемой третьей силы и т.д.

Если же они не в силах сделать все это, то главную причину всего происходящего в обществе и в государстве необходимо искать в них самих – в государственных должностных лицах высшего ранга, а не где-то – вне руководства страны и, тем более, за рубежом.

Притом, соответствующие должностные лица за результаты своей деятельности должны нести полную ответственность, которая должна быть сбалансирована с их правами, в чем и заключается сущность созданной и предложенной мной теории.

Таким образом, созданная мной социально-правовая и политико-правовая теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц является необходимой научной основой защиты интересов человека и социально-экономического прогресса.

Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц является основой разрешения противоречия между наличием прав и обязанностей у государства, а, стало быть, и у государственных должностных лиц, через деятельность которых осуществляется функционирование общества и государства, с одной стороны, и между отсутствием конкретной теоретической и практической юридической ответственности этих должностных лиц за результаты их деятельности, с другой стороны, ибо должностные лица, выполняя свои права и обязанности, выражающиеся в конечном счете конкретно в том, чтобы служить обществу – служить народу, порой так «служат народу», что их «деятельность» приводит к ограблению и к обнищанию народа, а соответствующая ответственность за это отсутствует.

Кроме того, теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц позволяет разрешить противоречие между наличием ответственности рядовых граждан за свои деяния, с одной стороны, и отсутствием ответственности должностных лиц за результаты их деятельности, которая (ответственность) была бы сбалансирована с их правами – управлять или непосредственно участвовать в управлении обществом и государством, с другой стороны, и тем самым эта теория указывает путь практике в аспекте создания и задействования механизмов юридической ответственности должностных лиц, которая была бы сбалансирована с их правами.

Итак, исходя из всего вышеизложенного, еще раз прихожу к логическому выводу о принципиальной социально-экономической и политической значимости теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц и о необходимости ее практической реализации, ибо права, свободы и интересы каждого человека могут быть защищены лишь путем введения юридической ответственности должностных лиц, которая должна быть сбалансирована с правами этих должностных лиц [3; и др.].

Выводы

Необходимость и принципиальная важность искоренения экономического фашизма и, в том числе, искоренения криминального бизнеса в обществе и в государстве не вызывает сомнения.

Несмотря на вышеотмеченное, в современном мире в основном имеет место господство денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, свойственное сущности природе капитализма, что и является проявлением экономического фашизма и преступлением против человечности (?!).

Важно здесь особо отметить, что создателем «научных» основ экономического фашизма является основоположник классической политической экономии – знаменитый Адам Смит, который своей главной идеей так называемой «Невидимой руки» рынка фактически пытается «обосновать» будто бы необходимость господства денег, рынка,

прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, что свойственно сущностной природе капитализма (?!).

Именно результатом «деятельности» последователей, защитников и сторонников «идей» всемирно известного и признанного Адама Смита «процветает» экономический фашизм, и, *в том числе*, криминальный бизнес в обществе и в государстве, радикальное искоренение которого является (должно быть) главнейшей задачей любой государственной власти, действительно служащей интересам народа.

Что касается научных основ искоренения экономического фашизма и, *в том числе*, искоренения криминального бизнеса в обществе и в государстве, и научных основ построения и функционирования Истинно человеческого – Гуманносоциального – общества и государства, то в качестве таких основ могут служить созданные мной: Философия социальной цели, Теория верховенства интересов народа и Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

Притом, данный научный труд посвящён рассмотрению Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц – как необходимой научной основы искоренения экономического фашизма и, *в том числе*, искоренения криминального бизнеса в обществе и в государстве.

Вместе с тем, Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц является не только необходимой научной основой искоренения экономического фашизма и криминального бизнеса в обществе и в государстве, но и необходимой научной основой построения и функционирования Истинно человеческого – Гуманносоциального – общества и государства, служащего интересам народа.

Использованная литература

1. Кураташвили Альфред А. (2003). **Философия социальной цели. Принципиально новое научное направление – исходная теоретическая основа формирования и функционирования истинно человеческого общества и государства** (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс». – 352 с.

2. Кураташвили Альфред А. (2003). **Теория верховенства интересов народа. Принципиально новое научное направление и системообразующая теория управленческого права, правовой системы истинно человеческого общества и социально-экономических наук в целом** (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс». – 336 с.

3. Кураташвили Альфред А. (2003). **Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц. Принципиально новое научное направление – необходимая научная основа защиты интересов человека и социально-экономического прогресса** (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс». – 256 с.

4. Смит Адам. (1962). **Исследование о природе и причинах богатства народов**, М., «Соцэкгиз». – 684 с.

5. Кураташвили Альфред А. (1998). **Теория истинно человеческого – классического (образцового) – общества**. Труды Грузинского технического университета, 1998, №3 (419). Тбилиси: «Технический университет».

6. Кураташвили Альфред А. (1999). **Социально-экономическая теория будущего – истинно человеческого общества**. Известия Академии наук Грузии. Серия экономическая. Том 7, 1999, №1-2. Тбилиси: «Мецниереба».

7. Кураташвили Альфред А. (1999). **Альтернативное представление об ориентации общества и государства**. Bulletin «Medicine, Science, Innovation and Business New» («Новости медицины, науки, инновации и бизнеса – голос профессионалов и бизнесменов США, СНГ и других стран мира»). Volume 6, Number 10 (60), October, 1999. New York, USA.

8. Кураташвили Альфред А. (2016). Предпринимательство с использованием сети – необходимое условие эффективного функционирования общества и государства, но предпринимательская «деятельность» в виде азартных «игр» – криминальное деяние, и оно категорически недопустимо, ибо это преступление против человечности. Материалы XVII Международной научной конференции: „Предпринимательство, социальная организация в структурах сети. *Опыт и перспективы развития в Центральной и Восточной Европе*”. Наленчов (Польша), 23-25 мая 2016 года. Монография, состоящая из статей (докладов). Под научной редакцией Алины Бетлей, Славомира Партицкого, Магды Иоланты Пажишек. Люблинский католический университет Иоанна Павла II (Польша). Люблин: Издательство KUL, с. 186-192.

9. Кураташвили Альфред А. (2017). Экономико-теоретические проблемы искоренения азартных «игр». Международный Научно-практический журнал «Экономисти», 2017, №1. Том XII. Институт экономики имени П. Гугушвили Тбилисского государственного университета имени Ив. Джавахишвили. Издательство Института экономики имени П. Гугушвили ТГУ. Тбилиси, с. 70-87.

10. Кураташвили Альфред А. (2018). Право Европейского Союза и необходимость законодательского запрета функционирования азартных «игр» в государстве – как криминального бизнеса и как преступления против человечности. Полтавский юридический институт Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого. Адаптация правовой системы Украины с правом Европейского Союза: Теоретические и практические аспекты: Материалы III Всеукраинской научно-практической конференции (г. Полтава, 25-26 октября 2018 года): Полтава: Россава, – с. 91-93.

11. Кураташвили Альфред А. (2017). «Механизмы» обнищания людей финансово-кредитными организациями и необходимость их искоренения. Международный Научно-практический журнал «Экономисти», 2017, №3. Том XIII. Институт экономики имени П. Гугушвили Тбилисского государственного университета имени Ив. Джавахишвили. Издательство Института экономики имени П. Гугушвили ТГУ. Тбилиси, с. 20-30.

12. Кураташвили Альфред А. (2016). Люстрация Судей и «отсечение» от судебной системы принимавших противозаконные решения Судей – первейшее и необходимое условие достижения и утверждения справедливости в государстве!!! (На грузинском языке). Актуальные проблемы государственного управления. Материалы Международной научной конференции (27.05.2016). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», – с. 63-70.

13. Кураташвили Альфред А. (2016). Люстрация Судей, принимавших противозаконные решения, и немедленное «отсечение» их от судебной системы – необходимое, хотя и недостаточное условие достижения и утверждения справедливости в обществе и в государстве. Проблемы эффективного управления государством. Материалы Международной научной конференции (15.11.2016). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс», с. 35-44.

14. Кураташвили Альфред А. (2001). На грани необходимости радикальных перемен в ориентации общества и государства. Международный научный журнал «Прогресс», 2001, №1-2. Тбилиси: Международное издательство "Прогресс", с. 13-22.

15. Кураташвили Альфред А. (2010). «ДЕМОКРАТИЯ» – мертворожденная «политическая мода», которая неосуществима (!?) (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси: Международное издательство «Прогресс». – 176 с.

Alfred Kuratashvili

*Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Philosophy & Law,
Professor, head of Economic Theory Department of P. Gugushvili Institute
of Economics of I. Javakhishvili Tbilisi State University*

**THEORY OF BALANCE OF RIGHTS AND RESPONSIBILITY OF OFFICIALS –
NECESSARY SCIENTIFIC BASIS ERADICATING ECONOMIC FASCISM AND
CRIMINAL BUSINESS
Expanded Summary**

In scientific work, the Theory of balance of rights and responsibility of officials is considered as a necessary scientific basis for the eradication of economic fascism and criminal business in society and in the state.

The reason for the occurrence in the modern world of economic fascism is the economic aim – the economic purposefulness – of the functioning of society and the state (?!).

Consequently, the "supremacy" – domination – of money, market, profit, capital over a person in society and in the state, characteristic of the essential nature of capitalism, is a manifestation of economic fascism (?!).

Moreover, the theoretical "grounding" and "justification" of economic fascism is given in the so-called "Invisible Hand" of the famous Adam Smith (?!).

As for the followers of the founder of classical political economy – the famous Adam Smith, who is at the same time the founder and “bleach” of economic fascism, it should be noted that the followers of Adam Smith, in my science-based conviction, are both the founder and representatives of Keynesianism, and the founder and representatives of monetarism, etc., regardless of their various scientific merits in the matter of temporary salvation of capitalism (?!).

Adam Smith’s followers are also all apologists - advocates - of capitalism, and therefore, all apologists – advocates – of economic fascism, who have found a “warm” feeding due to the robbery of the people, both in the field of science and in the sphere of politics, and in particular, in state management (?!).

Based on the foregoing, it is precisely the result of the dominance of economic fascism, namely the result of the “activities” of “scientists” and “politicians” who are “sick” with economic fascism that support the “supremacy” – dominance of money, market, profit, capital over people in society and in the state, are all criminal and inhuman acts, including the functioning of the criminal business, which takes place in the modern world (?!).

And here the question arises:

What is the alternative to the so-called “Invisible Hand” by Adam Smith, and therefore the alternative to economic fascism?!

In response, it should be noted that an alternative to the so-called “Invisible Hand” by Adam Smith, and therefore the alternative to economic fascism, is a revolutionary change in the purposefulness of the functioning of society and the state from a “purely” economic purposefulness – to a social (to humanosocial) purposefulness, which is feasible only on the basis of the fundamentally new scientific trends and the fundamentally new scientific theories created by me – on the basis of the Philosophy of the Social Goal, on the basis of Theory of Supremacy of interests of the people and on the basis of the Theory of balance of rights and responsibility of officials.

Moreover, in this scientific work, the Theory of balance of rights and responsibility of officials is considered as a necessary scientific basis for the eradication of economic fascism and criminal business in society and in the state.

One of the main scientific trends and necessary intellectual basis of protection of interests of a person as well as necessary basis of effective functioning of market relations and the society and the state as a whole is the theory of the balance of rights and responsibility of officials created by me.

Creation of the political-legal and social-economic bases, as well as legal mechanisms of the juridical responsibility of officials that should be balanced with their rights is a necessary condition for establishment of social justice and effective functioning of the society and the state.

Moreover, necessity and special significance of using of the theory of the balance of rights and responsibility of officials created by me is becoming more obvious in the modern world.

Besides, the significance of this theory increases not only for the resolution of internal problems of effective functioning of the society and the state, but also for the normal life and activity of the world community.

The balance of rights and responsibility of officials represents the necessary, but insufficient condition of protection of interests of a person – protection of interests of all members of the society, necessary condition of realization of individual potential of a person and effective functioning of the society as a whole.

However, unfortunately, the acting legal theory and practice lack the responsibility of officials for the results of their activity – lack the responsibility of officials that should have been balanced with their rights.

The aforesaid, in my deep belief, is caused by the fact that, first of all, before the creation by me of the theory of the balance of rights and responsibility of officials, there did not exist such or similar to it theory, and, the second, despite the fact that the bases of this theory were laid by me early in the 70-ties of XX century and published as early as 1972, 1976 and so on, and later on the already formed theory was more than once published, it was not yet properly used in practice.

And it is not astonishing, since the legitimization of the corresponding political-legal mechanisms on the basis of the created by me theory of the balance of rights and responsibility of officials should be carried out through adoption of necessary normative acts by high officials of the state, but the legitimization of such responsibility, evidently, does not suit them (these officials), since in this case in some states a great number of officials (if not all) will lose high posts held by them.

At the same time, the effective functioning of any society and state, if it is really aimed at realization of interests of people, with the objective necessity requires the creation of the theoretical-legal bases and the relevant legislative basis – relevant legal mechanisms of responsibility of officials, which (i.e. responsibility of officials) will be balanced with their rights, and which will be based, in its turn, on the created by me theory of the balance of rights and responsibility of officials.

After all as a result of “activity” of some officials – “state figures”, quite often, in fact, the robbery and impoverishment of people take place, “explainable” by crisis phenomena, complications existing in the state, “explainable” by activities of the third power, requirements of international financial organizations and so on, but still officials hold the state posts exactly for prevention of crisis phenomena and other complications in the state, and negative influence of the so-called third power and so on.

And if they are not able to do this, then the main reason of all that takes place in the society and the state should be sought in them themselves – in state officials of high rank and not somewhere – outside of the leadership of the country and, all the more, abroad.

Besides, relevant officials for the results of their activity should bear full responsibility that should be balanced with their rights, exactly this lies in the essence of the created and proposed by me theory.

Therefore, the created by me social-legal and political-legal theory of the balance of rights and responsibility of officials represents the necessary scientific basis of protection of interests of a person and social-economic progress.

The theory of the balance of rights and responsibility of officials is the basis of overcoming of contradiction between the availability of rights and obligations of the state, and, consequently, of the state officials, through the activity of whose the functioning of the society and the state is carried out, on the one hand, and the lack of concrete theoretical and practical

juridical responsibility of these officials for the results of their activity, on the other one, since officials executing their rights and obligations, expressing in the end concretely in serving the society – serving people, sometimes “serve people” so that their “activity” leads to the robbery and impoverishment of people, but the relevant responsibility for this does not exist.

Besides, the theory of the balance of rights and responsibility of officials allows to overcome contradiction between the availability of responsibility of common citizens for their acts, on the one hand, and the lack of responsibility of officials for the results of their activity that (responsibility) should have been balanced with their rights – to manage or directly participate in management of the society and the state, on the other one, and through this, the theory points the way to the practice in the aspect of creating and equipping the mechanisms of juridical responsibility of officials that should have been balanced with their rights.

Thus, proceeding from all the aforesaid, I once more come to the logical conclusion about the fundamental social-economic and political significance of the theory of the balance of rights and responsibility of officials and about the necessity of its practical realization, since rights, freedoms and interests of every person can be protected only through the introduction of juridical responsibility of officials that should be balanced with the rights of these officials.

აღფრედ კურატაშვილი

*ეკონომიკურ, ფილოსოფიურ და იურიდიულ მეცნიერებათა
დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პაატა გუგუშვილის
სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის
ეკონომიკური თეორიის განყოფილების გამგე*

**თანამდებობის პირთა უფლებებისა და პასუხისმგებლობის ბალანსირების
თეორია – ეკონომიკური ფაშიზმისა და კრიმინალური ბიზნესის
აღმოფხვრის აუცილებელი მეცნიერული საფუძველი
ვრცელი რეზიუმე**

სამეცნიერო ნაშრომში გამხილულია თანამდებობის პირთა უფლებებისა და პასუხისმგებლობის ბალანსირების თეორია – როგორც საზოგადოებაში და სახელმწიფოში ეკონომიკური ფაშიზმისა და კრიმინალური ბიზნესის აღმოფხვრის აუცილებელი მეცნიერული საფუძველი.

თანამედროვე მსოფლიოში ეკონომიკური ფაშიზმის არსებობის მიზეზი მდგომარეობს – საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ფუნქციონირების ეკონომიკურ მიზნობრივ მიმართულებაში (?).

მაშასადამე, საზოგადოებაში და სახელმწიფოში ფულის, ბაზრის, მოგების, კაპიტალის “უზენაესობა” – ბატონობა – ადამიანზე, რაც დამახასიათებელია კაპიტალიზმის არსობრივი ბუნებისათვის, წარმოადგენს ეკონომიკური ფაშიზმის გამოვლინებას (?).

უფრო მეტიც, ეკონომიკური ფაშიზმის თეორიული “დასაბუთება” და “გამართლება” მოცემულია სახელგანთქმული ადამ სმიტის ეგრეთ წოდებული “უხილავ ხელის” იდეაში (?).

რაც შეეხება კლასიკური პოლიტიკური ეკონომიკის ფუძემდებლის – სახელგანთქმული ადამ სმიტის, რომელიც ამავე დროს არის ეკონომიკური ფაშიზმის ფუძემდებელი და “გამთვრებელი”, მიმდევრებს, უნდა აღინიშნოს, რომ ადამ სმიტის მიმდევრები, ჩემი მეცნიერულად დასაბუთებული რწმენით, არიან როგორც კეინსიანიზმის დამფუძნებელი და წარმომადგენლები, ისე მონეტარიზმის დამფუძნებელი და წარმომადგენლები და ა.შ., მიუხედავად მათი სხვადასხვა სამეცნიერო დამსახურებისა კაპიტალიზმის დროებით გადარჩენის საქმეში (?).

ადამ სმიტის მიმდევრები არიან აგრეთვე კაპიტალიზმის ყველა აპოლოგეტი – დამცველი – და, შესაბამისად, ეკონომიკური ფაშიზმის ყველა აპოლოგეტი – დამცველი, რომლებმაც “თბილი” “კორმუშკა” იპოეს, როგორც მეცნიერების, ისე პოლიტიკის, და, კერძოდ, სახელმწიფო მართვის სფეროში (?!).

ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, სწორედ ეკონომიკური ფაშიზმის ბატონობის შედეგია, სწორედ საზოგადოებაში და სახელმწიფოში ადამიანზე ფულის, ბაზრის, მოგების, კაპიტალის “უზენაესობის” – ბატონობის – მხარდამჭერთა, ეკონომიკური ფაშიზმით “დაავადებულ” “მეცნიერთა” და “პოლიტიკოსთა” “მოღვაწეობის” შედეგია ყველა ის კრიმინალური და ანტიადამიანური ქმედებები, და, მათ შორის, კრიმინალური ბიზნესის ფუნქციონირება, რომელსაც ადგილი აქვს თანამედროვე მსოფლიოში (?!).

და აქ ჩნდება კითხვა:

რაში მდგომარეობს ადამ სმიტის ეგრეთ წოდებული “უხილავი ხელის” ალტერნატივა, და, მაშასადამე, ეკონომიკური ფაშიზმის ალტერნატივაც?!

ამის საპასუხოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ადამ სმიტის ეგრეთ წოდებული “უხილავი ხელის” ალტერნატივა და, მაშასადამე, ეკონომიკური ფაშიზმის ალტერნატივაც, არის რეველუციური ცვლილებები საზოგადოებისა და სახელმწიფოს ფუნქციონირების მიზნობრივ მიმართულებაში „წმინდა“ ეკონომიკური მიზნობრივი მიმართულებიდან – სოციალური (ჰუმანოსოციალური) მიზნობრივი მიმართულებისაკენ, რაც განხორციელებადია (შესაძლებელია) მხოლოდ ჩემს მიერ შექმნილი პრინციპულად ახალი მეცნიერული მიმართულებების და პრინციპულად ახალი მეცნიერული თეორიების საფუძველზე – სოციალური მიზნის ფილოსოფიის საფუძველზე, ხალხის ინტერესების უზენაესობის თეორიის საფუძველზე და თანამდებობის პირთა უფლებებისა და პასუხისმგებლობის ბალანსირების თეორიის საფუძველზე.

ამასთან, მოცემულ სამეცნიერო ნაშრომში განხილულია თანამდებობის პირთა უფლებებისა და პასუხისმგებლობის ბალანსირების თეორია – როგორც საზოგადოებაში და სახელმწიფოში ეკონომიკური ფაშიზმისა და კრიმინალური ბიზნესის აღმოფხვრის აუცილებელი მეცნიერული საფუძველი.

ბიზნესი – BUSINESS

ნათელა ლაცაბიძე,
აკადემიური დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

მურმან ცარციძე,
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

გიორგი ხმალაძე,
ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს დამოუკიდებელ ბულალტერთა და აუდიტორთა საზოგადოება

ნიკოლოზ ხმალაძე,
აკადემიური დოქტორი,
საქართველოს დამოუკიდებელ ბულალტერთა და აუდიტორთა საზოგადოება

საწარმოს (ბიზნესის) უმფასავის მეთოდები და პრაქტიკაში გამოყენების თავისებურებები

რეზიუმე. ნაშრომში განხილულია საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების საერთაშორისო პრაქტიკაში აპრობირებული და სტანდარტებით დაშვებული სამი ძირითადი მიდგომის (საბაზრო, შემოსავლების, დანახარჯების) სხვადასხვა მეთოდი. ავტორები იზიარებენ სპეციალისტთა მოსაზრებას იმის თაობაზე, რომ საერთაშორისო პრაქტიკაში არ არის ერთმნიშვნელოვნად ჩამოყალიბებული მიდგომა ან რეკომენდაცია შეფასების რომელიმე მეთოდის გამოყენების თაობაზე, იგი უნდა შეირჩეს კონკრეტული ამოცანის გათვალისწინებით. შემფასებელი თავისუფალია შეფასებისადმი მიდგომაში და შეფასების მეთოდის შერჩევაში. მთავარია, კონკრეტული გარემოებების გათვალისწინებით მოიძებნოს ყველაზე შესაფერისი მეთოდი, გაანალიზდეს შესაძლო მიდგომებისა და მეთოდების ძლიერი და სუსტი მხარეები, ასევე უზრუნველყოფილი იყოს კონკრეტული მეთოდის გამოყენებისათვის საჭირო საიმედო ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა. სტატიაში შეფასებულია საბაზრო, შემოსავლების და დანახარჯების მიდგომის კონკრეტული მეთოდების დადებითი მხარეები და ნაკლოვანებები, დასაბუთებულია ბიზნესის შეფასების პროცესში ფუნქციონირებად საწარმოსთან დაკავშირებული რისკ-ფაქტორების შეფასების აუცილებლობა. ხაზგასმითაა მითითებული, რომ სამეწარმეო საქმიანობა დაკავშირებულია სხვადასხვა სახის რისკთან და ბიზნეს-საქმიანობისთვის უცხო არ არის გაუთვალისწინებელი ხარჯების გაწევის ან ბიზნეს-გეგმით გაწერილი შემოსავლების მიუღებლობით განპირობებული დანაკარგები. საქართველოში ბიზნესის შეფასებისას განსაკუთრებით საყურადღებოა მაკროეკონომიკური რისკების განმაპირობებელი ფაქტორები-ინფლაციის დონე, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონე და ტემპები, საპროცენტო განაკვეთისა და სავალუტო გაცვლითი კურსის ცვლილება, პოლიტიკური არასტაბილურობა.

საკვანძო სიტყვები: საწარმოს (ბიზნესის) შეფასება, შეფასების მეთოდები, შემფასებელი, დანახარჯები, ღირებულება, შემოსავლები, აქტივების ღირებულება, საბაზრო ვარიანტი.

შესავალი

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასება შესაძლებელია განხორციელდეს სრულიად განსხვავებული მიზნებით. ვიღაცა გეგმავს ბიზნესის ყიდვას, გაყიდვას ან შერწყმას, სხვა გარკვეული გარემოებების გათვალისწინებით მიიჩნევს, რომ ფონს ვერ გავა სესხის აღების გარეშე ან საჭიროდ თვლის ბიზნესის დაზღვევას და ა.შ. რა მიზნითაც არ უნდა განხორციელდეს ბიზნესის ღირებულების განსაზღვრა, იგი

არც ისე მარტივი საკითხია, როგორც ერთი შეხედვით ჩანს. ბიზნესის შეფასება რთული, ძვირადღირებული და შრომატევადი პროცესია. საერთაშორისო პრაქტიკაში აპრობირებული პროცედურებისა და პროფესიული სტანდარტების ნორმების მიხედვით, არ არის ერთმნიშვნელოვნად ჩამოყალიბებული მიდგომა ან რეკომენდაცია შეფასების კონკრეტული მეთოდის გამოყენების თაობაზე, სპეციალისტები გვირჩევენ, რომ შეფასების მეთოდი შერჩეული უნდა იყოს ბიზნესის შეფასების კონკრეტული ამოცანის გათვალისწინებით. საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების მთავარი სირთულე ისაა, რომ უნდა განისაზღვროს საწარმოს ყველა აქტივის ღირებულება არამატერიალურის ჩათვლით. განსაკუთრებით სპეციფიურია განისაზღვროს რა ღირს საწარმოს რეპუტაცია, სასაქონლო ნიშანი და ა.შ.

აღსანიშნავია, რომ შეფასებისას შემფასებელი თავისუფალია შეფასებისასადმი მიდგომაში და შეფასების მეთოდის შერჩევაში. როგორც საერთაშორისო პრაქტიკა აჩვენებს, არცერთი მეთოდი და მიდგომა არ არის უპირატესობის მქონე შეფასებისას, პროფესიონალ შემფასებელს შეუძლია გამოიყენოს სხვადასხვა მეთოდი შეფასების მიზნისა და კონკრეტული სიტუაციის გათვალისწინებით.

შეფასების საერთაშორისო სტანდარტები, კერძოდ, სტანდარტი 200-სამეურნეო სუბიექტები და ინტერესი (წილი) სამეურნეო სუბიექტში, დასაშვებად მიიჩნევა შეფასებაში სამი ძირითადი მიდგომის-**საბაზრო, შემოსავლების და დანახარჯების მიდგომების გამოყენებას** (1-105). შეფასების თითოეული მიდგომა მოიცავს ერთმანეთისაგან რამდენადმე განსხვავებულ მეთოდებს. როგორც შეფასების საერთაშორისო სტანდარტებშია მითითებული, შეფასების მიდგომებისა და მეთოდების შერჩევის მიზანია კონკრეტული გარემოებების გათვალისწინებით მოიძებნოს ყველაზე შესაფერისი მეთოდი. შერჩევის პროცესი, აუცილებლად უნდა მოიცავდეს რიგი ფაქტორების განხილვას:

- ✓ ღირებულების შესაფერისი საფუძველი და შეფასების წინაპირობა, რაც განისაზღვრება შეფასების დავალების წინაპირობებისა და შეფასების მიზნის გათვალისწინებით;

- ✓ შეფასების შესაძლო მიდგომებისა და მეთოდების ძლიერი და სუსტი მხარეები;

- ✓ კონკრეტული მეთოდის/მეთოდების გამოყენებისათვის საჭირო საიმედო ინფორმაციის ხელმისაწვდომობა(1-59).

შემფასებელმა სამივე მიდგომაში მაქსიმალურად უნდა გამოიყენოს შესაფერისი ემპირიული საბაზრო ინფორმაცია, ჩატაროს ამ საბაზრო მონაცემებისა და დაშვებების სათანადო ანალიზი და დაასაბუთოს მათი გამოყენების მიზანშეწონილობა კონკრეტული შეფასების მიზნებისათვის. მართალია, საერთაშორისო სტანდარტების თანახმად, შემფასებელს არ მოეთხოვება ერთზე მეტი მეთოდის გამოყენება, მაგრამ შეუძლია განიხილოს რამდენიმე მიდგომისა და მეთოდის გამოყენების საკითხი და გამოიყენოს კიდევ ღირებულების მაჩვენებლის დასადგენად. თუ სხვადასხვა მიდგომისა და მეთოდის გამოყენების შედეგად მნიშვნელოვნად განსხვავებული ღირებულებითი მაჩვენებელი მიიღება, შემფასებელმა სათანადო პროცედურების ჩატარების საფუძველზე უნდა დაადგინოს, რატომ არის განსხვავებული ღირებულების მაჩვენებლები და ერთი რომელიმე მიდგომის/მეთოდის საფუძველზე მიიღება თუ არა უფრო საიმედო მაჩვენებელი (1-61).

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების მიდგომები და მეთოდები

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების მეთოდებზე მსჯელობა მიზანშეწონილად მიგვაჩნია დავიწყოთ **საბაზრო მიდგომით**, რომლის ყველა მეთოდი ეფუძნება კონკურენციის პრინციპს. თავისუფალ საბაზრო გარემოში, მოთხოვნა-მიწოდების ზემოქმედებას ბიზნეს აქტივების ფასი მოჰყავს გარკვეულ წონასწორობაში. ერთი მხრივ, მყიდველი არ გადაიხდის მოცემულ ბიზნესში იმაზე მეტს, რაც ღირს ანალოგიური რისკის მქონე სხვა ინვესტიცია, ხოლო მეორე მხრივ, გამყიდველი არ

დათანხმდება იმაზე ნაკლებ ფასს, რაც ბაზარზე ანალოგიური საწარმო (ბიზნესი) ღირს. შეფასების საერთაშორისო სტანდარტებში ერთმნიშვნელოვნად არის მინიშნებული, რომ საბაზრო მიდგომით სამეურნეო სუბიექტების შეფასებისას გამოიყენება მონაცემების ყველაზე ტიპური სამი წყარო: საფონდო ბირჟები, სადაც იყიდება ანალოგიური სამეურნეო სუბიექტების საკუთრების წილები, ბაზარი, სადაც სამეურნეო სუბიექტების ყიდვა-გაყიდვა წარმოებს და განსახილველი სამეურნეო სუბიექტის აქციებზე ადრე განხორციელებული გარიგებები (1- 105,106). აღნიშნული მიდგომა უძრავი ქონების შეფასებისას გამოყენებული გაყიდვების შედარების მეთოდის მსგავსია. ერთი და იგივე ან ანალოგიური მიმართულების ბიზნესით დაკავებული კომპანიის აქციების საბაზრო ფასი, რომლებიც აქტიურად ვაჭრობენ თავისუფალ და ღია ბაზარზე, მისაღებია იყოს საბაზრო ღირებულების მაჩვენებელი გარიგებისას. მთავარია, შეირჩეს ანალოგიური საწარმოები შინაარსობრივად შედარებისათვის.

საბაზრო მონაცემთა ანალიზის საფუძველზე შეფასებისას, შესაფასებელი საწარმო უდარდება უკანასკნელ პერიოდში ბაზარზე გასაყიდად გამოტანილ ობიექტებს. პროცესის მსვლელობისას ხდება შემდგარი გაყიდვების მონაცემების გამოკვლევა და მათ საფუძველზე კეთდება დასკვნა შესაფასებელი საწარმოს საბაზრო ღირებულების თაობაზე. შეფასების ამ მიდგომის გამოყენებისას მნიშვნელოვანი მომენტია შესაფასებლად საჭირო ინფორმაციის საიმედოობა და ხარისხი. თუ შემფასებელი მოიპოვებს რამდენიმე ანალოგიური გაყიდვის მონაცემებს, მაშინ შესადარი მონაცემები რეპრეზენტატული იქნება და შეფასების ხარისხი და სანდოობა გაიზრდება. გაყიდვების შესახებ მოკვლეული ინფორმაცია უნდა იყოს ხარისხობრივად მსგავსი. ლოგიკურია, რომ შედარებისათვის საიმედო ბაზას წარმოადგენს ერთი ტიპის ბიზნესის, მფლობელობის ერთი და იმავე ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმისა და დაახლოებით ერთნაირი მასშტაბის საწარმოს (ბიზნესის) მონაცემები.

ბიზნესის შეფასების საბაზრო მიდგომა შეფასების მიზნის, ობიექტის და კონკრეტული პირობების გათვალისწინებით, გვთავაზობს საერთაშორისო პრაქტიკაში აპრობირებულ სამ მეთოდს: **კაპიტალის ბაზრის მეთოდი**-ანუ ანალოგი კომპანიების მეთოდი (როგორც სახელწოდებითაც ხშირად გვხვდება სპეციალურ ლიტერატურაში), ეფუძნება ღია საფონდო ბაზრებზე ფორმირებული ფასების გამოყენებას. უფრო კონკრეტულად, შესადარ ბაზას წარმოადგენს ერთი აქციის ფასი. **საბაზრო გარიგების მეთოდი** (იგი ცნობილია ასევე როგორც გაყიდვების მეთოდი) - ორიენტრებულია მთლიანად საწარმოს შექმნის ან საწარმოს აქციების საკონტროლო პაკეტის შექმნის ფასზე. თვით მეთოდის არსი განაპირობებს მისი ოპტიმალური გამოყენების სფეროს მთლიანად საწარმოს ან აქციების საკონტროლო პაკეტის შეფასების მიზნით. **დარგობრივი კოეფიციენტის მეთოდი** (დარგობრივი თანაფარდობის ანუ დარგობრივი მულტიპლიკატორების მეთოდი) - მისი გამოყენება მიზანშეწონილია ისეთ ვითარებაში, როცა შემფასებელი მიიჩნევს, რომ შესადარი გაყიდვების მონაცემები მწირი და ნაკლებსაიმედოა, ამ შემთხვევაში გამართლებულია ექსპერტმა შეფასება განახორციელოს სხვადასხვა დარგობრივი და რეგიონალური თავისებურებების გამოყენებით. განვითარებული ქვეყნების პრაქტიკაში დარგობრივი კოეფიციენტები გამოითვლება გარკვეული დარგის საწარმოების გასაყიდ ფასებზე და საწარმოების მნიშვნელოვან საწარმო-ფინანსურ მაჩვენებლებზე ხანგრძლივი სტატისტიკური დაკვირვების საფუძველზე.

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების საერთაშორისო პრაქტიკაში **ადიარებული შემოსავლებზე ორიენტრებული მიდგომა** დაფუძნებულია შემოსავლების ნაკადების მიმდინარე ღირებულების განსაზღვრაზე შემოსავლების მიღების რისკების გათვალისწინებით. მიდგომის ფარგლებში შემფასებლები იყენებენ სხვადასხვა მეთოდებს. ყველა მათგანი ემყარება ჰიპოთეზას, რომ ბიზნესის საბაზრო ღირებულება განისაზღვრება მისი უნარით - მოახდინოს ფულადი ნაკადების გენერირება.

სამეურნეო სუბიექტებთან დაკავშირებული შემოსავლებისა და ფულადი ნაკადების შეფასება შესაძლებელია მრავალი გზით და ეს მეთოდები შეიძლება ეყრდნობოდეს დაბეგვრამდელ ან დაბეგვრის შემდგომ საფუძველს. შემოსავლების მიდგომის გამოყენებისას მნიშვნელოვანია კაპიტალიზაციისა და დისკონტირების განაკვეთების განსაზღვრა. დისკონტირების გამოყენებისას მოსალოდნელი ზრდა შეიძლება აშკარად იყოს გათვალისწინებული პროგნოზირებულ შემოსავლებში, ხოლო კაპიტალიზაციის მეთოდებში მოსალოდნელი ზრდა, როგორც წესი, კაპიტალიზაციის განაკვეთში აისახება. შეფასებისას ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგ გარემოებებს: თუ პროგნოზირებადი ფულადი ნაკადი რეალური მაჩვენებლებით გამოიხატება, შემფასებელმა დისკონტირების ისეთი განაკვეთი უნდა გამოიყენოს, რომელიც არ ითვალისწინებს ინფლაციით ან დეფლაციით გამოწვეულ ფასების სამომავლო ცვლილებებს. შემოსავლების მიდგომის გამოყენებისას შეიძლება აუცილებელი გახდეს შეფასებაში კორექტირებების შეტანა, რათა აისახოს ისეთი საკითხები, რომლებიც გათვალისწინებული არ იყო ფულადი ნაკადების პროგნოზებში ან დისკონტირების განაკვეთში. საგულისხმოა, რომ ბევრი საწარმო შეიძლება შეფასდეს ფულადი ნაკადების ერთი სცენარის მიხედვით, მაგრამ შემფასებელს შეუძლია ასევე რამდენიმე სცენარის ან იმიტაციური მოდელების გამოყენებაც. უფრო კონკრეტულად აღნიშნული გამართლებულია იმ შემთხვევაში, როცა მნიშვნელოვანი განუსაზღვრელობა უკავშირდება მომავალი ფულადი ნაკადების სიდიდეს ან მათი წარმოქმნის ვადებს (1- 106,110). საშემფასებლო პრაქტიკაში, ვფიქრობთ, რომ გასათვალისწინებელია შეფასების საერთაშორისო სტანდარტების მითითებები, სადაც აღნიშნულია, რომ არსებობს დისკონტირების განაკვეთის განსაზღვრის და მიზანშეწონილობის დადგენის მრავალი მეთოდი, რომელთაგან პრაქტიკაში ყველაზე ხშირად გამოიყენება: **კაპიტალური აქტივების შეფასების მოდელი (CAPM), კაპიტალის საშუალო შეწონილი ღირებულების მეთოდი (WACC), ემპირიული (დაკვირვებადი) განაკვეთები/შემოსავლიანობა, უკუგების შიგა განაკვეთი (IRR), აქტივების საშუალო შეწონილი უკუგება (WARA), კუმულაციური მოდელი**, რომელიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში გამოიყენება, როდესაც არ არსებობს საბაზრო საბაზისო მონაცემები.

შემოსავლების მიდგომის ფარგლებში შემფასებელი განსაზღვრავს საწარმოს ფულადი ნაკადების მოსალოდნელ დონეს, რისთვისაც იყენებს გასული პერიოდის ფინანსურ ანგარიშგებებს, ითვალისწინებს არატიპიურ შემოსავლებსა და ხარჯებს და ფულადი სახსრების ნაკადები შესაბამისობაში მოყავს მათ მიმდინარე ღირებულებასთან დისკონტის/კაპიტალიზაციის დასაბუთებული განაკვეთის გამოყენებით. სამომავლოდ მისაღები შემოსავლების გაზომვის ყველაზე პოპულარულ მეთოდებად საერთაშორისო პრაქტიკაში აღიარებულია **პირდაპირი კაპიტალიზაციის და ფულადი ნაკადების დისკონტირების** მეთოდები. კონკრეტული გარემოებების გათვალისწინებით შესაძლებელია ერთ-ერთი მათგანის ან ორივეს გამოყენება. სპეციალისტების რეკომენდაციით, პირდაპირი კაპიტალიზაციის მეთოდი გამოსაყენებელია ისეთი ობიექტების შესაფასებლად, რომელსაც მფლობელისათვის მოაქვს სტაბილური შემოსავალი და გრძელვადიან პერიოდში ხასიათდება შედარებით სტაბილური, პროგნოზირებადი შემოსავლებითა და ხარჯებით. მრავალი ათეული წლის გამოცდილების საფუძველზე შემოთავაზებული რეკომენდაცია, ვთვლით, რომ უდაოდ გასათვალისწინებელია საქართველოს საშემფასებლო პრაქტიკაში. რაც შეეხება დისკონტირების მეთოდს, მისი გამოყენება რეკომენდირებულია ისეთი საწარმოების შესაფასებლად, რომელთა შემოსავლები და ხარჯები გარკვეულწილად არასტაბილურია, აქვს სეზონური ან ციკლური ხასიათი და მნიშვნელოვნად მერყეობს საწარმოს ფუნქციონირების სხვადასხვა ეტაპზე.

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასება შემოსავლების მიდგომის ფარგლებში, როგორც აღვნიშნეთ, შესაძლებელია განსხვავებული მეთოდებით. მიზანშეწონილად მივიჩნით, საწარმოს ღირებულების განსაზღვრის მაგალითის განხილვა საერთაშორისო პრაქტიკაში გავრცელებული, შედარებით ცნობილი **დამატებითი ეკო-**

ნომიკური მოგების (EVA) მაჩვენებლის საფუძველზე. ბენნეტ სტიუარტის განმარტებით იგი წარმოადგენს სხვაობას დაბეგვის შემდეგ მიღებულ წმინდა საოპერაციო მოგებასა და კაპიტალის მოზიდვაზე გაწეულ დანახარჯებს შორის. დამატებითი ეკონომიკური მოგება (EVA) საშუალებას იძლევა შეფასდეს რეალური ეკონომიკური მოგება იმ საპროცენტო განაკვეთის პირობებში, რომლებსაც აქციონერები და კრედიტორები მოითხოვენ შემოსავლებზე, არსებული რისკ-ფაქტორების გათვალისწინებით. არსებობს მისი გაანგარიშების სხვადასხვა მეთოდი, რომელთაგან უფრო გავრცელებულია შემდეგი:

$$EVA = [ROI - WACC] \times CAPITAL \text{ employed}$$

ROI-კაპიტალის დაგროვების ნორმა;

WACC-კაპიტალის საშუალოშეწონილი ღირებულება;

CAPITAL employed-ინვესტირებულ კაპიტალის მოცულობა.

განვიხილოთ სიტუაცია, როცა ინვესტორმა უნდა მიიღოს სერიოზული გადაწყვეტილება დამატებითი ეკონომიკური მოგების (EVA) მაჩვენებლის გამოყენების საფუძველზე.

მაგალითი: საწარმო აწარმოებს გამაგრებელ სასმელებს. შეფასების მომენტისათვის ინვესტირებული კაპიტალის სიდიდე შეადგენს 100.0 მლნ დოლარს. მისი სტრუქტურა წარმოადგენილია შემდეგი სახით: 50.0%-საკუთარი და 50.0% მოზიდული კაპიტალი. მოზიდული კაპიტალის ღირებულება 5.0%-ა, ხოლო საკუთარი კაპიტალის 15.0%. საწარმოს საოპერაციო მოგება 11.0 მლნ. დოლარია.

აღნიშნული მონაცემებიდან გამომდინარე:

კაპიტალის დაბრუნების ნორმა შეადგენს 11.0 მლნ დოლარი/100.0 მლნ დოლარი*100.0%=11.0%

კაპიტალის საშუალოშეწონილი ღირებულება=0.5*15.0%+0.5*5.0%=10.0%

მაშინ $EVA = [ROI - WACC] \times CAPITAL \text{ employed} = (11.0\% - 10.0\%) \times 100.0 \text{ მლნ. დოლარი} = 1.0 \text{ მლნ. დოლარი}$

დოლარი=1.0 მლნ. დოლარი

საწარმოს ღირებულების განსაზღვრა დამატებითი ეკონომიკური მოგების (EVA) მაჩვენებლის გამოყენებით ხორციელდება შემდეგნაირად:

საწარმოს ღირებულება (FV)=ადრე დაბანდებული კაპიტალი+კაპიტალ-დაბანდებებიდან დამატებული ეკონომიკური ღირებულების მიმდინარე ღირებულება+ახალი პროექტების რეალიზაციიდან მიმდინარე დამატებული ღირებულებების ჯამი.

მაგალითი. პროგნოზირების პერიოდი 6 წელია. საოპერაციო მოგების წილი ამონაგების 20%-ს შეადგენს, მოგებიდან გადასახადი 24%-ია, საწარმოს საშუალო-შეწონილი ღირებულება 15%-ია. საჭიროა განისაზღვროს დამატებითი ეკონომიკური მოგების მაჩვენებელი (EVA) ყოველი პროგნოზული და პოსტპროგნოზული პერიოდისათვის და მისი მეშვეობით გამოითვალოს კომპანიის ღირებულება. გაანგარიშებისათვის საჭირო ყველა ძირითადი მაჩვენებელი წარმოდგენილია ცხრილში (იხ. ცხრილი-1).

ცხრილი-1

საწარმოს (ბიზნესის) ღირებულების შეფასება დამატებითი ეკონომიკური მოგების (EVA) მაჩვენებლის გამოყენებით (ათასი დოლარი)

მაჩვენებლები	წლები						პოსტ პროგნოზი
	1	2	3	4	5	6	
რეალიზაციიდან მიღებული ამონაგები	1000	1200	1500	1500	1500	1500	1500
მოგება გადასახადებისა და პროცენტების გამოქვითვამდე	200	240	300	300	300	300	300
წმინდა საოპერაციო მოგება დაბეგვის შემდეგ	152	182	228	228	228	228	228

ინვესტირებული კაპიტალი	1500	1600	1200	1200	1200	1200	900
კაპიტალის საზღაური	225	240	180	180	180	180	225
დამატებითი ეკონომიკური მოგება	-73	-58	48	48	48	48	-73
კაპიტალდაბანდებებიდან დამატებული ეკონომიკური ღირებულების მიმდინარე ღირებულება	-63	-44	32	27	24	21	-63
EVA, პოსტროგნოზი	138,34						
საწარმოს ღირებულება	1606,83						
შენიშვნა-საწყისი ინვესტირებული კაპიტალის კორექტირებული სიდიდე შეადგენს -1470 ათას დოლარს							

დამატებითი ეკონომიკური მოგების (EVA) მაჩვენებლის გამოყენებას ბიზნესის შეფასების მიზნებისათვის აქვს რიგი დადებითი მხარეები, რადგან იგი:

✓ ინვესტიციების შედეგად შექმნილი „დამატებული“ ღირებულების გაზომვის ინსტრუმენტი;

✓ არის მმართველობითი გადაწყვეტილებების ხარისხის ინდიკატორი, მისი დადებითი სიდიდე მიუთითებს საწარმოს ღირებულების ზრდაზე, ხოლო უარყოფითი შემცირებაზე;

✓ წარმოადგენს კაპიტალის დაბრუნების ნორმის განსაზღვრის ინსტრუმენტს, რაც ხორციელდება საინვესტიციო საქმიანობის შედეგად წარმოქმნილი ფულადი ნაკადების გამოყოფის საფუძველზე;

✓ საშუალებას გვაძლევს განესაზღვროთ არა მარტო საწარმოს ღირებულება, არამედ შევაფასოთ მისი ქვედანაყოფებისა და ცალკეული ქონებრივი კომპლექსების ეფექტიანობაც.

დამატებითი ეკონომიკური მოგების (EVA) მაჩვენებლის გამოყენების უარყოფით მხარედ შეიძლება ჩაითვალოს ის, რომ მისი სიდიდეზე არსებითად მოქმედებს ინვესტირებული კაპიტალის საწყისი შეფასება, ამიტომ ხშირად საჭირო ხდება მისი კორექტირება და გარკვეული სუბიექტური დაშვებების გაკეთება, რაც აისახება ანგარიშის სიზუსტეზე.

შეფასების საერთაშორისო სტანდარტების თანახმად, სამეურნეო სუბიექტებისა და სამეურნეო სუბიექტებში არსებული ინტერესების შესაფასებლად დასაშვებია ყველა მიდგომის გამოყენება (1-104). ასე, რომ საწარმოს შეფასებისას შემფასებლის გადაწყვეტილებით, საკვებით მისაღებია **დანახარჯების მიდგომის** გამოყენება, რომელიც აერთიანებს შემდეგ სამ მეთოდს:

✓ **ჩანაცვლების დანახარჯების (ღირებულების) მეთოდი.** მისი გამოყენებით საწარმოს ღირებულება განისაზღვრება ანალოგიური აქტივისათვის საჭირო დანახარჯების გამოთვლით. ჩანაცვლების დანახარჯები შემფასებელმა უნდა გააკორექტროს ფიზიკური და მორალური ცვეთის/მოძველების გამორიცხვით.

✓ **აქტივის ხელახლა შექმნის დანახარჯების (ღირებულების) მეთოდი.** ამ შემთხვევაში ღირებულება განისაზღვრება განსახილველი აქტივის ზუსტი ანალოგის ხელახლა შექმნის ღირებულების გამოთვლით;

✓ **დაჯამების მეთოდი** - აქტივის ღირებულება გამოითვლება თითოეული მისი შემადგენელი ნაწილის ღირებულებების შეკრებით.

საწარმოს შეფასებისას დანახარჯების მიდგომა შედარებით იშვიათად გამოიყენება, უფრო კონკრეტულად, შეფასების საერთაშორისო სტანდარტები ხსენებული მეთოდის გამოყენების რეკომენდაციას იძლევა იმ შემთხვევაში, როცა: საწარმო განვითარების საწყის ეტაპზეა, ან ახლად დაფუძნებულია და შეუძლებელია ფულადი ნაკადების საიმედოდ განსაზღვრა ან სხვა საბაზრო სუბიექტებთან შედარება; სამეურნეო სუბიექტი არის საინვესტიციო ან პოლდინგური კომპანია და

შესაძლებელია დაჯამების მეთოდის (დანახარჯების მიდგომის ერთ-ერთი მეთოდი) გამოყენება; სამეურნეო სუბიექტი არ არის ფუნქციონირებადი საწარმო ან მისი აქტივების ღირებულება ლიკვიდაციისას შეიძლება აღემატებოდეს სამეურნეო სუბიექტის, როგორც ფუნქციონირებადი საწარმოს ღირებულებას (1-110,111).

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასებისას საერთაშორისო პრაქტიკაში შედარებით იშვიათად გამოყენებული დანახარჯების მიდგომა ეფუძნება ჩანაცვლების პრინციპს-რაციონალური ინვესტორი არ გადაიხდის ბიზნეს აქტივებისათვის იმაზე მეტს, რასაც დახარჯავდა ანალოგიური ეკონომიკური სარგებლიანობის მქონე აქტივებზე. ხსენებული მიდგომის ფარგლებში საწარმოს ღირებულების გაანგარიშების საფუძველი ბუღალტრული ანგარიშგების მონაცემებია. ბუღალტრული აღრიცხვის საერთაშორისო პრინციპების მიხედვით, საბალანსო ღირებულება საწარმოს აქტივებისა და ვალდებულებების ღირებულებებს შორის სხვაობაა და უდაოდ წარმოადგენს ღირებულების საზომს. თუმცა აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ აქტივების საბალანსო ღირებულება იშვიათად ემთხვევა საბაზრო ღირებულებას (ბალანსში აქტივები აისახება საწყისი ღირებულებით, ამორტიზაციის გამოკლებით). გარდა ამისა, კომპანიის არამატერიალური აქტივების ღირებულება (მაგალითად გუდვილის ღირებულება) შეუძლებელია გაიმიჯნოს საწარმოს ღირებულებისაგან. ამიტომ აქტივების საბალანსო ღირებულების საფუძველზე განსაზღვრული ბიზნესის ღირებულება ნაკლებია მის საბაზრო ღირებულებაზე. აღნიშნული ნაკლის გარკვეულწილად გასწორების საშუალებაა კორექტირებული საბალანსო ღირებულება, როცა აქტივების ღირებულება განისაზღვრება საბაზრო მონაცემთა ბაზის გამოყენებით და გაანგარიშებებში აისახება აქტივების საბაზრო ღირებულება. მატერიალური აქტივებისა და ვალდებულებების კორექტირებული საბალანსო ღირებულება, ვთვლით, რომ მსოფლიო ორიენტრია საფასო დიაპაზონის ქვედა ზღვარისათვის, ასევე წარმატებით შეიძლება მისი გამოყენება შეფასების შემოსავლებისა და საბაზრო მეთოდებით მიღებულ შედეგებთან შესადარებლად. მნიშვნელოვანია დანახარჯების მიდგომის გამოყენებისას შემფასებელმა ღირებულება განსაზღვროს აქტივების ფუნქციონალური, ეკონომიკური და ფიზიკური ცვეთის კორექტირებებით. ფუნქციონალური ცვეთა ითვალისწინებს ბიზნესის აქტივების ღირებულების შემცირებას, როცა აქტივები აღარ გამოიყენება ისეთივე ეფექტიანობით, როგორც ანალოგიური ახალი აქტივები. ეკონომიკური ცვეთა გარემოს ზემოქმედებაა ბიზნესზე, მაგალითად, რეგიონში კონკურენციის ზრდა. ფიზიკური ცვეთა კიუკავშირდება აქტივის ღირებულების დაკარგვას გარემოს ფიზიკური ფაქტორების ზემოქმედებისა და საერთო მოძველების გამო.

დასკვნა

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების საბაზრო, შემოსავლების და დანახარჯების მიდგომების ფარგლებში განხილული მეთოდები საშუალებას გვაძლევს ჩამოვაყალიბოთ გარკვეული დასკვნები და შევაფასოთ ცალკეული მიდგომის დადებითი მხარეები და ნაკლოვანებები.

საბაზრო მიდგომით სამეურნეო სუბიექტების შეფასებისას გამოიყენება მონაცემების ყველაზე ტიპური სამი წყარო: საფონდო ბირჟები, სადაც იყიდება ანალოგიური სამეურნეო სუბიექტების საკუთრების წილები, ბაზარი, სადაც სამეურნეო სუბიექტების ყიდვა-გაყიდვა წარმოებს და განსახილველი სამეურნეო სუბიექტის აქციებზე ადრე განხორციელებული გარიგებები. შეფასების საბაზრო მიდგომის გამოყენებისას მნიშვნელოვანი მომენტია შესაფასებლად საჭირო ინფორმაციის საიმედოობა და ხარისხი. ბიზნესის შეფასების საბაზრო მიდგომის დადებითი მხარეებიდან უნდა გამოიყოს შემდეგი:

✓ ღირებულების განსაზღვრისას გამოიყენება პირდაპირი საბაზრო ორიენტრები, მინიმალურია კორექტირებები და მაქსიმალურაა გამოხატული საწარმოს ფასზე ბაზრის „შეხედულება“;

✓ მეთოდი საშუალებას იძლევა გააკეთდეს ბიზნესის/საწარმოს ღირებულების სწრაფი წინასწარი „ექსპრეს-შეფასება“;

✓ მიდგომა ასევე შეიძლება გამოყენებული იქნას სხვა მიდგომების ფარგლებში მიღებული ღირებულების დასაბუთებისათვის;

სხენებული მიდგომის ნაკლოვანებებია:

✓ მეთოდის გამოყენება მოითხოვს ადეკვატური ანალოგიური ობიექტების შერჩევას შედარებისათვის და დიდი მოცულობის ინფორმაციის შეგროვებას, რაც ზოგჯერ მეტად რთულად შესრულებადია;

✓ მეთოდის გამოყენება დამოკიდებულია ბაზრის მიმდინარე მდგომარეობასა და ეფექტიანად ფუნქციონირებაზე;

✓ სპეციალისტთა ნაწილი თვლის არც თუ ზუსტ მიდგომად და ნაკლებად ენდობა შეფასების შედეგებს.

საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების შემოსავლებზე ორიენტირებული მიდგომა დაფუძნებულია შემოსავლების ნაკადების მიმდინარე ღირებულების განსაზღვრაზე. მიდგომის ფარგლებში შემფასებლები იყენებენ სხვადასხვა მეთოდებს. ყველა მათგანი ემყარება ჰიპოთეზას, რომ ბიზნესის საბაზრო ღირებულება განისაზღვრება მისი უნართ-მოახდინოს ფულადი ნაკადების გენერირება. შემოსავლების მიდგომის გამოყენებისას მნიშვნელოვანია კაპიტალიზაციისა და დისკონტირების განაკვეთების განსაზღვრა. დისკონტირების გამოყენებისას მოსალოდნელი ზრდა შეიძლება აშკარად იყოს გათვალისწინებული პროგნოზირებულ შემოსავლებში, ხოლო კაპიტალიზაციის მეთოდებში მოსალოდნელი ზრდა, როგორც წესი, კაპიტალიზაციის განაკვეთში აისახება. საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების შემოსავლებზე დაფუძნებულ მიდგომას, სხვა მიდგომების ანალოგიურად აქვს დადებითი მხარეები და ნაკლოვანებებიც.

დადებით მხარეებად უნდა ჩაითვალოს რომ სხენებული მიდგომა:

✓ ითვალისწინებს შეფასების ობიექტის მიერ შემოსავლების მოტანის შესაძლებლობას და შემოსავლის მიღებასთან დაკავშირებულ რისკებს;

✓ საშუალებას იძლევა ობიექტურად აიასახოს არა მხოლოდ შეფასების ობიექტის ამჟამინდელი მდგომარეობა, არამედ მისი ფუნქციონირებისა და განვითარების პერსპექტივები;

✓ საშუალებას იძლევა განისაზღვროს ბიზნესის ღირებულების ადეკვატური ორიენტირი, რაც დაფუძნებულია არა იმდენად მატერიალურ აქტივებზე, რამენადაც ახალ ტექნოლოგიებზე, ინტელექტუალურ საკუთრებაზე და ა.შ.

✓ შეუძლია მაქსიმალურად გამოხატოს ინვესტორის მოტივაცია, ამიტომაც ყველაზე მეტად მისაღებია მაგალითად საინვესტიციო ღირებულების განსაზღვრისას.

რაც შეეხება ნაკლოვანებებს, საჭიროდ მიგვაჩნია აღინიშნოს, რომ შემოსავლებზე დაფუძნებული მიდგომა:

✓ გამოსაყენებელია მხოლოდ იმ საწარმოს (ბიზნესის) შესაფასებლად, რომელიც როგორც წესი ფუნქციონირებადი და განსაზღვრადია მომავალში;

✓ ემყარება მომავალი ფულადი შემოსავლების გრძელვადიან პროგნოზს, რომლის საიმედოობა დიდწილად დამოკიდებულია როგორც საწარმოს სტაბილურ საქმიანობაზე, ასევე ქვეყნის ეკონომიკურ სტაბილურობაზე;

✓ დაკავშირებულია გარკვეულ სუბიექტურ მიდგომასთან სამომავლოდ მისაღები ფულადი შემოსავლებისა და კაპიტალიზაციის/დისკონტის განაკვეთის განსაზღვრისას;

✓ საჭიროებს დიდი მოცულობის ეკონომიკური და სტატისტიკური მასალის დეტალურ ანალიზს.

საწარმოს შეფასებისას დანახარჯების მიდგომა შედარებით იშვიათად გამოიყენება. სხენებული მეთოდით სარგებლობა რეკომენდირებულია როცა: საწარმო განვითარების საწყის ეტაპზეა, ან ახლად დაფუძნებულია და შეუძლებელია ფულადი ნაკადების საიმედოდ განსაზღვრა ან სხვა საბაზრო სუბიექტებთან

შედარება; სამეურნეო სუბიექტი არის საინვესტიციო ან პოლდინგური კომპანია და შესაძლებელია დაჯამების მეთოდის გამოყენება; სამეურნეო სუბიექტი არ არის ფუნქციონირებადი საწარმო ან მისი აქტივების ღირებულება ლიკვიდაციისას შეიძლება აღემატებოდეს სამეურნეო სუბიექტის, როგორც ფუნქციონირებადი საწარმოს ღირებულებას. დანახარჯების მიდგომის შესახებ უნდა აღინიშნოს, მას აქვს გარკვეული დადებითი მხარეები, რაც გამოიხატება იმაში, რომ:

✓ აღეკვამურად ასახავს საწარმოს აქტივებს, ბიზნესის ღირებულება კი თავის მხრივ, მნიშვნელოვანწილად განისაზღვრება კონკრეტული აქტივების არსებობით და ღირებულებით;

✓ შეიძლება გამოყენებული იქნას იმ შემთხვევაში, როდესაც ხელმისაწვდომი არ არის შეფასების სხვა მეთოდებისთვის აუცილებელი საწყისი ინფორმაცია;

✓ მიდგომის გამოყენება შესაძლებელია საწარმოს ლიკვიდაციის პირობებში, როდესაც გათვალისწინებულია აქტივების რეალიზაცია ნაწილ-ნაწილად;

✓ თვალსაჩინო და ადვილად ახსნადია მომხმარებლებისთვის.

ობიექტურობა მოითხოვს აღინიშნოს ნაკლოვანებების შესახებაც. საწარმოს (ბიზნესის) შეფასების დანახარჯებზე დაფუძნებული მიდგომა ნათლად ვერ გამოხატავს საწარმოს განვითარების პერსპექტივებს, მოითხოვს არამატერიალური აქტივების, ინტელექტუალური საკუთრების ობიექტების სარგებლიანობის, გუდვილის არსებობის დასაბუთებას და მათ ცალკე შეფასებას, მისი პრაქტიკაში გამოყენება საკმაოდ მოცულობით, შრომატევად სამუშაოებს მოითხოვს.

საწარმოს/ბიზნესის შეფასების პროცესში აუცილებელია საწარმოს ფუნქციონირებასთან დაკავშირებული რისკ-ფაქტორების შეფასება. სადაო არ არის ის ფაქტი, რომ ნებისმიერი სამეწარმეო საქმიანობა დაკავშირებულია სხვადასხვა სახის რისკთან. ბიზნეს-საქმიანობისთვის უცხო არ არის გაუთვალისწინებელი ხარჯების გაწვევის ან ბიზნეს-გეგმით გაწერილი შემოსავლების მიუღებლობის შედეგად წარმოქმნილი დანაკარგები.

რისკები დაკავშირებულია როგორც მაკროეკონომიკურ, ასევე მიკროეკონომიკურ (შიდასაწარმო) ფაქტორებთან. **მაკროეკონომიკური რისკების** განმაპირობებელი ფაქტორები - ინფლაციის დონე, ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობა, განვითარების დონე და ტემპები, საპროცენტო განაკვეთისა და სავალუტო გაცვლითი კურსის ცვლილება, პოლიტიკური არასტაბილურობა, განსაკუთრებით საყურადღებოა საქართველოში ბიზნესის შეფასებისას.

მიკროეკონომიკური (შიდასაწარმო) რისკები უკავშირდება სამუშაოების დაპროექტებისა და დაგეგმვის პროცესში დაშვებულ შეცდომებს, ფინანსური რესურსებით უზრუნველყოფის პრობლემებს, შესაბამისი რაოდენობისა და სხეობების მასალებით უზრუნველყოფას, კვალიფიციური პერსონალის დეფიციტს, შრომის არასათანადო პირობებს და სხვა.

ბიზნესის შეფასებისას ყურადღება უნდა გამახვილდეს **ფინანსურ რისკებზე**-ფინანსური რესურსების მართვის დაბალი დონე, ფინანსური მენეჯმენტის სფეროში კვალიფიციური სპეციალისტების ნაკლებობა, სახარჯთაღრიცხვო დოკუმენტაციის არასწორად შედგენა, არამიზნობრივი დამატებითი ხარჯების გაწევა და სხვა. **არანაკლებ მნიშვნელოვანია მარკეტინგული რისკების**-სამომხმარებლო განწყობის ცვლილება, კონკურენციის გაძლიერება, პოზიციების დაკარგვა ბაზარზე, მიზნობრივ ბაზარზე არადროული შედგენა და სხვა გათვალისწინება. **სამართლებრივი რისკებიდან** შემფასებელს მოუწევს კონტრაქტების პირობების და ვადების დარღვევასა და შესაძლო სასამართლო პროცესებზე აქცენტის გაკეთება. ბიზნესის შეფასებისას ასევე გასათვალისწინებელია, რომ იშვიათად, მაგრამ მაინც შეიძლება საწარმო დადგეს **დეფოლტის რისკის** წინაშე, რომელიც დაკავშირებულია მის გაკოტრებასთან ან დროებით გადაამხდელუნარიობასთან.

ზემოთ განხილული რისკების გარდა, არსებობს შიდა საერთო რისკები, რომლის გასაზომათაც იყენებენ საოპერაციოდა საფინანსო ლევერიჯის მაჩვენებლებს. საოპერაციო, ანუ საწარმოო ლევერიჯის მაჩვენებელი ახასიათებს სამეწარმეო რისკის მხოლოდ ერთ ასპექტს. სამეწარმეო რისკი ამ შემთხვევაში გულისხმობს, რომ საწარმო ვერ მიიღებს ბიზნეს-პროექტით განსაზღვრულ საოპერაციო მოგებას. ეს განპირობებული შეიძლება იყოს სხვადასხვა ფაქტორის ზემოქმედებით, რაც პირდაპირ აისახება გაყიდვების მოცულობის ცვლილებაზე. საოპერაციო ლევერიჯი ახასიათებს საოპერაციო მოგების დონის ცვლილებას გაყიდვების მოცულობის ცვლილების საპასუხოდ. ხოლო საფინანსო ლევერიჯი – საბალანსო მოგების (მთლიანი მოგება გადასახადის გადახდამდე) შესაძლო მიუღებლობის რისკს.

აღსანიშნავია, საბაზრო რისკებისაგან არც ინვესტორია დაცული. საინვესტიციო პორტფელთან დაკავშირებული რისკები, წარმოდგენილია სისტემატური (არადივერსიფიცირებული) და არასისტემატური (დივერსიფიცირებული) რისკების სახით. ინვესტორი, რომელიც პორტფელის სახით აერთიანებს სხვადასხვა ფინანსურ ინსტრუმენტს, ცდილობს მაქსიმალურად უზრუნველყოს რისკების დივერსიფიცირება, რათა თავიდან აიცილოს თითოეული ინსტრუმენტის მიხედვით შემოსავლების ცვლილება მისთვის არასასურველი მიმართულებით.

დასასრულს, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ბიზნესის შეფასების ნებისმიერი მეთოდის გამოყენებისას შემფასებელმა უნდა განახორციელოს მაქსიმალურად შესაბამისი ინფორმაციისა და დაშვებების დეტალური ანალიზი და დაასაბუთოს მათი გამოყენების მიზანშეწონილობა კონკრეტული შეფასების მიზნებისათვის. შემფასებელს შეუძლია განიხილოს რამდენიმე მიდგომისა და მეთოდის გამოყენების საკითხი და გამოიყენოს კიდევ ღირებულების დასადგენად. მნიშვნელოვნად განსხვავებული ღირებულებითი მაჩვენებელის მიღების შემთხვევაში კი სათანადო პროცედურების ჩატარების საფუძველზე დაადგინოს მიზეზები და დაასაბუთოს ერთი რომელიმე მეთოდის საფუძველზე საიმედო ღირებულებითი მაჩვენებლის მიღების შესაძლებლობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. შეფასების საერთაშორისო სტანდარტები. შეფასების საერთაშორისო სტანდარტების საბჭოს (შსსს) მიერ გამოცემული სტანდარტების (IVS 2017) ნაბეჭდი ინგლისურენოვანი ორიგინალის აუტენტური ქართული თარგმანი. თბილისი, საქართველოს ქონების შემფასებელ ექსპერტთა ინსტიტუტი.
2. Анализ финансового состояния предприятия. EVA. Экономическая добавленная стоимость (Economic Value Added). http://afdanalyse.ru/publ/finansovyy_analiz/1/ehkonomicheskaja_dobavlenaja_stoimost_eva/15-1-0-247.
3. П. Е. Ситник. Использование показателей экономической прибыли для построения регионального рейтинга российских непубличных компаний (рус.) //Корпоративные финансы. 2008. №4. С. 114-121. <https://cyberleninka.ru/article/>.
4. Методологические положения оценки бизнеса. <http://netref.ru/1-metodologicheskie-polojeniya-ocenki-biznesa.html>.
5. Методологические положения оценки бизнеса. <http://www.depfinans.ru/sofins-328-1.html>
6. Оценка стоимости бизнеса. Теория и методология. <https://studref.com/466587/ekonomika/>.
7. <https://exitadviser.com/business-value.aspx?id=business-valuation-methods>
8. <https://www.financialpoise.com/business-transition-and-exit-planning/>
9. <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/valuation/valuation-methods/>

Natela Latsabidze

Academic Doctor,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Murman Tsartsidze

Doctor of Economic Sciences,

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Giorgi Khmaladze

Doctor of Economic Sciences,

The Georgian Association of Independent Accountants and Auditors

Nikoloz Khmaladze

Academic Doctor,

The Georgian Association of Independent Accountants and Auditors

ENTERPRISE (BUSINESS) VALUATION METHODS AND THE PECULIARITIES OF THEIR EMPLOYMENT IN PRACTICE

Expanded Summary

Business valuation is a complicated, expensive and time-consuming process. According to the norms of procedures and professional standards approved in the international practice, the definitely established approach or recommendation on applying the specific method of valuation does not exist. The method of valuation should be selected taking into consideration the specific objective of business valuation. It is worth noting, that the evaluator is free to approach and select the valuation method, he/she can apply the various methods considering the aim of valuation and the specific situation. The process of selection should necessarily comprise thereview of appropriate basis for the value and preconditions of valuation, the analysis of the strength and limitations of possible approaches and methods of valuation, the availability of the required, credible information for applying the specific method.

According to the international standards of valuation three basic approaches of valuation – market, income and expenditure - are deemed to be admissible. All the methods of market approach to business valuation is based on the principle of competitiveness. On the one hand, the buyer does not pay for a certain business more than the value of other investment containing the analogous risk, on the other hand, the seller does not agree on the value of the analogous enterprise (business) on the market. In the case of applying this approach of valuation, the credibility and quality of the information necessary for valuation assume great importance. If the evaluator obtains the data of several analogous sales, the data to be compared will be representative and the quality and credibility of valuation will increase. The obtained information about sales should be qualitatively similar. It is logical, that the reliable basis for comparison is the data of enterprise (business) of the same type, having the same organizational-legal form of ownership and approximately the same scale.

The approach focused on the income valuation of an enterprise is based on determining the current cost of flow of income considering the risks of receiving the income. While conducting the valuation the attention should be focused on the following circumstances: if the predictable cash flow is expressed by real indicators, the evaluator should use such a discount rate which does not factor in the future changes of prices caused by the inflation or deflation. While applying the income approach, the valuation may necessitate corrections so as to reflect the issues which were not envisaged in the cash flow forecast or discount rates. The salient point is that a lot of enterprises can be valued according to the same scenario of cash flow, but the evaluator can use several scenarios or imitative models as well. I think, the methods of determining the discount rate to be employed in the evaluative practice of Georgia are those acknowledged at the international level, they are as follows: capital asset pricing model (CAPM), the method of weighted average cost of capital (WACC), the empirical (evidence)

of its assets may exceed the cost of the business entity as of an operable enterprise. Regarding the expenditure approach it should be pointed out that it has the certain strong sides implying the following:

√ it adequately reflects the assets of an enterprise, and the business value, in its turn, is determined by the existence of assets and cost;

√ it may be applied in case the initial information necessary for other valuation methods is not available;

√ the employment of the approach is possible under the conditions of liquidation of an enterprise, when the realization of assets are considered to be made piecemeal

√ it is clear and easy to explain to consumers

To be objective, the drawbacks should be highlighted as well. The enterprise (business) valuation based on the expenditure approach cannot completely reveal the prospects of business development and requires the substantiation of the existence of intangible assets, profit, goodwill of the objects of intellectual property and their separate valuation. Its employment in practice requires quite hard and tedious jobs.

In the process of enterprise/business valuation it is necessary to evaluate the risk-factors related to functioning of an enterprise. The risks are linked to the macroeconomic as well as microeconomic (domestic manufacturing) factors. The factors conditioning the macroeconomic risks – the level of inflation, the social and economic situation of the country, the level and stages of development, the changes in the interest rate and currency exchange rate, political instability – assume particularly great significance for business valuation in Georgia. While conducting the business valuation the attention should be focused on financial risks – the low level of financial resource management, the lack of qualified specialists in the sphere of financial management, the failure to draw up the estimate documentation correctly, spending the unreasonable additional expenses, etc. It is of equal importance to consider the marketing risks – the change of consumer behavior, strengthening the competitiveness, the loss of positions on the market, the untimely market penetration, etc. While conducting the business valuation it should also be taken into account that maybe rarely, but the enterprise may still face the risk of default, which is related to its bankruptcy or temporary insolvency.

რამაზ ოთინაშვილი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

ვეგენი ბარათაშვილი

ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი

თამარ ლაგვილაია

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი, საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის ასისტ. პროფესორი

ბიზნესის კონკურენტუნარიანობის აქტუალური საკითხები

რეზიუმე. ბიზნესის კონკურენტული სტრატეგია დაკავშირებულია მენეჯმენტის თანამედროვე მეთოდების ძიება-შესწავლასთან და მათ პრაქტიკაში დანერგვასთან. კონკურენტული სტრატეგიის მიხედვით ბიზნეს-ობიექტები დაყოფილია: საბაზრო ლიდერებად, პრეტენდენტებად, მიმდევრებად და იმ ობიექტებად, რომლებმაც უკვე მოიპოვეს საკუთარი საბაზრო ნიშა. გაანალიზებულია მათი კონკურენტული ბრძოლის ძირითადი ასპექტები. აღნიშნულია, რომ ბრძოლის სტრატეგია არის ძნელად განსახორციელებელი და საჭიროებს საკმაოდ რესურსებისა და ძალების კონცენტრაციას.

თუ ქვეყანაში ჯანსაღი სოციალურ-ეკონომიკური გარემოა და კონკურენტული მიმდინარეობს სამართლებრივი და ეთიკური ნორმების დაცვით იმარჯვებს მოწინავე სტრატეგია, რაც ვლინდება წარმოებისა და რეალიზაციის მაღალ მასშტაბებში, მოწინავე ტექნოლოგიების დანერგვის შესაძლებლობებში, მასალებისა და ნედლეულის შედარებით დაბალ ფასებით შექენაში. აღნიშნული საბოლოოდ აისახება ნაწარმის თვითღირებულების შემცირებაზე.

მსოფლიოს წარმატებული კომპანიების მაგალითების განხილვის ფონზე აღნიშნულია, რომ კონკრეტული ბიზნესისთვის კონკურენტული სტრატეგიის უნივერსალური მოდელი არ არსებობს. თითოეულმა ფირმამ მიზნებიდან, გამოწვევებიდან და შესაძლებლობებიდან გამომდინარე ინდივიდუალურად უნდა აირჩიოს მისთვის მისაღები სტრატეგია.

საკვანძო სიტყვები: კონკურენტუნარიანობა, ეფექტიანი სტრატეგია, სოციალურ-ეკონომიკური გარემო.

შესავალი

როგორც ბიზნესი არ არსებობს ბაზრის გარეშე, ასევე წარმოდგენილია ბაზარი კონკურენტის გარეშე. თუ არსებობს ბრძოლა, მაშინ რა არის დავის საგანი თუ არა რესურსი ყველანაირი მნიშვნელობით - ინფორმაცია, ფინანსები, ტექნოლოგიები და ა.შ. მთავარი რესურსია თავად მომხმარებელი („კლიენტი“), რომლის გამოც მიმდინარეობს პაექრობა.

კონკურენტული სტრატეგია გულისხმობს ბიზნესის წარმატების ისეთ საკვანძო ფაქტორებს, როგორცაა: კონკურენტუნარიანი ფასები და შესაბამისი ხარისხი, საქონლის (მომსახურების) სამომხმარებლო ფასეულობა, თანამშრომლების პროფესიონალიზმი და ფორმირებული იმიჯი, ბიზნეს-გამოცდილება და რეპუტაცია, საკრედიტო ისტორია და მენეჯმენტის კულტურის შესაბამისი დონე და ა.შ.

****

კონკურენტუნარიანობის შენარჩუნებისათვის საჭიროა შესაბამისი ინფორმაცია და გამოცდილება. უნდა არსებობდეს ბიზნესისთვის შესაბამისი და რელევანტური განვითარების კონცეფცია - „შედარებითი კონკურენტული სტრატე-

გია“, რომელიც დაკავშირებული იქნება ბიზნესის მართვის თანამედროვე მეთოდების ძიება-შესწავლასთან და მათ პრაქტიკაში დანერგვასთან. აღნიშნულ კონცეფციას „ბენჩმარკინგი“ (Benchmarking) ეწოდება და წარმოადგენს კონკურენტული დაზვერვის ნაირსახეობას.

ნებისმიერი ბენჩმარკინგი გულისხმობს კონკურენტების პრაქტიკის საუკეთესოდ შესწავლასა და ამის საფუძველზე ეტალონური მოდელის შექმნას საკუთარი ბიზნესისთვის. იგი საშუალებას იძლევა გამოვლინდეს და მოცემულ კომპანიაში გამოყენებულ იქნეს ის, რასაც სხვები უკეთ აკეთებენ, განისაზღვროს წარმატების საკვანძო ფაქტორები და სხვა.

კონკურენტულ ბაზარზე შესვლის პირველ ეტაპს წარმოადგენს კონკურენტების შესწავლა. ვინაა უშუალო კონკურენტი? ვინაა ირიბი (სუბსტიტუტ-საქონლის მწარმოებელი)? ამის საუკეთესო საშუალებაა პირადად გავხედეთ კონკურენტების „კლიენტები“, შევიძინოთ მათი საქონელი, ვისარგებლოთ მათი მომსახურებით, საკუთარ თავზე გამოვცადოთ უშუალო კონკურენტების დადებით და უარყოფითი მხარეები [ბარათაშვილი ე., ბაკაშვილი ნ., ფარესაშვილი ნ., გენბაია ბ., მესხიშვილი დ., 2011].

კონკურენტების მონიტორინგის რეკომენდაციებია:

1. ყოველთვის იქონიეთ და განაახლეთ კონკურენტი კომპანიების ჩამონათვალი. მონიტორინგისთვის შეადგინეთ დამატებითი სია თქვენთვის „საინტერესო“ მოთხოვნებზე. მაგალითად, გაქვთ ავეჯის ბიზნესი. თქვენთვის მთავარი პრობლემაა მისი რეალიზაცია;

2. პოპულარული საძიებო სისტემებით პერიოდულად შეაგროვეთ ინფორმაცია კონკურენტი კომპანიების სახელწოდების მიხედვით. ასევე, თუ ცნობილია საკვანძო მენეჯერების სახელი და გვარები, შეაგროვეთ ინფორმაცია მათ შესახებაც;

3. მოიძიეთ ინფორმაცია კონკურენტების გზავნილებზე;

4. მონაწილეობა მიიღეთ ბიზნეს-ფორუმებში, სადაც მონაწილეობენ კონკურენტები;

5. რეგულარულად ჩატარეთ მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების, ვებ-პორტალების და აცელოკ-გვერდების მონიტორინგი;

6. შეავსეთ მოთხოვნების სხვადასხვა ფორმები კონკურენტების საიტებზე, რითაც შეგეძლება თვალი ადევნოთ მათი საქმიანობის ოპერატიულობას, სერვისის დონესა და მომსახურების ხარისხს.

დაუშვავთ, ფირმამ დაადგინა ძირითადი კონკურენტები, შეარჩია მიზნობრივი მომხმარებლების მიმართ განაწილების არხები და მარკეტინგული კომპლექსი. ეს არის ის სტრატეგიული ჯგუფი, რომლებსაც ენერგიულად შეუტევთ.

XX საუკუნის 90-იან წლებში მოტოციკლებისა და მოტოროლერების მწარმოებელი ცნობილი იაპონური ფირმა „ჰონდა“ (Honda) დიდ ინვესტიციებს აბანდებდა აშშ-ში ახალი ქარხნის მშენებლობაში. ამიტომ დროებით შეამცირა ნაწარმის გამოშვება ადგილობრივ ბაზარზე. მისმა კონკურენტმა „იამაჰამ“ (Yamaha) ჩათვალა, რომ დადგა ხელსაყრელი დრო და გამოუშვა ბაზარზე მოტოციკლების ახალი მოდელის სერია, პარალელურად დაიწყო აქტიური სარეკლამო კომპანია.

მიუხედავად მძიმე ფინანსური მდგომარეობისა, ონდა-ს ტოპ-მენეჯმენტმა აღნიშნულ გამოწვევას უპასუხა მყისიერად. შეამცირა უცხოური ინვესტიციების მოცულობა, შემობრუნდა ადგილობრივი ბაზრისკენ და ყოველ თვეს, ერთი წლის განმავლობაში, უშვებდა მოტოციკლის ახალ მოდელს. შედეგად, Yamaha-მ ვერ გაუძლო კონკურენტულ ბრძოლას და შეეშვა აღნიშნულ საბაზრო სეგმენტს.

ეფექტიანი კონკურენტული სტრატეგიების შესამუშავებლად უნდა მივიღოთ მაქსიმალური ინფორმაცია კონკურენტების შესახებ. მუდმივად ვაკონტროლოთ საკუთარი პროდუქცია/მომსახურება, ფასების დინამიკა, გასაღების სტიმული-

რების არხები კონკურენტების ანალოგიურ მანქანებზე, რითაც გამოვავლენთ კონკურენტულ უპირატესობებს ან პირიქით - ნაკლოვანებებს.

ძირითადი კონკურენტების გამოვლენის პროცესში მარკეტოლოგებმა უნდა გასცენ პასუხი შემდეგ კითხვებს: რა არის კონკურენტის მიზანი? როგორია მისი ქცევა ბაზარზე? ამის შემდეგ, კომპანიამ უნდა მიიღოს გადაწყვეტილება შეტევის ან, პირიქით - საბაზრო სეგმენტის დაცვის შესახებ. თუ კონკურენტი ითვისებს ახალ სეგმენტს, ეს შეიძლება ჩაითვალოს როგორც შეტევის დასაწყებად კარგი შესაძლებლობა. ხოლო თუ აღმოაჩინეთ, რომ კონკურენტი ცდილობს თქვენს სეგმენტში შეღწევას, უნდა გადახვიდეთ თავდაცვით სტრატეგიაზე. „ვინც ინფორმირებულია - ის შეიარაღებულია“. ყველა ბაზრის მოთამაშე თავისებურად რეაგირებს კონკურენტის საპასუხოდ. ზოგი ნელა და სუსტად, ზოგი კი დაუფრნებლივ [ოთინაშვილი რ., უშვერიძე ლ., 2019].

საავტომობილო ბაზარზე განვითარებული ტენდენციების დაგვიანებული შეფასების კლასიკურ მაგალითად ითვლება გასული საუკუნის 70-ანი წლების ამერიკული ავტომწარმოებლების „დიდი სამეული“ - General Motors, Ford Motor Co., Chrysler ცნობილი შემთხვევა. მსოფლიო ბაზარზე საწვავზე ფასების მკვეთრმა ზრდამ და საშუალო შემოსავლებისა და მცირერიცხოვანი ოჯახების სიმრავლემ საავტომობილო ბაზარზე მოთხოვნები მკვეთრად შეცვალა.

განდა მოთხოვნა მცირელიტრაჟიანი ავტომობილებზე ეკონომიური ძრავით. სანამ ზემოაღნიშნულმა ამერიკულმა კომპანიებმა მოახდინეს რეაგირება აღნიშნულ ცვლილებებზე, იაპონელებმა, სწრაფად შეისწავლეს რა აშშ-ის საავტომობილო ბაზრის განვითარების ტენდენციები, სწრაფად უპასუხეს მოთხოვნებს და დაიკავეს ამერიკული ბაზრის მცირეგაბარიტიანი ავტომობილების ნიშა. სწორედ ამის შემდეგ დაიწყო პირველად ამერიკა-იაპონიას შორის ცნობილი სავაჭრო ომები და მოგვიანებით ამოქმედდა სანქციები.

ასევე მნიშვნელოვანი მომენტია დროული რეაგირება საბაზრო ცვლილებებზე. მაგალითად, სამხრეთ კორეული კომპანია Samsung-ის ანალიტიკოსმა ამერიკულ ადგილობრივ გაზეთში შემთხვევით ამოიკითხა უკანასკნელი ამერიკული გიტარის მწარმოებელი ქარხნის დახურვის შესახებ. ეს ინფორმაცია მან გადასცა კომპანიის სათაო ოფისის ტოპ-მენეჯმენტს. მათ გაანალიზეს მიღებული ინფორმაცია და გადაწყვიტეს საწყოში არსებული გიტარების მარაგების სწრაფად და დაუფრნებლივ აშშ-ში ექსპორტირება. მოლოდინმა გაამართლა - აშშ-ს მთავრობამ ტარიფები გაუზარდა იმპორტირებულ პროდუქტს, რათა წახედასებინათ ადგილობრივი მწარმოებლები. მაგრამ სამსუნგმა დაასწრო მას უკვე უზარმაზარი მარაგები ჰქონდა შექმნილი ამერიკის ტერიტორიაზე. შესაბამისად, ახალი ტარიფების შემოდებისთანავე მნიშვნელოვანი მოგება მიიღო [Fortune, Global 500].

საბაზრო „მოთამაშეების“ ნაწილი რეაგირებს მხოლოდ გარკვეული სახის შემტევ ქმედებებზე მოწინააღმდეგის მხრიდან და ყველა დანარჩენს იგნორირებას უკეთებს. ზოგი სწრაფად და მკვეთრად პასუხობს კონკურენტის ყველა ქმედებას. ასევე არიან კომპანიები, რომლებიც იყენებენ ისეთ სტრატეგიულ მენეჯმენტ, რომ მათი რეაქციებისა და სამომავლო გეგმების გათვლა ძალიან რთულია.

ობიექტურობისთვის უნდა აღინიშნოს, რომ ბოლო პერიოდში, ქართული ბაზრის მრავალ ბიზნეს-სეგმენტში კონკურენტის ინტენსივობა გაიზარდა. მაგალითად, შეიძლება მოვიყვანოთ: საცალო ვაჭრობა შესაბამისი სავაჭრო ცენტრებით, სამედიცინო და სატრანსპორტო მომსახურების ბაზრები, სამშენებლო ბაზარი და ა.შ.

კონკურენტული სტრატეგიის მიხედვით ბიზნეს-ობიექტები შეიძლება დაეყოთ. საბაზრო ლიდერებად, პრეტენდენტებად, მიმდევრებად და იმ ობიექტებად, რომლებმაც უკვე მოიპოვეს საკუთარი საბაზრო ნიშა.

ლიდერი არის მოცემული საბაზრო სეგმენტის ყველაზე მსხვილი წარმომადგენელი, რომელიც ფაქტობრივად განსაზღვრავს ბაზარზე „თამაშის წესებს.“ კონკურენციაში მათი ქმედებების ძირითადი სტრატეგიაა დაკავებული პოზიციების დაცვა. გამოყოფენ ლიდერი პოზიციის შენარჩუნების რამდენიმე შესაძლო სტრატეგიას [Kefalas A.,2008].

პოზიციური დაცვა - მიმართულია რთულად გადასალახი ბარიერების (ფასი, ლიცენზია და ა.შ.) შექმნაზე, აგრეთვე ინოვაციურ აქტივობაზე - „წინსწრება“ საქონლისა და ტექნოლოგიების განუწყვეტელი განახლების ხარჯზე;

ფლანგური დაცვა - გულისხმობს ბაზარზე ბიზნეს-ობიექტის ყველაზე „სუსტი ადგილების“ დაცვას, რომლებზეც შესაძლოა მიმართული იყოს კონკურენტების იერიშები;

წინმსწრები დაცვა - „სუსტი სიგნალების“ მიხედვით წინასწარ ქმედებების მართვას ნიშნავს;

თავდაცვა კონტრიერიშით - გამოიყენება ლიდერის მიერ მაშინ, როდესაც წინა დაცვითი ძალისხმევა უშედეგო აღმოჩნდა. ამ შემთხვევაში შეიძლება „დარტყმა“ მიაყენოთ კონკურენტის სუსტ ადგილებს. მაგალითად, გამოიყენოთ დემპინგი;

მობილური დაცვა - მიმართულია ახალი ბაზრების დაპყრობაზე, სამომავლო „პლაცდარმის“ შექმნის მიზნით;

კუმშვადი დაცვა - დამყარებულია კონკურენტებისთვის სუსტი საბაზრო სეგმენტების დათმობაზე და, იმავედროულად, ძალისხმევისა და სახსრების მობილიზაციაზე ბაზრის უფრო მნიშვნელოვან და ძლიერ სეგმენტებში, რაც იძლევა ეკონომიისა და რესურსების რაციონალური გამოყენების შესაძლებლობას.

ამრიგად, აქტიური და შემტვეი ქმედებების გამოყენება ლიდერი კომპანიებისთვის დამახასიათებელი არ არის, ვინაიდან მათი ძირითადი მიზანია მოწინავე პოზიციების შენარჩუნება და არა კონკურენტების გასწრება.

პრეტენდენტები. ისინი ცდილობენ ბაზარზე საკუთარი წილის გაზრდას, ამ მიზნით მიმართავენ იერიშებს ბაზრის ლიდერებზე. ცდილობენ მათ გვერდით ადგილის დაკავებას და ლიდერის ჩანაცვლებას. აქ ასევე შეიძლება კონკურენტული ბრძოლის რამდენიმე ტიპური ტექნოლოგიის გამოყოფა:

ფრონტალური იერიში - კომპლექსური ზემოქმედება კონკურენტის საბაზრო მდგომარეობაზე. ტარდება ერთდროულად მრავალი მიმართულებით (ასორტიმენტის განახლება, რეკლამა, ფასების შემცირება და ა.შ.) და ხასიათდება აქტიური ქმედებებით. ფლანგური იერიში მიმართულია კონკურენტების საქმიანობის მხოლოდ სუსტ ადგილებზე, სადაც ძალისხმევა გადატანილია უპირატესობის მოპოვებაზე;

იერიში ალყაში მოქცევით - აიძულებს კონკურენტს თავი დაიცვას ყველა მიმართულებით. გამოიყენება, როდესაც პრეტენდენტს აქვს პრეტენზია მოკლე ვადაში გატეხოს კონკურენტის წინააღმდეგობა და ნებისყოფა და დაიკავოს მისი პოზიციები;

შემოვლითი იერიში - არაპირდაპირი შეტევის ნაირსახეობაა, რომელიც დაკავშირებულია პოზიციების განმტკიცებასთან „შედარებით მარტივ“ ბაზრებზე საქმიანობის დივერსიფიკაციის, ახალი გეოგრაფიული სივრცეების ათვისების, ინოვაციების შემოღების და ა.შ. გზით;

პარტიზანული (ე.წ. „გორილას“) იერიში მდგომარეობს მცირე პერიოდულ შეტევებში, კონკურენტის დემორალიზების, მასში ეჭვების განვითარების მიზნით. ასეთ სტრატეგიას ჩვეულებრივ იყენებენ მცირე ფირმები, რომლებიც ახლახანს შემოვიდნენ ბაზარზე და მოქმედებენ მოკლე დროის განმავლობაში, უფრო მსხვილი კონკურენტების წინააღმდეგ.

აღსანიშნავია, რომ იერიშის ყველა ზემოთ განხილული სტრატეგია, როგორც წესი, არის ძნელად განსახორციელებელი და საჭიროებს საკმაო რესურსებისა და ძალების კონცენტრაციას.

პრეტენდენტებისგან განსხვავებით მიმდევრები არ ესწრაფვიან საბაზრო წილის ზრდას. მიჰყვებიან რა ლიდერს, ხშირად მის ხარჯზე ზოგავენ ძალებსა და სახსრებს. აგროვებენ ინფორმაციას წარმატების საკვანძო ფაქტორებზე, ღებულობენ საუკეთესო კომპანიების გამოცდილებას და ფრთხილად იმყარებენ პოზიციებს ლოკალურ საბაზრო სეგმენტებში.

ზოგიერთ სფეროში კონკურენტები შეიძლება ჰარმონიულად მოქმედებდნენ მაშინ, როდესაც იგივე კომპანიები სხვებთან მიმართებით მუდმივ ბრძოლაში იმყოფებიან. სამომავლო რეაქციების ცოდნა მეტოქეებს აძლევს გასაღებს, გადაწყვეტილების მისაღებად როგორ იმოქმედონ - მოახდინოს შეტევა თუ პოზიციების დაცვა.

ბრძოლისას ხშირად ბიზნეს-აგენტები ერთნაერ ან განსხვავებულ სტრატეგიას ირჩევენ. აღნიშნული თამაშთა თეორიის სფეროს განეკუთვნება. მაგალითად, ქართული ლუდის ჩამომსხმელმა ფირმებმა „ყაზბეგმა“ და „ნატანტარმა“ აირჩიეს შეჯიბრის ერთნაერი სტრატეგია - აწარმოებენ „საფასო ომს“, ე.ი. მიმართავენ ფასისმიერ კონკურენციას. ამისთვის მათ ეტაპობრივად უნდა შეამცირონ ფასი [Porter M., 2008].

დასკვნა

თუ კონკურენტული ბრძოლა ჯანსაღია და მიმდინარეობს სამართლებრივი და ეთიკური ნორმების დაცვით - იმარჯვებს ძლიერი. სიძლიერე კი გამოიხატება წარმოებისა და რეალიზაციის მაღალ მასშტაბებში, მოწინავე ტექნიკასა და ტექნოლოგიების დანერგვის შესაძლებლობებში, მასალებისა და ნედლეულის შედარებით დაბალ ფასებით შექენაში, რაც საბოლოოდ აისახება პროდუქციის თვითღირებულების შემცირებაში. შედეგად, გაიმარჯვებს ის ვისაც ნაკლები დაუჯდება ერთეული ნაწარმის წარმოება.

კონკურენციის პროცესში ერთ-ერთმა კომპანიამ შეიძლება შეცვალოს სტრატეგია და, სათანადო ანალიზის შემდეგ, აირჩიოს ბრძოლის განსხვავებული ტაქტიკა. ო. ბისმარკის მიხედვით „ისწავლე სამყაროს სხვანაირად ხედვა, ვიდრე შენი კონკურენტები ხედავენ“.

სემუელ ველტონი, Wal-Mart-ის მაღაზიების ქსელის დამფუძნებელი, ბიზნესმენების იმ კატეგორიას განეკუთვნება, ვინც სხვის (კონკურენტების) წარმატებებსა თუ წარუმატებლობებზე სწავლობს. მან შეიტყო, რომ უშუალო კონკურენტის, მსხვილი საცალო კომპანია „სიერს“-ის (Sears) მომხმარებელი უკმაყოფილო იყო ცალკეული პროდუქტების მარაგების შევსების პრობლემით, რაც სადისტრიბუციო სისტემის ხარვეზებზე მიუთითებდა. შედეგად, ველტონმა თავად შექმნა თანამედროვე სადისტრიბუციო ქსელური სისტემა საკუთარი ავტოპარკით, რომელიც კლიენტებს საჭირო დროს საჭირო სერვისით უზრუნველყოფდა. მოგვიანებით კი სურსათის ადგილზე მიტანის სერვისის ამუშავებით, მისი ონლაინ გაყიდვები 40% გაიზარდა. აღნიშნულმა სტრატეგიულმა გადაწყვეტილებებმა კომპანიას მოიტანა უზარმაზარი შემოსავალი და დღეს იგი ყველაზე დიდი ბრუნვის მქონე კორპორაციად ითვლება. მსოფლიოში. 2018 წლის მონაცემებით, მსოფლიო მასშტაბით, კორპორაციების რეიტინგი ბრუნვის მიხედვით ესე გამოიყურება [ბარათაშვილი ე., ბაკაშვილი ნ., ფარესაშვილი ნ., გენბაია ბ., მესხიშვილი დ., 2011]:

ყველაზე დიდი ბრუნვის მქონე კორპორაციების რეიტინგი

	კორპორაცია	ბრუნვა \$	ქვეყანა
1	Walmart	500,343	აშშ
2	State Grid	348,903	ჩინეთი
3	Sinopec Group	326,953	ჩინეთი
4	China National Petroleum	326,008	ჩინეთი
5	Royal Dutch Shell	311,870	ნიდერლანდები
6	Toyota Motor	265,172	იაპონია
7	Volkswagen	260,028	გერმანია
8	BP	244,582	ინგლისი
9	Exxon Mobil	244,363	აშშ
10	Berkshire Hathaway	242,137	აშშ

წყარო: <http://www.consultingmag.com/sites/cmag/2017/10/15/the-2017-global-leaders-in-consulting/?slreturn=20180508070436>

კონკურენტული სტრატეგიის უნივერსალური მოდელი არ არსებობს. თითოეულმა კომპანიამ არსებული მიზნებიდან, შესაძლებლობებიდან და რესურსებიდან გამომდინარე ინდივიდუალურად უნდა შეარჩიოს მისთვის მისაღები სტრატეგია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბარათაშვილი ე., ბაკაშვილი ნ., ფარესაშვილი ნ., გეჩბაია ბ., მესხიშვილი დ., თანამედროვე ბიზნეს სტრატეგიები, უნივერსალი, თბ. 2011.-248 გვ.
2. ოთინაშვილი რამაზ, უშვერიძე ლილი, კონკურენცია ბიზნესში“, მონოგრაფია, თბილისი 2019. -230გვ.
3. *Fortune*, Global 500: Full List <http://fortune.com/global500/>
4. *Kefalas A.*, Global Business Strategy: A Systems Approach, Zurich, 2008, pages 63-70.
5. *Porter M.*, Competitive Strategy. Techniques for Analyzing Industries and Competitors, 2008.- 432 pg.

Ramaz Otinashvili

Doctor of Economics, Professor of Georgian Technical University

Evgeni Baratashvili

Doctor of Economics, Professor of Georgian Technical University

Tamar Lagvilava

Doctor of Business Administration, Assistant Professor of Georgian Technical University Professor

TOPICAL ISSUES OF BUSINESS COMPETITIVENESS

Expanded Summary

As a business cannot exist without a market, it is also impossible to imagine a market without competition. The main subject in each competition is resources- information, finances,

technology, etc. However, the most important is the customer ("Client") itself, without whom competition could not exist.

Competitive strategy includes several factors that are essential for a business's success such as competitive pricing and quality, customer value for products (services), the professionalism of the employees and a well-established image, business experience and reputation, credit history and a relevant level of management culture, etc.

To be competitive, one would need relevant information and experience. Business development concept should be drafted - "comparative competitive strategy", related to the search and study of modern methods of business management and their implementation. This practice is called Benchmarking.

Any type of benchmarking means measuring competitor's metrics and business processes to draft the perfect model for your own business. The benchmarking process allows a company to focus on best practices from competitors and apply it to their business needs.

The first stage when entering a competitive market is the study of competitors. Who is the immediate competitor? Who is the indirect competitor (producer of substitute goods)? The best way to do this is to become competitors' client - buy their goods, use their services, experience the pros and cons.

Recommendations for monitoring competitors are as follows:

1. Always keep an up-to-date list of competitor companies. Make an additional list of which ones interest you the most. For example, you have a furniture business. The main focus for you is its realization;

2. Periodically collect information about the names of competitor companies. Also, if you stumble upon names and surnames of employees in top management, gather information about them as well;

3. Gather information on competitors' mailings;

4. Enroll in business forums where competitors participate;

5. Regularly monitor mass media, web portals and Facebook pages;

6. Fill out various forms of queries on competitors' websites, so you can keep track of their operations, service levels and quality of service.

Suppose the firm has identified key competitors, selected distribution channels and marketing plans for target audience. This is a strategy group that you should attack vigorously.

In the nineties of the 20th century, the famous Japanese firm Honda, a manufacturer of motorcycles and motorcycles, invested heavily in the construction of a new factory in the United States. Therefore, it temporarily reduced the output of the product to the local market. Its competitor, Yamaha, thought it was the perfect time to launch a new model series of motorcycles on the market, as well as an active advertising campaign.

Despite the difficult financial situation, Honda's top management responded immediately to this challenge. It reduced the amount of FDI, directed it to the local market and launched a new motorcycle model every month for a year. As a result, Yamaha was unable to withstand the competitive struggle and forced to leave this market segment.

To develop an effective competitive strategy, we need to get the most information about our competition. We need to continuously monitor our products/services, pricing dynamics, key incentive channels with competitors' similar products, identifying competitive advantages or disadvantages.

When identifying key competitors, marketers should find answers to the following questions: What is the competitor's goal? What is its behavior on the market? After that, the company must decide whether to attack or, on the contrary, protect the market segment. If a competitor adopts a new segment, this can be considered a good opportunity to launch an attack. And if you find that a competitor is trying to get into your segment, you should switch to a defensive strategy. "Whoever is informed - he is armed." Every market player responds in a unique way to the competitor's response. Some slowly and weakly, some immediately.

**ბიზნესგარემო, ინოვაცია და მწარმოებლურება გარდამავალი
ეკონომიკების პირობებში: ანალიზი ფირმის დონეზე⁴⁴**

რეზიუმე. სტატიაში წარმოდგენილია ემპირიული ხასიათის კვლევა, რომლის მთავარი მიზანია გაფართოებული ეკონომეტრიკული ე.წ. CDM მოდელის საფუძველზე გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების პირობებში მოქმედი ფირმების დონეზე არსებული შესაბამისი სტრუქტურული ურთიერთობების შესწავლა ისეთ ფაქტორებს (ცვლადებს) შორის, როგორცაა:

- ბიზნესგარემო;
- სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები (სკსსს)⁴⁵;
- ინოვაციები;
- შრომის მწარმოებლურობა.

კვლევა ეყრდნობა გარდამავალი ეკონომიკის 28 ქვეყანაში 2012-2014 წლებში მსოფლიო ბანკის და რეკონსტრუქციისა და განვითარების ევროპული ბანკის მიერ ერთობლივად შესრულებული BEEPS⁴⁶-ის მე-5 რაუნდის მონაცემებს, რომელიც ეხება ფირმის (მიკრო-) დონეს.

საკვანძო სიტყვები: გარდამავალი ეკონომიკა, ფირმა, ბიზნესგარემო, ინოვაცია, მწარმოებლურობა.

შესავალი

როგორც თეორიულ, ისე ემპირიულ ეკონომიკურ ლიტერატურაში ხაზგასმულია ინოვაციების გადამწყვეტი როლი და მნიშვნელობა ფირმის, როგორც ეკონომიკური სისტემის ძირეული რგოლის, მწარმოებლურობისა და, შესაბამისად, ეფექტიანობის ამადლებაში.

ინოვაციები, ინოვაციური აქტიურობა და ინოვაციებზე ორიენტირებული სტრატეგიები განსაკუთრებით აქტუალური და მნიშვნელოვანია გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებისათვის, სადაც ფირმების წინაშე დღის წესრიგში დგას კონკურენტუნარიანობისა და კონკურენტული უპირატესობის მიღწევისა და შენარჩუნების ამოცანა სხვადასხვა ბიზნესგარემოს პირობებში.

ამასთან დაკავშირებით, თანამედროვე პირობებში, შეინიშნება გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების ფირმების ინოვაციური საქმიანობის სფეროში როგორც თეორიული, ისე ემპირიული კვლევების გააქტიურება. თუმცა გადაუჭრელი საკითხი ჯერ კიდევ ბევრი რჩება.

სტატიის ძირითადი მიზანია ბიზნესგარემოს როლის შესწავლა გარდამავალი ეკონომიკების პირობებში მოქმედი ფირმების საქმიანობის ისეთი მიმართულებების გაძლიერებაში, როგორცაა: სკსსს; ინოვაციები; შრომის მწარმოებლურობა.

⁴⁴ კვლევა განხორციელდა „შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის“ მხარდაჭერით [გრანტის ნომერი №YS-18-1304].

⁴⁵ სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები (სკსსს) = Research and Development (R&D) = Научно-исследовательские и опытно-конструкторские разработки (НИОКР).

⁴⁶ BEEPS – Business Environment and Enterprise Performance Survey (ბიზნესგარემოსა და საწარმოთა მუშაობის მაჩვენებლების გამოკვლევა) - <https://www.enterprisesurveys.org>.

ნაშრომში ვეყრდნობით შესაბამის აკადემიურ ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებულ გაგებას ბიზნესგარემოს შესახებ, რომლის მიხედვითაც ეს უკანასკნელი ფიზიკური ინფრასტრუქტურისა და სხვადასხვა სამართლებრივი და მარეგულირებელი ინსტიტუტისგან შედგება. ის, ერთი მხრივ, კონტროლს არ ექვემდებარება ფირმების მხრიდან, ხოლო მეორე მხრივ, ზეგავლენას ახდენს ფირმის დანახარჯებზე როგორც ვაჭრობის, ისე ბიზნესის კეთების სფეროში, რაც, საბოლოო ჯამში, განაპირობებს ფირმის მწარმოებლურობის ამადლებას და, ამასთან ერთად, ფირმას აძლევს სტიმულს, გაზარდოს თავისი აქტივობები ინოვაციური და საექსპორტო მიმართულებით [Carlin and Seabright, 2007; Iwanow and Kirpatrick, 2008; EBRD, 2014].

სტატია დაყოფილია ოთხ ნაწილად. პირველ ნაწილში ვასრულებთ შესაბამისი ლიტერატურული წყაროების მიმოხილვას. ამ უკანასკნელის შეჯამების საფუძველზე მეორე ნაწილში ვახდენთ შესაბამისი ჰიპოთეზების ფორმულირებას.

მესამე ნაწილში ჩამოვყალიბებთ ემპირიულ სტრატეგიას, სადაც აღვწერთ ჰიპოთეზების ტესტირებისთვის გამოყენებულ ეკონომეტრიკულ მოდელს, კვლევის შერჩევასა და შესაბამის მონაცემებს, ხოლო ბოლო ნაწილში წარმოვადგენთ კვლევის შედეგებს, ანუ გამოყენებული ეკონომეტრიკული მოდელის პარამეტრების შეფასების შედეგებსა და მის ინტერპრეტაციას.

I. ლიტერატურის მიმოხილვა

ლიტერატურის მიმოხილვის ფარგლებში გამოვყავით როგორც თეორიული, ისე ემპირიული ხასიათის კვლევების ორი მიმართულება: 1. ლიტერატურა, რომელში აღწერილია დამოკიდებულება ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორიცაა: ბიზნესგარემო და ეკონომიკური ევექტიანობა [Schumpeter, 1934; 1942; North, 1990, 1994; Dollar et al. 2005; Arnold, Javorcik and Matoo, 2006; Knack and Keefer, 1997; Zak and Knack, 2001; Allard, Martinez & Williams, 2012; Prajogo, 2016; Rialp-Criado, & Komochkova, 2017; Véganzonès-Varoudakis & Nguyen, 2018; Plane, Véganzonès-Varoudakis, 2019]; 2. ლიტერატურა, რომელში აღწერილია დამოკიდებულება ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორიცაა: ფირმის დონეზე განხორციელებული სკსს, ინოვაციები და ფირმის (შრომის) მწარმოებლურობა [Griliches, 1979; Pakes and Griliches, 1980; Crepon, Duguet, and Mairesse, 1998; Loof et al., 2003; Janz et al., 2004; Mairesse et al., 2005; Griffith et al., 2006; Loof and Heshmati, 2006].

ბიზნესგარემო და ეკონომიკური განვითარება

პირველ რიგში გვინდა გამოვყოთ და დავეყრდნოთ ცნობილი მეცნიერების ჯ. შუმპეტერისა და დ. ნორტის მოსაზრებებსა და შეხედულებებს იმ დამოკიდებულებაზე, რომელიც არსებობს ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორიცაა: ბიზნესგარემო, ინსტიტუტები, ინოვაციები და ეკონომიკური განვითარება.

პირველი აღნიშნავდა, რომ ეკონომიკური განვითარებისა და ზრდის უმთავრესი წინაპირობაა ისეთი ფირმების არსებობა, რომელთაც შეუძლიათ სწავლა და ცოდნის ათვისება, მეწარმეობრივი აღმოჩენების კეთება და ინოვაციების დანერგვა, ბაზრებზე რყევების გამოწვევა და ზემოგების მიღება. მისი შეხედულებით, ინოვაციორთა არსებობა, თავის მხრივ, დამოკიდებულია ქვეყნის უნარზე, უზრუნველყოს სათანადო ინსტიტუციური გარემოს ჩამოყალიბება, რომლის პირობებში ინოვაციორის ზემოგება საკმარისია ინოვაციურ საქმიანობასთან დაკავშირებული მაღალი ხარჯების დასაფარად [Schumpeter, 1934; 1942].

ამასთან, მეორე მიიხსენებდა, რომ განვითარებადი ქვეყნის წარმატება ეკონომიკური განვითარების მიმართულებით, საბოლოო ჯამში, აიხსნება ინსტიტუციური გარემოს შექმნით, რომელიც უზრუნველყოფს ხელსაყრელი სტიმულების (სამოტივაციო სტრუქტურის) ფორმირებას ინოვაციური ფირმებისთვის. ამასთან ერთად, მისი მოსაზრებით, განსხვავება, რომელიც არსებობს ქვეყნებს შორის

ეკონომიკური განვითარების დონის თვალსაზრისით, შეიძლება აიხსნას ამ ქვეყნების ინსტიტუციურ გარემოში არსებული განსხვავებებით [North, 1990; 1994].

ეკონომიკურ შედეგებზე ბიზნესგარემოს ზეგავლენის გზები

ასევე, ნაშრომები, სადაც აღწერილი კვლევების შედეგების თანახმად გამოკვეთილია ბიზნესგარემოს მნიშვნელობა და მისი ზეგავლენის გზები წარმატებულ ეკონომიკურ შედეგებზე. სახელდობრ, სათანადოდ ფორმირებული, ეკონომიკური საქმიანობისთვის ხელსაყრელი ბიზნესგარემო: საკუთრების უფლებათა დაცვით **ინოვაციურ საქმიანობაში** ახდენს ინვესტიციების სტიმულირებას [World Bank, 2001; 2002; 2004]; საერთო პრობლემების გადაჭრისა და პარტნიორობა შორის ურთიერთობების გაძლიერების ხელშეწყობით **სესსს-სა და ინოვაციებში** ახდენს ინვესტიციების სტიმულირებას ახდენს [Akcomak and ter Weel, 2009; Doh and Acs, 2010; Camps and Marques, 2014]; ტრანსაქციული ხარჯების შემცირებით და ე.წ. ოპორტუნისტული ქცევების შემსუბუქებით უზრუნველყოფს **სპეციფიკურ ინვესტიციებს და საუკეთესო სამმართველო სტრუქტურების** ჩამოყალიბებას [Zak and Knack, 2001; Dyer and Wujin Chu, 2003; Bjørnskov and Méon, 2010; Berulava, 2013]; მაღალხარისხიანი და იაფი მომსახურებისა და ინფრასტრუქტურის უზრუნველყოფით ხელს უწყობს სამრეწველო ფირმების (downstream manufacturing firms) **ხარჯების შემცირებასა და მწარმოებლურობის ამაღლებას** [Arnold, Javorcik and Matoo, 2006; Arnold, Matoo and Narciso, 2006; Eschenbach and Hoekman, 2006; Fernandes and Paunov, 2008]; ასრულებს მოდერაციულ როლს **ინოვაციასა და ბიზნეს-საქმიანობას შორის არსებულ დამოკიდებულებაში** [Prajogo, 2016; Allard, Martinez & Williams, 2012; Zhang et al., 2018; Jiao, Koo & Cui, 2015].

გარდა ამისა, აღსანიშნავია ბოლოდროინდელი კვლევები განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების მაგალითებზე, სადაც გამოვლენილია ურთიერთდამოკიდებულება ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორცაა, ერთი მხრივ, ბიზნესგარემო ან საინვესტიციო გარემო, ინსტიტუტები, სოციალური კაპიტალი, კონკურენცია, კორუფცია, ხოლო მეორე მხრივ - ფირმის საქმიანობა (მათ შორის ფირმის ინოვაციური საქმიანობა).

მოვიყვანო შესაბამისი ლიტერატურული წყაროების რამდენიმე მაგალითს.

ყურადღასაღებია კვლევა, რომელიც ეხება **საინვესტიციო კლიმატსა (investment climate) და ფირმის მწარმოებლურობას (productive performance)** შორის ურთიერთდამოკიდებულების გამოვლენას. 70 განვითარებადი ქვეყნის და, შესაბამისად, 11 საწარმოო დარგის (manufacturing industries) მონაცემების საფუძველზე ჩატარებულმა ემპირიულმა ანალიზმა აჩვენა რომ ფირმებს რომლებიც ირჩევენ გარე ბაზრებზე ორიენტაციას აქვთ მწარმოებლურობის უფრო მაღალი დონე, თუმცა ამასთან ერთად, უფრო მგრძობიარენი არიან საინვესტიციო კლიმატის შეზღუდვების მიმართ [Véganzonès-Varoudakis M.A. & H. T. M. Nguyen, 2018].

ამასთან ერთად, ძალზე საინტერესოა კვლევა, რომლის მიხედვით გამოვლენილია **ბიზნესგარემოსა** (დინამიურობისა და კონკურენტუნარიანობის თვალსაზრისით) და **ფირმის სხვადასხვა ტიპის ინოვაციურ სტრატეგიებს** შორის არსებული კავშირები. ერთ-ერთი განვითარებული ქვეყნის, კერძოდ, ავსტრალიის მაგალითზე ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ, ერთი მხრივ, დინამიური ბიზნესგარემო აძლიერებს პროდუქტული ინოვაციების გავლენას ბიზნესშედეგაანობაზე, ხოლო მეორე მხრივ, კონკურენტუნარიანი გარემო ასუსტებს პროდუქტული ინოვაციების გავლენას, მაგრამ აძლიერებს პროცესული ინოვაციების ეფექტებს ბიზნესკეთების შედეგებზე [Prajogo, Daniel I., 2016].

აქვე აღსანიშნავია კვლევა, რომლის მიზანს წარმოადგენდა **ადამიანისეულ კაპიტალში ინვესტიციებსა და ორგანიზაციის ინოვაციურ პოტენციალს** შორის არსებულ ურთიერთობაში **სოციალური კაპიტალის მედიაციური როლის დადგენა**.

კორეის მაგალითზე ჩატარებული კვლევის შედეგები ცხადყოფს რომ სოციალური კაპიტალის ინტერპერსონალური და შემეცნებითი ასპექტები წარმოადგენს მნიშვნელოვან მედიატორს ორგანიზაციული ინოვაციების შესრულებაში [Ahn S.-Y. and So-Hyung Kim, 2017].

ასევე უნდა აღინიშნოს კვლევა, რომელიც ორიენტირებული იყო პროდუქტული ინოვაციების დანერგვაზე ბიზნესისა და პოლიტიკური კავშირების (business and political ties), შემეცნებითი კაპიტალისა (cognitive capital) და ინსტიტუციური მხარდაჭერის (institutional support) ერთობლივი ეფექტების გამოვლენაზე. ჩინეთისა და ინდოეთის მაგალითზე შესრულებული გამოკვლევების შედეგები ცხადყოფს, რომ, ერთი მხრივ, შემეცნებითი კაპიტალი მედიაციურ როლს ასრულებს პროდუქტულ ინოვაციებზე ბიზნესკავშირების ეფექტების ფორმირებაში როგორც ჩინეთში, ისე ინდოეთში, ხოლო მეორე მხრივ, ინსტიტუციური მხარდაჭერა მედიაციურ როლს ასრულებს პროდუქტულ ინოვაციებზე ბიზნესისა და პოლიტიკური კავშირების ზემოქმედების პროცესში მხოლოდ ჩინეთში. კვლევამ ასევე დაადგინა, რომ პოლიტიკური კავშირები ზრდის ინსტიტუციურ მხარდაჭერას ინდოეთში, ხოლო პროდუქტული ინოვაციების დანერგვაზე შემეცნებითი კაპიტალის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი გავლენა უფრო ძლიერია ინდოეთში, ვიდრე ჩინეთში [Zhang M. et al., 2018].

და ბოლოს, ამ კონტექსტში გვინდა გამოვყოთ კვლევა, რომლის ფარგლებში გამოვლენილია კორუფციის გავლენა ხარისხის სერტიფიკატებისა და პატენტების მიღებაზე მცირე და დიდი ზომის ფირმების მიერ. 48 განვითარებადი და ზრდადი ბაზრების ქვეყნების მონაცემების დამუშავების საფუძველზე მიღებულმა შედეგებმა აჩვენა, რომ კორუფცია ამცირებს ალბათობას შესაბამისი დარგის ფირმებმა მიიღონ ხარისხის სერტიფიკატები. გარდა ამისა, დასტურდება, რომ კორუფცია განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს უფრო მცირე ზომის ფირმებზე, ხოლო არ ახდენს ზეგავლენას ექსპორტზე მომუშავე ფირმებზე ან ფირმებზე, რომლის კაპიტალი უცხოურ და საზოგადოებრივ საკუთრებას წარმოადგენს [Paunov, C., 2016].

ამასთან ერთად, აღვნიშნავთ ზემოთ მოყვანილი ფაქტორების დამოკიდებულების შესახებ რამდენიმე კვლევას, რომელიც ჩატარდა გარდამავალი ეკონომიკების ქვეყნების მიმართ.

აქ აღსანიშნავია სლოვენიაში ჩატარებული კვლევა, რომელიც ავლენს ურთიერთკავშირს ბიზნესგარემოსა და ინოვაციებს შორის. კვლევაში მითითებულია რომ, თუ სლოვენიას სურს წარმატებული იყოს გრძელვადიან პერსპექტივაში, მხარდამჭერი ბიზნესგარემო არ შეიძლება და არც უნდა იყოს დამოკიდებული მხოლოდ მთავრობის ფინანსურ დახმარებებზე, არამედ უნდა შეიცავდეს ტექნოლოგიურ განვითარებაზე ზეგავლენის მომხდენ ისეთ ელემენტებსაც, როგორცაა: 1) ორგანიზაციული კულტურა, ღირებულებები, დაჯილდოვების სისტემა; 2) საკანონმდებლო რეგულაციები; 3) საგადასახადო და სოციალური შენატანები; 4) ბიუროკრატიული ბარიერები; 5) ადამიანისეული რესურსი; 6) ხელსაყრელი საბანკო სესხი, საბანკო გარანტიები, ვენჩურული კაპიტალი და ა.შ.) [Krapez J., Miha Skerlavaj, Ales Groznik, 2012].

გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს კვლევა, რომელიც ეხება ე.წ. დამწვევი ეკონომიკების (catching-up economies) პირობებში ფირმის მწარმოებლურობის მამოძრავებელი ძალების (drivers) გამოვლენას სიახლეებსა და კონკურენციასთან მისი დამოკიდებულების ერთობლივი შეფასებით. კვლევა ჩატარდა აღმოსავლეთ ევროპისა და ცენტრალური აზიის ქვეყნებში მსოფლიო ბანკისა და რეკონსტრუქციისა და განვითარების ევროპული ბანკის მიერ დაგროვებული ე.წ. BEEPS-ის მონაცემების გამოყენების საფუძველზე, რომლის შედეგებით დასტურდება სკსსსზე კონკურენციის ინვერსიული U-ფორმის ზეგავლენა. ამასთან ერთად, კვლევის

შედგების თანახმად, კონკურენცია და ინოვაცია ერთდროულად დადებით გავლენას ახდენს შრომის მწარმოებლურობაზე როგორც ერთ დასაქმებულზე გაყიდვების ან დამატებითი ღირებულების, ისე უმაღლესი განათლების მქონე თანამშრომლებისა და უცხოური საკუთრების მაღალი წილის თვალსაზრისით. ასევე, შრომის მწარმოებლურობაზე დადებით გავლენას ახდენს ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა: ფირმის ზომა, ექსპორტი ან მოსახლეობის სიმჭიდროვე, ხოლო ინოვაცია და უცხოური საკუთრება, როგორც ჩანს, მულტიფაქტორული მწარმოებლურობის უძლიერესი განმსაზღვრელი ხდება [Friesenbichler K. and Michael Peneder, 2016].

შეიძლება შევავჯამოთ ზემოთ აღნიშნული მიმართულებების შესახებ მიმოხილული ლიტერატურა და, შესაბამისად კვლევები, და გამოვიტანოთ დასკვნები, რომ ეს კვლევები:

- ადასტურებს ბიზნესგარემოს პოზიტიურ ეფექტებს ისეთ ეკონომიკურ შედეგებზე, როგორიცაა: სკსსს-ში ინვესტიციები, ინოვაცია და მწარმოებლურობა;
- აღიარებს ბიზნესგარემოს მოდერაციულ როლს ინოვაციასა და ფირმების ბიზნესსაქმიანობას შორის არსებულ დამოკიდებულებაზე;
- არ განიხილება ბიზნესგარემოსა და სხვადასხვა ეკონომიკური საქმიანობის ცვლადებს შორის არსებული სტრუქტურული ურთიერთკავშირები ერთდროულად ერთიანი მოდელის ფარგლებში;
- ძირითადი აქცენტი კეთდება ეროვნულ ან რეგიონულ დონეზე და ნაკლები ყურადღება ექცევა ვითარებას ფირმის დონეზე;
- ნაკლებად ფოკუსირდება გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებზე.

სკსსს, ინოვაციები და ფირმის (შრომის) მწარმოებლურობა განვითარებად და განვითარებულ ქვეყნებში

როგორც შესავალში აღვნიშნეთ, აკადემიურ ლიტერატურაში ინოვაცია აღიარებულია როგორც მწარმოებლურობის ზრდის მთავარი მამოძრავებელი ძალა. ფირმის ინოვაციურ საქმიანობასა და მის მწარმოებლურობას შორის არსებული ურთიერთდამოკიდებულების პრობლემას საფუძვლიანად პირველად მიაქციეს ყურადღება ისეთმა მეცნიერებმა, როგორებიც არიან *გრილიჩისი* და *ფეიქსი* [Griliches, 1979; Pakes and Griliches, 1980]. მათ სანიმუშო კვლევებში, რომელიც გამიზნული იყო ფირმაში შესრულებული სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების (R&D-ის) უკუგების შეფასებაზე, ავტორებმა განახორციელეს ტრადიციული *კობი-დუგლასის საწარმოო ფუნქციის* ჩარჩოს მოდიფიკაცია იმით, რომ მოდელში შემოიტანეს „*ცოდნის საწარმოო ფუნქცია*“. ამ მიდგომის მთავარი დაშვება გულისხმობს, რომ ინვესტიციები წარსულ და მიმდინარე ცოდნაში (ანუ R&D-ში) აუცილებელია ახალი ცოდნის (და შესაბამისად, ინოვაციების) წარმოსაქმნელად, რაც, თავის მხრივ, ზეგავლენას ახდენს ფირმის შედეგების ზრდაზე.

კვლევის ეს ხაზი შემდგომ გააფართოვეს *ქრეპონმა, დიუგემ და მერესმა* [Crepon, Duguet, and Mairesse, 1998]. მათ მიერ შემოთავაზებულმა მოდელმა, რომელმაც შემდგომ მიიღო CDM⁴⁷-ის სახელწოდება, ერთმანეთისაგან გამიჯნა ინოვაციური დანახარჯები (სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებზე განხორციელებული ინვესტიციები) და ინოვაციური შედეგები (მიღებული ცოდნა). CDM-ი, როგორც სტრუქტურული რეკურსიული მოდელი, ხსნის ფირმის მწარმოებლურობას ისეთი ფაქტორით, როგორიცაა ცოდნა, ანუ ინოვაციური შედეგი და, თავის მხრივ, ინოვაციურ შედეგებს დ ინოვაციური დანახარჯებით, ანუ

⁴⁷ CDM – C – Crepon, D – Duguet, M – Mairesse.

ისეთი ფაქტორით, როგორცაა სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებზე განხორციელებული ინვესტიციები.

თავიდან CDM მოდელი შედგებოდა 4 განტოლებისგან: 1. ცოდნაში ინვესტირების სასარგებლოდ გადაწყვეტილების მიღების არჩევანის განტოლება; 2. სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებში ინვესტირების ინტენსივობის განტოლება; 3. სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოებსა და ტექნოლოგიურ ინოვაციათა შორის კავშირის განტოლება; 4. ტექნოლოგიურ ინოვაციებსა და მწარმოებლურობას შორის კავშირის განტოლება.

ეს განტოლებები ფასდებოდა ერთდროულად და თანმიმდევრულად, ნაბიჯ-ნაბიჯ, ანუ ეტაპობრივად.

ფრანგული საწარმოო ფირმების შერჩევის მიმართ ამ მოდელის გამოყენებით *ქრეპონმა, დიუგემ და მერესმა* აღმოაჩინეს, რომ სამეცნიერო-კვლევით და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოების ინტენსივობა დადებით და სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ინოვაციურ შედეგზე (ვაზომილი ისეთი ორი ცვლადით, როგორცაა პატენტების რაოდენობა და ახალი პროდუქტის ბაზარზე გაყიდვების პროცენტული წილი). გარდა ამისა, ავტორებმა მიაკვლიეს, რომ ინოვაციური შედეგი, თავის მხრივ, არის ფირმის მწარმოებლურობის მნიშვნელოვანი განმაპირობებელი ფაქტორი (პრედიქტორი).

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ სხვადასხვა მკვლევარების მიერ ხდებოდა ტრადიციული CDM მოდელის გაფართოება, ძირითადად ისეთი ფაქტორების (და, შესაბამისად, განტოლებების) შემოღებით, როგორცაა: სივრცითი აგლომერაცია [Antonietti and Cainelli, 2011]; ექსპორტი [Masso and Vahter, 2012]; კორუფცია [Habiyaremyev and Raymond, 2013] და სხვ.

ზოგადად, CDM მოდელზე დაფუძნებულმა ბოლო კვლევებმა⁴⁸, რომელიც მიზნად ისახავდა ურთიერთკავშირების დადგენას ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორცაა სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები, ინოვაცია და ფირმის მწარმოებლურობა, და დაადასტურა *ქრეპონის, დიუგესა და მერესის* მთავარი მიგნებები. ამ კვლევების უმრავლესობა განხორციელებული იყო განვითარებულ ქვეყნებში. მონაცემები კი, *ქრეპონის, დიუგესა და მერესის* კვლევის მსგავსად, აღებული იყო **ევროკავშირის სტატისტიკის სამსახურის სხვადასხვა წლის მიმოხილვებიდან – ე.წ. Community Innovation Survey (CIS)**⁴⁹.

გარდა ამისა, აქ ასევე აღსანიშნავია კვლევა, რომელიც ჩატარდა ერთ-ერთ წამყვან, ზრდადი ბაზრების ქვეყანაში, როგორცაა კორეა. უნიკალური მონაცემების გამოყენების საფუძველზე გამოვლინდა ინოვაციების მედიაციური როლი სკესს-სა და ფირმის მწარმოებლურობას შორის არსებულ დამოკიდებულებაში [Hong, Y.-P. et al., 2015].

ინოვაციები და ფირმის (შრომის) მწარმოებლურობა გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში

რაც შეეხება ევრობანკის მიერ ჩატარებულ გამოკითხვებს [EBRD, 2014], ვრცლად იქნა შესწავლილი ინოვაციასა და ფირმის მწარმოებლურობას შორის კავშირი გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების მიხედვით. BEEPS V-ის მიმოხილვიდან აღებული 15000-ზე მეტი საწარმოს მონაცემებზე დაყრდნობით, გამოკვლეულ იქნა: ინოვაციების ტიპები; ინოვაციის მთავარი მამოძრავებელი ფაქტორები (მათ

⁴⁸ მაგალითად, იხ. *Loof et al., 2003; Janz et al., 2004; Mairesse et al., 2005; Griffith et al., 2006; Loof and Heshmati, 2006; Criscuolo, 2009; Johansson and Löf, 2009; Raymond et al., 2012; González, M.G. et al., 2016.*

⁴⁹ ქვეყნის სხვადასხვა სექტორსა და რეგიონში არსებულ ინოვაციურ საქმიანობასთან დაკავშირებით ევროკავშირის, ნორვეგიისა და ისლანდიის ეროვნული სტატისტიკური სამსახურების მიერ განხორციელებული გამოკითხვები.

შორის, ერთი მხრივ, ფირმის დონეზე არსებული დრავივრები, როგორცაა ფირმის ზომა და ასაკი, საკუთრების ტიპი, კონკურენცია საერთაშორისო ბაზრებზე, სკსსს, ადამიანისეული კაპიტალი, ინფორმაციული და საკომუნიკაციო ტექნოლოგია, ხოლო მეორე მხრივ, - ბიზნესგარემოს ისეთი ხელშემწყობი ან დამაბრკოლებელი ელემენტები, როგორცაა ფართოდ გავრცელებული კორუფცია, მართლმსაჯულების სუსტი სისტემა და ა.შ.); რამდენად ინოვაციურია გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნები (მათ შორის ისეთი ფაქტორები, როგორცაა პატენტის ხარისხი, არსებული ტექნოლოგიის დანერგვა, ექსპორტისა და პატენტების ინოვაციური ინტენსივობა); ფირმის მწარმოებლურობაზე ინოვაციების ზეგავლენა; ფინანსების როლი ფირმების ინოვაციური საქმიანობის ხელშემწყობაში გარდამავალი ეკონომიკის პირობებში; ინოვაციური აქტივობების მხარდამჭერი პოლიტიკები და ა.შ.

ზემოთ აღნიშნული კვლევის თანახმად [EBRD, 2014] CDM მოდელის გამოყენებით გამოვლინდა ფირმის მწარმოებლურობაზე ტექნოლოგიური (პროცესული და პროდუქტული) და არატექნოლოგიური (ორგანიზაციული და მარკეტინგული) ინოვაციების სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი ზეგავლენა. ინოვაციური შედეგის მნიშვნელოვან დეტერმინანტებად გამოვლინდა ისეთი ფაქტორები, როგორცაა სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები, ფირმის ზომა და ასაკი, ფირმის კაპიტალში უცხოელ მესაკუთრეთა წილი, ფირმაში დასაქმებულთა განათლების დონე, კომუნიკაციების გამოყენება და ფინანსების ხელმისაწვდომობა.

CDM მოდელზე დაფუძნებული გარდამავალ ეკონომიკის სხვადასხვა ქვეყანაში „ინოვაცია-მწარმოებლურობის“ კავშირის გამოსავლენად განხორციელებული კვლევების შედეგად გამოვლინდა: ფირმის მწარმოებლურობაზე ტექნოლოგიური ინოვაციის შესაძლო ეფექტი (ესტონეთის მაგალითზე) [Masso and Vahter, 2008]; „ინოვაცია-მწარმოებლურობის“ ურთიერთკავშირის განსხვავებული ხარისხის სიძლიერე მომსახურების სექტორის სხვადასხვა ქვედარგის მიხედვით (ესტონეთის მაგალითზე) [Masso and Vahter, 2012]; საწარმოო ფირმების „სკსსს-ის დანახარჯები-ინოვაცია-მწარმოებლურობის“ კავშირზე სახელმწიფო მხარდაჭერის ზეგავლენა (უკრაინის მაგალითზე) [Vakhitova and Pavlenko, 2010]; ფირმის ინოვაციური მიმართულებით ქცევებსა და შედეგიანობაზე ტრანსნაციონალური კორუფციის ეფექტები [Habiyaemyev and Raymond, 2013]; ფირმის მწარმოებლურობის დამოკიდებულება ინოვაციებისა და კონკურენციის მიმართ [Friesenbichler and Peneder, 2016]; „სკსსს-ინოვაცია-ფირმის მწარმოებლურობის“ კავშირები გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ბულგარეთსა და რუმინეთში ისეთი განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყანასთან შედარებით, როგორცაა გერმანია [Tevdovski D. et al., 2017].

II. საკვლევი ჰიპოთეზების ფორმულირება

ჩვენი კვლევის მთავარ მიზანს წარმოადგენს გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნების პირობებში მოქმედი ფირმების დონეზე არსებული შესაბამისი სტრუქტურული ურთიერთობების შესწავლა ისეთ ფაქტორებს (ცვლადებს) შორის როგორცაა:

- ბიზნესგარემო;
- სკსსს;
- ინოვაციები;
- შრომის მწარმოებლურობა.

არსებული მიზნის მიღწევას ჩვენ ვაპირებთ გაფართოებული ეკონომეტრიკული ე.წ. CDM მოდელის გამოყენებით.

შესაბამისად, ამისათვის, ვგეგმავთ გავაფართოვოთ ტრადიციული სტრუქტურული მოდელი (ანუ მოვახდინოთ ტრადიციული CDM მოდელის მოდიფიკაციას)

მასში ბიზნესგარემოსთან დაკავშირებული დამატებითი (ახალი) განტოლების შემოტანით და განვახორციელებთ ბიზნესგარემოს ეფექტის შეფასებას მოდელის ყოველ საფეხურზე.

ზემოთ განხორციელებული შესაბამისი თეორიული და ემპირიული ლიტერატურის მიმოხილვის დაჯამების საფუძველზე ჩვენ გავქვს მოლოდინი, რომ გამოვაკლენთ ბიზნესგარემოს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან ეფექტებს CDM მოდელის ყოველ საფეხურზე და რომ სკსსს-ისა და ინოვაციების ეფექტებიც გვიჩვენებს მოსალოდნელ შედეგებს.

კერძოდ, ვვარაუდობთ და, შესაბამისად, ვახდენთ შემდეგი ჰიპოთეზების ფორმულირებას:

H₁. ბიზნესგარემო ახდენს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას სკსსს-ზე;

H₂. ბიზნესგარემო ახდენს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას ინოვაციებზე;

H₃. ბიზნესგარემო ახდენს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას შრომის მწარმოებლურობაზე;

H₄. სკსსს-ი ახდენს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას ინოვაციებზე;

H₅. ინოვაცია ახდენს სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას შრომის მწარმოებლურობაზე.

III. ემპირიული სტრატეგია

აქ აღვწერთ ჯერ ეკონომეტრიკულ მოდელს ჰიპოთეზების ტესტირებისთვის და, შესაბამისად, ამ მოდელის საზომ – დამოკიდებულ (ენდოგენურ) და დამოუკიდებელ (ეგზოგენურ) - ცვლადებს, ხოლო შემდეგ – გამოყენებულ შერჩევასა და მონაცემებს.

ეკონომეტრიკული მოდელი

კლასიკური ეკონომეტრიკული CDM მოდელი ერთმანეთთან აკავშირებს ისეთ ფაქტორებს, როგორცაა სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები (სკსსს), ინოვაციები და მწარმოებლურობა. აღსანიშნავია, რომ ამავე დროს, ეს მოდელი ითვალისწინებს ფირმის ეფექტიანობაზე ისეთი ფაქტორების შესაძლო ზეგავლენას, როგორცაა ფირმის ზომა და ასაკი, საწარმოო პერსონალის კვალიფიკაცია, კონკურენციის ხარისხი, დარგი და ა.შ.

კვლევაში ვიყენებთ მოდელის გაფართოებულ (მოდელიცირებულ) ვერსიას იმისათვის, რომ ფირმის ღონეზე შევისწავლოთ სტრუქტურული ურთიერთკავშირები ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორცაა ბიზნესგარემო, სამეცნიერო-კვლევითი და საცდელ-საკონსტრუქტორო სამუშაოები, ინოვაციები და მწარმოებლურობა. მოდელი ასახავს ოთხსაფეხურიან რეკურსიულ სისტემას, რომელშიც ყოველი წინა საფეხური მოდელირებულია როგორც მომდევნო საფეხურის დეტერმინანტი.

მოდელის მოდიფიკაცია მოხდა მასში ახალი განტოლების შემოყვანით, რომლის მეშვეობით შესაძლებელი იქნება, ერთი მხრივ, ბიზნესგარემოს ფუნქციონირების იდენტიფიკაციის გათვალისწინება, ხოლო მეორე მხრივ - მოდელის ყოველ მომდევნო საფეხურზე შევძლებთ, განვახორციელოთ შესაბამის ცვლადებზე ბიზნესგარემოს გავლენის ტესტირება.

მოდელის წარდგენა, როგორც ოთხ განტოლებათა სისტემა, შემდეგ სახეს იღებს:

$$\begin{cases} y_{1i} = x_{1i}\beta_1 + \varepsilon_{i1} \\ y_{2i} = \alpha_2 y_{1i} + x_{2i}\beta_2 + \varepsilon_{i2} \\ y_{3i} = \alpha_3 y_{1i} + \gamma_3 y_{2i} + x_{3i}\beta_3 + \varepsilon_{i3} \\ y_{4i} = \alpha_4 y_{1i} + \delta_4 y_{3i} + x_{4i}\beta_4 + \varepsilon_{i4} \end{cases} \quad (1)$$

სადაც $i = 1, \dots, n$ არის დაკვირვებადი ფირმების ინდექსი;

y_{ki} - ენდოგენური (დამოკიდებული) ცვლადები, კერძოდ: y_1 არის ბიზნესგარემოს ინდექსი, გამომწვევად გამოანგარიშებული როგორც ფაქტორული ქულა (as a factor score); y_2 - სკსს-ში ინვესტირების ინტენსიური ზღვარი (ამ კვლევაში ჩვენ ვიყენებთ *ორსაფეხურიან პეკმანის მოდელს*, რომ მოვასხდინოთ ამ ცვლადისთვის შერჩევის გადახრის (selection bias) კორექტირება); y_3 - ინოვაცია (ინოვაციური შედეგი, რომელიც წარმოდგენილია როგორც პროდუქტული და პროცესული ინოვაციების შერეული, გაერთიანებული ცვლადი); y_4 - მწარმოებლურობა (ცვლადი, რომელიც წარმოდგენილია როგორც შრომის მწარმოებლურობის ლოგარითმი);

x_{ki} (სადაც $k = 1, \dots, 4$) არის ამხსნელი, ეგზოგენური (დამოუკიდებელი) ცვლადების ვექტორი;

b_k (სადაც $k = 1, \dots, 4$) - პარამეტრების ვექტორი;

a_2, a_3, a_4, y_3 და δ_4 - შესაფასებელი პარამეტრები;

ε_{ki} (სადაც $k = 1, \dots, 4$) - შეცდომის წევრები (error terms).

საზომი ცვლადები

ენდოგენური ცვლადები

1. ბიზნესგარემოს ინდექსი (BE index) შექმნილია ფირმების სუბიექტური შეფასებების ბაზაზე სუბიექტიური სკალის საფუძველზე (0-დან 4-მდე, სადაც 0 ნიშნავს „არანაირი დაბრკოლება არ არსებობს“ და 4 დ „არსებობს ძალზე სერიოზული დაბრკოლება“) იმასთან დაკავშირებით, თუ რამდენად შეზღუდულად განიხილავენ ისინი თავიანთ ბიზნესსაქმიანობას ისეთი ფაქტორების მიმართ, როგორცაა: მიწის, ფინანსების, ელექტროენერჯის, ტელეკომუნიკაციების ხელმისაწვდომობა, საგადასახადო ტარიფები და ბიზნესგარემოს სხვა ფაქტორები⁵⁰.

ბიზნესგარემოს საერთო ინდექსის გასაანგარიშებლად ვიყენებთ შეჯამებული სკალის მიდგომას (summated scales approach) (ფაქტორში გაერთიანებული, საშუალოდ შეწონილი მნიშვნელობის ცვლადებს). მიუხედავად იმისა, რომ ეს მაჩვენებლები არაერთ კვლევაში გამოიყენება, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ბიზნესგარემოს პირველადი სუბიექტური მაჩვენებლების გამოყენებამ შეიძლება ენდოგენურობის პრობლემა წარმოქმნას და გამოიწვიოს „ბიზნესგარემო-ინოვაცია-მწარმოებლურობის“ ცვლადების მიკერძოებული (არაობიექტური) შეფასება. უფრო მეტიც, ეს მაჩვენებლები ასახავს მხოლოდ სუბიექტურ შეფასებებს ბიზნესგარემოში არსებული დაბრკოლებების შესახებ, რომელთა წინაშე დგას ნებისმიერი კონკრეტული ფირმა. ცხადია, ფირმები, რომლებიც ინოვაციური ან საექსპორტო საქმიანობით არიან დაკავებულნი, უფრო მეტ დაბრკოლებას განიცდიან, ვიდრე ის, ვინც არ არის ჩართული ამ აღნიშნული ტიპის საქმიანობაში [EBRD, 2014]. ამრიგად, კარგი ბიზნესგარემო იქნება ის, რომელიც არსებითად არ განსხვავდება ერთი და იგივე ლოკაციაზე (ადგილმდებარეობაზე) მოქმედი ინოვაციური და არაინოვაციური ფირმებისთვის, აღქმული დაბრკოლებების თვალსაზრისით. ამ მოსაზრებების

⁵⁰ ელექტროენერჯია, ტელეკომუნიკაციები, ტრანსპორტი, სამომხმარებლო და სავაჭრო რეგულაციები, მიწის ხელმისაწვდომობა, კრიმინოგენური მდგომარეობა, ქურდობა და უწესრიგობა, ფინანსების ხელმისაწვდომობა, საგადასახადო ტარიფები, საგადასახადო ადმინისტრირება, ბიზნესის ლიცენზირება და ნებართვები, პოლიტიკური არასტაბილურობა, კორუფცია, სასამართლო, შრომითი რეგულაციები, დაბალკვალიფიციური მუშახელი (Electricity, telecommunications, transport, customs and trade regulations, access to land, crime, theft and disorder, access to finance, tax rates, tax administration, business licensing and permits, political instability, corruption, courts, labor regulation, inadequately educated workforce).

გათვალისწინებით, ვიანგარიშებთ ბიზნესგარემოს ინდექსს, როგორც სხვაობა აგრეგირებულ (ქვეყნის და ადგილმდებარეობის ზომის მიხედვით) ქულებს შორის ინოვაციური და არაინოვაციური ფირმებისთვის. ამრიგად, რაც უფრო ნაკლებია მათ შორის სხვაობა, მით უფრო მეტია იმ ფირმების რაოდენობა, რომლებსაც აქვთ სტიმული, განახორციელონ ინვესტიციები ინოვაციებში.

2. სკსსს-ს (R&D) ცვლადი გამოიანგარიშება როგორც თანაფარდობა (ratio) საერთო სკსსს-ს დანახარჯებსა (თანხა, რომელიც იხარჯება შიდა სკსსს-სა და გარე ცოდნის შექმნაზე) და ყოველწლიურ გაყიდვებს შორის.

Friesenbichler and Peneder (2016) მიხედვით ჩვენ შევქმენით რიგითი სკალა (1-დან 4-მდე), სადაც: ნიშანი „1“ მინიჭებულია იმ ფირმებისთვის, რომლებსაც ხარჯები არა აქვთ გაწეული სკსსს-ზე; „2“ - იმ ფირმებისთვის, სადაც სკსსს-სა და გაყიდვებს შორის თანაფარდობა არის 1.5%-ზე დაბალი; „3“ - იმ ფირმებისთვის, სადაც აღნიშნული თანაფარდობა არის 1.5%-დან 5%-მდე; „4“ - იმ ფირმებისთვის, სადაც ეს თანაფარდობა არის 5%-ზე ზევით.

3. ინოვაციის (Innovation) ცვლადის გასაანგარიშებლად ჩვენ გამოვიყენეთ *ფრიზენბიხლერისა და ფენედერის* მიერ [Friesenbichler and Peneder, 2016] შემუშავებული ოთხელემენტისანი რიგითი სკალა ფირმების საინოვაციო საქმიანობის გასაზომად. ფირმას ენიჭება: ნიშანი „1“, თუ ის არ არის ჩართული არც პროდუქტული და არც პროცესული ინოვაციების დანერგვის პროცესში (ადაპტირებადი ფირმის I ტიპი); ნიშანი „2“, თუ ის ნერგავს თავის საქმიანობაში ისეთ პროდუქტულ ან პროცესულ ინოვაციას, ან ორივეს ერთად, რომელიც ახალია ამ ფირმისთვის, მაგრამ არ არის ახალი ბაზრისთვის (ადაპტირებადი ფირმის II ტიპი); ნიშანი „3“, თუ ის ნერგავს თავის საქმიანობაში ამ აღნიშნული ტიპის ინოვაციებს, რომელიც ახალია ბაზრისთვის, მაგრამ ამ პროცესში მთავარი წვლილი შეაქვს გარე პარტნიორებს (შემოქმედებითი ფირმის I ტიპი); ნიშანი „4“, თუ ის ნერგავს თავის საქმიანობაში საკუთარი ძალებით შექმნილ, აღნიშნული ტიპის ინოვაციებს, რომელიც ახალია ბაზრისთვის (შემოქმედებითი ფირმის II ტიპი).

4. შრომის მწარმოებლურობის (Labour Productivity) ცვლადი გაზომილია როგორც საერთო გაყიდვებსა და დასაქმებულთა რიცხვს შორის არსებული თანაფარდობის ლოგარითმი.

ეკ ზოგენური ცვლადები

უმაღლესი განათლება (Univeristy_degree) – უმაღლესი განათლების მქონე, სრული დატვირთვით დასაქმებულების პროცენტი, რომელიც ასახავს ორგანიზაციაში დასაქმებული ადამიანისეული კაპიტალის ხარისხს;

ფირმის ზომა (Size) – ფირმის ზომა, რომელიც მოიცავს 3 ფიქტიურ ცვლადს (dummy variables): მცირე (6-19 დასაქმებული), საშუალო (20-99 დასაქმებული), მსხვილი (100-ზე მეტი დასაქმებული);

ფირმის ასაკი (Age) – ორგანიზაციის ასაკის ლოგარითმი წლებში;

უცხოური საკუთრება (Foreign Ownership) – უცხოური საკუთრების ფიქტიური ცვლადი, რომელიც აჩვენებს საერთო კაპიტალში უცხოელების მეტ წილს;

სახელმწიფო საკუთრება (State Ownership) – სახელმწიფო საკუთრების ფიქტიური ცვლადი, რომელიც აჩვენებს აჩვენებს საერთო კაპიტალში სახელმწიფოს მეტ წილს;

პირდაპირი ექსპორტი (Direct export) – ექსპორტის ფიქტიური ცვლადი;

ძირითადი ბაზარი (Main Market) – ძირითადი ბაზარი (მოიცავს 3 ფიქტიურ ცვლადს: ლოკალური ბაზარი, ეროვნული ბაზარი, საერთაშორისო ბაზარი), რომელიც აჩვენებს, რომ ფირმის მთავარი პროდუქცია იყიდება ლოკალურ, ეროვნულ თუ საერთაშორისო ბაზრებზე;

ელ. ფოსტა (Email) – ელ. ფოსტის ფიქტიური ცვლადი, რომელიც აჩვენებს, ფირმები რამდენად იყენებენ ელექტრონულ ფოსტას ბიზნესპარტნიორებთან კომუნიკაციისთვის;

სუბსიდია (Subsidy) – რომელიც აჩვენებს, ფირმამ მიიღო თუ არა სუბსიდიები ეროვნული, რეგიონული და ადგილობრივი მთავრობიდან ან ევროკავშირიდან ბოლო სამი წლის განმავლობაში;

მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე (GDP-per-capita) – იზომება როგორც ქვეყნის ერთ სულ მოსახლეზე მშპ-ის ლოგარითმი, რომელიც ასახავს ეკონომიკური განვითარების ეროვნულ დონეს;

სახელმწიფო მართვის ხარისხის ინდიკატორი (WGI⁵¹) – ქვეყნის სახელმწიფო მართვის ხარისხის ინდიკატორი, რომელიც აჩვენებს, რამდენად კარგია ბიზნეს-რეგულაციები და ბიზნესგარემო ქვეყანაში;

ქვეყნის და ინდუსტრიის (დარგის) ფიქტიური ცვლადები (Country and Industry dummies) – შესაბამისად ასახავს ქვეყნის და ინდუსტრიის (დარგის) ფიქსირებულ ეფექტებს.

ერთდროულობის პრობლემის გადასაწყვეტად ვიყენებთ გამორიცხვის შეზღუდვების შემდეგ ინსტრუმენტულ ცვლადებს:

ბიზნესგარემოს ინდექსი 2009 წლისთვის – გამოანგარიშებულია ბიზნეს-გარემოს ინდექსის მსგავსად, იმ განსხვავებით, რომ გამოყენებულია BEEPS IV რაუნდის მონაცემთა ბაზა;

შესაძლებლობის პირობები (Opportunity conditions) – კლასიფიკაცია ეფუძნება 4 რიგით კატეგორიას, რომელიც ასახავს ფირმების დამახასიათებელ განაწილებას სკსსს-ზე მათ მიერ გაწეულ ხარჯებზე დაყრდნობით დანერგილი ინოვაციებისთვის სავარაუდო შესაძლებლობებთან დაკავშირებით;

ცოდნის კუმულაცია (Cumulateness of knowledge) – კლასიფიკაცია ეფუძნება 3 რიგით კატეგორიას, რომელიც ასახავს ფირმების დამახასიათებელ განაწილებას ცოდნის წარმოებიდან მიღებული უკუგების (შემოსავლების) ზრდასთან დაკავშირებით.

აქ ბოლო 2 ცვლადი ადაპტირებულია *პენედერის* მიერ განხორციელებული [Peneder, 2010] კვლევიდან. სკსსს-სა და ინოვაციის ფაქტორების მიმართ როგორც კარგი ინსტრუმენტული ცვლადების მათი გამოყენება დასაბუთებულია სხვა ემპირიულ კვლევებშიც [მაგალითად, *Friesenbichler and Peneder, 2016*].

განტოლებათა სისტემა (1) წარმოადგენს ერთდროულ განტოლებათა ტიპის რეკურსიულ მოდელს, უკუკავშირის ეფექტების გარეშე.

ბიზნესგარემოს, სკსსს და ინოვაციის პოტენციური ენდოგენურობა გათვალისწინებულია ყველა განტოლების ერთდროული შეფასებით და კორელაციების მეშვეობით შეცდომის წევრებში (in the error terms). გამორიცხვის შეზღუდვების ინსტრუმენტული ცვლადები, რომელიც უზრუნველყოფს იდენტიფიკაციას, წარმოდგენილია ყველა განტოლებაში (გარდა ბოლო განტოლებისა). შეცდომის წევრები, სავარაუდოდ, ხასიათდება ნორმალური განაწილებით, საშუალო მნიშვნელობით (mean) - ნული და ვარიაციული მატრიცით (covariance matrix) Σ :

$$\Sigma = \begin{pmatrix} 1 & & & & \\ \rho_{12} & 1 & & & \\ \rho_{13} & \rho_{23} & 1 & & \\ \rho_{14} & \rho_{24} & \rho_{34} & 1 & \\ & & & & 1 \end{pmatrix} \quad (2),$$

სადაც $\rho_{12}, \rho_{13}, \rho_{14}, \rho_{23}, \rho_{24}, \rho_{34}$ არის კორელაციები შეცდომის წევრებს (error terms) შორის, რომელიც ასევე უნდა იყონ შეფასებული.

ვალდ ტესტის (Wald test) გამოყენებით, სკსსს-სა და ინოვაციის ცვლადების ეგზოგენურობა (the exogeneity) შეიძლება იყოს განსაზღვრული ნულოვანი ჰიპოთეზის (hypothesis H_0) ერთობლივი ტესტირებით: $\rho_{12}=\rho_{13}=\rho_{14}=\rho_{23}=\rho_{24}=\rho_{34}=0$.

⁵¹ წყარო: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#home>; მეთოდოლოგიის შესახებ იხ. Kaufmann et al. (2010).

სისტემა (1) შეფასებულია ერთდროულად იმიტირებული მაქსიმალური დასაჯერებლობის შეფასების ტექნიკით (by Simulated Maximum Likelihood estimation technique). შეფასებული პარამეტრების იგნორირებით დასაჯერებლობის ლოგარითმული ფუნქცია იღებს შემდეგ სახეს:

$$\ln L = \ln L(y_1, y_2, y_3, y_4 | x_1, x_2, x_3, x_4) = \\ = l_1(y_1 | x_1) * l_2(y_2 | x_2, y_1) * l_3(y_3 | x_2, y_2, y_1) * l_4(y_4 | x_2, y_3, y_2, y_1) \quad (3)$$

დასაჯერებლობის ფუნქცია (3) მოიცავს ორ წრფივ (1-ლი და მე-4 განტოლება) და ორ პირველი ტიპის ე.წ. ტობიტ (Type I Tobit) მოდელს (მე-2 და მე-3 განტოლება).

დასაჯერებლობის ლოგარითმული ფუნქცია მაქსიმიზებულია პირობითი შერეული პროცესის პროგრამის (Conditional Mixed Process program) მეშვეობით [Roodman, 2011], რომელიც იყენებს ე.წ. GHK-ტიპის (Geweke-Hajivassiliou-Keane) რიცხვით იმიტირებულ ალგორითმს.

შერჩევა და მონაცემების აღწერა

ჩვენი კვლევა ძირითადად დაეყრდნო გარდამავალი ეკონომიკის ქვეყნებში 2012-2014 წლებში მსოფლიო ბანკის და რეკონსტრუქციისა და განვითარების ევროპული ბანკის მიერ ერთობლივად შესრულებული ე.წ. BEEPS-ის მე-5 რაუნდის მონაცემებს⁵², რომელიც ეხება ეკონომიკის ფირმის (მიკრო-) დონეს.

BEEPS-ის ანგარიში ემყარება შესაბამისი მეთოდოლოგიით ევროპისა და ცენტრალური აზიის 28 ქვეყნის 11082 ფირმაში ჩატარებული გამოკითხვებით მოპოვებულ მონაცემებს. გენერალური ერთობლიობიდან გაკეთდა შემთხვევითი სტრატეფიცირებული შერჩევა. ყველა ქვეყანაში სტრატეფიცირების სამი დონე იქნა გამოყენებული: დარგი (industry), ორგანიზაციის ზომა (establishment size) და რეგიონი. შერჩევის მეთოდოლოგიასთან დაკავშირებით უფრო დეტალური ინფორმაციის ნახვა შესაძლებელია შემდეგ გამოცემაში – the Sampling Manual⁵³.

ქვემოთ მოყვანილ ცხრილში (ცხრილი 1) მოცემულია იმ ცვლადების დესკრიპტიული სტატისტიკა, რომელიც გამოყენებულია მოდელის სხვადასხვა განტოლებაში. ცხრილი აგებულია Stata⁵⁴ კომპიუტერული პროგრამის მეშვეობით BEEPS-ის მონაცემების გამოყენებით და აღწერს შესაბამისი მაჩვენებლების საშუალო მნიშვნელობებს და სტანდარტულ გადახრებს გაწმენდილი შერჩევისთვის (9868 ორგანიზაცია).

ცხრილი 1

დესკრიპტიული სტატისტიკა გაწმენდილი შერჩევისთვის (საშუალო მნიშვნელობა და სტანდარტული გადახრა)

ცვლადები	დაკვირვებ. რაოდენობა	საშუალო მნიშვნელობა	სტანდარტული გადახრა
ბიზნესგარემოს ინდექსი	9,868	0.189	0.151
სკსსს (ფიქსირებული ცვლადი)	9,868	0.071	0.257
სკსსს (რიგითი ცვლადი)	9,868	1.121	0.488
ინოვაცია (ფიქსირებული ცვლადი)	9,842	0.276	0.447

⁵² <https://www.enterprisesurveys.org/>

⁵³ http://www.enterprisesurveys.org/~media/GIAWB/EnterpriseSurveys/Documents/Methodology/Sampling_Note.pdf

⁵⁴ Stata (Statistics და Data სიტყვების მარცვლოვანი აბრევიატურა) – მონაცემების სტატისტიკური დამუშავების კომპიუტერული პროგრამა, რომელიც უზრუნველყოფს გამოყენებითი ხასიათის გამოკვლევების ჩატარებას ისეთ სფეროებში, როგორცაა ეკონომიკა, მედიცინა, ბიოლოგია, სოციოლოგია და სხვ.

ინოვაცია (რიგითი ცვლადი)	9,859	1.702	1.083
გამოშვება ერთ დასაქმებულზე (Ln)	9,868	10.037	2.157
ფირმის ზომა	9,868	63.4	280.4
უმაღლესი განათლება (%)	9,868	34.2	31.04
ფირმის ასაკი	9,868	23.3	134.2
პირდაპირი ექსპორტი	9,868	0.213	0.409
უცხოური საკუთრება	9,868	0.075	0.263
სახელმწიფო საკუთრება	9,868	0.020	0.141
სუბსიდია (ფიქსირებული ცვლადი)	9,813	0.087	0.282
ელ. ფოსტა (ფიქსირებული ცვლადი)	9,851	0.869	0.337
ძირითადი ბაზარი (საერთაშორისო)	9,820	0.075	0.2631

ცხრილის მიხედვით, საშუალოდ, ფირმების 7% ინვესტიციას დებენ სკსსს-ში, ხოლო იმ ფირმების წილი, რომლებიც განახორციელებს პროდუქტული ან პროცესული ინოვაციები, თითქმის ოთხჯერ მეტს შეადგენს - 27.6%-ს.

ფირმაში საშუალოდ დასაქმებულია 63 მუშაკი, ხოლო დასაქმებულთა 34% -ს აქვს უმაღლესი განათლება.

ფირმების საშუალო ასაკი 23 წელს შეადგენს.

შერჩევაში ფირმების 7.5% უცხოელებს ეკუთვნის, ხოლო 2% - სახელმწიფოს.

შერჩევაში ფირმების უმრავლესობა (86.9%) იყენებს ელ.ფოსტს პარტნიორებთან კომუნიკაციისთვის, ხოლო მხოლოდ 9 პროცენტი იღებს სუბსიდიებს მთავრობიდან ან ევროკავშირისგან.

კომპანიების 21 პროცენტი თავისი პროდუქციის პირდაპირ ექსპორტს ეწევა.

ამასთან, საერთაშორისო ბაზარი არის მთავარი ბაზარი მხოლოდ 7.5% ფირმისთვის.

IV. კვლევის შედეგები

რეკურსიული სისტემის (1) მაქსიმალური დასაჯერებლობის შეფასების შედეგები წარმოდგენილია ქვემოთ მოცემულ ცხრილში (ცხრილი 2). რეკურსიული სისტემა (1) შედგება თანმიმდევრულად შეფასებული ოთხი განტოლებისგან:

1. ბიზნეს გარემოს განტოლება;
2. სკსსს-ის განტოლება;
3. ინოვაციის განტოლება;
4. შრომის მწარმოებლურობის განტოლება.

ცხრილი 2

გაფართოებული CDM მოდელის
მაქსიმალური დასაჯერებლობის შეფასება

ცვლადები	ბიზნესგარემოს ინდექსის განტოლება	სკსსს განტოლება	ინოვაციის განტოლება	მწარმოებლურობის განტოლება
ბიზნესგარემოს ინდექსი	-	-0.107* (0.055)	-0.330*** (0.114)	-0.297*** (0.099)
სკსსს	-	-	1.154*** (0.177)	-
ინოვაცია	-	-	-	0.062*** (0.023)
ფირმის ზომა	0.0009	0.018***	0.113***	0.029**

	(0.001)	(0.006)	(0.014)	(0.013)
უმაღლესი განათლება (%)	0.0002*** (0.000)	0.0015*** (0.0002)	0.0012* (0.0006)	0.0046*** (0.0005)
ფირმის ასაკი	0.00001 (0.000)	-0.00007*** (0.00001)	0.0002* (0.0001)	-0.00007 (0.0001)
პირდაპირი ექსპორტი	-0.0053 (.003)	0.139*** (0.021)	-0.025 (.046)	0.269*** (0.041)
უცხოური საკუთრება	-0.029*** (0.006)	-0.006 (0.029)	-0.001 (0.054)	0.341*** (0.053)
სახელმწიფო საკუთრება	-0.041*** (0.007)	-0.0226 (0.047)	0.059 (0.111)	0.063 (0.096)
ბიზნესგარემოს ინდექსი 2009	0.096*** (0.007)	-	-	-
მშპ ერთ სულ მოსახლეზე	-0.0099*** (0.002)	-	-	-
სახელმწიფო მართვის ხარისხის ინდიკატორი	-0.050*** (0.003)	-	-	-
შესაძლებლობის პირობები	-	0.079*** (0.008)	-	-
სუბსიდია	-	0.141*** (0.029)	-	-
ცოდნის კუმულაცია	-	-	0.056*** (0.012)	-
ელ. ფოსტა	-	-	0.206*** (0.046)	-
მთავარი ბაზარი (საერთაშორისო)	-	-	-	-0.198*** (0.060)
ქვეყანა (ფიქტიური ცვლადი)	არა	კი	კი	კი
დარგი (ფიქტიური ცვლადი)	არა	არა	არა	კი
დაკვირვებების რაოდენობა				9,868
Wald χ^2 (11)				1979.26 (0.000)

შენიშვნები: რობასტული (Robust) სტანდარტული შეცდომები მოთავსებულია ფრჩხილებში;
 *** - სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია $p < 0.01$ დონეზე;
 ** - სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია $p < 0.05$ დონეზე;
 * - სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია $p < 0.1$ დონეზე.

1. ბიზნესგარემოს ინდექსის განტოლება. თეორიისა და არსებული ემპირიული კვლევების შესაბამისად, ჩვენი კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ, ზოგადად, ბიზნესგარემო უფრო უკეთესად და უფრო კარგად მოქმედებს უფრო მდიდარ და უკეთესი მმართველობის მქონე ქვეყნებში. ზემოთ მოყვანილი ცხრილის თანახმად, ბიზნესგარემოს ინდექსზე სტატისტიკურად მნიშვნელოვან (1%-იანი მნიშვნელობის დონეზე) გავლენას ახდენენ ისეთი ცვლადები, როგორცა: მშპ ერთ სულ მოსახლეზე და ქვეყნის სახელმწიფო მართვის ხარისხის ინდიკატორი.

2. სკსსს-ის განტოლება. ამ განტოლების შეფასებების შედეგების მიხედვით ეპოულობთ H_1 ჰიპოთეზის მხარდაჭერას. ბიზნესგარემოს ინდექსის გავლენა სკსსს-ის ცვლადზე სტატისტიკურად მნიშვნელოვანია 10%-იან დონეზე.

განტოლებაში სხვა ცვლადებმა, ზოგადად, აჩვენეს მოსალოდნელი შედეგები. აქ აღმოვაჩინეთ, რომ ფირმის ზომა სტატისტიკურად მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს სკსსს-ზე. ასევე, ჩვენი მოლოდინების შესაბამისად, ისეთი ცვლა-

დები, როგორცაა შესაძლებლობების პირობები, უმაღლესი განათლება, პირდაპირი საექსპორტო საქმიანობა და სუბსიდიების არსებობა სტატისტიკურად მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ფირმაში სკსსს-ის ინტენსივობაზე.

3. ინოვაციის განტოლება. ამ განტოლების შეფასების შედეგებმა დაადასტურეს **H₂ ჰიპოთეზა**. აქ ფიქსირდება ბიზნესგარემოს ინდექსის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი გავლენა 1%-იან დონეზე.

გარდა ამისა, CDM მოდელის გამოყენების საფუძველზე ჩატარებული წინა ემპირიული კვლევების შედეგების მსგავსად, ჩვენს მიერ გამოვლენილია სკსსს-ის ინტენსივობის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი გავლენა ინოვაციის ცვლადზე. ამრიგად, დადასტურდა **H₄ ჰიპოთეზაც**. ამ განტოლების მიხედვით, ინოვაციის სხვა მნიშვნელოვან პრედიქტორად გვევლინება ისეთი ცვლადები, როგორცაა: ფირმის ზომა, მისი ადამიანისეული კაპიტალი (დასაქმებულების უმაღლესი განათლება), ცოდნის კუმულაცია და პარტნიორებთან ელექტრონული ფოსტით კომუნიკაციები.

4. შრომის მწარმოებლურობის განტოლება. მოდელის შეფასებიდან მიღებული და, შესაბამისად, ცხრილში ასახული მონაცემების მიხედვით, დასტურდება **H₃ ჰიპოთეზაც**. კერძოდ, ბიზნესგარემოს ინდექსი გარდამავალ ეკონომიკებში ფირმაში შრომის მწარმოებლურობის მნიშვნელოვან პრედიქტორს წარმოადგენს.

გარდა ამისა, ამ განტოლების მიხედვით გამოვლინდა, რომ ინოვაციების დანერგვა უფრო მაღალი ინტენსივობით ფირმაში მწარმოებლურობის ამაღლებას იწვევს. ამრიგად, წინა კვლევების შედეგების მსგავსად, **H₅ ჰიპოთეზა** მტკიცედ არის მხარდაჭერილი ჩვენს მიერ შეფასებულ მოდელშიც.

ამასთან, მოდელის პარამეტრების შეფასების შედეგების მიხედვით, შრომის მწარმოებლურობის სხვა მნიშვნელოვან პრედიქტორებად გვევლინება ისეთი ფაქტორები, როგორცაა: ადამიანისეული კაპიტალი, ფირმაში უცხოური საკუთრება და პირდაპირი ექსპორტი.

დასკვნა

- კვლევის შედეგების მიხედვით ყალიბდება ახალი ემპირიული ხედვა გარდამავალი ეკონომიკების პირობებში მოქმედი ფირმების დონეზე, მიზეზობრივი კავშირების მიმართ ისეთ ფაქტორებს შორის, როგორცაა: ბიზნესგარემო, სკსსს, ინოვაცია და შრომის მწარმოებლურობა.

- კვლევის შედეგად აღმოჩენილია ძლიერი მხარდაჭერა იმ მოსაზრების მიმართ, რომლის მიხედვით, ბიზნესგარემოს ინდექსი სტატისტიკურად მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს როგორც სკსსს-ის ინტენსივობასა და ინოვაციებზე, ისე შრომის მწარმოებლურობაზე (დადასტურდა **H₁, H₂ და H₃ ჰიპოთეზა**).

- კვლევა ადასტურებს ადრინდელი კვლევებით გაკეთებულ მიგნებებს, რომლის თანახმად, სკსსს არის ინოვაციის მნიშვნელოვანი განმსაზღვრელი (ე.წ. დეტერმინანტი), ხოლო ინოვაცია შრომის მწარმოებლურობის მამოძრავებელ ძალას (ე.წ. დრაივერს) წარმოადგენს (დადასტურდა **H₄ და H₅ ჰიპოთეზა**).

- კვლევის შედეგების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბიზნესგარემოს შეუძლია შრომის მწარმოებლურობაზე მოახდინოს დადებითი ზეგავლენა როგორც პირდაპირ (ტრანსაქციული ხარჯების შემცირებით და უკეთესი სპეციფიკაციისა და მმართველობითი სტრუქტურების უზრუნველყოფით), ასევე ირიბად (ფირმის სკსსს-სა და ინოვაციური აქტივობების სტიმულირებით).

- ზოგადად, კვლევის შედეგების მიხედვით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გარდამავალ ეკონომიკებში ბიზნესგარემო, რომელიც უზრუნველყოფს სტიმულირებას როგორც ცოდნაში ინვესტირების, ისე ინოვაციური აქტივობებისა და მწარმოებლურობის ამაღლების მიმართულებით, წარმოადგენს ძალზე მნიშვნელოვან ფაქტორს ფირმის განვითარებისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Akcomak and ter Weel (2009). "Social Capital, Innovation and Growth: Evidence from Europe". *European Economic Review*, vol. 53, issue 5, 544-567.
2. Ahn S.-Y. and So-Hyung Kim, (2017). "What Makes Firms Innovative? The Role of Social Capital in Corporate Innovation", *Sustainability*, 2017, 9, 1564; doi:10.3390/su9091564.
3. Allard, G., Martinez, C. A., & Williams, C. (2012). "Political Instability, Pro-Business Market Reforms and Their Impacts on National Systems of Innovation". *Research Policy*, 41(3), 638–651. doi:10.1016/j.respol.2011.12.00.
4. Antonietti, Roberto and Giulio Cainelli (2011). "The Role of Spatial Agglomeration in a Structural Model of Innovation, Productivity and Export: A Firm-Level Analysis," *Annual Regional Science*, vol. 46, pp. 577-600.
5. Arnold, J.M., Javorcik B. and Mattoo A. (2011) "Does Services Liberalization Benefit Manufacturing Firms: Evidence from the Czech Republic", *Journal of International Economics*. 85, 1: 136-146.
6. Arnold, J. M., Mattoo, A. & Narciso, G. (2008). "Services inputs and firm productivity in Sub-Saharan Africa: Evidence from firm-level data". *Journal of African Economies*, Centre for the Study of African Economies (CSAE), 17(4), 578-599.
7. Berulava, G. (2013). "Do Trust-Based Relations Improve Firm's Performance? Evidence from Transition Economies," MPRA Paper 48430, University Library of Munich, Germany.
8. Berulava, G., & Gogokhia, T., (2016). "On the role of in-house R&D and external knowledge acquisition in firm's choice for innovation strategy: Evidence from transition economies". *Moambe, Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 10 (3), 150-158.
9. Berulava, G., & Gogokhia, T., (2018). "Complementarities of Innovation Strategies: Evidence from Transition Economies." In: Bilgin M., Danis H., Demir E., Can U. (eds) *Eurasian Economic Perspectives. Eurasian Studies in Business and Economics*, vol 8/2. Springer, Cham, 169-192, https://doi.org/10.1007/978-3-319-67916-7_11
10. Bjørnskov, Christian & Pierre-Guillaume Méon (2010). "The Productivity of Trust," *Working Papers CEB* 10-042, ULB - Université Libre de Bruxelles.
11. Boermans M.A. & Hein Roelfsema, (2015). "The Effects of Internationalization on Innovation: Firm-Level Evidence for Transition Economies", *Open Econ Rev*, 26:333–350; Doi 10.1007/s11079-014-9334-8.
12. Camps, S., Marques, P. (2014). "Exploring How Social Capital Facilitates Innovation: The Role of Innovation Enablers, Technological Forecasting and Social Change", *Business Management Journal*, 88.325-348.
13. Carlin, W. and Seabright, P., (2007). "Bring Me Sunshine: Which parts of the business climate should public policy try to fix?" *Paper presented at the Annual Bank Conference on Development Economics*, Bled Slovenia.
14. Crepon, B., Duguet, E., and Mairesse, J., (1998). "Research, Innovation and Productivity: An Econometric Analysis at the Firm Level," *Economics of Innovation and New Technology*, 7(2), pp.115-158.
15. Criscuolo, C., (2009). "Innovation and Productivity: Estimating the Core Model across 18 Countries," In: *OECD, Innovation in Firms: A Microeconomic Perspective*. Paris: OECD Publishing. Ch.3.
16. Doh S. and Z.J. Acs (2010). "Innovation and Social Capital: A Cross-Country Investigation". *Industry and Innovation*, Vol. 17 (Issue 3): 241-262. DOI: 10.1080/13662711003790569.
17. Dollar, D., Hallward-Driemeier, M., & Mengistae, T. (2005). "Investment Climate and Firm Performance in Developing Economies". *Economic Development and Cultural Change*, 54(1), 1–31. <https://doi.org/10.1086/431262>

18. Dyer, J. H. and W. Chu (2003). “The Role of Trustworthiness in Reducing Transaction Costs and Improving Performance: Empirical Evidence from the United States, Japan and Korea.” *Organization Science*. Jan/Feb, Vol. 14 Issue 1, pp: 57-68.
19. EBRD (2014). “*EBRD Transition Report 2014: Innovation in Transition*”, European Bank for Reconstruction and Development. Available at: <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr14.pdf>
20. Eschenbach F. and B. Hoekman (2006). “Services policy reform and economic growth in transition economies”, *Review of World Economics*. 142, 4: 746-764.
21. Fernandes A.M. and C. Paunov (2012). “Foreign Direct Investment in Services And Manufacturing Productivity Growth: Evidence for Chile”, *Journal of Development Economics*. 97, 2: 305-321.
22. Friesenbichler K. and Michael Peneder, (2016). “Innovation, Competition And Productivity. Firm-Level Evidence for Eastern Europe and Central Asia”, *Economics of Transition*, Volume 24(3), 535–580; DOI: 10.1111/ecot.12100.
23. González, M.G., Alonso, M.V., Tato, M.G., (2016). “Innovation, Productive Capacity, Training and Productivity”, *Cuadernos de Gestión*, Vol. 16 - Nº 2, pp. 77-92.
24. Griffith, R., Huergo, E., Mairesse, J., and Peters, B., (2006). “Innovation and Productivity Across Four European Countries,” *Oxford Review of Economic Policy*, 22(4), pp.483-498.
25. Griliches, Zvi. (1979), “Issues in Assessing the Contribution of Research and Development to Productivity Growth”, *Bell Journal of Economics*, 10(1), pp. 92-116.
26. Habiaryemye, A. and Raymond, W., (2013). “Transnational Corruption and Innovation in Transition Economies”. *UNU-MERIT Working Papers*, #2013-050, ISSN 1871-9872, 18 September.
27. Hong, Y.-P., Kim Y.J., and Cin B.C., (2015). “Product-Service System and Firm Performance: The Mediating Role of Product and Process Technological Innovation”, *Emerging Markets Finance & Trade*, 51: 975–984; DOI: 10.1080/1540496X.2015.1061388.
28. Iwanow, Tomasz and Kirkpatrick, Colin, (2008). “Trade Facilitation and Manufactured Exports: Is Africa Different?” *World Development* 37(6):1039-50.
29. Janz, N., Loof, H., and Peters, B., (2004). “Firm Level Innovation and Productivity – Is There a Common Story across Countries,” *Problems and Perspectives in Management*, 2, pp.184-204.
30. Jiao, H., Koo C.K., Cui Y.K. (2015). “Legal Environment, Government Effectiveness and Firms' Innovation in China: Examining The Moderating Influence of Government Ownership”. *Technological Forecasting and Social Change* 96. DOI: [10.1016/j.techfore.2015.01.008](https://doi.org/10.1016/j.techfore.2015.01.008).
31. Johansson, B. and Löf, H., (2009). “Innovation, R&D and Productivity – Assessing Alternative Specifications of CDM-Models”, *CESIS Electronic Working Paper Series*, Paper No. 159, January.
32. Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2010). “The worldwide governance indicators: A summary of methodology, data and analytical issues”. *World Bank Policy Research Working Paper No. 5430*. Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130. Accessed 15 May 2019.
33. Knack, S., Keefer, P. (1997). “Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation”. *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4): 1251-1288.
34. Krapez J., Miha Skerlavaj, Ales Groznik, (2012). “Contextual Variables of Open Innovation Paradigm in The Business Environment of Slovenian Companies”, *Economic and Business Review*, Vol.14, No. 1, pp. 17-38.
35. Loof, H. and Heshmati, A., (2006). “On the Relationship between Innovation and Performance: A Sensitivity Analysis,” *Economics of Innovation and New Technology*, 15(4/5), pp. 317-344.
36. Loof, H., Heshmati, A., Apslund, R., and Naas, S-O., (2003). “Innovation and Performance in Manufacturing Industries: A Comparison of the Nordic Countries,” *International Journal of Management Research*, 2, pp. 5-36.

37. Mairesse J., Mohnen P., Zhao Y., Zhen F., (2012). “Globalization, Innovation and Productivity in Manufacturing Firms: A Study of Four Sectors of China”, *ERIA Discussion Paper Series*, ERIA-DP-2012-10, June.
38. Mairesse, J. and Robin, S., (2010). “Innovation and productivity: A firm-level analysis for French Manufacturing and Services (1998-2000 and 2002-2004),” CREST-ENSAE, Paris.
39. Mairesse, J., Mohnen, P., and Kremp, E., (2005). “The Importance of R&D and Innovation for Productivity: A Reexamination in Light of the 2000 French Innovation Survey,” *Annales d’Economie et de Statistique*, 79/80, pp.489-529.
40. Masso, J. and P. Vahter, (2008). “Innovation and Firm Performance in a Catching-up Economy.” *European Journal of Development Research*, Vol. 20, No. 2, pp. 240-261.
41. Masso, J. and P. Vahter, (2012). “The Link Between Innovation and Productivity in Estonia's Services Sector,” *The Service Industries Journal*, Vol. 32(16) December, pp. 2527-2541.
42. North, D. C. (1990). “*Institutions, Institutional Change and Economic Performance*”, Cambridge University Press.
43. North, D. C., 1994. “Institutional Change: A Framework Of Analysis,” *Economic History* 9412001, University Library of Munich, Germany.
44. Pakes, Ariel and Griliches, Zvi, (1980). "Patents and R&D at the Firm Level: A First Report", *Economics Letter*, No. 5, pp. 377-381.
45. Paunov, C., (2016). “Corruption's Asymmetric Impacts on Firm Innovation”, *Journal of Development Economics*, 118, pp. 216–231; <http://dx.doi.org/10.1016/j.jdeveco.2015.07.006>.
46. Peneder, M. (2010). “Technological Regimes and The Variety of Innovation Behavior: Creating Integrated Taxonomies of Firms and Sectors”, *Research Policy*, 39, pp. 323–334.
47. Plane P., Végonzonnès-Varoudakis M.-A., (2019). “Innovation, Productivity, Exports And The Investment Climate: A Study Based On Indian Manufacturing Firm-Level Data”, *Études et Documents*, n° 1, CERDI.
48. Prajogo, D. I. (2016). The Strategic Fit Between Innovation Strategies and Business Environment in Delivering Business Performance. *International Journal of Production Economics*, 171, 241-249, <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijpe.2015.07.037>
49. Rialp-Criado, A., Komochkova K., (2017). “Innovation Strategy and Export Intensity of Chinese SMEs: The Moderating Role of The Home-Country Business Environment”, *Asian Bus Manage*; DOI 10.1057/s41291-017-0018-2.
50. Raymond, W., Mairesse, J., Mohnen, P., and Palm, F., (2012). “Dynamic Models of R&D, Innovation and Productivity: Panel Data Evidence for Dutch and French Manufacturing.” In: *EEA & ESEM, 27th Annual Congress of the European Economic Association & 66th European Meeting of the Econometric Society*. Malaga, Spain, 27-31 August.
51. Roodman, D. (2011). “Fitting Fully Observed Recursive Mixed-Process Models with CMP,” *the Stata Journal*, vol. 11 (November 2), pp. 159-206.
52. Schumpeter, J. A. (1934). “*The Theory of Economic Development*”. Cambridge, MA: Harvard University Press.
53. Schumpeter, J. A. (1942). “*Capitalism, socialism and democracy*”. New York: Harper.
54. Tevdovski D., Katerina Tosevska-Trpcevska and Elena Makrevska Disoska, (2017). “What is the Role of Innovation in Productivity Growth in Central and Eastern European Countries?”, *Economics of Transition*, Volume 25(3), pp. 527–551; DOI: 10.1111/ecot.12121.
55. Vakhitova, G. and Pavlenko T., (2010). “Innovation and Productivity: a Firm Level Study of Ukrainian Manufacturing Sector”, *Discussion Papers* 01, Kyiv School of Economics.
56. Végonzonnès-Varoudakis M.A. & H. T. M. Nguyen, (2018). “Investment Climate, Outward Orientation And Manufacturing Firm Productivity: New Empirical Evidence”, *Applied Economics*, DOI: 10.1080/00036846.2018.1488065.
57. World Bank (2001). “*World Development Report 2002: Building Institutions for Markets*”. The World Bank, Washington DC.

58. World Bank (2002). *“Transition – The First Ten Years: Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union”*. The World Bank, Washington DC.
59. World Bank (2004). *“World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone”*. The World Bank and Oxford University Press, Washington, D.C.
60. Zak, P.J. and S. Knack (1998). “Trust and Growth”. *IRIS*, University of Maryland, mimeo
61. Zhang M., Yinan Qi, Zhiqiang Wang, Xiande Zhao, Kulwant S. Pawar, (2018). “Effects of Business and Political Ties on Product Innovation Performance: Evidence from China and India”, *Technovation*; <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2018.12.002>.

Teimuraz Gogokhia

PhD in Business Administration

**BUSINESS ENVIRONMENT, INNOVATION AND PRODUCTIVITY
IN TRANSITION ECONOMIES: A FIRM-LEVEL ANALYSIS⁵⁵**

Expanded Summary

Research purpose of the given work, using a large sample of firm-level data from the *Business Environment and Enterprise Performance Survey* (BEEPS V round) across 28 transition economies, is to explore the role of business environment in transition economies in enhancing firm’s performance:

- R&D activity;
- innovation;
- labour productivity.

Research objective is to study of the structural relationship

- between Business Environment – Research & Development – Innovations –

Labor productivity

- at the individual firm level
- in transition economies,
- applying augmented CDM model.

Research novelty is that we modify traditional CDM model by incorporating additional equation for the business environment performance and estimating the effect of BE at each stage of the model.

The main contribution of this study is that it provides new empirical insights into the causal link between Business Environment-Research&Development-Innovation-Labor Productivity for individual firms in transition economies.

We found strong support of the impact of the Business Environment index on the intensity of R&D and innovation as well as on labor productivity.

The study supports early findings that R&D is important determinant of innovation, and that innovation is a driver of labor productivity.

The study results suggest that business environment can influence labor productivity both indirectly through firm’s R&D-innovation activity and directly reducing transaction cost and ensuring better specialization and governance structures.

The study results, generally, imply that in transition economies, business environment, providing incentives for investing in knowledge, innovation activity and productivity enhancement, represents an important factor for firm’s development.

Direction for further research is to explore the casual links between Business Environment and business performance, employing:

- various alternative proxies for Business Environment;
- dynamic perspective rather cross-section research.

---

⁵⁵ This research was supported by „Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia“ („SRNSFG“) [grant number №YS-18-1304].

Gurbanov Tariyel Musallim oglu

*PhD of Economics, Assistant Professor of the
Institute of Economy of ANAS/Azerbaijan National Academy of Sciences, leading
researcher, Baku, Azerbaijan;*

Mustafayev Asif Mirlazim oglu

*PhD of Economics, Assistant Professor of the
Institute of Economy of ANAS/Azerbaijan National Academy of Sciences, leading
researcher, Baku, Azerbaijan*

EVALUATION OF THE USE OF BUDGETARY COSTS TO IMPROVE THE ECONOMIC ROLE OF THE STATE

Summary. *Over the last years, the position of the Country concerning the development of national economy of Azerbaijan has been assessed positively in several international rankings on the background of measurements performed by the government. It should be noted that the orders and decrees adopted by the President of the Republic of Azerbaijan in this direction should be emphasized. So, as an example we can show the Decree "On additional measures to improve the business environment in the Republic of Azerbaijan and further improvement of our country's position in international rankings", issued on July 13, 2016 and the Decree "On national economy and strategic roadmaps for 11 sectors of economy", issued on December 6, 2016. The targets have been determined in regard to decrease in oil dependence of the economy of the country, development of small and medium-sized businesses to make the national economy more competitive and appropriate steps are being taken. In particular, the measures taken to improve the business and investment climate should be assessed positively. The aforementioned processes will undoubtedly improve the country's economy in international rankings on various development indicators.*

Among the measures to be taken, the state's role in economic processes should be more effective, especially the fiscal policy. It should be taken into consideration that the main force here falls on government spending. Optimization of expenditure and improved efficiency in use will result in improved positioning of country's economy in various ratings, including economic freedom ratings.

It is stated in the Strategic Roadmap that the budgetary requirements will be linked to clearly defined objectives as well as performance indicators to ensure efficiency in government spending [2, p.46]. Undoubtedly, the definition of the "golden rule" in the use of oil revenues has made actual optimization of government spending in this regard. Here, both the public debt management and the achievement of the dynamics in budget revenues have identified the "necessary fiscal framework" as the primary goal. These issues are considered as the key provisions in the Strategic Roadmap, and it is important to ensure efficiency in government spending in the context of more active budget management and alignment of its results with budgetary organization [2, p.55].

Keywords: *Fiscal policy, government spending, budgetary costs, forecasting, GDP, correlation, dependency, Eviews application.*

Introduction. Government spending is considered to be an economic tool that has a strong impact on macroeconomic processes. In addition to the economic content of government spending, plays an important role in the realization of social, political, socio-cultural and etc. processes. A commonly accepted case is that the government spending should be directed to the most efficient and profitable sectors. However, the events occurring in the socio-economic, socio-political and natural environment of the country result in a sharp rise in government spending, which in turn leads to serious economic consequences. That is why, it is very

important to use government spending and determine its size as accurately as possible. In this aspect, international rating agencies around the world conduct certain calculations and determine the indices.

The general approach states that the assessment of government spending is of relative character. So while the government spending on economic freedom seems minimal, it has more negative consequences, or, conversely, a greater proportion of government spending in GDP than 30%, which aggravates its position on economic freedom. It is therefore advisable to establish an acceptable “interval limit” for government spending .

The following formula is used in the calculation of government spending :

$$DX_i = 100 - \alpha (\text{costs}_i)^2$$

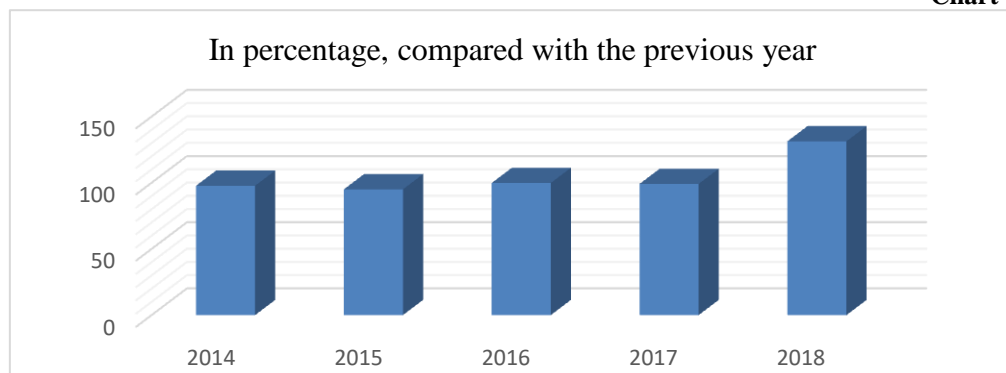
Here:

- DX_i - Cost of government spending in i country;
- costs_i - the percentage of average government spending in GDP over the last 3 years;
- α - is a coefficient equal to 0.03 [4].

Main part. Since 2015, as with a number of economic indicators, there has been a decline in budget spending. The decline in oil revenues, resulting in a reduction in budget transfers, has in turn led to a significant reduction in spending structure. Thus, the budgetary costs in 2014 were 18.7 billion manat, while in 2017 the minimum level was 17.5 billion manat. In 2015 and 2016, it was 17.7 billion manat, respectively. In 2018, the highest level of the last 5 years was recorded, which amounted to 23.1 billion manat. Undoubtedly, the stability in manat exchange rate, positive dynamics of macroeconomic indicators and measures for development of non-oil sector should be emphasized in this aspect. Besides, the increase in budget spending with the expansion of structural reforms is one of the key points that draw attention.

The static situation in the structure of budgetary costs for 2014-2017 is presented in Chart 1 (see Chart 1).

Chart 1

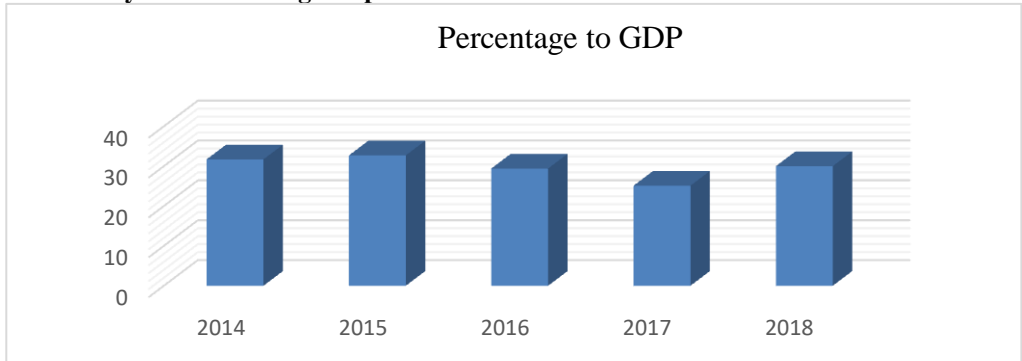
Source: [8]

As can be seen from the Chart that there has been a significant increase in budget spending for 2018. The key provision for this factor is that 2018 was a major breakthrough in key sectors of the national economy. Accordingly, budgetary costs were 97.7 percent compared to the beginning of 2014, 95.0 percent in 2015, 99.8 percent in 2016, 99.1 percent in 2017 and 131.3% in 2018, respectively.

It becomes clear when considering the specific weight of budgetary costs in relation to GDP, that the change of level of GDB in the last 5 years on the background of non-linear fluctuation formed a non-linear chart (see Chart 2).

Dynamics of budget expenditures.

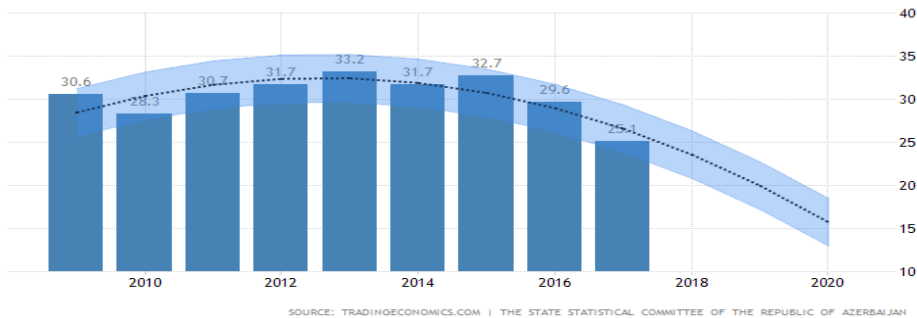
Chart 2

Source: [8]

It was 31.7 percent in 2014, 32.7 percent in 2015, 29.4 percent in 2016, 25.1 percent in 2017 and 30.0 percent in 2018, respectively. However, the share of budgetary costs in GDP for the next years is forecasted to decline. The main reason for this factor is structural reforms in the country. Thus, according to the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan dated January 14, 2019 "On Additional Measures on Improvement of the State Governance in the Republic of Azerbaijan", a number of budget-financed organizations have been identified as self-financing and public-sector activities. This means a satisfactory saving of budgetary costs [6].

Chart 3

Source: [5]

As it is seen from the presented Chart, it is forecasted by international rating agencies that budgetary costs will not rise significantly in relation to GDP. Thus, it is forecasted from 25.1 percent-level (for 2017) to 26.1 percent-level (in 2020). It becomes clear when compared to GDP forecasting that in 2017, the growth was 1.8% compared to 2016 - a 2.8% increase compared to the previous year was forecasted in 2020 compared to previous year for 1.4% compared to 2017. By using the statistics of GDP and budgetary costs for statistical figures on 18 years, we will determine the level of dependence between both indicators.

Budgetary costs on GDP and budgetary costs (in million manats)

Table 1

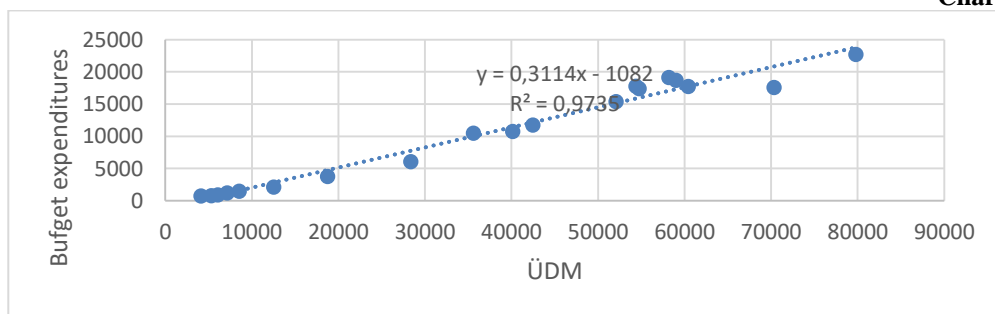
Years	GDP (in million manats)-y	Budget costs (in million manats)-x
2000	4118,1	764,0
2001	5315,6	807,5
2002	6062,5	931,8
2003	7146,5	1234,5

2004	8530,2	1502,1
2005	12522,5	2140,7
2006	18746,2	3790,1
2007	28360,5	6086,2
2008	40137,2	10774,2
2009	35601,5	10503,9
2010	42465,0	11765,9
2011	52082,0	15397,5
2012	54743,7	17416,5
2013	58182,0	19143,5
2014	59014,1	18709,0
2015	54380,0	17784,5
2016	60425,2	17751,3
2017	70337,8	17594,5
2018	79797,3	22723,2

Source: [8]

The following chart can be created using the table data.

Chart 4

Note: The chart was drawn up by the authors.

As can be seen from the graph, there is a high correlation between budget expenditure and GDP, with the regression equation below $y = 0.3114x - 1082$ (1) below. $R^2 = 0.9735$

Since there is a high correlation between the dependent variables included in the model (1) and the correlation matrix in the MS Excel application software, as shown in Table (1), we have the following table:

Table 2

	Y	X
Y	1	
X	0,986657	1

As can be seen from the table, there is a very high direct correlation between the variables Y and X ($R = 0.986$).

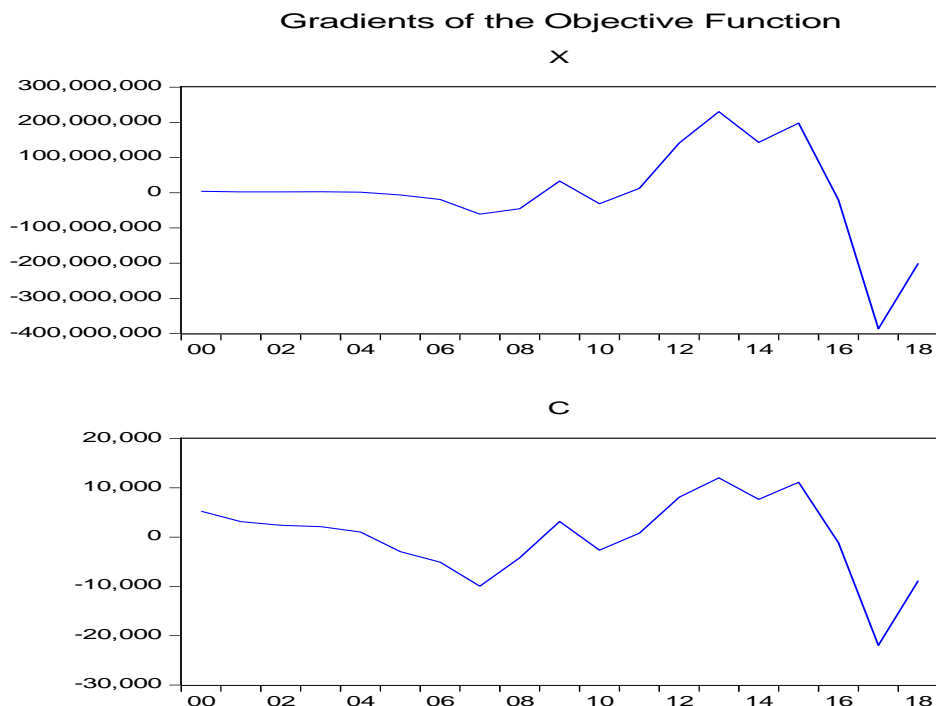
Based on this correlation equation, we can conclude that a single increase in the factor (X), which represents the budget expenditure, it causes to a 0.31 unit increase of GDP.

Presence of aggregate correlation coefficient $R = 0.98$ indicates a very high correlation between the Y-dependent variable representing the total gain and the arbitrary variable (X) included in the model. Presence of determination coefficient $R^2 = 0.9735$ means that the

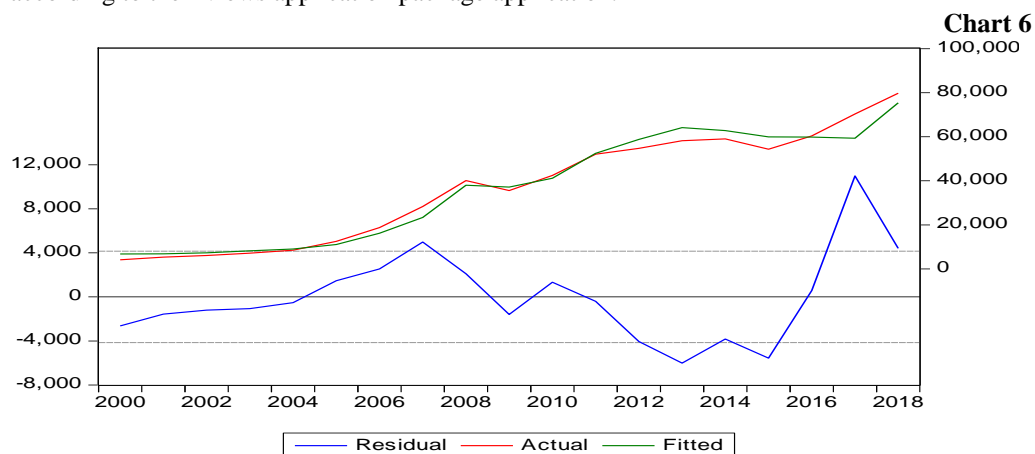
corresponding regression equation is explained by 97.3% dispersion result indicators and 2.7% by the impact of other factors. Presence of high deterministic coefficient indicates that the regression equation is better represented by the initial data and that the greater part of the causal factor (97.3%) is explained by the factors included in the model.

Schedule of GDP and budget expenditure change.

Chart 5

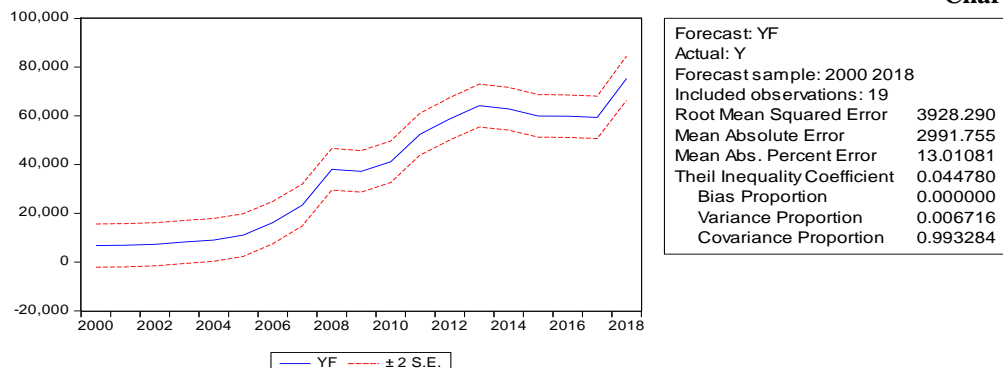
The following chart shows the dynamics of the Fitted and obtained (Actual) prices, as well as the residuals (Residual), based on the regression equation of the built-in model according to the Eviews application package application.

Source. The Eviews application was developed by the authors based on the software package.

The following chart shows the values and standard errors in GDP with the regression equation derived from the Eviews software package, as well as a number of characteristics for using the equation for forecasting purposes.

Chart 7

Forecast: YF
 Actual: Y
 Forecast sample: 2000 2018
 Included observations: 19
 Root Mean Squared Error 3928.290
 Mean Absolute Error 2991.755
 Mean Abs. Percent Error 13.01081
 Theil Inequality Coefficient 0.044780
 Bias Proportion 0.000000
 Variance Proportion 0.006716
 Covariance Proportion 0.993284

Source. The Eviews application was developed by the authors based on the software package.

By using this chart, it is also possible to estimate the forecasted prices of GDP in Azerbaijan.

Dependent Variable: Y
 Method: Least Squares
 Date: 09/23/19 Time: 14:57
 Sample: 2000-2018
 Included observations: 19

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X	3.125729	0.1250	24.986	0.0000
C	4355.740	1608.4	2.7080	0.0149

R-squared	0.973492	Mean dependent	36735.15
Adjusted R-squared	0.971933	S.D. dependent is	24788.84
S.E. of regression	4152.942	Akaike info	19.60032
Sum squared residual.	2.93E+08	Schwarz criterion	19.69974
Log likelihood	-184.2031	Hannan-Quinn	19.61715
F-statistic	624.3175	Durbin-Watson	0.887703
Prob(F-statistic)	0.000000	stat	

Estimation Command:

```
=====
LS Y X C
Estimation Equation:
=====
Y = C (1)*X + C (2)
Substituted Coefficients:
=====
Y = 3.12572921326*X + 4355.74016258
```

The dependence is quite high. The dependence between GDP and budgetary costs in the Republic of Azerbaijan is very high when using mathematical software packages - Eviews, which are ready for regression analysis. $R^2=0,973492$

R-squared   0.973492

The analysis and calculations showed that the dependence between GDP and budget spending is quite high. Even the increase in budgetary costs directly impacts on GDP growth. Therefore, in terms of improving our position on the index of economic freedom, the approach should not be unequivocal “in the case of approaching the issue of reducing the budget expenditures”.

Result. The Government of Azerbaijan has not yet chosen the goal of reducing the government spending to improve its position on the Index of Economic Freedom as a priority.

The assessment showed that the dependence on GDP and budget spending is quite high. Even the increase in budgetary costs directly impact on GDP growth. Therefore, in terms of improving our position on the index of economic freedom, the approach should not be unequivocal “in the case of approaching the issue of reducing the budget expenditures”. For the period examined in Azerbaijan's position on the Index of Economic Freedom, we can say that the possibilities of impact of the dynamics of change in government spending has been very weak.

References

1. Order of the President of the Republic of Azerbaijan “On additional measures to improve the business environment in the Republic of Azerbaijan and further improvement of the position of our country in international rankings”. July 13, 2016
2. “Strategic Roadmap for the Future of National Economy of the Republic of Azerbaijan”, approved by the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan. December 6, 2016.
3. <https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info>
4. <https://azranking.az/az/ratings/>
5. <https://ru.tradingeconomics.com>
6. The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan “On additional measures for improvement of public administration in the Republic of Azerbaijan”. January 14, 2019.
7. <https://knoema.ru/atlas/topics/Economy/Financial-sector-Governmental-finance/General-expenses>
8. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

გურბანოვი ტარიელ მუსალიმ ოღლი,
ეკონომიკის დოქტორი, აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემია
ეკონომიკის ინსტიტუტის ახისტენტ-პროფესორი,
წამყვანი მეცნიერთანამშრომელი, ბაქო, აზერბაიჯანი;
მუსტაფაევი ასიფ მირლა ზიმ ოღლი,
ეკონომიკის დოქტორი, აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემია
ეკონომიკის ინსტიტუტის ახისტენტ-პროფესორი,
წამყვანი მეცნიერთანამშრომელი, ბაქო, აზერბაიჯანი

**საბიუჯეტო ხარჯების გამოყენების შეფასება სახელმწიფოს ეკონომიკური
როლის განსაზღვრულობის
რეზიუმე**

ბოლო წლების განმავლობაში ქვეყნის ის პოზიცია, რომელიც ეხება აზერბაიჯანის ეროვნული ეკონომიკის განვითარებას, შეფასდა დადებითად მრავალი საერთაშორისო კლასიფიკაციით მთავრობის მიერ განხორციელებული ღონისძიებების ფონზე. უნდა აღინიშნოს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის პრეზიდენტის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები და ბრძანებულებები. მაგალითად შეგვიძლია მოვიყვანოთ დადგენილება „აზერბაიჯანის რესპუბლიკის ბიზნესგარემოს განსაუმჯობესებლად მიღებული დამატებითი ღონისძიებების და საერთაშორისო რეიტინგში ჩვენი ქვეყნის პოზიციის შემდგომი განვითარების შესახებ“ (2016, ივლისი) და დადგენილება „ეროვნული ეკონომიკა და სტრატეგიული საგზაო რუკები ეკონომიკის 11 სექტორისთვის“ (2016, დეკემბერი).

სამიზნეები დადგენილია ქვეყნის ეკონომიკის ნავთობზე დამოკიდებულების შემცირებასთან, მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებასთან დაკავშირებით, რომ ეროვნული ეკონომიკა უფრო კონკურენტუნარიანი ყოფილიყო და გადადგმულიყო შესაბამისი ნაბიჯები. კერძოდ, დადებითად უნდა შეფასდეს ზომები ბიზნესის და საინვესტიციო კლიმატის განსაუმჯობესებლად. ზემოაღნიშნული პროცესები, უდავოდ, გააუმჯობესებს ქვეყნის ეკონომიკას საერთაშორისო რანგში, განვითარების სხვადასხვა ინდიკატორზე.

გასატარებელ ღონისძიებებს შორის, სახელმწიფოს როლი ეკონომიკურ პროცესებში უნდა იყოს უფრო ეფექტური, განსაკუთრებით ფისკალური პოლიტიკა. გასათვალისწინებელია, რომ აქ მთავარი ძალა მთავრობის ხარჯზე მოდის. ხარჯების ოპტიმიზაცია და გამოყენების ეფექტურობის გაუმჯობესება გამოიწვევს ქვეყნის ეკონომიკის პოზიციონირებას სხვადასხვა რეიტინგებში, მათ შორის ეკონომიკური თავისუფლების რეიტინგებში.

სტრატეგიული გზის რუკაში ნათქვამია, რომ საბიუჯეტო მოთხოვნები უკავშირდება მკაფიოდ განსაზღვრულ მიზნებს და შესრულების ინდიკატორებს მთავრობის ხარჯვის ეფექტურობის უზრუნველსაყოფად [2, გვ.46]. ეჭვგარეშეა, რომ “ოქროს წესის” განმარტება ნავთობის შემოსავლის გამოყენებასთან დაკავშირებით, ამ მხრივ სახელმწიფო ხარჯების ფაქტობრივ ოპტიმიზაციას ახდენს. აქ, როგორც სახელმწიფო ვალის მენეჯმენტმა, ასევე საბიუჯეტო შემოსავლებში დინამიკის მიღწევამ, “აუცილებელი ფისკალური სტრუქტურა” დაასახელა, როგორც უპირველესი მიზანი. ეს საკითხები განიხილება, როგორც სტრატეგიული გზის რუკის მთავარ დებულებებად და მნიშვნელოვანია მთავრობის ხარჯების ეფექტურობის უზრუნველყოფა ბიუჯეტის უფრო აქტიური მენეჯმენტის კონტექსტში და მისი შედეგების მისადაგება საბიუჯეტო ორგანიზაციასთან [2, გვ. 55].

მურმან კვარაცხელია

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერმუშაკი, სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

ეკონომიკური თავისუფლების ხარისხი საქართველოში

რეზიუმე. საბაზრო ურთიერთობების განვითარების გამოცდილება მოწმობს, რომ მნიშვნელოვანია ეკონომიკური თავისუფლების ხარისხის ამაღლება. ეს ერთ-ერთ არსებით ფაქტორად გვევლინება არჩევანის თავისუფლების კუთხითაც. საზოგადოების ძირითადი ეკონომიკური ისეთი მიზნების მისაღწევად, როგორცაა სრული დასაქმება, ფასების სტაბილურობა, ეკონომიკური ზრდის ნორმალური ტემპების მიღწევა და, რაც მთავარია, სიღარიბის დაძლევა, პრაქტიკულად, შეუძლებელია ეკონომიკური თავისუფლების გარეშე. ამ მხრივ განვითარებულ და განვითარებადი ქვეყნების სწორი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარება თავის ასახვას პოულობს ეკონომიკურ თავისუფლებაში. რაც გამოიხატება ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსში. აღსანიშნავია, რომ ბევრი განვითარებადი ქვეყანა ეკონომიკური თავისუფლების მხრივ ბევრად უწრებს განვითარებულ ქვეყნებს. მათ რიცხვშია საქართველოც.

საკვანძო სიტყვები: ეკონომიკური თავისუფლება; ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი; ეკონომიკური თავისუფლების კომპონენტები

შესავალი

ღია ეკონომიკის პირობებში დღი მნიშვნელობა ენიჭება ეკონომიკური თავისუფლების ხარისხის მიხედვით ქვეყნების კატეგორიების დადგენას. ეს გაიანგარიშება ინდექსის საშუალებით, რომელიც მსოფლიოში რეგიონების მიხედვით განსხვავებულია, თუმცა მათ შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს. ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის მთავარი იდეა სწორედ არჩევანის თავისუფლებაში გამოიხატება.

ამ თვალსაზრისით მსოფლიოში ქვეყნები შეიძლება დაიყოს ორ კატეგორიად, ყველაზე თავისუფალი და ყველაზე დახურული ეკონომიკის ქვეყნებად. ყველაზე თავისუფალი ეკონომიკების პირველი ხუთეულში შედის ჰონკონგი - 89,8 ქულა, სინგაპური - 88,6 ქულა, ახალი ზელანდია - 83,7 ქულა, შვეიცარია - 81,5 ქულა და ავსტრალია - 81 ქულა. უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ამ ქვეყნებში ეს მაჩვენებელი წინა წელთან შედარებით ზრდადი ტენდენციით ხასიათდება⁵⁶.

საინტერესოა, ასევე, ყველაზე დახურული ეკონომიკის ხუთეულის ქვეყნების მაჩვენებლები, რომელიც ასე გამოიყურება: ჩრდილოეთ კორეა - 4,9 ქულა; ვენესუელა - 27 ქულა, კუბა - 33,9 ქულა, კონგოს რესპუბლიკა - 40 ქულა და ერიტრეა - 42,2 ქულა⁵⁷. ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ამ ქვეყნებში ძირითადად კლების ტენდენცია შეინიშნება.

მსოფლიო მასშტაბით ჩამოყალიბებული საერთო ტენდენციების მიხედვით ირკვევა, რომ 2017 წლის ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსმა 103 ქვეყანაში, რომლებიც ნაკლებად განვითარებულნი ან განვითარებადნი არიან, ეს მაჩვენებელი ზრდადი ტენდენციით ხასიათდება. აქედან 49 ქვეყანაში მიადწია უმაღლეს დონეს. მათ რიცხვში აღმოჩნდა რუსეთის ფედერაცია და ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკა⁵⁸.

* * * *

⁵⁶ 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/book/chapter-1>
⁵⁷ 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/>
⁵⁸ 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/book/chapter-1>

ეკონომიკურ თავისუფლებას ექსპერტ-ეკონომისტები ზოგადად 12 რაოდენობრივი და თვისებრივი ფაქტორების საფუძველზე აფასებენ. მათი დაჯგუფება შეიძლება ოთხ სხვადასხვა კატეგორიად. ესენია:

ა) კანონის უზენაესობა, რომელშიც შედის საკუთრების უფლებები და მისი დაცვა, ქვეყნის მთავრობის ერთიან პლატფორმაზე დგომა და სასამართლოს ეფექტურობა.

ბ) მთავრობის ზომა, სადაც „მცირე მთავრობის“ კონცეფციას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება. აქ საყურადღებოა მთავრობის ხარჯების მოცულობა, საგადასახადო ტვირთის სიმძიმე, რეალურად არსებული ფისკალური მდგომარეობა.

გ) ეფექტიანი რეგულირების კრიტერიუმები, რაც გულისხმობს ბიზნესის, შრომისა და ფულად თავისუფლებას.

ე) ღია ბაზრების არსებობის მაღალი დონე, რაც გულისხმობს ვაჭრობის, ინვესტიციებისა და ფინანსურ თავისუფლებას.

აღამიანის თავისუფლებასთან ერთად ეკონომიკური თავისუფლებაც ადამიანის ფუნდამენტური უფლებაა საკუთარი შრომისა და საკუთრების გაკონტროლებისათვის. საზოგადოებაში ადამიანები თავისუფლები არიან მუშაობაში, წარმოების პროცესში, ინვესტიციების მოხმარებასა და მის განხორციელებაში მათი სურვილის შესაბამისად. ეკონომიკურად თავისუფალ საზოგადოებაში თავისუფლად უნდა იმოძრაოს შრომამ, კაპიტალმა და საქონელმა, რაც ადამიანთა კეთილდღეობის საწინდარიც არის. აქედან გამომდინარე ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი ასახავს პოზიტიურ კავშირს ეკონომიკურ თავისუფლებასა და სხვადასხვა სოციალურ და ეკონომიკურ მიზნებს შორის. ზოგადი პარამეტრებით თუ ვიმსჯელებთ, თვით ეკონომიკური თავისუფლების იდეა გულისხმობს ჯანსაღი საზოგადოების არსებობას, ეკოლოგიურად სუფთა გარემოს, ერთ სულ მოსახლეზე კაპიტალის რაოდენობის ზრდას, დემოკრატიის განვითარებასა და სიღარიბის აღმოფხვრას.

ეკონომიკური თავისუფლება იზომება 12 რაოდენობრივი და თვისებრივი ფაქტორების საფუძველზე. ინდექსის გამომდინარეებისათვის საჭიროა ქვეყნების მიხედვით ამ ფაქტორების შეფასება სათანადო ქულებით. ეკონომიკური თავისუფლებისგან სარგებლის მისაღებად ყველა კომპონენტი მნიშვნელოვანია. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ქვეყნები, რომლებიც ორიენტირებული არიან მუდმივ განვითარებაზე და ხშირად ახორციელებენ სხვადასხვა სახის რეფორმებს, შანსი ეძლევათ ქულების მიხედვით რომელი მაჩვენებლები საჭიროებენ გაუმჯობესებას. ეს არის გარკვეული ორიენტირი ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების დაჩქარებისთვის.

ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის ინსტრუმენტი მეტად ფართოა მისი გათვითცნობიერების თვალსაზრისით. ის მიზნობრივი ინსტრუმენტი მსოფლიოს 200-მდე ქვეყნის ეკონომიკის გასაანალიზებლად. ის 12 ინსტრუმენტი და მისი ისტორიული, წარსული პერიოდის მონაცემები იძლევა პრინციპებისა და ფაქტების სრულყოფილ პაკეტს, რაც წმინდა საფუძველს ქმნის ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისა და კეთილდღეობის საფუძველების გასაცნობიერებლად. აქედან ცხადია, რომ ეს მაჩვენებელი ერთ-ერთ მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ეკონომიკის ფუნდამენტური შეფასების პროცესში.

საინტერესოა იმ ქვეყნების ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის მაჩვენებლები, რომლებიც პირველ ხუთეულში იმყოფებიან. ამ მხრივ მსოფლიოში პირველ ადგილს ბოლო ორი წლის განმავლობაში ინარჩუნებს ჰონ-კონგი. მისი ინდექსია 90.2. ამ მაჩვენებლის ასეთი სტაბილურობა განაპირობა იმან, რომ გაიზარდა ვაჭრობის თავისუფლების, ფულადი თავისუფლებისა და მთავრობის მთლიანობის მაჩვენებლები. უნდა აღინიშნოს, რომ აზია და წყნარი ოკეანის რეგიონების 43 ქვეყანას შორის ჰონ-კონგი პირველ ადგილზეა და მისი საერთო ქულა აჭარბებს რეგიონულ და მსოფლიოს საშუალო მაჩვენებლებს. ამ ქვეყანას მსოფლიოში ერთ-ერთი მოქნილი ეკონომიკა გააჩნია. მთავარია, რომ აქ მოქმედი

მაღალი სამართლებრივი ჩარხო უზრუნველყოფს საკუთრების უფლების ეფექტურ დაცვას და იცავს კანონის უზენაესობას. ამასთან ერთად, მთავრობის მთლიანობის ხარისხიც მაღალია.

როგორც ანალიზიდან ირკვევა ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის მიხედვით მსოფლიოში მეორე ადგილზეა სინგაპური. ამასთან ეს მაჩვენებელი ზრდადი ტენდენციით ხასიათდება. აქ სწრაფად იზრდება ვაჭრობის თავისუფლებისა და მთავრობის მთლიანობის მაჩვენებლები. მთავარი, რაც დამახასიათებელია ამ ქვეყნისთვის ის არის, რომ მთავრობა განაგრძობს ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობას აქტიური ინდუსტრიული პოლიტიკის საშუალებით, რომელიც მიზნად ისახავს ფისკალურ სტიმულს, ზრდის სახელმწიფო ინვესტიციებს, ხელს უწყობს უცხოელი ინვესტორების მიმზიდველობას. საკუთრების უფლების დაცვის ხარისხი მაღალია, რაც მეწარმეობის ზრდის მასტიმულირებელი ფაქტორია შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კვალობაზე.

ჩვენთვის საინტერესოა თუ როგორ და რა მაჩვენებლებით აღწევნ ეს მოწინავე ქვეყნები ეკონომიკური თავისუფლების მაღალ ქულებს. ამ მხრივ მსოფლიოში მესამე ადგილზეა ახალი ზელანდია, რომლის მაჩვენებელია 84,4 ქულა⁵⁹. ამ შემთხვევაში მისი ზრდადი ტენდენცია განაპირობა ვაჭრობის თავისუფლებისა და შრომის თავისუფლების დონის ამაღლებამ, რაც ბევრად აღემატებოდა სასამართლო პროცესების ეფექტურობასა და ფულადი თავისუფლების ვარდნას. ამ ქვეყნის ქულა ბევრად მეტია რეგიონული და მსოფლიო საშუალო მაჩვენებლებზე. აქ მთავარია აღინიშნოს იმის შესახებ, რომ ეს ქვეყანა მიჰყვება გრძელვადიან ბაზარზე ორიენტირებულ პოლიტიკას, რომელიც ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას. ეს შეიძლება ბევრი ქვეყნისთვის გამოდგეს მოქმედების მაგალითად.

ახლა გავეცნოთ თუ რა მდგომარეობაა საქართველოში. ამ მხრივ საინტერესოა ეკონომიკური თავისუფლების მნიშვნელობა და მისი პირდაპირი თუ ირიბი ზეგავლენა სიღარიბის დაძლევაზე, რაც ქვეყნისთვის მეტად მტკივნეულ პრობლემას წარმოადგენს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსით, ბოლო 2019 წლის მონაცემებით საქართველო მსოფლიოში მე-16 და ევროპაში კი მე-8 ადგილზეა⁶⁰.

საქართველოს ეკონომიკური თავისუფლების ქულის შემცირება ამ პერიოდში 0,3-ით ძირითადად გამოწვეულია სასამართლო ეფექტურობის მკვეთრი ვარდნით. საინტერესო მაჩვენებლებით ხასიათდება ეს მონაცემები ცალკეული კომპონენტების მიხედვით. ასე, საკუთრების უფლებები - 65,9-ია, მთავრობის მთლიანობა - 58,8, სასამართლო ეფექტურობა - 54,6, ბიზნესის თავისუფლება-85,8, შრომის თავისუფლება - 76,6, მონეტარული თავისუფლება - 76, მთავრობის ხარჯები - 73,6, საგადასახადო ტვირთი - 87,1, ფისკალური მდგომარეობა - 93,9, ვაჭრობის თავისუფლება - 88,6, ინვესტიციის თავისუფლება - 80, ფინანსური თავისუფლება - 70⁶¹.

მეტად საინტერესო ანალიზის საშუალებას იძლევა 1 და 2 ცხრილი, სადაც მოცემულია საქართველოს რეიტინგი 2012-2019 წლებში და ქულები კომპონენტების მიხედვით.

1-ლი ცხრილის მონაცემებიდან ირკვევა, რომ 2012 წელს საქართველო ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის მიხედვით 34-ე პოზიციაზე იმყოფებოდა, ხოლო შვიდი წლის შემდეგ მე-16-ზე გადმოვიდა ანუ 18 პოზიციით წინ წაიწია. ამ მაჩვენებლის ასეთი სწრაფი ცვლილება გამოწვეულია სათანადო კომპონენტების გაუმჯობესებით, რომელიც მოცემულია მე-2 ცხრილში. უნდა აღინიშნოს, რომ

⁵⁹ სემინარი ეკონომიკური თავისუფლება, რეფორმები და ზრდა. 2015.

⁶⁰ <http://www.doingbusiness.org/>

⁶¹ <http://www.doingbusiness.org/>

რეიტინგის მიხედვით ქვეყნები მთლიანად იყოფა ოთხ ნაწილად, ესენია: თავისუფალი -100-80, უმეტესად თავისუფალი - 79,9-70, ზომიერად თავისუფალი - 69,9 -60 და უმეტესად შეზღუდული -59,9-50. ამ კრიტერიუმების მიხედვით საქართველო უმეტესად თავისუფალ ზონაში იმყოფება, რაც უდაოდ დადებით ტენდენციად უნდა ჩაითვალოს. ამასთან ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ქვეყნის ახალი სამთავრობო პროგრამა მნიშვნელოვნად გააუმჯობესებს მოსახლეობის სიღარიბის მაჩვენებლებს, რაც თავის ასახვას პოულობს ქვეყნის საერთო რეიტინგზე.

ცხრილი 1

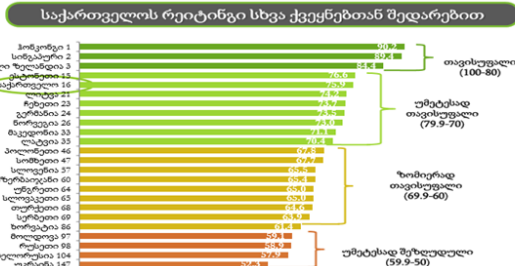
ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი

საქართველოს რეიტინგი

- ❖ საქართველო 2019 წელს მე-16 პოზიციაზეა 180 ქვეყანას შორის **75.9 ქულით**
- ❖ 2012 წელს საქართველოს 34-ე პოზიციაზე იმყოფებოდა
- ❖ 2019 წელს საქართველო რჩება უმეტესად თავისუფალ ჯგუფში

- ❖ 2019 წელს საქართველომ წინა წელთან შედარებით ევროპის რეგიონში პოზიცია 1 ადგილით გაიმჯობნა და **მე-8 ადგილი** დაიკავა რეგიონში 44 ქვეყანას შორის
- ❖ საქართველოს საშუალო ქულა (**75.9**) **7.3 ქულით** ადვანტაჟს ევროპის რეგიონის საშუალო ქულას (68.6), ხოლო მსოფლიოს საშუალო ქულას (60.8) - **15.1 ქულით**

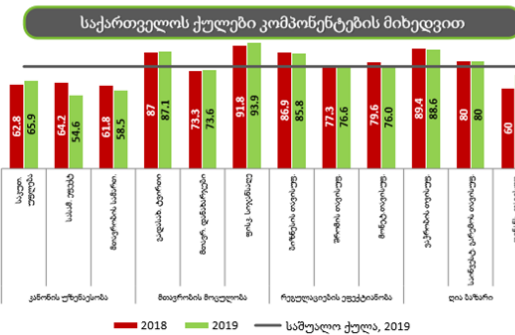
წყარო: 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/book/chapter-1>

ცხრილი 2

ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსი

- ❖ წინა წელთან შედარებით, 2019 წელს საქართველოს სარეიტინგო ქულა 12 ინდიკატორიდან შემდეგ 5 ინდიკატორში გაუმჯობესდა

  - საკუთრების უფლება (45-ე ადგილი) – 65.9 ქულა (გაუმჯობესდა 3.1 პუნქტით);
  - გადასახადების ტვირთი (38-ე ადგილი) – 87.1 ქულა (გაუმჯობესდა 0.1 პუნქტით);
  - მთავრობის დანახარჯები (78-ე ადგილი) – 73.6 ქულა (გაუმჯობესდა 0.3 პუნქტით)
  - ფისკალური სიჯანსაღე (35-ე ადგილი) – 93.9 ქულა (გაუმჯობესდა 2.1 პუნქტით პოზიციით);
  - ფინანსური თავისუფლება (მე-17 ადგილი) – 70-ე ქულა (გაუმჯობესდა 10 პუნქტით);

წყარო: 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/book/chapter-1>

მე-2 ცხრილის მონაცემები გვიჩვენებს თუ როგორ შეიცვალა კომპონენტების მიხედვით ქულები 2018-2019 წლებში საქართველოში. აქედან ნათლად ჩანს, რომ მათი მიხედვით თავისუფლების ინდექსი გაიზარდა. ესენია: საკუთრების უფლება, გადასახადების ტვირთი, მთავრობის დანახარჯები, ფისკალური სიჯანსაღე, საინვესტიციო გარემოს თავისუფლება, ფინანსური თავისუფლება და სხვა. უნდა აღინიშნოს, რომ საერთო ჯამში ამ ინდექსის გაუმჯობესების ტენდენცია გვაქვს ქვეყანაში, რაც თავის ასახვას პოულობს სიღარიბის პრობლემის გადაწყვეტაშიც.

თუ გადავხედავთ ცხოვრების დონის მაჩვენებლებს ვნახავთ, რომ ბოლო წლების განმავლობაში მისი დინამიკა ზრდადი ტენდენციით ხასიათდებოდა. ასე, მაგალითად, სიღარიბის აბსოლუტურ ზღვარს ქვემოთ მყოფი მოსახლეობის წილი 2017 წელს თუ იყო საქართველოში 21,9 %, 2018 წელს -20,1%-მდე დაიწია [Kim A. B., Miller T., 2013]. სტატისტიკური მონაცემები გვიჩვენებს, რომ ეს მაჩვენებელი ყველაზე მაღალი 2010 წელს იყო - 37,3%, რაც გამოწვეული იყო 2008 წლის ცნობილი მოვლენების შედეგებით.

ფარდობითი სიღარიბის მაჩვენებლების მიხედვით შემდეგი სურათი გვაქვს: მედიანური მოხმარების 60%-ს ქვემოთ მყოფი მოსახლეობის წილი საქართველოში 2017 წელს იყო 22,3%, ხოლო 2018 წელს - 20,5 %. რაც შეეხება მედიანური მოხმარების 40%-ს ქვემოთ მყოფი მოსახლეობის წილს, შესაბამისად შეადგენდა - 8,5 % და 7,6 %-ს [Kim A. B., Miller T., 2013].

საინტერესო დინამიკით ხასიათდება ჯინის კოეფიციენტის მაჩვენებელი. საანალიზო პერიოდში ეს მონაცემები საგრძნობლად გაუმჯობესებულია, როგორც შემოსავლების, ასევე ხარჯების მიხედვით, საშუალოდ 0,03 კოეფიციენტით [Kim A. B., Miller T., 2013].

ზემოთ გაკეთებული ანალიზიდან ნათლად ჩანს, რომ თავისუფლების ინდექსის დინამიკის დადებითი ტენდენციები ბევრწილად განპირობებულია ცხოვრების დონის პარამეტრების ზრდის შედეგებით.

ეკონომიკური თავისუფლების ხარისხის გაუმჯობესება დადებითად აისახება ქვეყნის ისეთ გლობალურ მიმართულებებზე, როგორიცაა:

ა) სიცოცხლის ხანგრძლივობა, რომელიც კეთილდღეობის მნიშვნელოვანი საზომია;

ბ) განათლება, რომელიც მოსახლეობისთვის უფრო ეფექტური ხდება თავისუფალი ეკონომიკის პირობებში;

გ) გარემოს დაცვა.

ქვემოთ მოცემული გრაფიკი ⁶² გვიჩვენებს დადებით ტენდენციებს ეკონომიკური თავისუფლების ნიშნით.

მეტად მნიშვნელოვანია ეს მიმართულებები.

მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა მისი კეთილდღეობის მნიშვნელოვანი საზომია. ჯანმრთელობის მსოფლიო ორგანიზაციის მონაცემებით სიცოცხლის საშუალო ხანგრძლივობა მსოფლიოში 2000-დან 2016 წლამდე გაიზარდა 5,5 წლით, რაც ყველაზე სწრაფი ზრდაა 1960-იანი წლებიდან დაწყებული.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ 2019 წლის ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის მიხედვით, ტოპ ხუთი სწრაფი განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში გაცილებით მეტია მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა, ვიდრე რეიტინგის მიხედვით ბოლო ადგილზე მყოფ ქვეყნებში.

ეკონომიკური თავისუფლება ნიშნავს თავისუფალი განათლების მიღების შესაძლებლობას, რითაც უმჯობესდება განათლების ხარისხი.

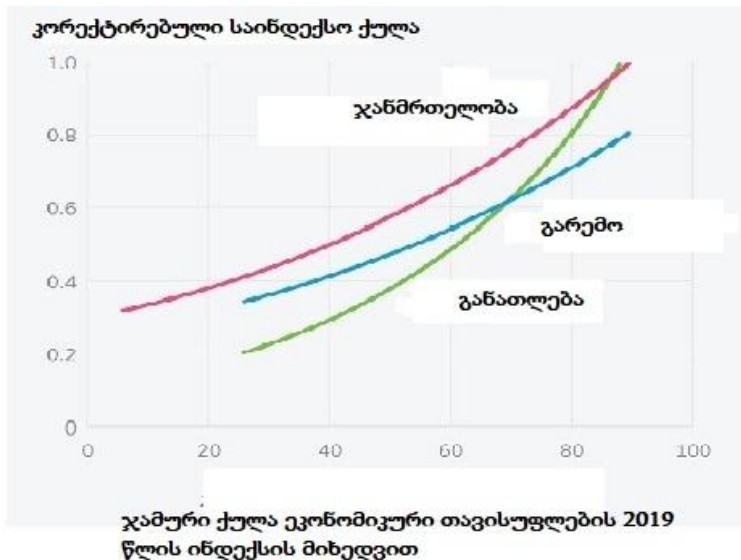
ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ სიღარიბის შემცირება პირდაპირ კავშირშია უმაღლესი განათლების მიღებასთან. უმრავლეს შემთხვევაში უმაღლესი ხარისხიანი განათლების მქონე პირები ცხოვრობენ ნაკლებ სიღატაკში, რაც პრაქტიკითაა დადასტურებული. ასეთი შედეგი განპირობებულია ადამიანის კრიტიკული აზროვნების განვითარებით და ღირებული უნარ-ჩვევების შექმნით, რაც მას ხდის მეტად კონკურენტუნარიანს ბაზარზე.

ქვეყნის ეკონომიკურ თავისუფლებას განსაკუთრებული როლი ეკისრება თანამედროების ისეთი საკაცობრიო პრობლემის გადაწყვეტაში, როგორიცაა გარემოს დაცვის უზრუნველყოფა. 1-ლი გრაფიკიდან ჩანს, რომ ეკონომიკური თავისუფლება მნიშვნელოვან კორელაციაშია გარემოს დაბინძურების მაჩვენებელთან.

⁶² სემინარი ეკონომიკური თავისუფლება, რეფორმები და ზრდა. 2015.

აქედან ცხადია, რომ ქვეყნები, რომლებიც ხელს უწყობენ ეკონომიკურ თავისუფლებას უფრო მაღალი მაჩვენებლებით ხასიათდებიან ისეთი მნიშვნელოვანი პარამეტრებით, როგორცაა ადამიანის სიცოცხლის ხანგრძლივობა, განათლებისა და გარემოს დაცვა. ამ მხრივ ჩაკეტილი ეკონომიკის ქვეყნები ბევრად ჩამორჩებიან განვითარებული ეკონომიკის ქვეყნებს.

გრაფიკი 1.

წყარო: 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/>

დასკვნები

- ეკონომიკური თავისუფლების არსებობა ქვეყნის განვითარების აუცილებელი წინაპირობაა, რომლის გარეშეც ეკონომიკური ზრდის მიღწევა შეუძლებელია.
- საქართველოში ეკონომიკური თავისუფლების მაჩვენებლები ცალკეული კომპონენტების მიხედვით უმეტეს შემთხვევაში გაუმჯობესდა, რაც დადებითად აისახა ხალხის ცხოვრების დონეზე. ესენია: საკუთრების უფლება, გადასახადების ტვირთი, მთავრობის დანახარჯები, ფისკალური სიჯანსაღე, საინვესტიციო გარემო, ფინანსური თავისუფლება.
- ეკონომიკური თავისუფლების მხრივ მოწინავე ქვეყნების გამოცდილება ადასტურებს, რომ განვითარებადმა ქვეყნებმა სახელმწიფო დონეზე ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობისათვის უნდა განახორციელონ აქტიური ეკონომიკური პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავს ფისკალურ სტიმულს, სახელმწიფო ინვესტიციების ზრდასა და უცხოური ინვესტორების მოზიდვას. ასევე მთავარია საკუთრების უფლების დაცვის მაღალი ხარისხი, რაც მეწარმეობის ზრდის ხელშეწყობი ფაქტორია.
- სიღარიბის შემცირება პირდაპირ კავშირშია უმაღლესი განათლების მიღებასთან. უმრავლეს შემთხვევაში უმაღლესი ხარისხიანი განათლების მქონე პირები ცხოვრობენ ნაკლებ სიღატაკეში, რაც პრაქტიკითაა დადასტურებული. ასეთი შედეგი განპირობებულია ადამიანის კრიტიკული აზროვნების განვითარებით და ღირებული უნარ-ჩვევების შექმნით, რაც მას ხდის მეტად კონკურენტუნარიანს ბაზარზე.
- მსოფლიო პრაქტიკა ადასტურებს, რომ ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსის მიხედვით, ტოპ ხუთი სწრაფი განვითარებადი ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში

გაცილებით მეტია მოსახლეობის სიცოცხლის ხანგრძლივობა, ვიდრე რეიტინგის მიხედვით ბოლო ადგილზე მყოფ ქვეყნებში.

- ქვეყნის ეკონომიკური თავისუფლების ხარისხის ამაღლებას განსაკუთრებული როლი ეკისრება გარემოს დაცვის უზრუნველყოფაში, რომელიც მნიშვნელოვან კორელაციაშია გარემოს დაბინძურების მანქვენებელთანაც.
- საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ეკონომიკური საქმიანობის თავისუფლება განპირობებულია კერძო საკუთრების არსებობით, რაც არჩევანის თავისუფლებას ზრდის, ხელს უწყობს თავისუფალ კონკურენციას და თავისუფალ გაცვლას ბაზარზე.
- საბაზრო ეკონომიკის პირობებში რეალური ეკონომიკური თავისუფლებისათვის საჭიროა გეჭონდეს დომინირებადი კერძო საკუთრება. რადგან კერძო საკუთრების დომინირების პრინციპზეა აგებული საბაზრო ეკონომიკა.
- ზოგადად, ეკონომიკური თავისუფლებისათვის, ისევე როგორც მთლიანად ეკონომიკური სისტემისათვის უმნიშვნელოვანესია რომ ბაზარი იყოს კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული, სადაც ადამიანები გარიგებებს დებენ საკუთარი სარგებლის მაქსიმიზაციიდან გამომდინარე, ყოველგვარი ჩაურევლობის გარეშე მესამე მხარის მიერ. კერძო გარიგებები არის კონკურენციის საფუძველი, ხოლო კონკურენცია ხარისხის და პროგრესის მთავარი პირობაა. ბაზრის არსებობა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ ამ ბაზარზე თავისუფალი გაცვლა ხორციელდება, თუნდაც ის კერძო ბაზარი იყოს. კერძო ბაზრის თავისუფლება დამოკიდებულია, დამოუკიდებელ და ნებაყოფილებით გაცვლაზე, გარიგებებზე რომლებზეც ზეგავლენას არ ახდენს არასაბაზრო სხვა გარემოება.
- სახელმწიფოს მხრიდან ეკონომიკური თავისუფლების შეზღუდვის შემთხვევაში, კლებულობს ადამიანთა კეთილდღეობა და შესაბამისად მცირდება საზოგადოების შემოსავლები, მცირდება მათი თავისუფლების დონე და ზოგადად საზოგადოება ნაკლებად მსყიდველობითუნარიანი ხდება, აღნიშნული უარყოფით ზეგავლენას ახდენს მთელ რიგ მაკროეკონომიკურ მანკვენებლებზე, განსაკუთრებით კი დანახოვებზე.
- სახელმწიფო საკუთრება, რომელიც ამოვარდნილი ბაზრიდან, აქვეითებს ეკონომიკურ თავისუფლებას, ზღუდავს თავისუფალი ბაზრის და თავისუფალი კონკურენტული ფასების არსებობას. ამრიგად კერძო საკუთრების დაცვასთან ერთად ძალზე მნიშვნელოვანია კერძო საკუთრების ფორმირების დონე.
- ეკონომიკური თავისუფლება, რომელიც ორიენტირებულია თავისუფალ ბაზარზე (თავისუფალ გაცვლასა და ფასწარმოქმნაზე), დადებითად მოქმედებს ეკონომიკური ზრდის მანკვენებლებზე და ზრდის საზოგადოებრივ კეთილდღეობას, როგორც წმინდა ეკონომიკურ მახასიათებლებში, ასევე ცხოვრების ზოგად საზოგადოებრივ სიკეთეთა კრიტერიუმებითაც.
- ეკონომიკური ზრდისა და ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსების დამოკიდებულების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ საქართველოში ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსები ბოლო პერიოდში გაუმჯობესებულია, რაც სამწუხაროდ ეკონომიკურ ზრდაზე შესაბამისად არ აისახება. მაშასადამე, ვერ აისახება კეთილდღეობის და ეკონომიკური წარმატების მთავარ უტყუარ ინდიკატორზე - რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდაზე. ეს გამოწვეულია მისი გაანგარიშების გაუმართავი მეთოდოლოგიის არსებობით.
- ფაქტობრივად მთლიანობაში კერძო და სახელმწიფო ქონების პროპორციული ურთიერთდამოკიდებულებაზე დაზუსტებული ინფორმაცია არ არსებობს. ამრიგად, ეკონომიკური თავისუფლების ინდექსების გაანგარიშების აპრობირებული მეთოდები და მანკვენებლები რეალობას სრულყოფილად ვერ ასახავენ

და ეკონომიკური თავისუფლების დონის შესახებ არასრულ წარმოდგენებს ქმნიან (ზოგჯერ გადაჭარბებულად დადებითს და ზოგჯერ პირიქით).

- საქართველოში ეკონომიკური თავისუფლების მაღალი ქულები ცალკეული კომპონენტების მიხედვით მიღწეულია ბიზნესის, შრომისა და მონეტარულ თავისუფლებაში, საგადასახადო ტვირთების მიხედვით, ფისკალური მდგომარეობის გაუმჯობესებით, ვაჭრობისა და ინვესტიციის თავისუფლებით. შედარებით დაბალი ქულებით ხასიათდება სასამართლო ეფექტურობისა და მთავრობის მთლიანობის მაჩვენებლები, რომლებიც მოითხოვს სათანადო დონისძიებების გატარებას სახელმწიფოს მხრიდან მისი გაუმჯობესების კუთხით.
- შჯამების სახით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ისეთი განვითარებადი ქვეყნებისათვის, როგორც საქართველოა, უმნიშვნელოვანესი იქნება ოქროს შუაედის მოძებნა ეკონომიკურ თავისუფლებასა და სახელმწიფო რეგულირებას შორის. სახელმწიფოს მხრიდან სწორად გადადგმულმა ნაბიჯებმა ეკონომიკური სისტემის გაჯანსაღებისა და ბაზრის სუბიექტების რაციონალური ქცევის სტიმულირების მიმართულებით შესაძლოა გადამწყვეტი როლი ითამაშოს ქვეყნის ეკონომიკური ზრდისათვის. თავის მხრივ, ეკონომიკური თავისუფლების განვითარება ხელს შეუწყობს ბაზარზე კონკურენტული გარემოს ჩამოყალიბებას. კონკურენცია კი წარმოშობს პროგრესს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბალცეროვიჩი დ., 2005. “საკუთრებითი უფლებების ანალიზი”, თავისუფლების ბიბლიოთეკის კრებული III წიგნი, ლიბერალიზმი და საკუთრება, თბ.
2. ბლანშარი ო., 2010, “მაკროეკონომიკა“, მე-5 გამოცემა;
3. ლოკი ჯ., საკუთრების შესახებ „მეორე თხზულება სამოქალაქო ხელისუფლების შესახებ, თავისუფლების ბიბლიოთეკის კრებული III. “საკუთრება და თავისუფლება“.
4. მექვაბიშვილი ე., 2012, “თანამედროვე მაკროეკონომიკური თეორიები“.
5. ლაღანიძე გ., “ეკონომიკური ინდექსები და ეკონომიკური რეალობა”, “თბილისის ეკონომიკურ ურთიერთობათა სახელმწიფო უნივერსიტეტი”, სამეცნიერო შრომების კრებული, თბ., 2010.
6. Kim A. B., Miller T., 2013. „Economic Freedom: Global and Regional patterns“
7. 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/book/chapter-1>
8. 2019 Index of Economic Freedom. <http://www.heritage.org/index/>
9. სემინარი ეკონომიკური თავისუფლება, რეფორმები და ზრდა. 2015. http://avtok.blogspot.com/2010/05/blog-post_1427.html

Murman Kvaratskhelia

Doctor of Economy, Professor of Sokhumi state University

FACTORS OF ECONOMIC FREEDOM LEVEL Expanded Summary

In Conditions of open economy categorization of countries according to the degree of economic freedom is very important. Its indicator differs from region to region. Countries are divided into two categories by the freedom level – from most free or open to the most closed. The first five countries having the open economy are: Hong Kong, Singapore, New Zealand, and Austria. The closed economy countries are: North Korea, Venezuela, Cuba, Republic of

Congo, and Eritrea. The most significant is the fact that the freedom economy index tends to decrease.

The level of freedom of economy is as a rule assessed on the basis of the qualitative and quantitative factors, which in their turn are divided into four categories. Among them the most significant are: the supremacy of law, government measure, and freedom of business, labor and currency, freedom of trade, investments and finances. In this present paper, index of economic freedom is analyzed according to the separate countries reflecting the positive connection with the economic freedom and other social and economic targets. In general, together with the other factors, it helps overcome poverty.

In order to achieve the economic freedom and benefit it is necessary to carry out different system reforms, enabling improvement of separate, average indicators. This is an important orienting point for accelerating the economic development of a country.

The indicators of freedom of the leading countries are analyzed in the paper. The governments of those countries by using the consistent economic policy and active industrialization aim at fiscal stimuli, increase the State investments, thus attracting the foreign investors. High safety of property is of a paramount importance.

In the paper is discussed the conditioning factors of the tendency for economic freedom growth in leading countries. The crucial factor is increase of the levels of trade and labor freedom. They consequently follow the long-time market oriented policy, being one of the decisive factors for economic growth.

The paper studies the situation in Georgia, from the economic freedom point of view. For Georgia the most vulnerable and crucial point is overcoming of poverty. According to the statistical data by the economic freedom index in 2019, Georgia occupies the 16th place in the world and 8th place in Europe. Increase of the index level conditioned decrease of the poverty level. Separate components, especially the rights on property, integrity of government, effectiveness of court, business, labor, and monetary and financial freedom indexes are very interesting.

The rating of Georgia in 2012-2019 is shown in the tables, as well as the scores according to the separate components reflecting the economic freedom. The index of dynamics of the level of life is also analyzed, which in its turn is conditioned by the improvement of the index of freedom. The index of the life level is characterized by the growth tendency. The part of the population being below the line in 2017 in Georgia comprised from 21, 9% to 20, 1% in 2018. The dynamics of the median consumption decreased from 60% to 40%. Besides, the indicator of Gini coefficient is also analyzed. The conducted analysis demonstrates, that the positive tendencies of the freedom dynamics is the result of the life level growth parameters.

The present work enabled us to draw the following conclusions:

- Existence of the economic freedom is the necessary precondition of the country development, without which is reaching of the economic growth is impossible.
- According to the separate components the indicators of the economic growth in Georgia have been improved, consequently having the positive impact on the life level.
- The experience of the developed countries confirms, that they have to carry out the active economic policy on the State level for supporting the economy growth. This is first of all associated with the fiscal stimuli, increase of State investments and attraction of investors. At the same time, high level of property safety is of a paramount importance, which is the stimulating factor for increase of the economic freedom level in the Georgian reality.
- Poverty reduction is directly linked to higher education. In most cases, people with higher education are living in less poverty, as proven by practice. Such a result is driven by the development of critical thinking and the acquisition of valuable skills that make it more competitive in the marketplace.
- World practice confirms that according to the Index of Economic Freedom, the top five fastest-growing economies have a much longer life expectancy than countries ranked last.

- Increasing the degree of economic freedom of the country has a special role to play in protecting the environment, which is also highly correlated with environmental pollution.
- In a market economy, freedom of economic activity is conditioned by the existence of private property, which increases freedom of choice, promotes free competition and free exchange on the market.
- In the context of a market economy, real economic freedom requires dominant private ownership. Because the market economy is built on the principle of private ownership.
- In general, for economic freedom as well as for the economic system as a whole, it is important for the market to be privately owned, where people make deals to maximize their profits without any interference by third parties. Private transactions are the basis of competition, and competition is the key to quality and progress. The existence of a market still does not mean that there is free exchange in that market, even if it is a private market. Freedom of the private market depends on independent and voluntary exchange, transactions that are not influenced by any other non-market environment.
- If the state restricts economic freedom, human welfare declines and consequently the income of the society decreases, their level of freedom decreases, and society in general becomes less purchasable, which has a negative impact on a number of macroeconomic indicators, especially savings.
- State ownership, which emerges from the market, undermines economic freedom, limits the existence of a free market and free competitive prices. Thus, with the protection of private property, the level of private property formation is very important.
- Economic freedom, which is focused on the free market (free exchange and pricing), has a positive effect on economic growth rates and enhances public welfare, both on purely economic characteristics and on the criteria of general public good of life.
- Studies on the dependence of economic growth and economic freedom indices have shown that economic freedom indexes in Georgia have improved recently, which unfortunately does not reflect economic growth. Therefore, it cannot be reflected in the main unambiguous indicator of prosperity and economic success - real GDP growth.
- There is in fact no specific information on the proportional relationship between private and public property. Thus, proven methods and indicators for calculating economic freedom indices do not accurately reflect reality and produce incomplete (sometimes overly positive and sometimes vice versa) assumptions about the level of economic freedom.
- In summary, we can say that for developing countries like Georgia, it will be crucial to find the golden balance between economic freedom and state regulation. Proper steps taken by the state to improve the economic system and stimulate the rational behavior of market players may play a crucial role in the country's economic growth. In turn, the development of economic freedom will help to create a competitive market environment. Competition, however, produces progress.

Иосиф Арчвадзе

Доктор экономики,

профессор Кутаисского университета

ЭКОНОМИКА ГРУЗИИ ПЕРЕД РАСПАДОМ СССР: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ

(Было ли благополучие Грузии выше, чем в среднем по СССР)

Резюме. В статье конкретными данными опровергается ложный тезис российских средств массовой информации о якобы многократном превышении потребления Грузией по сравнению с производством ею благ в период СССР, доказывается, что Грузия среди 15 союзных республик в основном занимала среднее место, а уровень ее потребления практически соответствовал объему производства продукции на его территории. В отставании же Грузии в экономическом развитии в постсоветский период по сравнению с СНГ и, в частности, от России, в значительной степени вина России, в том числе из-за его политической поддержки и вскармливания сепаратных регионов Грузии.

Ключевые слова: национальный доход, валовой внутренний продукт, производство на душу населения, потребление на душу населения, сравнение со среднесоюзным уровнем.

Введение

Несмотря на то, что после распада СССР прошло почти три десятилетия, интерес к ее экономической системе, условиям и факторам, приведшим к его крушению, устойчиво сохраняется на высоком уровне среди ученых, политологов, да самих действующих политиков, как на всем постсоветском пространстве, так и далеко за его пределами. Основательно изучили советский период и особенно, последний период его существования (1985-1991 гг.) китайцы, дабы избежать, предотвратить последствия неудавшихся реформ СССР, приведшим к развалу страны.

За прошедший период после распада СССР между некоторыми бывшими когда-то союзными республиками возникли серьезные трения, противоречия, а то и межгосударственные конфликты. Почти во всех этих эксцессах в той или иной форме вовлечена Россия – правопреемница СССР и еще не освободившаяся от имперских фантомных болезней и амбиции. Проблемы и трудности, которые испытывают вышедшие «из общей шинели» - СССР - республики, Россия возлагает исключительно на них, в то время как провоцирование этих проблем (например, поощрение и вскармливание сепаратизма) во многом «заслуга» самой России. Не случайно, что наихудший индекс экономического роста по сравнению с концом 1980-х годов среди всех постсоветских стран имеют те, с которыми Россия вовлечена в явное или латентное противостояние (Грузия, Украина, Молдова). Цель России – удержать постсоветские страны в своей орбите, на «коротком поводке», что во многом напоминает брежневскую доктрину второй половины 1960-х годов об ограниченном суверенитете восточноевропейских стран – членов Совета Экономической Взаимопомощи (СЭВ) и Варшавского Договора. Использует она и метод романтизации положения в советский период ныне независимых стран, искусственно завышая показатели экономического развития и благосостояния населения этих стран во время СССР. Цель такой политики – подтолкнуть эти страны к их «добровольному» вовлечению в союзнические отношения с Россией.

В последнее время Россия в гибридной войне с Грузией применила новые пропагандистские элементы: с целью психологического воздействия на сознание населения (как своего, собственного народа, так и граждан Грузии) начала интенсивную эксплуатацию двухкомпонентного нарратива, содержание которого сводится к следующим заключениям: 1. В советский период Грузия жила за счет других республик, в основном, за счет России, ее среднедушевое потребление в несколько раз превышало соответ-

вующий среднесоюзный показатель, и 2. В постсоветский период тяжелое экономическое положение Грузии «заслуга» самих грузин и результат того, что Россия больше не содержит Грузию.

Эти две тезисы кочуют из одного издания в другое, в медиасредствах самих разных калибров, начиная от «академических» изданий до желтой прессы и «кинодокументалистики» [5; 6; 13; 14; и др.], происходит тиражирование заведомо ложной информации. Цель такой активности очевидна: во-первых, населению Грузии внушают, что в советское время вам жилось хорошо и эта была эксклюзивная заслуга Центра, Москвы; вы потребляли больше благ, чем производили, т.е., ваше благосостояние целиком основывалось на «милость» и «великодушие» Центра; во-вторых, ваше нынешнее экономическое положение – «эксклюзивная заслуга» вашей некомпетентности и плохого, неэффективного управления; в третьих, если желаете вновь зажить хорошо, как «в старые, добрые времена», должны войти «в единую братскую семью» на правах автономии в составе Российской Федерации. Этот нарратив практически полностью повторяет чубайсовскую идею о «либеральной империи», который был озвучен еще в начале 2000-х [16]. Здесь мы вообще не обращаем внимание на такие «колкости» российской стороны, какими являются стремление «переписать» историю Грузии, «вдохновляющий пример» которого журналистам и ученым России дал сам В. В. Путин своим пространством «речитативом» 9 июля 2019 г. В Екатеринбурге по истории Грузии⁶³.

Нижеприведенной информацией, конкретными статистическими данными, выкладами, которые основываются на опубликованных еще в советский период и, соответственно, прошедшие через зоркий глаз советской цензуры, показаны реальный уровень потребления и благосостояния в Грузии по сравнению со среднесоюзным уровнем накануне развала СССР и основные причины не столь благополучной ситуации на макроэкономическом уровне в настоящее время, по прошествии трех десятилетий после развала СССР. Целью приведенной информации и соответствующих комментариев к ним является развеивание вышеприведенных кремлевских пропагандистских мифов и формирование правильного, объективного представления читателей по указанным вопросам, в том числе о государственной политике России по отношению к Грузии. Совокупность этой информации и комментарии к ним – практически, «наш ответ Чемберлену», реакция на совершенно неправильные, предвзятое заключения российских ученых и экспертов.

Уровень экономического развития перед распадом СССР: СССР/Грузинская ССР vs. США

Если не признаки гибридной войны, то что иное несет в себе с упорством, достойного лучшего применения, интенсивно повторяемая и массово тиражируемая в российской прессе и «научной» литературе информация о том, что якобы **в период СССР граждане Грузии потребляли благ раза в четыре больше, нежели производили (!)**. Поддержание такого «открытия» они стараются жонглированием чисел: будто, в 1990 году среднедушевое производство валового внутреннего продукта (ВВП) в Грузии составлял 10,6 тысяч долларов США, а фактическое потребление, не больше, ни меньше – целых 41,9 тысяч долларов США! Принятие указанных данных смиренно, без критики означало бы, на излете советского периода, во времена тотального дефицита и

⁶³ Например, российские ученые численность населения Грузии за последние годы существования СССР берут без учета населения Абхазской АССР и Юго-Осетинской АО, будто в то время эти территории и соответствующее население не относилось к Грузинской ССР и эти автономии не были подконтрольны Тбилиси [см. 3, с. 71; 4; 6 и др].

общегосударственного политического и экономического кризиса, каждый гражданин Грузии потреблял на 33,3 тысяч долларов больше по сравнению с произведенным⁶⁴.

Надо признать, что при СССР не существовала **официальная** методика, по которой можно было сравнить экономики СССР и США. Неофициальные же данные, поскольку являлись **экспертными**, существенно отличались друг от друга. По этому вопросу даже по прошествии стольких лет после распада СССР не достигнута единства среди ученых и экспертов. Уровень ВВП по отношению к ВВП США, по разным оценкам, колеблется от 36.5% [20] до 45.0% [21, с. 24.] и даже 46.5%[19] – соответствующими колебаниями этого показателя в расчете на душу населения. Из опубликованных данных мы более склоняемся к их минимальным значениям, т.е., **СССР к США в 1990 году составлял по объему – не более 36,5%, а по ВВП на душу населения - не более 31.3%** [21]. При этом, в 1990 году экономика СССР практически уже находился в коллапсе и вместе того, чтобы идти вперед, не то что топталась на месте, а делала прыжок в обратную сторону, из-за чего Советская экономика по сравнению с предыдущим, 1989 годом сократилась почти на 4% [8, с. 7; 18].

В 1990 году ВВП США составлял 5,98 трлн. долларов, т.е., 24 045 долларов США на душу населения. СССР производил лишь 40% ВВП от уровня США. В Грузии же на душу населения производился лишь примерно 85% ВВП от соответствующего среднесоюзного показателя⁶⁵, с учетом численности населения в США и СССР (соответственно, 248,7 млн. человек и 288,6 млн. человек), на душу населения производство ВВП составлял: в СССР - 7 563 долларов США, а в Грузии - 6 420 долларов США (26,7% от соответствующего показателя США). Иначе говоря, перед распадом СССР **среднедушевое производство ВВП в Грузии почти в 4 раза (3,74 раза) отставал от соответствующего показателя США.**

Однако, реальное отставание было значительно больше:

Военно-стратегический паритет между США и СССР требовал примерно одинаковых расходов на милитаристские цели. Расходы милитаристского сектора и связанных на нем других отраслей экономики составляли: в СССР – примерно 40-45% ВВП, в США – около 20%. Соответственно, для немилитаристических отраслей у Советского Союза оставались средства, составляющие всего лишь 20-22% от соответствующих средств США, на душу населения же – и того меньше – лишь 17-19%. Исходя из этого, **по уровню жизни и потреблению СССР отставал от США в 5-6 раз, Грузия же, соответственно, еще больше – почти в 6-7 раз.** Поэтому приведенное число в начале статьи о среднедушевом потреблении в Грузии в размере 41 тысяч долларов США, является всего лишь пропагандистской «уткой», фейком и нечего общего с реальной действительности не имеет.

Кстати, **на 41-тысячный уровень среднедушевого производства, приписываемой российской прессой к «среднему грузину» за 1990 год, сами США вышли лишь по-прошествии 13 лет после распада СССР - в 2004 году!** Каким образом в Грузии можно было достичь столь фантастического среднедушевого потребления в утомленном тотальным дефицитом 1990 году в объеме 41 тысяч долларов – на 17 тыс.

⁶⁴ См. «ВВП Грузии на душу населения составлял 10,6 тысяч долларов, а уровень потребления на душу населения 41,9 тысяч долларов, то есть, каждый грузин потреблял на 33,3 тысяч долларов больше, чем зарабатывал» [13].

⁶⁵ Этот показатель по нашему мнению, является явно переоцененной, с учетом того, что среднедушевое производство национального дохода в Грузии не превышал 79% показателя СССР. Получается, что показатель соотношения ВВП Грузия/СССР на душу населения на 7,6% превышал показатель по национальному доходу (= 85% : 79%). В рассмотренном аспекте для нас важным является не «баллистическая точность» расчета, а наглядная демонстрация того, что средние показатели производства и благосостояния в период существования СССР были ниже не только среднеамериканских, но и среднесоюзных показателей. По оценке Центра роста и развития факультета экономики и бизнеса Гронингенского (Нидерланды) университета, к 1989 году ВВП в среднем на душу населения (По ППС) в Грузии составлял 83,8% от среднесоюзного уровня [См. 19].

долларов больше соответствующего показателя США за тот год?! – В том «незабвенном» году среднедушевой показатель производства национального дохода в Грузии отставал от аналогичного среднесоюзного показателя почти на $\frac{1}{4}$, а показатель СССР, в свою очередь от соответствующего показателя США – по разным оценкам, почти в 4 раза? В лучшем случае, **произведенный и потребленный ВВП на душу населения в Грузии в 1990 году не мог быть больше 6,5 тыс. долларов, т.е. был меньше по сравнению с растиражированной российскими медиа-средствами показателя, в 6,3 раза**⁶⁶!

Как сказал бы персонаж пьесы «Горе от ума» убиенного в Тегеране и похороненного на святой горе Мтацминда в Тбилиси Александра Грибоедова, «Ври, да знай меру!».

Тут на заключение, что фактическое потребление на одного жителя Грузии в 1990 году не только не превышало уровень американского, но и кратно отставало от него, можно было бы поставить жирную точку.

Жил ли гражданин Грузии в среднем лучше, чем «среднестатистический житель» СССР?

Для точного и корректного ответа на этот вопрос следует уточнить критерии соответствующей оценки.

Для большинства жителей Грузии акцент в большей степени делался на материальные компоненты быта (жилье, товары культурно-бытового назначения с длительным сроком эксплуатации). Для большинства населения же России, в их совокупных семейных расходах, существенно выше по сравнению с грузинскими семьями, занимали расходы на услуги, досуг, путешествие... Например, в 1990 году в среднем на душу населения платные услуги в Грузии составляли всего лишь 87,2% от аналогичного показателя РСФСР [8, с. 152]. И это в то время, как наличное население в Грузии превышало постоянное население более чем на 8% (то есть, в расчете на постоянное население, отставание Грузии от РСФСР было еще больше)⁶⁷. Поэтому, может быть по площади жилья на душу населения Грузия опережала Россию, но у граждан России имелись, доходы **больше** – не менее, чем на 15%, значительную часть которых они использовали на приобретение платных услуг.

Главным макроэкономическим показателем в советский период являлся **национальный доход**, производство которого на душу населения в Грузии составлял всего лишь 79,1% от среднесоюзного уровня. Еще более существенным было отставание по показателю использованного национального дохода на потребление и накопление – на целых 23,5% [15, сс. 21,29,30].

В нижеприведенной таблице продемонстрированы положение союзных республик в 1990 году по этому важнейшему показателю их социально-экономического развития.

---

⁶⁶ Представители старшего и среднего поколения хорошо помнят положение тех лет: всеобщий дефицит – начиная от продуктов питания и кончая бытовыми лампочками, пустые прилавки и многочасовые очереди для покупки хоть какого-нибудь продукта. И что Грузия не находилась на иждивении Центра, об этом хорошо свидетельствует межотраслевой баланс производства и распределения продукции, по которому разность между ввозимой в Грузию продукции и вывезенной из Грузии продукции не превышал 1,1 процент производимой в Грузии продукции [8, с. 639].

⁶⁷ Платные услуги в среднем на душу населения, как и многие другие индикаторы, рассчитывались в расчете на среднегодовую численность постоянного населения. В виду указанного обстоятельства, фактические платные услуги в Грузии по сравнению с Российской Федерацией были меньше не на 12,8%, а почти на 20%.

Таблица 1

Произведенный национальный доход и национальный доход, использованный на потребление и накопление по союзным республикам СССР в 1990 году [15, с. 21]
(на душу населения; процент; в среднем по СССР = 100)

Произведенный национальный доход		Национальный доход, использованный на потребление и накопление	
Эстония	126,3	Эстония	144,5
Латвия	123,0	Латвия	129,4
Белоруссия	121,3	РСФСР	115,2
РСФСР	118,2	Белоруссия	109,5
СССР	100,0	Литва	106,2
Литва	99,9	СССР	100,0
Украина	92,6	Украина	92,9
Армения	83,9	Армения	92,3
Молдова	81,9	Казахстан	91,9
Грузия	79,1	Молдова	89,1
Казахстан	74,8	Грузия	76,5
Азербайджан	66,0	Кыргызстан	73,0
Туркмения	59,7	Туркмения	65,3
Кыргызстан	56,6	Узбекистан	55,1
Узбекистан	47,5	Азербайджан	48,8
Таджикистан	36,4	Таджикистан	44,3

Как подтверждают вышеприведенные макроэкономические данные, никакими преимуществами Грузия не располагала по отношению общесоюзному уровню: по произведенному национальному доходу Грузия в Советском Союзе среди 15 республик занимала **девятое место**, а по национальному доходу, использованному на потребление и накопление – **десятое место**. По этим двум индикаторам Грузия отставала от среднесоюзного уровня, соответственно, на 20,9% и на 23,5%. Еще заметнее было отставание Грузии от России – соответственно, на 33,1% и 33,6%, а от находящегося на первом месте Эстонии – на 37,4% и 47,1%.

В корне ошибочно мнение, будто по уровню благосостояния Грузия опережала другие союзные республики (именно этого добываются доказать предвзятые российские журналисты и «ученые» – представители «пулла кривой статистики»). Не только по макроэкономическим показателям, но и по отраслевым (а также секторальным и региональным) индикаторам на душу населения Грузия имела более скромные показатели по сравнению с СССР.

Вместе с тем, с учетом того, что значительная часть добавленной стоимости в Грузии создавалась в сфере услуг, отношение по этому показателю к среднесоюзному уровню заметно превосходило такое же отношение по произведенному или использованному на потребление и накопление, национальному доходу. По нашим расчетам, соответствующее соотношение (в среднедушевом исчислении Грузия/СССР) было в пределах 85%.

Тезис о том, что Грузия потребляла больше, чем производила, также является высосанным из пальца: **в общем объеме потребления доля ввозимой продукции в Грузии не превышал 26,2%, а доля вывозимой продукции в общем объеме его производства, составлял 25,1%** [8, с. 639]. Разность, как видим, всего лишь 1,1 процентный пункт.

Много это или мало?

По тогдашней системе ценообразования, только две республики имели сравнительно низкий удельный вес вывозимой продукции в общем объеме производства по сравнению с удельным весом ввозимой продукции в общем объеме потребления –

Белоруссия (-0,9 п.п.) и Азербайджан (-5,8 п.п.). Среди остальных 13 республик Грузия имела наименьшую разность между указанными индикаторами (+1,1 п.п.). Для сравнения: разность для России, Армении и Литвы составлял 5,0-5,0 процентных пунктов для каждой из них, для Казахстана – 8,2 процентных пункта [8, с. 639], о чем четкое представление дает нижеприведенная диаграмма.

Диаграмма 1

Эта диаграмма подтверждает, что вклад Грузии в экономику СССР, так же, как и полученная от него выгода, с учетом принципа эквивалентности воздаяния, были почти что оптимальными (в след за Беларуссией).

Оплата труда

Грузия, в советский период, хотя и располагала более 100 отраслями и видами промышленного производства, тем не менее, не была напшигована индустриальными гигантами – его тяжелая и технокоемкая промышленность ограничивалась по одному предприятию в металлургической, автомобилостроительной, авиационной и станкостроительной промышленности; остальные производственные объекты относились в основном к индустрии «средней и легкой тяжести», а также пищевой промышленности. Из-за высокой корреляции размера оплаты труда с «плотностью» отрасли (чем «тяжелая» была промышленность, тем выше была в ней размер средней оплаты труда), это нашло соответствующее отражение и в размере средней заработной платы во всем народном хозяйстве. Среди 15 республик по размеру средней зарплаты рабочих и служащих Грузия занимала XIII место (опережая лишь Таджикистан и Азербайджан), по оплате труда работников совхозов - XII место (опережая Армению, Таджикистан и Азербайджан) а по размеру оплаты труда колхозников в общественном секторе - XI место (опережая Украину, Кыргызистан, Узбекистан и Таджикистан). Отношение оплаты труда рабочих и служащих в Грузии к среднесоюзному уровню составлял 77,9%, работников совхозов, соответственно, - 69,8%, колхозников - 96,8% [8, с. 38-39].

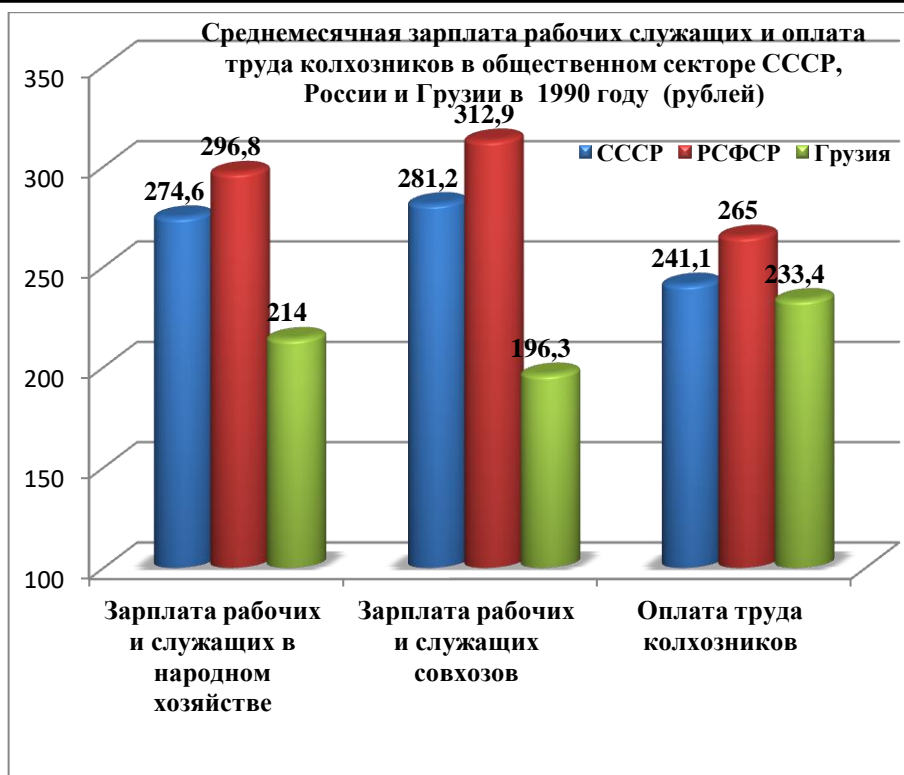

Диаграмма 2

Денежные доходы

В 1990 году среднедушевые денежные доходы населения составляли: в среднем по СССР – 2 262,0 рублей, в Российской Федерации – 2 584,1 рубль, в Грузии же – 2 216,1 рубль, то есть, 98,0% от среднесоюзного уровня и 85,8% от уровня Российской Федерации.

Согласно приведенным данным, **Грузия в меньшей степени отставала от среднесоюзного уровня по денежным доходам, нежели по уровню экономического развития** (произведенный и/или использованный национальный доход в среднем на душу населения) и именно это обстоятельство следует считать «бонусом» для республики, производящей южные и субтропические культуры по условиям, правилам и принципам всесоюзного разделения труда. Но и с учетом этих благоприятных для нее факторов Грузия не опережала среднесоюзный уровень, а лишь несколько сужала масштабы отставания от него по вышеприведенным индикаторам.

Тут следует поставить все точки над «и» и показать размеры вышеуказанного «бонуса» производителя и основного поставщика на общесоюзный рынок южных и субтропических культур (фрукты, цитрусовые, чай).

На долю Грузии приходилось всего лишь 4,4% общей площади СССР плодово-ягодных насаждений (в том числе 4,5% – в плодоносящем возрасте); на валовой сбор же, соответственно, лишь 6,5% от союзного уровня [8, сс. 483, 484]; по винограду соответствующие показатели составляли 10,5% и 12,1% [8, сс. 483, 485].

Правда, на излете существования СССР, на долю Грузии приходилось 96,7% валового сбора цитрусовых и 93,2% валового сбора сортового чайного листа СССР [8, сс. 486, 488]. Но это не делало благосостояние грузинских крестьян столь высокими, как это стараются представить некоторые члены вышеназванного «пулла кривой статистики».

Без сомнения, специализация по производству южных и субтропических культур априори обуславливало относительно высокий удельный вес доходов от соответствующего источника для лиц, занятых в указанных сферах. Но насколько высокими, «баснословными» были такие доходы?

Если в очередной раз взглянем в статистический ежегодник «*Народное хозяйство СССР в 1990 году*», то увидим, что в 1990 году в Грузии было произведено 283 тыс. тонн цитрусовых [8, с. 486], закупки которых в том году составили аж... 313 тыс. тонн [8, с. 488]⁶⁸. Если брать данные за три года (1988-1990 гг.), то среднегодовое производство цитрусовых в Грузии составило 271,3 тыс. тонн, а государственные закупки – 266,7 тыс. тонн. Получается, что ежегодно, в течение трех лет перед развалом СССР у населения Грузии для поставки на свободный рынок (в общесоюзном масштабе!) оставался всего лишь 4,6 тыс. цитрусовых (= 271,3 - 266,7).

В советский период, по нашим расчетам, **совокупные доходы 1,3 млн. жителей Грузии, непосредственно вовлеченных в производстве и заготовок чая и цитрусовых составлял: от чая – около 200 млн. рублей⁶⁹, а от цитрусовых – около 270-300 млн. рублей.** Суммарно это составляло около 500 млн. рублей, или в среднем на душу населения данной категории – всего лишь 32 рублей в месяц (на душу же населения в целом по Грузии – лишь 7,6 рублей в месяц!). Для сравнения: за тот же период фонд зарплаты рабочих и служащих в Грузии превышал 5,3 млрд. рублей [10, с. 16]. Поэтому ходячая притча о якобы «заоблачном уровне» благосостояния жителей республики, гипертрофирована и не имеет под собой никакую почву⁷⁰.

В контексте вышесказанного следует также учесть еще одно немаловажное обстоятельство.

При СССР каждая союзная республика в обязательном порядке отгружала в т.н. **общесоюзный фонд** значительную часть производимой в республике сельскохозяйственной продукции. Так, за первые три года последней, двенадцатой пятилетки (1986-1988 гг.), в среднем за год в общесоюзный фонд из Грузии были поставлены: 50,1 тыс. тонн картофеля, 45,2 тыс. тонн овощей, 99,8 тыс. тонн фруктов и ягод, 95,8 тыс. цитрусовых [9, с. 237]. Это носило форму своеобразного «натурального оброка», навязанного Центром каждой союзной республике.

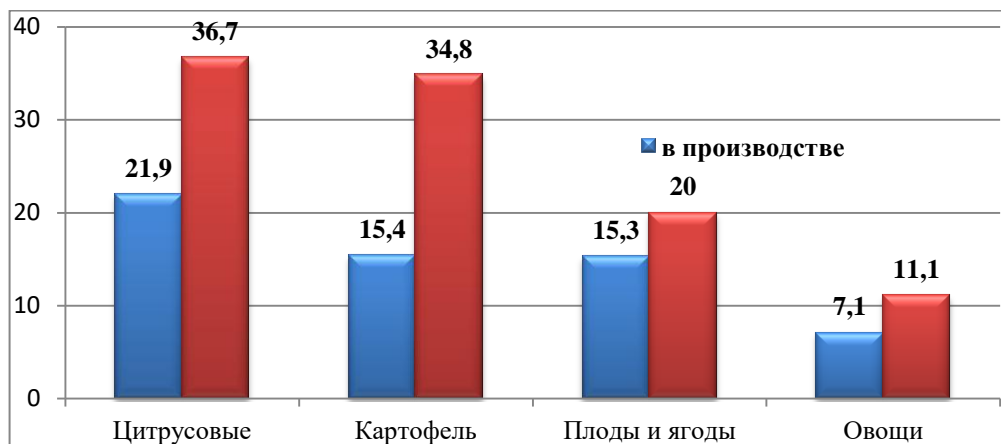
⁶⁸ Это объясняется тем, что сбор урожая цитрусовых происходит поздней осенью и частично - в зимний период, вследствие чего закупки значительной части собранных в календарный год цитрусовых осуществляется в следующем году. И из-за того, что урожайность и валовой сбор цитрусовых по многим причинам характеризуется нестабильностью, в отдельные годы возможны превышения объемов закупок над объемом их производства.

⁶⁹ Производство и заготовка сортового чайного листа к концу 1980-х годов в Грузии составлял около 500 тыс. тонн (в 1990 г. – 516.1 тыс. тонн). По тогдашним расценкам за сдачу 1 кг чайного листа высшего качества оплата не превышала 0.41 рубль, из-за чего совокупные доходы населения от сдачи чайного листа не могли превысить 200 млн. рублей.

⁷⁰ Среднедушевые доходы колхозников (без учета личного потребления за счет натуральных доходов с личных подсобных хозяйств) превышали соответствующие показатели по рабочим и служащим Грузии на 11.2% [10, сс. 10-11], но даже с учетом этого обстоятельства реально располагаемые доходы сельских жителей Грузии не превышали среднедушевые показатели РСФСР. А сравнение нынешнего тяжелого состояния значительной части населения Грузии, особенно ее сельской части, со «средним состоянием» советского периода, не может служить для создания видимости высокого уровня потребительского стандарта и благосостояния населения Грузии в предреформенный период.

Диаграмма 3

Доля поставок из Грузии в общесоюзный фонд в общем объеме производства и заготовок в Грузии в 1986-1988 годы (в среднем за год; процент)

Покупка товаров и оплата услуг

Подавляющая часть доходов советских людей направлялась на покупку товаров и оплату услуг. Отставание Грузии в среднедушевом измерении от среднесоюзного уровня и по доходам, и по степени их отоваренности, был замечен невооруженным глазом – при этом, по покупке товаров в большей степени, нежели по оплате услуг. И здесь отставания от Российской Федерации, по сравнению с отставанием от СССР, было еще более существенным: по розничному товарообороту – на 21,6%, по платным услугам – на 12,8%, а суммарно по обеим позициям – на 20,4%.

В 1990 году объем розничного товарооборота и платных услуг на душу населения составлял: В СССР – 1870 рублей, в Российской Федерации – 2063 рубля, в Грузии – 1643 рубля. Иначе говоря, соответствующий уровень в Грузии составлял лишь 87,9% от уровня СССР и 79,6% – от уровня РСФСР [8, сс. 121-122, 152].

Диаграмма 4

Розничный товарооборот и платные услуги в Российской Федерации и Грузии в среднем на душу населения в 1990 году (в процентах к среднесоюзному уровню; СССР = 100)

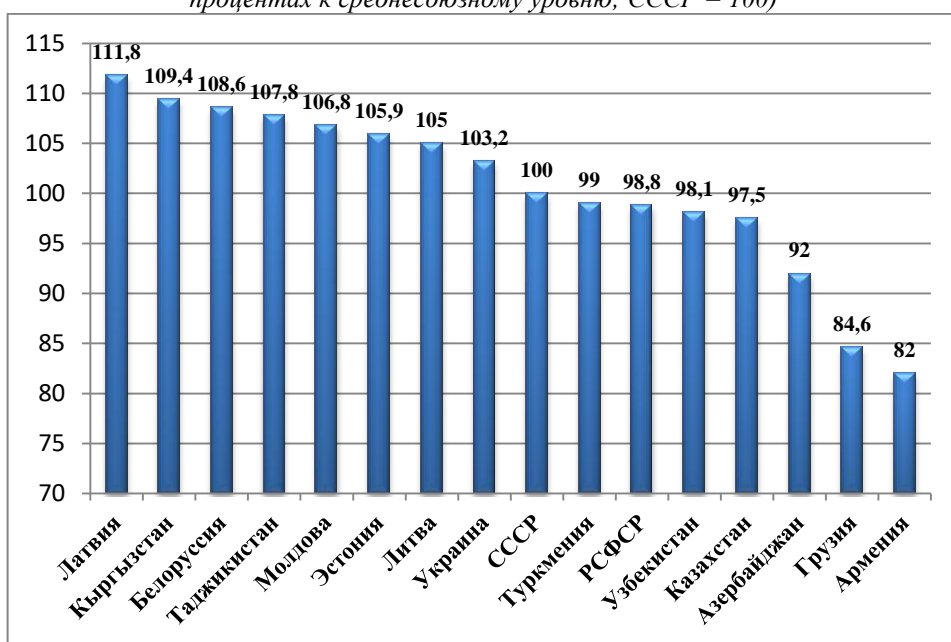

Сравнение вышеприведенных данных показывает, что отставание Грузии от СССР и России в среднем на душу населения по товарному покрытию денежных доходов было больше, чем по самым денежным доходам. **В среднем по СССР на каждые 100 рублей денежных доходов населения приходилось покупок товаров и оплаты услуг на 76,2 рубля, в Грузии же – всего лишь на 64,5 рубля**, т.е., по товарному покрытию денежных доходов Грузия отставала от среднесоюзного уровня на 15,6% (отставание от Российской Федерации, соответственно, на 14,3%). Отставание от прибалтийских республик было еще существенно: от Литвы – на 19,4%, от Эстонии – на 20,1% и от Латвии – на 24,3%. По этому индикатору среди 15 республик СССР Грузия занимала предпоследнее, 14-ое место, опережая лишь соседнюю Армению.

Диаграмма 5

Товарное покрытие денежных доходов населения в СССР и входящих в него союзных республик в 1990 году

(на каждые 100 рублей денежных доходов расходы на покупку товаров и оплату услуг, в процентах к среднесоюзному уровню; СССР = 100)

Положение Грузии было в двойне проигрышно-дискриминационным: она отставала от среднесоюзного уровня как по денежным доходам на душу населения, так и по степени товарного покрытия этих же доходов. Говоря другими словами, **покупательная способность каждого рубля в Грузии была существенно ниже, чем в среднем по СССР и почти по всем союзным республикам** (за исключением Армении). Так, отставание Грузии от СССР в 1990 году составляло (в среднедушевом исчислении): по денежным доходам – 48 рублей, а по покупке товаров и оплате услуг – уже в 7,7 раза больше – на 368 рублей; аналогичное отставание Грузии от России составляло, соответственно, 232,6 рублей и 424,1 рубль [8, сс. 121-122, 152].

Естественно, при существовании единой денежной системы имело место практически свободное перемещение денежной массы из регионов с низким товарным покрытием, в регионы с более высоким товарным покрытием⁷¹. Это давало возможность насе-

⁷¹ Здесь мы абстрагируемся от порочной практики 1989-1991 годов местных органов власти многих регионов СССР, включая Москву, по которым искусственно ограничивался доступ к покупке товаров пользующихся повышенным спросом, иногородним лицам (представителям других регионов) по т.н. «визитной карточке покупателя» и талонами.

лению Грузии несколько поправить свое материальное положение (например, за счет покупок дефицитных, дорогостоящих товаров, какими являлись мебельные гарнитуры, легковые автомобили и т.п.). Но вывезенные из Грузии на указанные цели денежные средства при их материализации имели покупательную способность в 1,5 – 2,0 раза меньшую, чем доходы соответствующих размеров жителей регионов с высокой степени товарной обеспеченности. Хотя и это не мешало созданию фольклорных мифов о «баснословных доходах», «сказочном богатстве» жителей Грузии, которые якобы были способны «закупить пол-Россию».

Однозначно, Грузия опережала среднесоюзный уровень по объему бытовых услуг на душу населения (Грузия – 70,8 рублей, СССР – 57,1 рубль, Российская Федерация – 59,1 рубль). Однако, по этому показателю Грузия занимала лишь **пятое место** в СССР (после трех прибалтийских республик и Белоруссии) [8, с. 157]. Доля бытовых услуг в платных услугах в 1990 году Грузии составляла 28,7% (по СССР – 22,7%).

Однако, такое опережение, на фоне вышеприведенного отставания Грузии по денежным доходам и уровню их товарного покрытия, говоря спортивным языком, можно считать лишь забытым единственным голом («голом престижа»!) при крупном поражении от соперника.

Производство электроэнергии

Важнейшим индикатором не только индустриального, но и в целом, экономического развития страны является производство электроэнергии на душу населения. В 1990 году по этому показателю Грузия (2604,5 квт.ч) среди 15 республик СССР находилась на 14-м месте. На его долю приходилось лишь 43,5 процента от соответствующего среднесоюзного показателя (5992,2 квтч) [8, с. 395]. В рамках единой энергетической системы такое отставание являлась менее проблематичным: 24,3% электроэнергии, потребляемой в Грузии, поступало из других республик СССР [7, с. 4]. Это позволяло увеличить среднее потребление на душу населения в Грузии примерно в 1,3 раза, что обеспечивало достижение лишь 56,5% от среднесоюзного уровня. Поскольку развитие экономики и благосостояние населения тесно связаны с потреблением электроэнергии, **невозможно говорить о более высоком уровне общего благосостояния и потребления в Грузии по сравнению с СССР, при существенном (почти 43,5% или 1.8-кратном!) отставании потребления электроэнергии.**

Следует принять во внимание и то обстоятельство, что из-за относительно низкой энергоемкости промышленного производства, и экономика Грузии в целом не испытывала потребности в большем объеме потребления электроэнергии.

Состояние сельского хозяйства

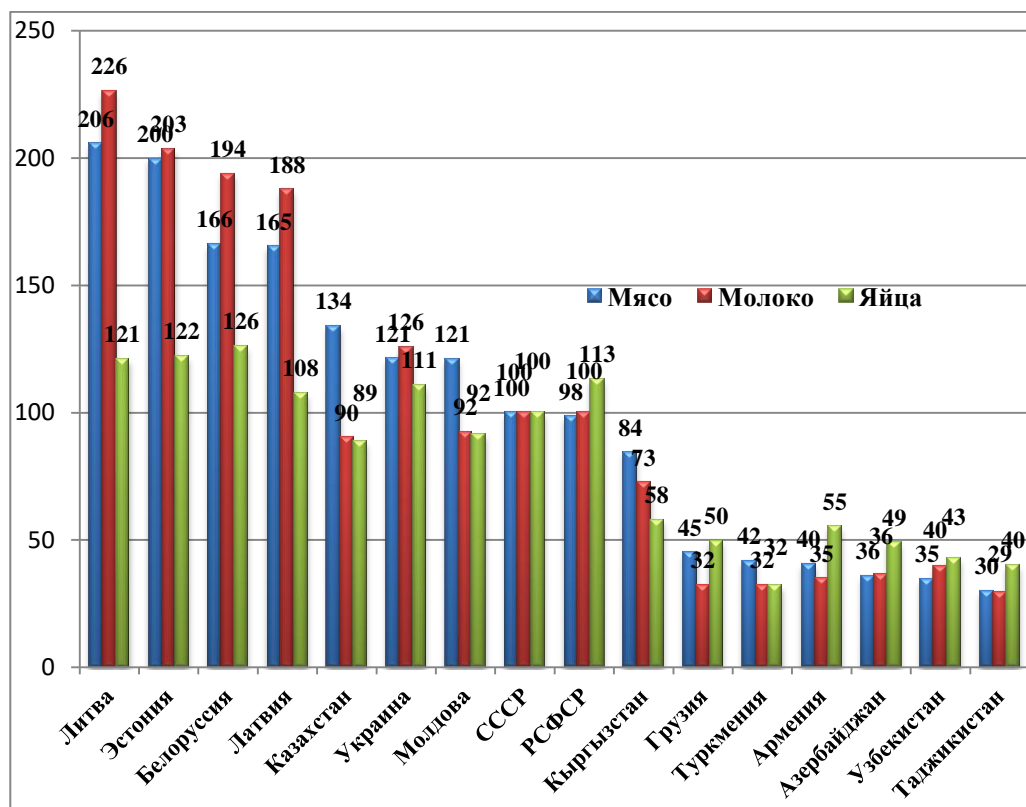
Сельское хозяйство Грузии, исторически, с учетом его производительности, является ахиллесовой пятой всей экономики Грузии. И сегодня каждый занятый в этой отрасли создает примерно в 9 раз меньше добавленной стоимости, нежели в остальных отраслях национальной экономики Грузии в среднем. По нашим расчетам, производительность труда в настоящее время отстает от уровня 1990 года почти в 2,3 раза [1, с. 22]. Тем не менее, и в начале 1990-х сельское хозяйство Грузии отнюдь не блесало и не претендовало на «желтую майку» лидера среди союзных республик СССР. Более того – несмотря на то, что Грузия числилась в передовиках по производству южных и субтропических культур СССР, по производству животноводческой продукции республика твердо шла в рядах аутсайдеров. Так, **по производству на душу населения мяса (31,2 кг) Грузия среди 15 республик занимала X место, по производству яиц – XI место, а по производству молока (121,1 кг) – делила XIII-XIV места [8, сс. 503-504].**

Производство мяса на душу населения в Грузии отставало от среднесоюзного уровня на 38,3 кг, а от Литвы, республики имеющей наилучший показатель по Союзу – в 4,4 раза (на 137,6 кг). По молоку соответствующее отставание составляло: от СССР – на 255,2 кг и 3,1 раз, а от Литвы – на 730,4 литра и в 7,0 раза; по яйцам: от СССР – на 143

штук и в 2,0 раза, а от Эстонии (имеющей наилучший показатель по Союзу) – на 206 штук и в 2,5 раза.

Диаграмма 6

Производство мяса, молока и яиц в СССР и входящим в него союзным республикам в 1990 году в среднем на душу населения
(в процентах к среднесоюзному уровню; СССР = 100)

Следует отметить, что в СССР в общем объеме производства мяса на долю промышленного производства приходилось почти 2/3 (64,7%), в Грузии же – значительно меньше (45,3%) [8, сс. 503, 520], что также можно считать косвенным подтверждением экономического отставания Грузии.

Несмотря на такое отставание Грузии, практически мало что предпринималось для развития животноводческой базы и исправления положения. Так, закупочные цены пшеницы в Грузии отставали от среднесоюзных цен (на каждую тонну) на 63 рубля (на 20,1%); были эти цены ниже и по сравнению с находящимися практически в одинаковых с Грузией природно-климатических условиях Азербайджана (на 14 рублей, или на 5,3%) и Армении (на 97 рублей, или на 27,1%) [8, с. 162].

Вместе с тем, из-за низкой производительности труда животноводческий сектор Грузии был наименее рентабельным и низкоэффективным во всем Советском Союзе: **на каждый центнер привеса животноводческой продукции среди 15 республик СССР затраты человеко-часов в Грузии были наиболее высокими** – они превышали среднесоюзный уровень примерно в 2,5-2,7 раза [8, с. 457].

Потребление продуктов питания в среднем на душу населения

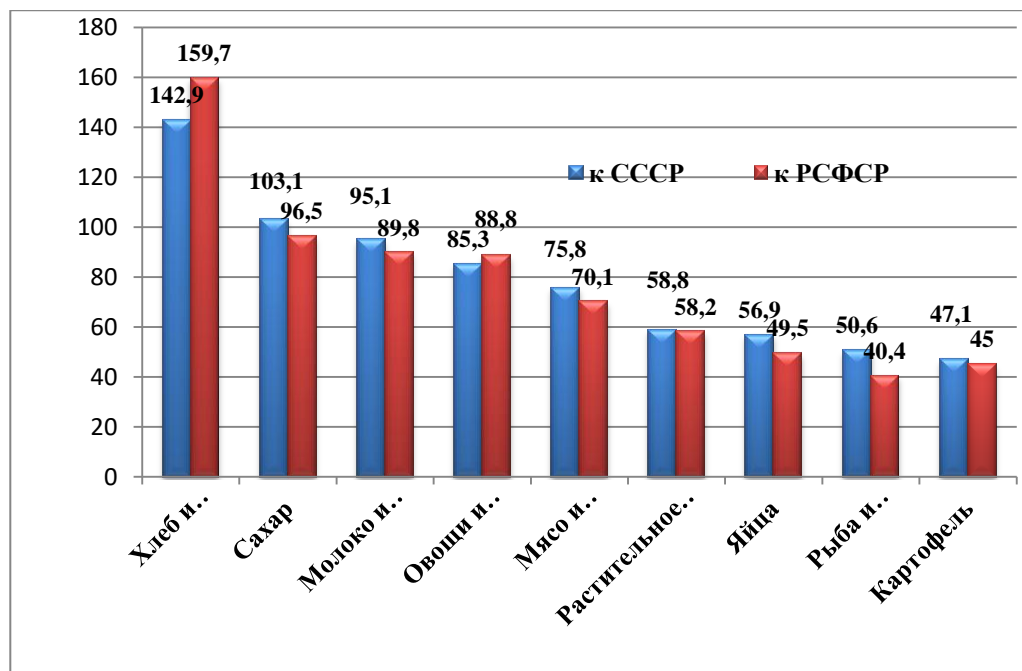
Закономерностью можно считать то, что отставание от среднесоюзного уровня по производству продукции животноводства накладывало свой отпечаток на уровень их среднедушевого потребления в республике. Почти по всем видам основных продово-

льственных продуктов (за исключением хлеба и хлебопродуктов) она находилась в нижней строке среди 15 республик. Так, по потреблению на душу населения молока и молочных продуктов, а также сахара Грузия занимала **VIII место**, рыбы и рыбопродуктов – **IX место**, мяса и мясопродуктов, а также овощей – **X место**, картофеля и яиц – **XI место**, растительного масла – **XIII место**. Грузия опережала среднесоюзный уровень потребления лишь по хлебу и хлебопродуктов, а также сахара. По всем остальным продовольственным продуктам отставание было весьма существенным. **В годовом исчислении каждый житель Грузии потреблял меньше по сравнению с «усредненным» гражданином СССР: картофель – на 55 кг, овощей, а также мяса и мясопродуктов – по 15-15 кг по каждой из них, мяса и мясопродуктов – на 19 кг, яиц – на 112 штук, рыбы и рыбопродуктов – на 8,9 кг, растительное масло - на 4,0 кг [12, с. 22-30]. В среднем на душу населения, на каждый килограмм потребления хлеба и хлебопродуктов приходилось потребление мяса и мясопродуктов: в среднем по СССР – 466 граммов, в Эстонии – 967 граммов, а в Грузии – всего лишь 239 граммов.** Поэтому можно с высокой долей вероятности предположить, что распространенное мнение о якобы сверхдоходах и сверхпотреблении грузин – только миф и нечего общего не имеет с действительностью. Скорей, наоборот: **превалирование темы застолья и трапезничества в фольклоре и песнях представляли определенную сублимацию и аллегорию неудовлетворенной потребности по ним в реальной жизни.**

Еще более масштабным было отставание от Российской Федерации, которое по всем позициям (за исключением хлеба и хлебопродуктов) превосходило размеры отставания от среднесоюзного уровня.

Диаграмма 7

Отношение среднедушевого потребления основных продуктов питания в Грузии к соответствующим показателям СССР и РСФСР (процент)

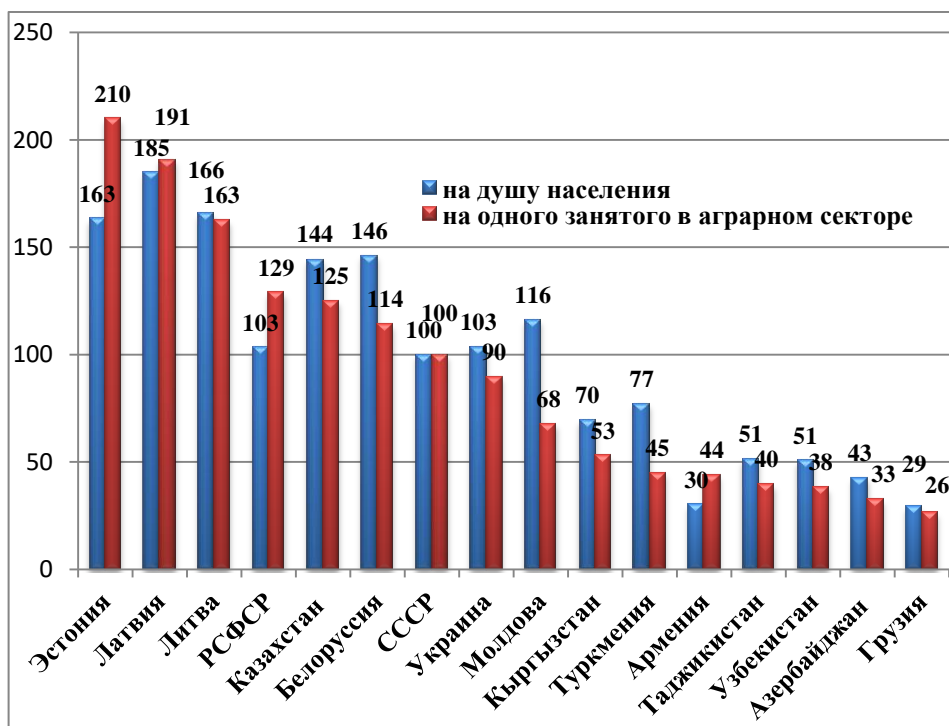
Энергетические мощности в сельском хозяйстве

В 1990 году по использованным энергетическим мощностям в сельском хозяйстве Грузия находилась на последнем, 15-ом месте как в среднем на душу населения, так и на каждого работника, занятого в аграрном секторе экономики: энергетические мощности в сельском хозяйстве на душу населения составляли всего лишь 0,59 квт.-часов (в среднем по СССР – 2,02 квт.-часов), на одного занятого же в аграрном секторе – 7,6 квт.-часов (по СССР – 28,8 квт.-часов), то есть, по этим показателям в Грузии приходилось лишь 29% и 26% от соответствующих показателей СССР [8, сс. 441-442].

Куда более существенным было отставание на фоне других республик, что особенно рельефно отражено на нижеприведенной диаграмме (см. диаграмма 8).

Диаграмма 8

Энергетическая мощность в сельском хозяйстве по союзным республикам на конец 1990 года (в процентах к среднесоюзному уровню; СССР = 100)

Ввод в эксплуатацию жилой площади

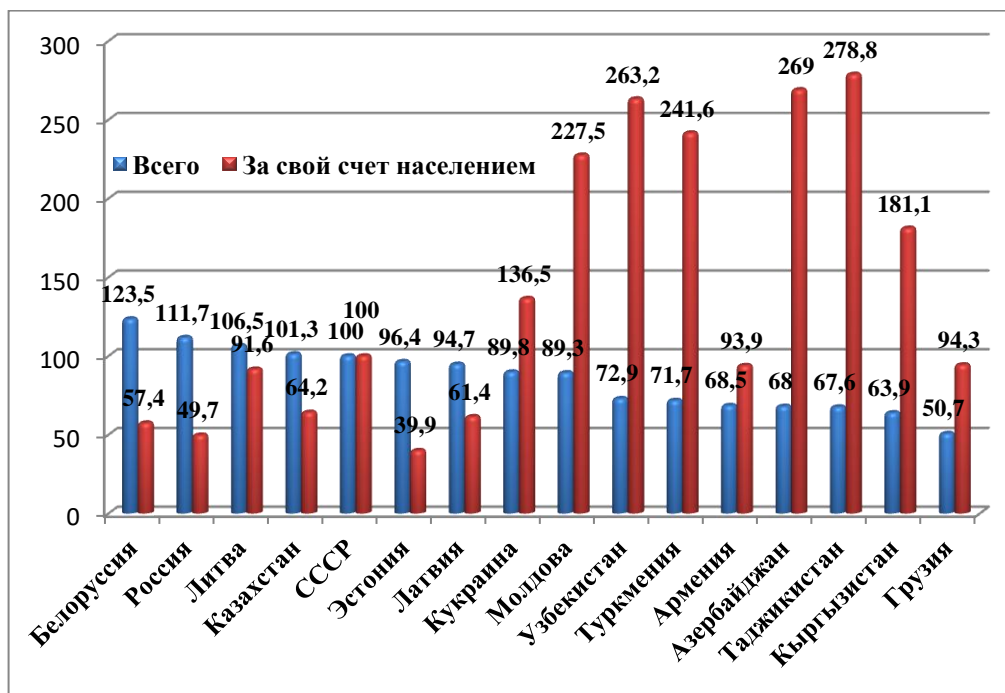
Российские эксперты, которые стараются представить уровень благосостояния населения Грузии выше среднесоюзного уровня, нередко апеллируют жилой площадью на душу населения и средним размером жилья, построенного за свой счет населением [3, с. 67].

Действительно, по этим позициям Грузия в советское время занимала ведущую позицию. Грузия опережала СССР соответственно: по средней площади на душу населения – на 30%, по средней площади построенных квартир за свой счет – на 33,8%, а по площади возведенных индивидуальных квартир за свой счет – на 26,2% [8, сс. 183-184]. Однако, при этом следует учесть следующие два обстоятельства: во-первых, индивидуальное жилищное строительство в СССР было «добровольным» выбором населения: к такому выбору они прибегали в основном при острой нужде в улучшении

жилищных условий, когда перспектива скорого получения бесплатного жилья от государства в обозримом будущем практически отсутствовала. В таких случаях семьи перераспределяли свои средства для удовлетворения более насущных потребностей в жилье, то есть сужали или вообще отказывались от удовлетворения других, не менее важных потребностей; во-вторых, жилая площадь за счет индивидуального жилищного строительства и введенная таким способом в строй жилье (абсолютно и на душу населения) указывает на ограниченную возможность решения данной проблемы за счет централизованных государственных средств. **Перед распадом СССР на душу населения, Грузия занимала последнее, 15-е место⁷² по количеству построенных квартир на одинаковую численность населения** - что «не слишком» увязывается с реноме республики, имеющей, по вышеприведенным российским источникам, четырехкратное превышение потребления экономических благ по сравнению с их производством (см. нижеприведенную диаграмму 9).

Диаграмма 9
Количество построенных квартир всего и за свой счет населением за 1986-1990 годы в расчете на одинаковую численность населения (процент; в среднем по СССР = 100)

Стоимость жилищного строительства (ввод в эксплуатацию 1 кв. м жилья) в Грузии обходился на 8 процентов дешевле. Несмотря на это, в последние годы существования СССР ввод в действие жилой площади (на душу населения) отставала от среднесоюзного уровня почти в 1,5 раза (соответственно, 1,41 кв.м и 2,19 кв. м). по этому показателю Грузия среди союзных республик занимала предпоследнее, 14-е место

⁷² Так, для наглядности сравним показатели Таджикистана и Эстонии. На одинаковую численность населения, в 1986-1990 годах населением за свой счет в Таджикистане было построено 7 раз больше квартир, нежели в Эстонии. Тем не менее, по обеспеченности жильем каждого своего жителя Эстония опережала Таджикистан почти в 1,6 раза (соответственно, 11 кв. м и 7 кв. м).

(хуже нее дело обстояли лишь в к уже охваченной к тому времени гражданской войной Таджикистане) [8, сс. 177, 187].

Грузия значительно отставала от общесоюзного уровня и по объему **капитального строительства** в расчете на душу населения: в среднегодовом исчислении за 1986-1990 годы отставание было на 223,3 рублей (на 29,9%) [1, с. 553]. С учетом того, что не менее 30% указанных капитальных вложений в Грузию приходилось на строительство государственной дачи Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева в Мюссера (Абхазская АССР), размер отставания показателя по Грузии следовало бы увеличить, по крайней мере, в 1,4 раза.

Обеспеченность дошкольными учреждениями, легковыми автомобилями, телевизорами

В советский период рождаемость в Грузии находился на среднесоюзном уровне: общий коэффициент в 1980 году (численность рождения на каждые 1000 жителей) в Грузии составил 17,6, по СССР – 18,3; в 1990 году, соответственно, 17,0 и 16,8 [8, с. 89]⁷³. Тем не менее, **обеспеченность детей дошкольными учреждениями** в Грузии была на 1/4 ниже общесоюзного уровня. Охват детей соответствующего возраста дошкольными учреждениями по СССР составлял 55%, в Грузии же – только 42% [8, с. 211].

Грузия, по количеству **автомобилей** на каждые 100 домашних хозяйств, хотя опережала среднесоюзный уровень, однако заметно отставала от прибалтийских республик (соответственно: СССР – 23, Грузия - 32, Эстония – 40⁷⁴). В то же время, Грузия существенно отставала от среднесоюзного уровня по количеству телевизоров (на каждые 1000 жителей приходилось телевизоров: по СССР - 1035, в Грузии - 690, т.е., в 1,5 раза меньше [8, с. 634].

В целом, как подтверждает вышеприведенная информация, **как по макроэкономическим индикаторам, так и по другим статистическим показателям, Грузия не являлась не привилегированным, ни состоящей на иждивении Центра республика**. Ее производство и потребление максимально соответствовали друг другу, а само это «производство-потребление» существенно отставало от среднесоюзного уровня (в среднем, более чем на 1/4).

Кто виноват в отставании в экономическом развитии Грузии в постсоветский период

Естественно, возникает вопрос: отставание Грузии от среднего показателя по сравнению с данными по постсоветскому пространству насколько является «заслугой» внутренних и насколько – внешних факторов?

Для Грузии, также как и для всех постсоциалистических и постсоветских стран, переходной период не протекал гладко: имело место существенное сужение экономики, массовая безработица, падение жизненного уровня, массовая эмиграция населения в относительно благополучные и развитые страны. Хотя этот процесс для Грузии протекал особенно драматично и по большому счету, трагично: сокращение населения Грузии за последние три десятилетия составило 32 процента, **экономика Грузии при переходе на рыночную экономику в режиме «свободного падения» находилась почти 6 лет (71 месяц) – с четвертого квартала 1988 года до августа 1994 года**. В целом, за переходный период страна перенесла не одно внутреннее военное противостояние и конфликт, а также навязанные Россией необъявленную (1992-1993 гг.) и объявленную (2008 г.) войны. Во многом именно вследствие этого экономика Грузии еще не достигла

⁷³. Общий коэффициент рождаемости в 1980 году составлял: в Грузии – 17,6, Азербайджане – 25,2, в Армении – 23,0. Спустя 10 лет эти пропорции если и изменились, то не в пользу Грузии: вышеуказанный показатель в Грузии снизился (17,0), а в Азербайджане (26,4) и Армении (24,0) – увеличился.

⁷⁴ По последним данным, в настоящее время на каждые 1000 жителей количество автомобилей составляет: в России – 290, Эстонии – 534, Грузии – 322.

объема предреформенного (1988 г.) периода, хотя по размеру производства добавленной стоимости на душу населения уже превзошла его.

Знаменательно, что не одна страна, в отношении которого Россия осуществила акт(ы) агрессии и стимулировала сецессионные процессы, не достигла предреформенного (1989 г.) уровня (см. диаграмму 10).

Диаграмма 10

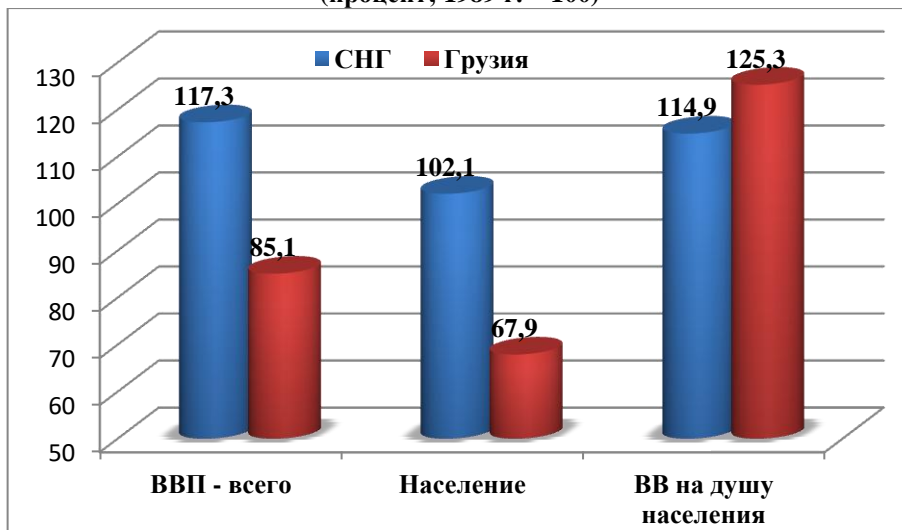

Когда осуществляем сравнение экономик нынешней с предреформенной периодов, должно быть учтено то обстоятельство, что по действующей в СССР методике, важнейшим макроэкономическим показателем являлся национальный доход, а не валовой внутренний продукт.

Фактически, ВВП Грузии в 2018 году достиг всего лишь 85,1% от уровня 1989 года (для сравнения – общий объем ВВП всего СНГ в 2018 году увеличился по сравнению с 1989 годом на 17,3%). Однако, из-за существенного сокращения населения страны за этот период (-32%), ВВП на душу населения в 2018 году составил 125,3% уровня 1989 года (за тот же период население СНГ не только не сократилось, но и несколько увеличилось (на 2,1%) (см. диаграмму 11).

Диаграмма 11

Динамика населения и экономик Грузии и СНГ за 1989-2018 гг. (процент; 1989 г. = 100)

Самый большой спад грузинская экономика протерпела за 1989-1994 годы, когда ВВП упал со 100% в 1989 году до 23,4% (в среднем по СНГ за тот же период – до 60,5% [12, 80]). За указанный период масштаб падения экономики в Грузии почти в два раза превысил масштаб его падения в СНГ (соответственно, 76,6 п.п. и 39,5 п.п.).

Если ВВП Грузии в своей динамике в последующие три десятилетия после распада СССР имел бы такую же траекторию роста, какая имела в среднем по странам СНГ, она (Грузия) за этот период могла бы произвести больше добавленной стоимости, по сравнению с фактическим, на 384 млрд. долларов (в сопоставимых ценах, по ППС).

Российская сторона старается дело представить так, будто в период существования СССР, Центр, Россия «содержали» Грузию, а после обретения самостоятельности дело пошло самотеком, что и предопределил экономический спад. Грузинская сторона же имеет совершенно противоположное мнение: **экономический спад в Грузии имел место во многом из-за «стараний» России – ее агрессивной, враждебной политики к Грузии.** И что 1,5 млн. граждан Грузии, как «облитые кипятком», ретировались из страны из-за падения экономики, а также внешней агрессии, не вина безалаберности грузин, «неспособности» мыслить и действовать адекватно законам рыночной экономики, а в значительной степени «заслуга» «заклятого соседа» Грузии⁷⁵. Россия ревностно относится ко всем международным проектам, особенно в сфере энергетики, в которых вовлечена Грузия и для которых ее территория используется в качестве транзита. [11, с. 73]. В течении более 6 лет для агропромышленных товаров российский рынок был практически закрыт, из-за чего экономика Грузии и ее бизнес-структуры понесли многомиллионные потери. А участие российских вооруженных сил в конфликте в Абхазии 1992-1993 годов, были видны невооруженным глазом как ослиные уши у легендарного фригийского царя Мидаса⁷⁶. Вследствие, была этническая чистка грузинского населения в Абхазии и потеря крова и источников дохода для многих сотен тысяч жителей (не только грузин!) этого региона. Были заблокированы железная дорога и автомобильное сообщение в сторону России через Абхазию, что в кратном размере уменьшили экономические связи Грузии и России.

Такой же враждебный «алгоритм» был применен Россией в отношении «Южной Осетии». Именно, столь недружелюбный военно-политический подход России к Грузии является определяющим фактором образования 37-процентной «ножницы» по темпам роста ВВП за почти тридцатилетний период (1989-2018 гг.) между СНГ и Грузией

⁷⁵ О масштабах экономического падения представление дают сравнительные показатели Грузии и ее южнокавказских соседей: в 1988 году ВВП Грузии составлял 88,8 процентов от уровня Азербайджана, а в 2018 году – лишь 23,8 процентов. За это время население Азербайджана увеличилось на 37 процентов, а население Грузии – сократилось на 32 процента. Оппоненты могут возразить, что это не совсем корректное сравнение, ибо рост Азербайджанской экономики зиждется, мол, на резкий рост добычи и экспорте энергоносителей. Но вот, если сравнить Грузию с Арменией, которая не располагает столь щедрыми природными богатствами и в практически зажата в клещах экономической блокады с двух сторон Азербайджаном и Турцией. За последние 30 лет (1988-2018 гг.) отношение ВВП Армении к соответствующему показателю Грузии выросло с 48% до 68,7%, а ВВП на душу населения, соответственно, с 75,0% до 84,9%.

⁷⁶ Любая война, военный конфликт имеет экономический аспект, стоимостное выражение. Так вот, если весь абхазский этнос во время войны 1992-1993 годов все свои денежные доходы, сбережения, все богатство и имущество, конвертировало бы в ликвидные средства и положила бы на алтарь войны, то с учетом стоимости военной техники, вооружения и боеприпасов, этих средств хватило бы для ведения военных действий всего лишь максимум на 18-20 дней, в то время как война длилась 409 дней – 13 месяцев и 13 дней (с 14 августа 1992 г. по 30 сентября 1993 г.). Вскармливание и поддержка сепаратистов была и остается государственной политикой России [2, сс. 15-16]. В академической форме такую же мысль развивает академик АН Грузии профессор В.Папава, который пишет, что Москва «с самого начала поддерживала сепаратистские движения не только в Грузии, но и в других бывших советских республиках» [11, с. 72].

(117,3% против 85,1%), фактором, из-за которого Грузия из «одной из самых благополучных, образованных и процветающих республик» СССР [3, с. 69], за три десятилетия после обретения независимости существенно отстала от усредненного среднедушевого уровня СНГ: от 79% в 1988 году (по отношению к СССР) до 54% (по отношению к СНГ) в 2018 году.

Заклучение

Вышеприведенные данные подтверждают, что в советский период Грузия в экономическом развитии не входила в лидирующий состав республик СССР, тем более - с экономической точки зрения, не представляла «краем», как ее преподносят иные авторы и медиа-средства. По производству национального дохода и валового внутреннего продукта она отставала от среднесоюзного уровня, соответственно, почти на 25 и 15 процентов. При этом уровень ее потребления примерно соответствовала объему производства на ее территории, то есть говорить об «ижживении» республики за счет субсидирования и дотации Центра, не имеет под собой никакой почвы.

Переходной период от административной системы к рыночной экономике в Грузии протекал наиболее драматично, болезненно, ибо во времени совпадал, с одной стороны, на институциональную трансформацию всей экономики, а с другой стороны, на отстаивание территориальной целостности страны, где сепаратистам в Абхазии и цхинвальском регионе всякую помощь оказывала и вскармливала Россия. В виду этого падение экономики Грузии за первые годы после развала СССР почти в два раза превышал аналогичный показатель СНГ. Последствия столь масштабного падения экономики Грузии не преодолены по сегодняшний день. Из-за враждебной политики России по отношению к Грузии достижения у независимой Грузии куда скромнее, чем имелись бы при политике ее северного соседа не то что дружественной, а хотя бы нейтральной. Убытки экономики Грузии от такой политики России имеет вполне осязаемые экономические контуры и они измеряются в десятки миллионов долларов США. Многозначительно, что в абсолютном размере ВВП именно тех стран не достигли предреформенного уровня (конца 1980-х-начала 1990-х годов), у которых не без «помощи» России имеются территориальные проблемы (Грузия, Украина, Молдова).

Грузия не ставит вопрос о компенсации российской стороной причиненной ей ущерба, но оставляет за собой право сделать международным публичным достоянием величину этого ущерба и апеллировать им соответствующим образом.

Использованная литература:

1. Арчвадзе. И. Роль и значение аграрного сектора в экономике современной Грузии. «Экономический профиль», №17, 2017.
2. Арчвадзе И. «Если забуду тебя, Абхазия!...». Тбилиси, 2004 (на грузинском языке).
3. М. Григорьев, В. А. Павлюшина, Н. М.-А. Кулаева, Е. Э. Музыченко Экономика Грузии: хрупкая устойчивость роста. «Вопросы экономики», №10, 2019, сс.64-84.
4. Грузия: особенности экономического роста. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики. Аналитический центр при Правительстве Российской Федерации. №46, Июль 2019 г.
5. Жизнь за отца народов. – Lenta.ru, 4.08.2019, https://lenta.ru/articles/2019/08/04/stalina_stalina/
6. Калабеков И.Г. СССР и страны мира в цифрах. Справочное издание. М., 2019, 359 с. <http://su90.ru/su465.pdf>
7. Мачарашвили Г.. Совершенствование управления процессов производства и распределения электроэнергии с использованием компьютерных систем. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата технических наук. Тбилиси, 2006. <http://www.nplg.gov.ge/dlibrary/collect/0002/000138/Disertacia.pdf>
8. Народное хозяйство СССР в 1990 году. М., «Финансы и статистика», 1991.

9. Народное хозяйство Грузинской ССР в 1988 году. Статистический ежегодник. Тбилиси, 1990.
10. Основные показатели роста доходов и благосостояния населения Грузинской ССР. Статистический сборник. Тбилиси, 1988, с. 16.
11. Папава В., Экономическая составляющая российско-грузинского конфликта. – Кавказ и глобализация. Том 6, выпуск 1, 2012.
12. Потребление продуктов питания в Грузинской ССР. – ЦСУ Грузинской ССР, Тбилиси, 1986 г.
13. Согласно законов гостеприимства. Апп.ру. 27.06.2019.
14. «СССР.Империя наоборот. Грузия». Документальный фильм. - <https://www.youtube.com/watch?v=1DveyLefMYk>.
15. Статистический бюллетень Госкомстата СССР, 17.12.1990.
16. А. Чубайс. Миссия России в XXI веке. – «Независимая газета», 1.10.2003.
17. Economic Survey of Europe, 2004, N2.
18. Soviet Economic History and Statistics. - <https://carleton.ca/vpopov/wp-content/uploads/Econ-historystat.pdf>.
19. Maddison Project Database 2018. Groning Growth and Development centre Faculty of Economics and Business. <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>.
20. Evolution of GDP per capita in USSR versus over developed countries <https://timvlandas.com/2016/01/15/evolution-of-gdp-per-capita-in-ussr-versus-over-developed-countries/>
21. A Comparison of Soviet and US Gross National Products. – W., 1999. https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000498181.pdf

Joseph Archvadze

Ph.D (Economy), Professor of Kutaisi University

**GEORGIA BEFORE THE COLLAPSE OF THE USSR: A COMPARATIVE ASPECT
(Was welfare in Georgia higher than the USSR average?)
Expanded Summary**

After the collapse of the USSR, the republics that gained independence began to take an independent path of development. The problems that they face along this path, the Russian Federation, as the successor of the USSR, are completely attributed to them, while the “contribution” of Russia itself to the problems that arise is by no means insignificant. In particular, the goal of such a policy towards Georgia is to present the situation in such a way that Georgia lived at the expense of other republics, in particular, at the expense of Russia in the Soviet period, and, secondly, to explain the difficult economic situation of Georgia in the post-Soviet period as the exceptional “merit” of Georgia itself and the result of the fact that Russia no longer contains it. The purpose of this position is to generate nostalgia for the USSR population in Georgia, which fully fits into the Chubais concept of a liberal empire.

One of the most biased theses, circulated by the Russian media, is that in Soviet times per capita consumption in Georgia was almost four times higher than production (\$ 41.9 thousand and \$ 10.6 thousand, respectively). In fact, in that year, per capita GDP was: in the USSR - 7563 dollars, in the Georgian SSR - 6420 US dollars, and in the USA itself - 24045 US dollars. Only 13 years after the collapse of the USSR - in 2004 - did the USA reach the 41.9-thousandth level of consumption.

In fact, real consumption in Georgia corresponded to the value produced on its territory, and the cost of products imported and exported to the republic was almost equal to half of

the Georgian economy. At the same time, the standard of living in Georgia, the welfare of the population (GDP per capita) was lower than the USSR average - about 1/4 and occupied the ninth and tenth place among 15 republics. In terms of production and consumption of national income, Georgia lagged significantly behind the Russian Federation - by 33.1% and 33.6%, respectively, and from the Estonian SSR in first place - by 37.4% and 47.2%, respectively.

In Georgia, wages lagged significantly behind the corresponding average union indicators. Georgia among the 15 republics of the USSR occupied only the 13th place in the average monthly wage of workers and employees (77.9% of the average union indicator), in terms of the level of remuneration of workers of state farms - XII (69.8%) and in the remuneration of collective farmers - XIth place (96.8%).

Per capita income in 1990 in the USSR amounted to 2262.0 rubles, in the Russian Federation, respectively, 2216.1 rubles, in Georgia - 2216.1 rubles, or 98.0 percent of the level of the USSR and 85.8 percent of the level of the Russian Federation .

Georgia lagged behind the levels of the Soviet Union and Russia not only in cash incomes, but also in their commodity coverage. For every 100 rubles, commodity coverage in Georgia was only 64.5 rubles, while in the USSR it was on average 76.2 rubles. Georgia occupied the penultimate, 14th place in this indicator. The remaining financial resources flowed out of Georgia to purchase scarce durable goods (furniture, cars, etc.) in those regions of the USSR where the degree of coverage was higher compared to Georgia. However, the funds exported for the above purposes had a purchasing power of 1.5-2.0 times lower than the purchasing power of the local population.

In the Soviet period, there were about 1.3 million people in Georgia. The population received more than half a billion rubles a year from the production of southern, subtropical crops (tea, citrus fruits) (on average per capita - 32 rubles per month).

Georgia occupied the penultimate, 14th place in the production of electricity per capita.

There was a significant backlog of Georgia in agriculture. In terms of meat production per capita, Georgia ranked X among 15 republics, in eggs, respectively, XI place, in milk production - divided XIII-XIV places. Georgia was in first place in terms of the cost of gaining each centner of livestock products, surpassing the average level of the USSR by 2.5-2.7 times.

This lag also affected per capita food consumption. Each resident of Georgia consumed less than the average Union level: potatoes - 55 kg, vegetables and meat - 15-15 kg each, fish - 9 kg, vegetable oil - 4.0 kg. Meat consumption per 1 kg of the population was: in Georgia - 239 grams, in the USSR - 466 grams, in Estonia - 967 grams.

Despite this fall, in the last years of the existence of the USSR in the so-called The All-Union Fund from Georgia supplied 21.9% of the produced citrus fruits, 34.8% - potatoes, 20% - fruits and berries and 11.1% - vegetables.

Georgia was in last place by the number of apartments built per capita.

The transition to a market economy in Georgia proceeded according to the most dramatic scenario. By 1994, production fell almost four times compared to 1988. Both in Georgia and those countries that have problems with territorial integrity (Ukraine, Moldova), in the post-Soviet period the economy did not reach the pre-reform level. Due to the occupation of Georgian territories and the hostile policy of Russia towards Georgia, it has not been able to produce about 400 billion dollars of GDP during its independence.

იოსებ არჩვაძე
ეკონომიკის დოქტორი,
ქუთაისის უნივერსიტეტის პროფესორი

საქართველოს ეკონომიკა სსრკ-ის დაშლის წინ: შეფარებითი ასპექტი

(იყო თუ არა კეთილდღეობა საქართველოში უფრო მაღალი, ვიდრე საშუალოდ სსრკ-ში?)

რეზიუმე

სსრკ-ის დაშლის შემდეგ მის შემადგენლობაში მყოფი ქვეყნები განვითარების დამოუკიდებელ გზას დაადგნენ. პრობლემებს, რომლებსაც დამოუკიდებლობის გზაზე ყოფილი რესპუბლიკები აწყდებიან, რუსეთის ფედერაცია, როგორც სსრკ-ის სამართალმემკვიდრე, მთლიანად მათ აკისრებს, მაშინ როდესაც რუსეთის „წვლილი“ წარმოქმნილ პრობლემებში, არც თუ უმნიშვნელოა.

ბოლო წლებში საქართველოსთან მიმართებაში რუსეთმა გააძლიერა პროპაგანდა საბჭოთა პერიოდის იდეალიზაციის მიმართულებით. ამგვარი პოლიტიკის მიზანია, ჯერ ერთი, საქმე წარმოაჩინოს, თითქოს საბჭოთა პერიოდში საქართველო ცხოვრობდა სხვა რესპუბლიკების, კერძოდ, რუსეთის ფედერაციის ხარჯზე და მეორე, პოსტსაბჭოთა პერიოდში საქართველოს მიმე ეკონომიკური მდგომარეობა წარმოაჩინოს ისე, თითქოს ეს მხოლოდ ქართველთა „დამსახურებაა“ და იმის შედეგია, რომ რუსეთი საქართველოს აღარ ინახავს. აღნიშნული პოზიციის მიზანია გაუჩინოს საქართველოს მოსახლეობას ნოსტალგია სსრკ-სადმი, რაც მთლიანად ეწერება ლიბერალური იმპერიის ჩუბაისისეულ კონცეფციასში.

ერთერთი ყველაზე არასწორი თეზისი, რომელიც ვრცელდება რუსული მედია-საშუალებებით, არის ის, თითქოს საბჭოთა პერიოდში მოსახლეობის ერთ სულზე საქართველოში მოხმარება თითქმის 4-ჯერ აღემატებოდა წარმოებას (შესაბამისად, 41,9 ათასი აშშ დოლარი და 10,6 ათასი დოლარი). რეალურად კი იმ წელს მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე შეადგენდა: სსრკ-ში - 7563 აშშ დოლარს, საქართველოს სსრ-ში - 6420 აშშ დოლარს, ხოლო აშშ-ში - 24045 აშშ დოლარს. მოხმარების 41,9-ათასიან დონეზე თვით აშშ-მა მიაღწია სსრკ-ის დაშლიდან მხოლოდ 13 წლის შემდეგ - 2004 წელს.

რეალურად, საქართველოში ფაქტობრივი მოხმარება შეესაბამებოდა იმ დოვლათის ღირებულებას, რომელსაც ის აწარმოებდა, რესპუბლიკაში შემოტანილი და გატანილი პროდუქციის ღირებულება თითქმის ტოლი იყო და საქართველოს ეკონომიკის დაახლოებით იყო. ამავე დროს, საქართველოში ცხოვრების დონე, მოსახლეობის კეთილდღეობა (მშპ მოსახლეობის ერთ სულზე) სსრკ-ის საშუალო დონეზე უფრო დაბალი იყო - დაახლოებით 1/4-ით, ხოლო 15 რესპუბლიკას შორის მოსახლეობის ერთ სულზე წარმოებული და მოხმარებული ეროვნული შემოსავლის მიხედვით ეკავა, შესაბამისად, მეცხრე და მეათე ადგილი. ეროვნული შემოსავლის წარმოებით და მოხმარებით საქართველო მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა რუსეთის ფედერაციას - შესაბამისად, 33,1%-ით და 33,6%-ით, ხოლო ეკონომიკური განვითარებით პირველ ადგილზე მყოფ ესტონეთის სსრ-ს - 37,4%-ით და 47,1%-ით.

საქართველოში შრომის ანაზღაურება ანალოგიურ საშუალო საკავშირო მაჩვენებლებს საგრძნობლად ჩამორჩებოდა. სსრკ 15 რესპუბლიკას შორის საქართველო იმყოფებოდა: მუშა-მოსამსახურეთა საშუალო თვიური ხელფასით - XIII ადგილზე (საშუალო საკავშირო მაჩვენებლის 77,9%), საბჭოთა მეურნეობის მუშაკთა შრომის ანაზღაურების სიდიდით - XII ადგილზე (69,8%) და კოლმეურნეთა შრომის ანაზღაურებით - XI ადგილზე (96,8%).

საშუალო სულადობრივი ფულადი შემოსავლები 1990 წელს შეადგენდნენ სსრკ-ში 2262,0 მანეთს, რუსეთის ფედერაციაში - 2581,4 მანეთს, საქართველოში - 2216,1 მანეთს, ანუ სსრკ-ის დონის 98,0 პროცენტსა და რუსეთის ფედერაციის 85,8 პროცენტს. საქართველო ჩამორჩებოდა საკავშირო და რუსეთის დონეებს არა მარტო ერთ სულზე ფულადი შემოსავლებით, არამედ ყოველი ერთი მანეთის დასაქონლიანებით. ყოველ 100 მანეთ შემოსავლზე მოდიოდა მხოლოდ 64,5 მანეთის საქონლისა და მომსახურების შექმნა, მაშინ როდესაც სსრკ-ში საშუალოდ - 76,2 მანეთი. ამ მაჩვენებლით საქართველოს უკანასკნელის წინა, 14-ე ადგილი ეკავა. დარჩენილი ფულადი რესურსები გადიოდა საქართველოდან ხანგრძლივი მოხმარების, დეფიციტური საქონლის (ავეჯი, ავტომობილები) შესაძენად. აღნიშნული მიზეზებით საქართველოდან გატანილი ფულადი რესურსების ყოველი ერთი მანეთის მყიდველობითი უნარიანობა, როგორც წესი, 1,5-2,0-ჯერ უფრო დაბალი იყო ადგილობრივი მოსახლეობის შესაბამისი რაოდენობის ფულის მყიდველობით უნარიანობაზე.

საბჭოთა პერიოდში საქართველოს დაახლოებით 13 მლნ. მოსახლეობა სამხრეთული სუბტროპიკული კულტურების (ჩაი, ციტრუსები) წარმოებიდან ყოველწლიურად ღებულობდა ნახევარ მილიარდ მანეთზე მეტ შემოსავალს (მოსახლეობის ერთ სულზე გაანგარიშებით თვეში - 32 მანეთი).

საქართველო ბოლოს წინა, მე-14 ადგილზე იმყოფებოდა მოსახლეობის ერთ სულზე ელექტროენერჯის წარმოებით.

ჩამორჩენას ჰქონდა ადგილი სოფლის მეურნეობაში. მოსახლეობის ერთ სულზე ხორცის წარმოებით საქართველოს 15 რესპუბლიკას შორის ეკავა X ადგილი, კვერცხის - შესაბამისად, XI ადგილი, რძის წარმოებით - XIII-XIV ადგილი. მეცხოველეობის პროდუქციის ყოველ ერთ ცენტნერ ნამატზე კაც-საათების დანახარჯებით საქართველო პირველ ადგილზე იყო, უსწრებდა რა ამ მაჩვენებლით საშუალო საკავშირო დონეს 2,5-2,7-ჯერ.

აღნიშნული ჩამორჩენა ასახვას ჰპოვებდა სურსათის საშუალო სულადობრივ მოხმარებაშიც. საქართველოს თითოეული მცხოვრები მოიხმარდა საშუალო საკავშირო მაჩვენებელზე ნაკლებს: კარტოფილს - 55 კგ-ით, ბოსტნეულსა და ხორცს - 15-15 კგ-ით თითოეულს, თევზეულს - 9კგ-ით, მცენარეულ ხეთს - 4,0 კგ-ით ნაკლებს. მოსახლეობის მოხმარებულ ყოველ 1კგ პურზე ხორცის მოხმარება შეადგენდა: საქართველოში - 239 გრამს, სსრკ-ში - 466 გრამს, ესტონეთში - 967 გრამს.

მიუხედავად ამგვარი ჩამორჩენისა, საბჭოთა კავშირის ბოლო წლებში ე.წ. საკავშირო ფონდს საქართველოდან მიეწოდებოდა წარმოებული ციტრუსების 21,9%, კარტოფილის 34,8%, ხილისა და კენკრის 20% და ბოსტეულის 11,1%.

მოსახლეობის ერთ სულზე საქართველო ბოლო ადგილზე იდგა აშენებული ბინების რაოდენობის მიხედვით.

საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის გარდამავალი პერიოდი საქართველოში ყველაზე დრამატულად წარიმართა. 1994 წლისთვის 1988 წელთან შედარებით წარმოება თითქმის 4-ჯერ დაეცა. საქართველოს მსგავსად, პოსტსაბჭოთა ქვეყნიდან ეკონომიკის მდგომარეობას არ მიუღწევია რეფორმამდელი დონისათვის იმ ქვეყნებს, რომლებსაც ტერიტორიული მთლიანობის პრობლემა აქვს (უკრაინა, მოლდოვა).

რუსეთის მიერ საქართველოს ტერიტორიების ოკუპაციისა და მტრული პოლიტიკის გამო საქართველომ დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან გავლილ პერიოდში ვერ აწარმოა დაახლოებით 400 მლრდ. აშშ დოლარის მშპ.

სოფლის მეურნეობა – AGRICULTURE

პაატა კოლუაშვილი

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის პროფესორი;

ნიკო ჩიხლაძე

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი,
აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
ქუთაისის უნივერსიტეტის პროფესორი

„სოფლად ნუ ჩაბლავ სიცოცხლეს, ძალაში წაბიზღვებო“

რეზიუმე. უკანასკნელ წლებში ქართული სოფელი გატარებული არასწორი სოციალურ-ეკონომიკური პოლიტიკის გამო უაღრესად დაკნინებულია. ასეთ პირობებში აგროსექტორის კრიზისიდან გამოსვლა და განვითარება გარედან დახმარების გარეშე პრაქტიკულად შეუძლებელია. აუცილებელია აღდგეს სოფლის ადმინისტრაციული ორგანო, როგორც მუნიციპალურ თვითმმართველობაში სასოფლო თემის მონაწილეობისა და ჩართულობის ეფექტიანი ინსტრუმენტი. არსებულ პირობებში მოსახლეობის მასობრივი მიგრაცია გარდაუვალია. თუ დღეს მოქმედი უარყოფითი ტენდენციები შენარჩუნდა, მოკლე ხანში არც სოფლის მეურნეობა გვექნება, და არც სოფელიც.

საკვანძო სიტყვები: გლეხკაცი, თემი, სოფლის განვითარება, აგრარული პოლიტიკა, ტერიტორიული ერთეული.

შესავალი

ფსიქოლოგიურად და კულტურულად სოფელი და ღონიერი გლეხკაცი ერის თვითმყოფადობის (ვინაობისა და რაობის) შენარჩუნების ერთ-ერთი მძლავრი იარაღია. გლეხკაცი, ძალიან ხშირად, სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მწარმოებლად მიანჩნიათ, თუმცა, მისი როლი სცილდება ამ ჩარჩოებს. სინამდვილეში ის აუცილებელია სოფლისთვის, უფრო მეტიც, გლეხკაცი სოფლის მაცოცხლებელი და გარდაქმნელია. მას მოფრთხილება, თანადგომა და შესაფერისი დაფასება სჭირდება. სიტყვა „გლეხიკ არ არის სინონიმი არც „უსწავლელის“, არც „ტლუხის“, არც „დაბალი ღობისა“. იგი სინონიმია „ქვეყნის პირველი ნომერი მარჩენალისა“, „საკუთარ ფეხზე მდგომისა“, „ერის ფესვისა და რეზერვისა“.

გლეხკაცი, განსაკუთრებით საქართველოში, ვერ განიხილება, როგორც საშუალება რაღაც მიზნისთვის დ იგი უნდა განვიხილოთ მხოლოდ, როგორც მიზანი. გლეხკაცის მოწოდება და დანიშნულება არ არის მხოლოდ ის, რომ მოხნას, დაბაროს, გასხლას, მოუაროს პირუტყვს, მოიყვანოს მარცვლეული, მწვანილი, ხილი თუ ყურძენი. მისი პირველი მოწოდებაა დ იყოს ღირსეული, ჯანსაღი, ყოველმხრივ გამართული ადამიანი, ქართველი ბავშვების გამზრდელი, ქართველი ერის ხერხემალი, საზოგადოების გამომკვებავი, საქართველოს დემოგრაფიის დამცველი, მისთვის ოფლისა და სისხლის დამღვრელი და საქართველოს მიწის ყოველი გოჯის შემნახავი ასიათასობით პოტენციური „სტუმრის“ პირისპირ.

ქართული სოფელი უკანასკნელ წლებში გატარებული არასწორი სოციალურ-ეკონომიკური (მ.შ. აგრარული და სოფლის განვითარების) პოლიტიკის გამო უაღრესად დაკნინებულია. ასეთ პირობებში სოფლებიდან მოსახლეობის გაძლიერებული მიგრაციის შეჩერება და აგროსექტორის კრიზისიდან გამოსვლა და შემდგომი განვითარება შესაბამისი დაცვითი (მარეგულირებელი) მექანიზმებისა და გარედან დახმარების გარეშე პრაქტიკულად შეუძლებელია.[კოლუაშვილი და ზარდიაშვილი, 2016:23]

გვეტირდება სოფლის განვითარების პოლიტიკა

სოფლად მოსახლეობის რეალური დასაქმებისა და შედარებით მოკლე დრო-

ში სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების სათანადო დონის მიღწევა მხოლოდ სისტემური ცვლილებებითა და კომპლექსური ღონისძიებების განხორციელებითაა შესაძლებელი. მათ შორის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანია ადამიანთა რესურსების სამეწარმეო აქტივობის ამაღლება.

საქართველოს მოსახლეობის 41,3% სასოფლო დასახლებებში ცხოვრობს. ბოლო წლებში კლების ტენდენციით გამოირჩევა მშპ-ში სოფლის მეურნეობის, მეტყევეობის, ნადირობისა და თევზჭერის ხვედრითი წილის დინამიკა: თუ იგი 2015 წელს 9,1%-ს შეადგენდა, 2018 წელს კიდევ უფრო შემცირდა და 7,7%-ს მიაღწია. [საქართველოს სოფლის...2019:17]

როგორც წესი, სახელმწიფო რეგულირებით უნდა განხორციელდეს ის ფუნქციები, რომლებიც არაა უზრუნველყოფილი თვითრეგულირების საბაზრო ბერკეტებით. საერთაშორისო პრაქტიკა ადასტურებს, რომ აგროპროდუქციის წარმოების სფერო, იმყოფება რა სახელმწიფოს მუდმივი მზრუნველობის ქვეშ და ფინანსდება მიზნობრივი პროგრამებით, ქმნის ფერმერული მეურნეობებისა და მათი კოოპერაციული გაერთიანებებისთვის მდგრადი განვითარების პირობას.

მსოფლიო გამოცდილება ადასტურებს, რომ შრომითი რესურსების სამეწარმეო გააქტიურება ყველაზე კარგად სოფლად კოოპერაციული მოძრაობის განვითარებითაა შესაძლებელი. ეს პროცესი ყველაზე სახელმწიფოს აქტიური მათრეინტერბელი, მათრეანიზებული როლითა და ხელშეწყობით წარიმართა.

სოციალურ სოლიდარობაზე დაფუძნებული მეურნეობრიობის ახალი ფორმების დამკვიდრებას ავტომატურად მოსდევს სოფლის მოსახლეობის მასობრივი დასაქმება, მათი შემოსავლების მკვეთრი ზრდა, აგრარული შრომის ავტორიტეტის ამაღლება და სოფლის კომპლექსური და დაჩქარებული განვითარება. ესაა ცნების „ჯანსაღი საშუალო ფენა“ რეალური შინაარსი.

მიუხედავად იმისა, რომ სოფლის საზოგადოების ეკონომიკური დედაბოძი ყოველთვის გლახკაცი იქნება, მისთვის სრულფასოვანი საცხოვრებელი არეალის შექმნა სხვადასხვა სახის ინფრასტრუქტურის ფორმირება უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა.

სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკა, სხვა ყველა ამოცანასთან ერთად (მიწასთან მარადიული ურთიერთობა, სასურსათო უშიშროების უზრუნველყოფა და სხვ.), არის სოფლად მცხოვრები მოსახლეობის მოფრთხილებისა და საზოგადოების გამოსაკვებად მისი შრომის სტიმულირების პოლიტიკაც [კოლუაშვილი, 2016:45]. ასეა ჯანსაღ ქვეყნებში - ნაკლებ განვითარებულიდან დაწყებული და ყველაზე განვითარებული დემოკრატიებით დამთავრებული. მათ იციან, რომ წააგებს ყველა, ვისაც არასწორი სასოფლო-სამეურნეო და სოფლის განვითარების პოლიტიკა აქვს. ამიტომ ერთიან სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკასთან ერთად, საჭიროა შემუშავდეს და ამოქმედდეს სოფლის განვითარების პოლიტიკაც. სოფლის განვითარება უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე *სოფლის მეურნეობის განვითარება*. მისი მიზანია სოფელსა და ქალაქს შორის სოციალურ-კულტურული განსხვავებების შემცირება, რასაც სოფლად მოსახლეობის შენარჩუნებისა და აგროპროდუქციის წარმოების გადიდებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

ეს ამოცანა, თავისით, რა თქმა უნდა, არ შესრულდება. ამ მიზნით საჭიროა განისაზღვროს და შემუშავდეს:

1. საქართველოს ძირითადი მიზანი და ამოცანა სოფლის მეურნეობის სფეროში, რომელიც, ჩვენი აზრით, შეიძლება იყოს ორი მიმართულების: პირველი, სოფლის, როგორც ტერიტორიული ერთეულის შენარჩუნება-განვითარება (ამ ამოცანაში შედის კულტურული და ველური ლანდშაფტების დაცვა) და მეორე, სასურსათო უშიშროების უზრუნველყოფილი სოფლის მეურნეობის სტრუქტურის ჩამოყალიბება.

2. პრინციპულად ახალი სასოფლო-სამეურნეო პოლიტიკა და აგროსასურსათო სექტორის განვითარების მიზანმიმართული სტრატეგია (რომელიც მოიცავს სისტემას, სტრუქტურას, სტრატეგიას, ტაქტიკას, კადრების ნებას, კადრების სწავ-

ლებას), რომელშიც გათვალისწინებული იქნება ყველა იმ პრობლემის მოგვარება, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, სოფლად სოციალურ-ეკონომიკური პირობების გაუმჯობესებასა და აგრარული შრომის მოტივაციის ამაღლებას უკავშირდება.

ამჟამად სასოფლო ტერიტორიების უდიდესი ნაწილი ღრმად დეპრესიულია და სრული დაცლის საფრთხე - პრაქტიკულად უკვე გარდაუვალი. სოფლად მოსახლეობის (1990 წლის 2424.7 ათასიდან 2016 წლის 1591.9 ათასამდე, ანუ 34.7 პროცენტით) შემცირებას თან სდევს მისი ეკონომიკური და დემოგრაფიული ხარისხობრივი მდგომარეობის არსებითი გაუარესება. მოსახლეობის 2014 წლის აღწერამ საქართველოში დააფიქსირა 223 გაუკაცრიელებული სოფელი - ეს 61 სოფლით მეტია 2002 წლის აღწერით დაფიქსირებული გაუკაცრიელებული სოფლების რაოდენობასთან შედარებით.⁷⁷ სოფლად მცხოვრები ეკონომიკურად აქტიურ ასაკში მყოფი მოსახლეობის დიდი ნაწილი ზემოხსენებული მიზეზების გამო მასობრივად ტოვებს თავის საცხოვრისს და უკეთესი პირობების საძიებლად მიემართება ქალაქებში ან უცხოეთში, ყველაზე დაბალანაზღაურებადი სამუშაოს შესასრულებლად.

უფლებაყრილი და, შესაბამისად, ვალდებულებებისგანაც დაცლილი სოფელი, რომელსაც სამართლებრივად თავისი ადმინისტრაციული ორგანოც კი აღარ შერჩენია, დე იურეცა და დე ფაქტოც - მოკლებულია საკუთარ სამკვიდროს: სოფლის სასიცოცხლო სივრცე - სათემო მიწა (თუნდაც საძოვარი და სათიბი მაინც, მაგრამ - არა მარტო), სათემო ტყე, წყალი, ადგილობრივი მნიშვნელობის სხვა ბუნებრივი რესურსები, საერთო სარგებლობის სამეურნეო თუ კომუნალური ინფრასტრუქტურა და სხვ. და სხვ. რაც თემის საერთო მფლობელობასა და სარგებლობაში უნდა იყოს, უმრავლეს შემთხვევაში მუნიციპალურ საკუთრებაშიც კი არ არის. ტრადიციული ქართული სამართლის თვალსაზრისით, სოფლის დღევანდელი მაცხოვრებელი, ვინაიდან მას ყოველგვარი სათემო უფლება აყრილი აქვს, საკუთარი ბედის გამომჭვადავი სოფლის ქედმოუხრელი და ამაყი მკვიდრი გლეხკაცი კი არა, არამედ ოდენ სხვისი ხელის შემეყურე, და ბეჩავი, ამიტომაც, უპასუხისმგებლო - ხიზანია!

სასოფლო ტერიტორიების უდიდესი ნაწილი ღრმად დეპრესიულია და სრული დაცლის საფრთხე - პრაქტიკულად უკვე გარდაუვალი! დღევანდელი ამოცანა და სასოფლო პოლიტიკის მთავარი მიზანია, თუკი საბოლოოდ არ ვამბობთ უარს სოფელსა და სასოფლო პოლიტიკაზე, ჯერ მისი ხიზნობიდან, ანუ სამოქალაქო სიკვდილისგან დახსნა! რაიმე განვითარება სხვაგვარად წარმოუდგენელი იქნება, თუკი სოფელი, როგორც უფლებრივი და ამავდროულად, რაც ასევე სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია, ეკონომიკური და სამეურნეო სუბიექტიც, ფაქტობრივად მკედრეთით არ აღსდგა!

სოფლის განვითარების პოლიტიკის ძირითადი ამოცანები

უაღრესად მნიშვნელოვანია, რომ ისევე, როგორც ეს განვითარებულ ქვეყნებშია, საქართველოშიც ჩამოყალიბდეს სისტემური მიდგომა ზოგადად ტერიტორიების და განსაკუთრებით, სასოფლო ტერიტორიების მიმართ, რაც შესაბამისი პოლიტიკის კონცეპტუალურ, პროგრამულ თუ სამართლებრივ უზრუნველყოფას უნდა დაეყრდნოს. [კოდუაშვილი, 2013:65]

როგორც სახელმწიფო, ისე მუნიციპალური სასოფლო პოლიტიკის საწარმოებლად არსებითია, სინამდვილეს თვალი გავუსწოროთ და სწორად შევაფასოთ: ამ სავალდლო მდგომარეობაში სასოფლო პოლიტიკის მიზანი ჯერ „განვითარება“ კი არა, არამედ სოფლის გადარჩენა უნდა იყოს!

სოფლის გადასარჩენად უპირველესი ამოცანა ამ ეტაპზე სასოფლო თემის, როგორც სრულფასოვანი სამართალსუბიექტის, აღდგენაა. სოფელში ჯერ 2005

⁷⁷ „დემოგრაფიული ვითარება საქართველოში 2018“ გვ.34 სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, <https://www.geostat.ge/media/27214/demograpia-2018.pdf>

წელს მიღებული „ადგილობრივი თვითმმართველობის შესახებ“ ორგანული კანონით ადგილობრივი თვითმმართველობა გაუქმდა, ხოლო 2013 წლის „თვითმმართველობის კოდექსით“ - მას უკვე საკუთარი ადმინისტრაციული ორგანოც კი აღარ ჰყავს; მდგომარეობა კუროსხული და უპრეცედენტოა - სოფელი ფორმალურად შენარჩუნებულია, როგორც მუნიციპალიტეტის ადმინისტრაციული ერთეული, მაგრამ თავისი ადგილობრივი თვითმმართველობისა და კიდევ უარესი - საერთოდ საკუთრივ სოფლის ადმინისტრაციული ორგანოს გარეშე. ეს კუროსხული მდგომარეობა უნდა გამოსწორდეს. [ჩიხლაძე და ჭიჭინაძე, 2013:55]

უწინარეს ყოვლისა, სოფელში უნდა აღდგეს სოფლის ადმინისტრაციული ორგანო, რომელიც მუნიციპალურ თვითმმართველობაში სასოფლო თემის მონაწილეობისა და ჩართულობის ეფექტიანი ინსტრუმენტი იქნება. საზვასმით უნდა აღვნიშნოთ, რომ ადგილობრივი თვითმმართველობის გამსხვილებით, მისი მუნიციპალიტეტის (ყოფილი რაიონის) დონეზე „ატანით“ არა თუ შესაძლებელი, არამედ აუცილებელი იყო სოფლის, როგორც მუნიციპალურ თვითმმართველობაში მოქალაქეთა და თემის მონაწილეობითი პირველადი ადმინისტრაციული დონის, შენარჩუნება და ამ პირველადი ადმინისტრაციული, დონის არათუ ფაქტობრივი გაუქმება, არამედ პირიქით - მისი გაძლიერება.

კარგი და მისაბაძი მაგალითისთვის შეიძლება მოვიყვანოთ ლიეტუვა, სადაც ასევე მართვის ეფექტიანობის მიზნით ანალოგიურად გამსხვილდა ადგილობრივი თვითმმართველობა. მაგრამ იქ სასოფლო თემი („სოლნცესტო“) მუნიციპალური თვითმმართველობის ადმინისტრაციულად მკაფიოდ გაფორმებული მონაწილეობითი დონეა და სოფლის ადმინისტრაცია არა მხოლოდ მუნიციპალური თვითმმართველობის, არამედ უშუალოდ მოსახლეობის, ადგილობრივი თემის წინაშე ანგარიშვალდებული.

ჩვენში კი, სასოფლო თემი მთლიანად უფლებააყრილია და რაიმე სამოქალაქო ურთიერთობაში. გამონაკლისია - ე.წ. *სოფლის მხარდაჭერის პროგრამა*, რომელიც იმდენად ფრაგმენტული და მცირე მასშტაბისაა, რომ სავალალო მდგომარეობას ვერ შეცვლის) სუბიექტს დიდი ხანია, აღარ წარმოადგენს;

გარდა ამისა, ამ სამართალსუბიექტმა - სასოფლო თემმა, აუცილებლად უნდა დაიბრუნოს უპირობო და წარუვალადი უფლება საკუთარ სამკვიდროზე; ეს, უწინარეს ყოვლისა, იმას ნიშნავს, რომ საერთო, სათემო სარგებლობის მიწა - საძოვარი, სათიბი, სათემო ტყე, წყლის ფონდის მიწა, ტყის ფონდის მიწა იურიდიულად უნდა დაბრუნდეს თემის მუდმივ და უსასყიდლო მფლობელობასა და სარგებლობაში. დღეს ამ თვალსაზრისით მდგომარეობა იმდენად მძიმეა, რომ სოფლის ტერიტორიული საზღვრებიც კი სრულიად ბუნდოვანი და გაურკვეველია. ეს მიწა არა სახელმწიფო, არამედ მუნიციპალური საკუთრებისა უნდა იყოს და თემის, რომელიც მისი ერთადერთი ლეგიტიმური მფლობელი და მოსარგებლეა, დაუკითხავად შეუძლებელი უნდა გახდეს ამ მიწის, ე.ი. სოფლის სამკვიდროს, სამართლიანი და ეფექტიანი მართვა - მისი განკარგვა, რაციონალური გამოყენება, სასოფლო-სამურნეო წარმოების თუ მიწის, როგორც ძირითადი საწარმოო საშუალების გამოყენებით სოფლის ტერიტორიაზე სხვა ეკონომიკური საქმიანობის სწორედ ორგანიზება, საბოლოო ანგარიშით - სასოფლო სამკვიდროს დაცვა და სოფლის გადარჩენის შემდეგ მის განვითარებაზე ზრუნვა;

მუნიციპალური თვითმმართველობის ეფექტიანობა არსებითად, სასიცოცხლოდ არის დამოკიდებული მოქალაქეთა და ადგილობრივი თემის უშუალო, პირდაპირ მონაწილეობაზე. ასეთი, თანამედროვეობის შესაბამისი მონაწილეობითი ინსტრუმენტები მთელი საქართველოს მასშტაბით, ყველა ადგილობრივ სასოფლო თემში აუცილებლად უნდა შეიქმნას და სწრაფად განვითარდეს;

ამ თვალსაზრისით უმიშვნელოვანესია, რომ თავად თემს, პირდაპირი, უშუალო დემოკრატიის სხვადასხვა ფორმით მიეცეს შესაძლებლობა, მუნიციპალიტეტის კომპეტენციაში შემაჯავლი ადგილობრივი მნიშვნელობის სასოფლო საკითხები თავადვე გადაწყვიტოს და ამ მიზნით ძირითად ინსტრუმენტად გამოი-

ყენოს მის წინაშე ანგარიშვალდებული სასოფლო ადმინისტრაცია; სასოფლო თემი, როგორც სრულფასოვანი სუბიექტი, რომელიც უფლებებს დაიბრუნებს და ამ გზით თავადვე გახდება უმთავრესი პასუხისმგებელი საკუთარ განვითარებაზე. ცხადია, ეს არ ნიშნავს, რომ მუნიციპალური თვითმმართველობა და სახელმწიფო სოფლის განვითარებაზე პასუხისმგებლობას მოიხსნის, პირიქით - მათი ვალდებულებაა სუბსიდიარობის დაცვით სოფლის განვითარების სწორად დაგეგმვა და, რაც ყველაზე მთავარია, ეფექტიანი ინსტრუმენტების შექმნა, თავად თემის ეკონომიკური თუ სოციალური აქტივობისათვის.

სასოფლო თემის ეკონომიკური გამოცოცხლების, დეპრესიული მდგომარეობიდან გამოყვანის, ხოლო შემდგომ მისი ეკონომიკური განვითარებისა და აქტივობის გასაძლიერებლად საუკეთესო (შესაძლოა, ამჟამად ერთადერთიც!) გზაა სასოფლო-სამეურნეო კოოპერაციის ყოველმხრივი წახალისება, მხარდაჭერა და სწრაფი განვითარება. ასევე, უმნიშვნელოვანესი იქნება სოციალური დახმარებებისა და ე.წ. საარსებო შემწევობების პოლიტიკის კარდინალური გადასინჯვა. ეს პოლიტიკა, განსაკუთრებით სოფლად, ამჟამად პირდაპირ მიმართულია სოციალურ-ეკონომიკური დეპრესიის კიდევ უფრო გაღრმავებისა და სიღატაკის წახალისებისკენ [კოლუაშვილი და ჩიხლაძე, 2017:72].

თემის სოციალური აქტივობისათვის სათანადო ინსტრუმენტების შესაქმნელად წარმატებული საწყისი გამოცდილება საქართველოში უკვე არსებობს და ესაა სოფლებში „საზოგადოებრივი ცენტრების“ შექმნა და განვითარება. ასეთი ცენტრი ამჟამად სულ 50-მდე მოქმედებს. იგი წარმოადგენს თანამედროვე საინფორმაციო-საკომუნიკაციო სისტემებით საუკეთესოდ აღჭურვილ, პროფესიულად განსწავლული პერსონალით დაკომპლექტებულ მაღალტექნოლოგიურ ოფისს, რომელიც ახორციელებს სახელმწიფო და მუნიციპალურ მომსახურებებს; მისი მეშვეობით შესაძლებელია როგორც უშუალო, პირდაპირი ჩართვა და მონაწილეობა მუნიციპალურ თვითმმართველობაში, ასევე სათემო ეკონომიკური, სამოქალაქო თუ თემზე ორიენტირებული სოციალური ინიციატივების მაღალი ეფექტიანობით განხორციელება. სწორედ სახელმწიფოს ვალია, რომ ეტაპობრივად, ყველა მუნიციპალურ ადმინისტრაციულ ერთეულს (და არა მხოლოდ მათ მცირე ნაწილს) შეექმნას ეს თანამედროვე შესაძლებლობა.

დასკვნა

სოფლის განვითარება არის მრავალგანზომილებიანი, მრავალდონიანი, მონაწილეთა ფართო სპექტრის ჩართულობით მოქმედი პროცესი და ეს ყოველივე მიუთითებს მის სირთულეზე, შესაბამისად, არ არსებობს მკაფიოდ შემოსაზღვრული პარადიგმა ამ თემაში.

ბუნებრივია, სოფლად მცხოვრები მოსახლეობის სოცკულტურული და ეკონომიკური მდგომარეობა დიდად იქნება დამოკიდებული ქვეყანაში განსახორციელებელ ეკონომიკურ (მ.შ. აგრარულ) და სოფლის განვითარების პოლიტიკაზე, მიწის კონსოლიდაციაზე, სათემო კოოპერაციის სტიმულირებაზე, სოფლად საწარმოო და სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარებასა და სხვა აუცილებელი პროექტების განხორციელებაზე (მ.შ. სპეციალიზებული კოოპერაციული აგროსაკრედიტო სისტემის შექმნაზე).

სოფლის, როგორც ტერიტორიული და სოციალური ერთეულის განვითარების გარეშე, ქართულ სოფელს დაცლა, ანუ მოსახლეობის მასობრივი მიგრაცია ემუქრება. თუ დღეს მოქმედი უარყოფითი ტენდენციები შენარჩუნდა, მოკლე ხანში აღარ გვექნება არა მარტო სოფლის მეურნეობა, არამედ თვით სოფელიც კი.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. კოლუაშვილი პ., ზარდიაშვილი დ., 2016, ქართული სოფლის სტატუსის შესახებ. უ: „სოციალური ეკონომიკა დ XXI საუკუნის აქტუალური პრობლემები“, 5, გვ.23.

2. კოლუაშვილი პ., 2016, ქართული სოფელი მარადიულია. უ: „ეკონომიკა“, 11-12, გვ. 45.
3. კოლუაშვილი პ., 2013, რა ემართება და რა ჰმართებს ქართულ სოფელს. საქართველოს ეკონომიკურ მეცნიერებათა აკადემიის შრომათა კრებული, 11, თბილისი, „უნივერსალი“, გვ. 65.
4. კოლუაშვილი პ., ჩიხლაძე ნ., 2017, სასოფლო-სამეურნეო კოოპერატივი - სამეწარმეო მობილიზაციის ეფექტური ფორმა. უ: „ბიზნეს ინჟინერინგი“, ზ3, გვ. 72.
URL: <https://drive.google.com/file/d/1DaMoBMpC4lqEC9dGrO87ERCpII4WXZuX/view>
5. „საქართველოს სოფლის მეურნეობა 2018“, 2019, სტატისტიკის სახელმწიფო დეპარტამენტი, გვ. 17. URL: https://www.geostat.ge/media/24487/soflis-meurneoba_2018.pdf
6. ჩიხლაძე ნ., ჭიჭინაძე ბ., 2013, ადგილობრივი თვითმმართველობის განვითარების თანამედროვე პრობლემები საქართველოში. უ: „ახალი ეკონომისტი“, N4, გვ. 55. URL: http://loi.ge/media/pdf/eko-2013-4_jllys9f.pdf

Paata Koguashvili

Doctor of Economics, Professor of Georgian Technical University,

Niko Chikhldadze

Doctor of Economics, Professor of Akaki Tsereteli State University,

Professor of Kutaisi University

“DON'T LOSE LIFE IN A RURAL AREAS, YOU WILL DESTROY THE CITY”

Expanded Summary

Peasants are one of the powerful tools of preserving the nation's identity. Peasants are often regarded simply as agricultural producers, but their role goes beyond these frameworks. Peasants, especially in Georgia, cannot be seen as a means to an end - they should only be seen as an end.

The Georgian village has been severely depleted due to poor social-economic (including agricultural and rural development) policies implemented in recent years. Under such conditions, it is virtually impossible to stop the increased migration of the population from the villages, to get out of the agrarian crisis, and to develop them without proper safeguards and external support.

Only real systemic employment and complex measures can be achieved through real employment in rural areas and a relatively short period of socio-economic development. One of them is the promotion of entrepreneurial activity of human resources.

As a rule, functions that are not provided with self-regulatory market leverage should be regulated by the state. International risk practice confirms that the field of agro-production, under the auspices of the state and financed on the basis of targeted programs, creates the conditions for sustainable development of farms and their cooperative associations. The state implements this project only on the basis of systematic and complex approaches, which implies that the program should cover the whole system of specific agricultural production.

World experience confirms that entrepreneurial activation of labor resources is best achieved by developing a cooperative movement in rural areas. This process was carried out with the active coordinating, organizing and supporting role of the state everywhere.

"Rural development" is a broader concept than "Agricultural development". Its purpose is to reduce the socio-cultural differences between the village and the city, which is crucial for increasing rural population retention and agribusiness production.

This task, of course, will not be accomplished by itself. To this end, it is advisable to consider and elaborate:

1. Georgia's main goal and target in the field of agriculture, which, in our opinion, can be in two directions:

The first is the maintenance and development of the village as a territorial unit (this includes the protection of cultural and wildlife landscapes) and the second, the establishment of a food security structure for agriculture.

2. Principally a new agricultural policy and a targeted strategy for agri-food sector development (which includes vision, system, structure, strategy, tactics, staff training) that will address all problems which, in the final report is linked to, improved socio-economic conditions in rural areas and increased agrarian labor motivation.

Rural development is a multidimensional, multilevel, participatory process involving a wide range of stakeholders and this indicates its complexity, so there is no clearly bounded paradigm in this topic.

Naturally, the socio-cultural and economic situation of the rural population will largely depend on the economic (including agrarian) and rural development policy implemented in the country, land consolidation, stimulation of community co-operation, development of rural industrial and social infrastructure and other necessary projects (მ. შპ ტსიალებული აგროსაკრედიტო კოოპერატიული სისტემა).

Rural development involves: determining the status of the village and community, establishing self-governance in the village, institutional and infrastructural arrangement, establishing community-owned rural areas. The community shall have in possession and use of all natural resources within the territory of the village, except those of state importance.

Village rightless and therefore free from obligations that has not even legally elected its administrative body is de jure and de facto deprived of its own estate: rural living space - community land (at least grazing and mowing, but not only), community forest, water, other natural resources of local importance, agricultural infrastructure of common use and so forth which must be in the ownership and use of the community in most cases it is not even municipal property.

First of all, the village administrative body should be restored in the village, which will be an effective tool for participation and involvement of the rural community in the municipal self-government. It should be emphasized that, by enlarging local self-government, its “putting” at municipal (former district) level, it was not only possible to “attain” it, but it was necessary to maintain the primary administrative level of participation of citizens and communities in the village, not as the actual abolition of this primary administrative level but its strengthening;

Successful initial experience in designing tools for community engagement is already in place in Georgia, with the creation and development of community centers in villages. It is a high-tech office staffed by state-of-the-art information and communication systems employing state and municipal services; But it is not just a service office, but - more importantly, it is a community office itself, a powerful tool for carrying out any activity: it enables direct, involvement and participation in municipal governance.

There are currently about 50 such centers operating in the sea, as there are more than 4,000 villages and about 1,000 municipal administrative units in the country.

The village is, after all, a territorial unit (estate), not a farm. The main objective of rural development is to approximate the present (socio-cultural) status of the rural population to the status of the urban population, which is crucial for the maintenance and development of human resources in rural areas and thus crucial for the enhanced reproduction of agriculture and agri-food production.

The village is being evacuated as an outgrowth of the territorial and social unit of the village, ie mass migration of the population is threatened. If the current negative trends were maintained, in a short time, we would no longer have the patronage of the village, but even the village itself.

Davit Jalaghonia

*Professor of Sokhumi State University
Dean of Business and Social Sciences Faculty*

Irma Gelantia-Akvlediani

*Sokhumi State University
Ph.D. Candidate of Business and Social Sciences Faculty*

THE ROLE OF INTERNAL AUDIT FOR CORRUPTION AND FRAUD PREVENTION IN THE GEORGIAN PUBLIC ADMINISTRATION

„Integrity, Transparency and the fight against Corruption have to be part of the culture. They have to be thought as fundamental values

Angel Gurria⁷⁸

Summary. Effective Management of State Budget is the subject of interest of legal and physical person-each citizen of the state. Corruption and fraud existing in the country always endanger the targeted management of budget funds.

It is confirmed by studies that millions of money are lost annually through fraud and corruption worldwide (1). In addition, Modern world practice shows that high risks of corruption are typical for the countries in the transition-stage, with weak economics and administrations. Unfortunately, Georgia is still among this countries. In terms of program budgeting, corruption and fraud impede the country's sustainable and stable development.

Despite the implemented activities in the public administration of Georgia, there is still a lack of good governance principles, effective financial management and comprehensive control mechanisms. In this regard, by studying and analyzing the modern world experience and taking into account the high degree of accountability of the government of the country, the article substantiates the role of internal audit in the prevention of corruption and fraud and proposes mechanisms for their elimination.

Key Words: *Fraud, Corruption, Internal Audit, Risk, Control, Integrity, PIFC reform, COSO model*

Introduction

Over the past two decades, Georgia has made significant strides in the fight against corruption and fraud. The country is the leader in the region according to the “Transparency International” 2018 research of Corruption Perception Index/CPI⁷⁹. At the same time, in the post-Soviet space Georgia occupies a leading position with a low level of corruption. According to CPI, Georgia received 58⁸⁰ points out of 100-point scale, among the 180 countries (diagram N1⁸¹).

⁷⁸ Angel Gurria – Secretary General OECD/ Organisation for Economic Co-operation and Development

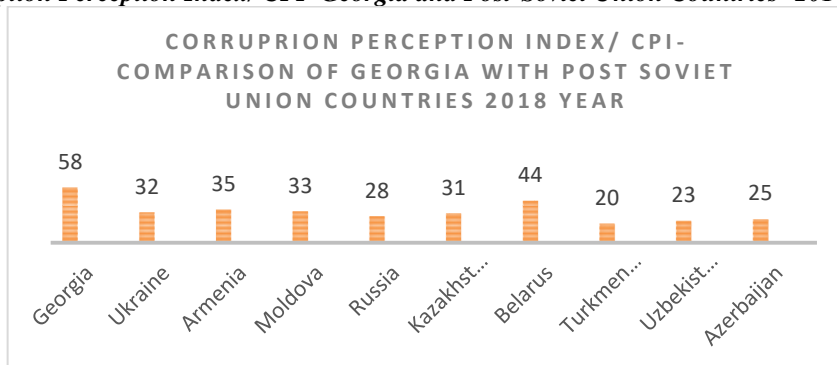
⁷⁹ CPI- **Corruption Perceptions Index**-The Global Corruption Index, that is published annually since 1995 by Transparency International. Countries are valued for their perceptions of corruption in the public sector. The document is based on the opinions of experts, public opinion polls and surveys of authoritative international organizations on the status quo of corruption in various countries.

⁸⁰ 100 points in the ranking indicate the lowest and 0 points the highest level of corruption perception.

⁸¹ The diagrams presented by us (N1, N2, N3) are based on Transparency International's 2018 Survey of Corruption Perceptions Index / CPI; <https://www.transparency.org/cpi2018>

Diagram N1

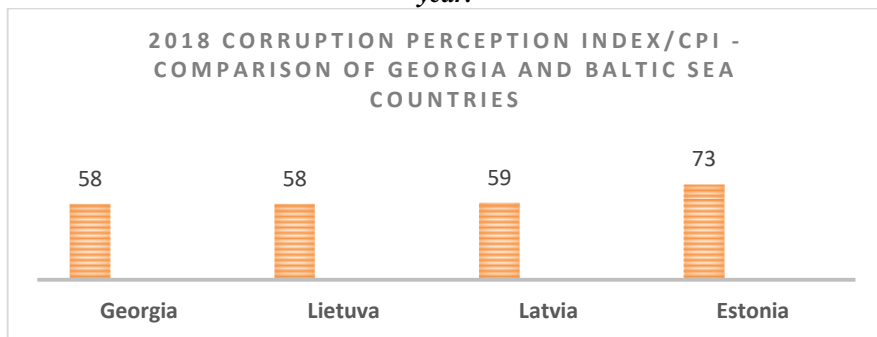
„Corruption Perception Index/ CPI Georgia and Post-Soviet Union Countries -2018 year.“

According to the same study, with regard to the Baltic states, where Western standards have begun to develop mechanisms to combat corruption and fraud much earlier, Georgia falls only behind Estonia in terms of corruption perceptions index. (Diagram N2).

Diagram N2

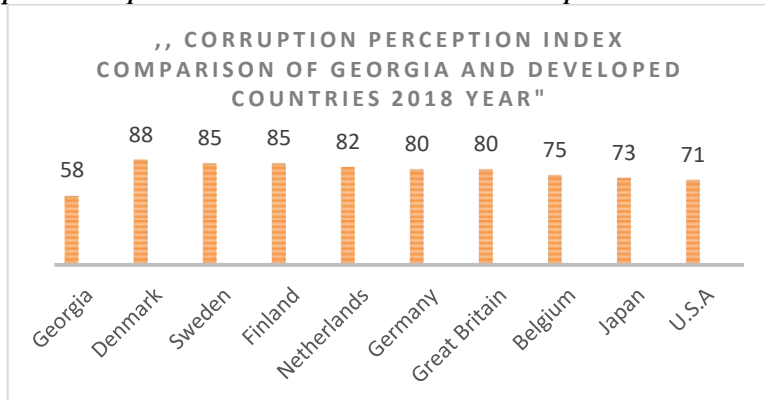
Corruption Perception Index /CPI comparison of Georgia and Baltic Sea Countries - 2018 year.

However, in the case of highly developed countries, relatively high levels of corruption still have a place (Figure 3).

Diagram N3

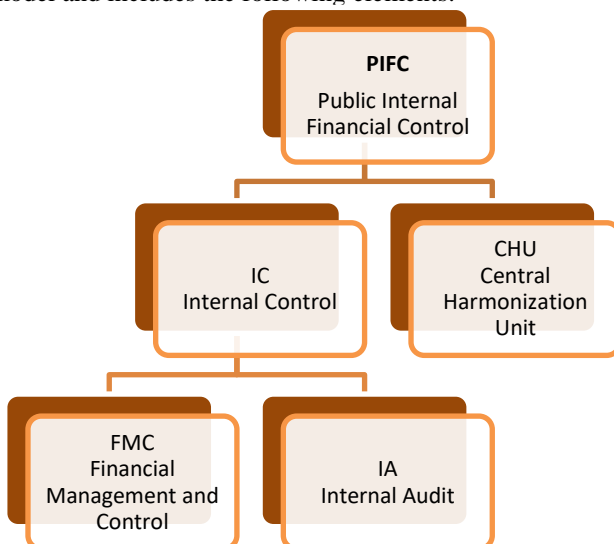
Corruption Perception Index/CPI in relation with Developed Countries 2018 year.

Georgia remains a high-risk country, as evidenced in the findings of different international organizations (OECD-ACN⁸², GRECO⁸³, IDFI⁸⁴), the State Audit Office, and Transparency International Georgia.

Georgia's success in fighting corruption was outlined in the OECD-ACN 2016 Monitoring Report : *"Georgia is now at the next stage of the fight against corruption and, like many other countries, may face high levels of corruption and complex corruption. Georgia is in a strong position to address this challenge, but in order to succeed, it must not be complacent, it must be creative and active in the fight against corruption"* (2). Transparency International Georgia⁸⁵ and State Audit Office reports also confirm the same.

In line with international practice, an important tool for the prevention of fraud and corruption in Georgian public organizations is well-organized Internal Control system, which is based on the EU model and includes the following elements:

The conceptual approach presented here is based on the concept of “Public Internal Financial Control/PIFC” developed by the EU for developing countries. Georgia, in the context of this ongoing reform, has taken obligation to establish Internal Audit Units in the Public Sector Organizations from 2010.

For the purposes of the current Public Internal Financial Control/PIFC reform, the organization's internal financial management and control system is based on the international COSO⁸⁶ model and operates through 5 (five) interrelated components, which can be schematically represented as follows:

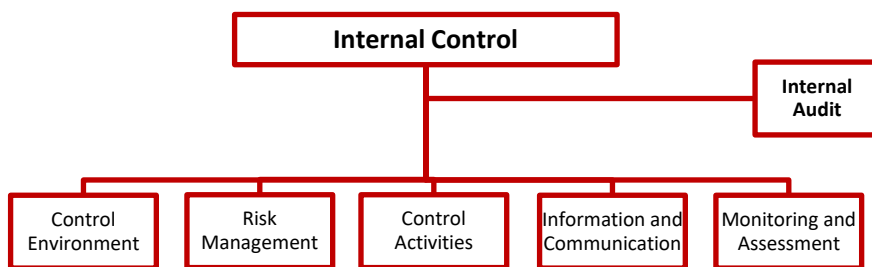
⁸² OECD-CAN- Anti-Corruption Network of the Organization for Economic Cooperation and Development

⁸³ GRECO- Council of Europe’s Group of States against Corruption

⁸⁴ IDFI-Institute for Development of Information

⁸⁵ Georgia's Stalled Anti-Corruption Reforms: Unfulfilled Recommendations under the Istanbul Action Plan, August 09, 2019, www.transparency.ge

⁸⁶ COSO - The Committee of Sponsoring Organizations of the Tredway Commission , COSO IC – Internal Control Integrated Framework - private organization in the United States based on the good-will of membership that aims to provide relevant recommendations and guidelines for corporate governance (business ethics, financial reporting, internal control, risk management, etc.)

According to the COSO model, internal audit is an integral part of the internal control system, although it does not participate in the establishment of the financial management and control system. It assesses the effectiveness of the system in practice and, on the basis of evaluation, makes appropriate recommendations for correcting and improving the existing conditions. Internal Audit improves governance, risk management and control processes through performance, information technology (IT), systems based, compliance and financial audits.

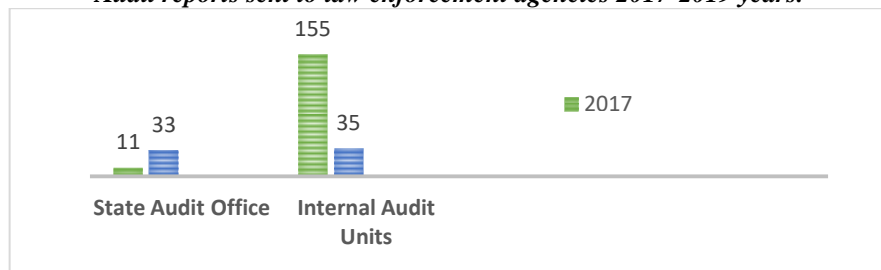
As within any reform, combating corruption and fraud will only have a positive outcome when the relevant audit reports prepared by the Internal Audit Unit, under the strong political will of the state, motivated executives, and effective monitoring services, specific action plans, become the subject of functionally established state institutions to detect, investigate, prevent and/or avoid corruption offenses. In order to address this problem, it is necessary to harmonize the existing legal framework of Georgia with international standards on internal audit. However, when transferring crime-related materials to the appropriate law enforcement agencies, which, under the Law of Georgia on Public Internal Financial Control, is only possible with the consent of the head of the institution, cannot guarantee a high degree of independence and impartiality of internal auditors. However, the Internal Audit Committee plays an important role in resolving the issue.

It should be noted that the scope of corruption and fraud risk assessments varies, depending on the size and complexity of the institution. Internal audit emphasize only the most important risks and vulnerable areas.

For the prevention of corruption and fraud risks, the timely and adequate response of the relevant state authorities to the violations identified in auditees is important. Georgia still lacks effective mechanisms in this regard. The study revealed that dozens of reports of possible crimes detected by the State Audit Office and Internal Audit Units have been sent to the relevant law enforcement agencies⁸⁷(diagram N4). Unfortunately, however, due to the lack of a unified feedback and monitoring system, internal audit units do not have information on further response.

Diagram N4

Audit reports sent to law enforcement agencies 2017-2019 years.

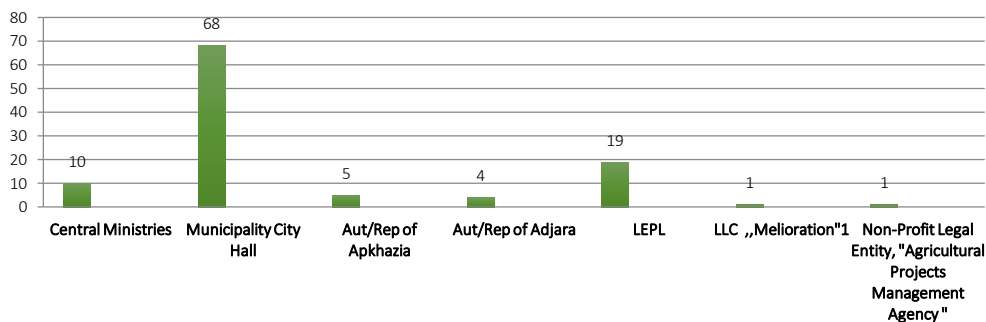
⁸⁷ The chart presented is based on the 2017-2018 annual reports of the State Audit Office and the consolidated annual reports of the Department of Public Internal Control (Harmonization Unit) of the Ministry of Finance of Georgia for 2017-2018.

Source <https://sao.ge/files/auditi/2017-angarishi.pdf> <https://sao.ge/files/auditi/2018>, www.pifc.gov.ge

The role and responsibility of internal audit is important in preventing corruption and fraud risks (5), that is expressed by the evidence, internal audit provides to the management, as independent assurance on the adequacy and effectiveness of the internal control and fraud risk management system⁸⁸. As for 2018, **108⁸⁹ internal audit units** have been established in the Georgian Public Administration (Diagram N5).

Diagram N5

Internal Audit Units in the Institutions

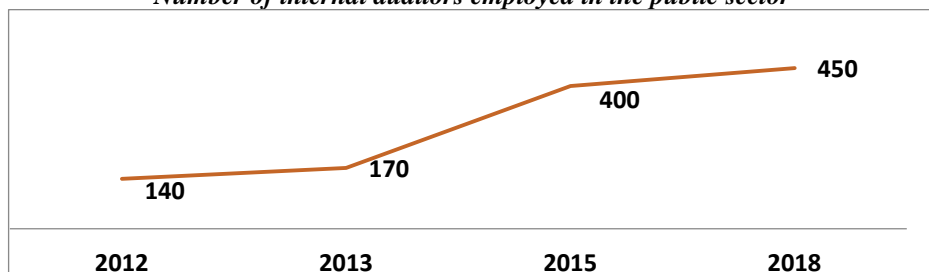

Auditors' competences are important to detect corruption and fraud. International Professional Practices Framework (IPPF) establishes a general professional order, criteria, qualification that is mandatory for any auditor in any workplace in the world.

Georgia still faces challenges in this regard, In terms of quantity, the number of internal auditors has tripled in comparison with 2012. By 2018, the number of internal auditors of public sector has reached 450. (Diagram N6)

Diagram N6

Number of internal auditors employed in the public sector

Proficiency of internal auditors in public administration organizations must comply with the requirements of international standards. According to the standard **1210 A2 (22)**, –“Internal auditors must have sufficient knowledge to evaluate the risk of fraud and the manner

⁸⁸ INTERNAL AUDITING-Assurance & Advisory Services, IIA pg. 8-16

⁸⁹ Internal Audit Unit is also established in following institutions: State Audit Office, Public Broadcaster, Central Election Commission, 4 Higher Education Institutions. However, according to the Law of Georgia on “Public Internal Financial Control”, the power of the Central Harmonization Unit do not extend to them.

in which it is managed by the organization, but are not expected to have the expertise of a person whose primary responsibility is detecting and investigating fraud“. However, Standard **2120 A2** states that- ”The internal audit activity must evaluate the potential for the occurrence of fraud and how the organization manages fraud risk”. In every audit engagement Professional skepticism, critical attitude and evaluation of audit evidence, is crucial. When internal auditors act with skepticism and concentrate on the effectiveness of internal controls, signs and incidents of fraud become more frequent. Even the best and most comprehensive internal control system, only reduces, but does not completely eliminate, the likelihood of fraud or irregularities. Internal audit should typically assess the likelihood of fraud and develop appropriate recommendations for the organization to manage fraud risks effectively.

Therefore, in line with the Public Internal Financial Control/PIFC model, an effective system of internal audit in public administration organizations, should provide management with appropriate recommendations, by identifying risks associated with fraud and corruption.

Practice shows that fraud and corruption signs reveal in various fields of public organizations activities and operations, including, it may be related to the , disposal of the misuse of material supplies, remuneration that does not belong to you, the right to use the assets, the bad faith of the auction and government procurement, issuing construction permits, incorrectly issued hospital sheet, transaction between related parties; misplaced fuel consumption, etc.

Public administration organizations identify various factors that cause fraud and corruption. For example, American sociologist Donald Cressey, who was employed in the field of criminology, created the so-called “**The Fraud Triangle**” and outlined three main factors: **Pressure, Opportunity, Rationalize** (diagram N7).

Diagram 7

In the fraud triangle the pressure may be due to the financial need, the large number of loans taken for objective or subjective reasons, the compulsion to achieve unrealistic working results; Opportunity - access to assets, to information, the ability to commit and hide fraud, deliberate actions; With rationalization, the crime can be justified, with the approach - "I work the most and I belong ...", "I asked it temporary, I will return later ...", " Everyone does this ...". Therefore, an in-depth study, analysis and evaluation of fraud, corruption, motives, factors, areas, and operations is the basis for the Internal Audit Department to develop appropriate recommendations for management.

Conclusion

At the current stage, internal audit is one of the most effective mechanism for combating fraud and corruption in public administration organizations. It's Implementation and well-functioning, in terms of program budgeting, will facilitate the efficient management of budgetary funds.

In order to ensure stable and sustainable development of the country, and due to the need to eliminate corruption and fraud at the internal level of the organization, the advantage of the international COSO model of internal control is assessed and substantiated. Internal control under the COSO model - a set of processes managed by the institution's management and other personnel to achieve its' goals and objectives ensure effectiveness and operability of activities within the organization, reliability of the information reflected in the financial reporting, compliance with applicable laws and legal acts. However, a shared understanding of the elements: control environment, risk assessment, control activities, information and communication, monitoring activities - is needed to achieve the stated mission and strategy.

Based on the COSO model of internal control, the paper proposes mechanisms for predicting inherent risks; Identifies opportunities and areas of influence; The need to develop a risk register; Aiming to raise awareness of the purpose of consultation; The ultimate responsibility of the management of the organization for managing the risks related to corruption and fraud; Creating a conscientious control environment, permanent retraining of staff, in terms of high degree of auditors independence; However, in order to effective operation of the internal audit system the need for systematic feedback on internal audit reports from law enforcement agencies is emphasized.

We think that the involvement of Georgia in the international projects, the systematic approaches and complex activities, including the Internal Audit well-functioning service, promote corruption and fraud risk prediction in the public administration organizations, and encourage further improvement of it's elimination or minimization effective mechanisms.

To conclude all mentioned above, we outline the part from the speech of UN Secretary-General, António Guterres: "I urge people everywhere to continue to work on innovative solutions to win the battle against corruption and to ensure that precious resources serve the peoples of the world"⁹⁰.

References

1. Fraud and Internal Audit (IIA position paper) (2019) <https://na.theiia.org/about-ia/PublicDocuments/Fraud-and-Internal-Audit.pdf>;
2. Internal Audit tool for minimizing the risk of fraud, Elzbieta Kllamut Financial internet quarterly „eFinanse” 30.03.2018, 49-68;
3. Glen Lehman, Kym Thorne., Corruption, criminality and the privatised state: The implications for accounting; Accounting Forum 39(2015)366–370; www.elsevier.com/locate/procedia
4. Daniela Petraşcu, Alexandra Tieanu., The Role of Internal Audit in Fraud Prevention and Detection; 21st International Economic Conference 2014, IECS 2014, 16-17 May 2014, Sibiu, Romania; Procedia Economics and Finance 16 (2014) 489 –497; www.elsevier.com/locate/procedia
5. Association Agreement between Georgia and the European Union and the European Atomic Energy Union and their Member States on the one hand, 2014.r;
6. UN Convention against Corruption, 2004.;
7. Implementation Guide to the UN Convention against Corruption, 2006 .;
8. Technical Guide to the UN Convention against Corruption, 2009.;
9. Action Plan for the implementation of the National Anti-Corruption Strategy of Georgia and the National Anti-Corruption Strategy of Georgia 2017-2018;
10. Georgian Law on “Public Internal Financial Control”

⁹⁰ <https://www.un.org/en/observances/anti-corruption-day>

11. Strategy for Public Finance Management Reform, 2018-2021 years;
12. Public Sector strategic vision on Public Internal Financial Control (PIFC) reform , Government of Georgia,2009year.;
13. Decree of the Government of Georgia “On Approval of Internal Audit Standards” N1847, Tbilisi, 2011., Amending the Decree N1015 of the Government of Georgia, 2010;
14. Decree of the Government of Georgia “On Approval of the Code of Ethics of Internal Auditors” №1836, Tbilisi, 2011.;
15. Resolution of the Government of Georgia on “Approving Internal Audit Methodology” N593, Tbilisi, 2016.;
16. “Public Internal Financial Control System Development Strategy and Action Plan 2017-2019.;
17. Department of Public Internal Control of the Ministry of Finance of Georgia / Harmonization Center Consolidated Annual Reports 2017-2018.;
18. State Audit Office Activity Report 2017-2018.;
19. Retrospective Assessment of the Public Internal Financial Control Law, 2018.;
20. Resolution of the Government of Georgia on Approval of the Composition and Charter of the Inter-Agency Coordination Council against Corruption №390, 30/12/2013.;
21. International Standards for the Professional Practice of Internal Auditing (Standards), Institute of Internal Audits;
22. IPPF – Practice Guide, Internal Auditing And Fraud;
23. Responding to Fraud Risk, IIA;
24. INTERNAL AUDITING-Assurance & Advisory Services, IIA;
25. IIA Standard 2060 : Reporting to Senior Management and the Board;
26. INTERNAL AUDITING-Assurance & Advisory Services, IIA;
27. Responding to Fraud Risk (Farah G. Araj);
28. Donald R. Cressey, *Other People's Money* (Montclair: Patterson Smith, 1973).

International Organizations Reports

1. “Transparency International” Corruption Perception Index /CPI 2018 Reasearch;
2. Public sentiment in Georgia: results of the March 2016 research; National Democratic Institute - NDI;
3. IDFI-.,The Georgian National Anti-Corruption System is Ineffective against High Level Corruption”12.10.2018წ.;
4. OECD-ACN First Round Monitoring Report - Georgia, 2006.;
5. OECD-ACN- Second Round Monitoring Report - Georgia,2010.;
6. OECD-ACN Fourth Round Monitoring Report - Georgia, 2016.;
7. GRECO-First Round of Assessment – Georgia, 2000.;
8. GRECO- Fourth Round of Assessment – Georgia, 2016.;
9. Specialised Anti-Corruption Institutions, review of models, Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia, OECD, 2008;
10. Fighting Corruption in Eastern Europe and Central Asia, Asset Declarations for Public Officials A Tool to Prevent Corruption, 2011.

დავით ჯაღალღონია
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი,
ბიზნესისა და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი;
ირმა გელანტია-ახვლედიანი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ბიზნესისა და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი

**შიდა აუდიტის როლი კორუფციისა და თაღლითობის პრევენციისათვის
საქართველოს საჯარო მმართველობაში**

**„პატიოსნება, გამჭვირვალობა და კორუფციის წინააღმდეგ ბრძოლა
ორგანიზაციული კულტურის ნაწილია
და აღიქმება უზენაეს ღირებულებად“ ანხელ გურია⁹¹**

რეზიუმე

გადასახადის გადამხდელი იურიდიული და ფიზიკური პირის, სახელმწიფოს თითოეული მოქალაქის ინტერესის საგანი, სახელმწიფო ბიუჯეტის ეფექტიანი მართვაა. ქვეყანაში არსებული კორუფცია და თაღლითობა, საბიუჯეტო თანხების მიზნობრივ განკარგვას ყოველთვის საფრთხეს უქმნის.

კვლევებით დასტურდება, რომ მთელ მსოფლიოში, თაღლითობისა და კორუფციის შედეგად ყოველწლიურად მილიონობით თანხა იკარგება. ამასთან, კორუფციისა და თაღლითობის შედარებით მაღალი რისკებით გამოირჩევა გარდამავალ ეტაპზე მყოფი სუსტი ეკონომიკის და ადმინისტრაციის ქვეყნები. სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ მათ რიცხვშია საქართველოც. პროგრამული ბიუჯეტირების პირობებში, კორუფცია და თაღლითობა ხელს უშლის ქვეყნის სტაბილურ და მდგრად განვითარებას.

მიუხედავად გატარებული ღონისძიებებისა საქართველოს საჯარო მმართველობაში დღესაც გამოწვევად რჩება კარგი მმართველობის პრინციპების, ეფექტიანი ფინანსური მართვისა და კონტროლის სრულყოფილი მექანიზმების არარსებობა. ამ მიმართულებით, თანამედროვე მსოფლიოში არსებული გამოცდილებების შესწავლით, ანალიზით და ქვეყნის მთავრობის ანგარიშვალდებულების მაღალი ხარისხის გათვალისწინებით, სტატიაში დასაბუთებულია შიდა აუდიტის როლი კორუფციისა და თაღლითობის პრევენციაში და შემოთავაზებულია მათი აღმოფხვრის ხელშემწყობი მექანიზმები.

საკვანძო სიტყვები: თაღლითობა, კორუფცია, შიდა აუდიტი, რისკი, კონტროლი, პატიოსნება, PIFC რეფორმა, COSO მოდელი.

⁹¹ ანხელ გურია - გენერალური მდივანი OECD/ Organisation for Economic Co-operation and Development

ერეკლე პირველი

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი
კაკეასიის ბიზნესის სკოლა, კაკეასიის უნივერსიტეტი, საქართველო

**ფინანსური ბა(უ)მჭვირვალობა საქართველოში:
ინფორმაციის მოპოვების სირთულის ბაზომზა⁹²**

რეზიუმე. ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის შესახებ საქართველოს 2016 წლის კანონის თანახმად, ქვეყნის ისტორიაში პირველად საქართველოს კერძო სექტორის დაახლოებით 80.000 საწარმოს საკუთარი წლიური ფინანსური ინფორმაციის გასაჯაროება მოეთხოვა. ფინანსური ინფორმაციის მსგავსი საჯაროება უპრეცედენტოა ქვეყნის ისტორიაში. თუმცა, ნიშნავს კი ბიზნეს ერთეულების ფინანსური ინფორმაციის საჯაროება ფინანსურ გამჭვირვალობას? კვლევების თანახმად, ფინანსური გამჭვირვალობა გამოქვეყნებული ინფორმაციის ამოღების სირთულეზეა დამოკიდებული. ეს ნაშრომი იკვლევს, თუ რამდენად მარტივადაა შესაძლებელი საჯაროდ გამოქვეყნებული ფინანსური ინფორმაციის მოპოვება საქართველოში და აქვს თუ არა ადგილი გამჭვირვალობის რეალურ ზრდას ქვეყანაში. კვლევაში გამოყოფილია საქართველოში მოქმედი ბიზნეს ერთეულების ფინანსურ და აღწერილობით ინფორმაციაზე წვდომის ოთხი გზა. თითოეული ეს გზა გაანალიზებულია მონაცემთა გამჭვირვალობის კრიტერიუმების მიხედვით და შემუშავებულია მონაცემების ამოღების ოპტიმალური გზა: სუბიექტთა ფინანსური ინფორმაციის გამოთხოვა ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამსახურიდან, ხოლო არაფინანსური ინფორმაციის გადმოწერა ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკის გამოყენებით ‘რეპორტალის’ ვებ-საიტიდან. შემდეგ, ოპტიმალური გზისთვის დათვლილია მონაცემების ამოღების პროცესში გადადგმული ნაბიჯების რაოდენობა. შედეგი აჩვენებს, რომ დაახლოებით 600 ბიზნეს ერთეულის მონაცემების ამოსაღებად, საჭიროა 365 ნაბიჯი (კლიკი). აღნიშნული მიუთითებს, რომ საქართველოში კერძო სექტორის ინფორმაციის ამოღებას დიდი ძალისხმევა სჭირდება. როგორც ასეთი, მიმდინარე საკანონმდებლო ცვლილებები ბუღალტრების, ანგარიშგებისა და აუდიტის დარგში შესაძლოა გვაახლოვებდეს ევროკავშირს პოლიტიკურად, თუმცა, შესაძლოა, გვაცილებდეს ამასვე მიზანს ეკონომიკურად. რეკომენდირებულია ფინანსური ინფორმაციის მოპოვების გასამარტივებლად საიტის რეორგანიზება და ფინანსური ინფორმაციის მოპოვების პროცესის გამარტივება ზედამხედველობის სამსახურის მხრიდან. **საკვანძო სიტყვები:** ფინანსური გამჭვირვალობა; ფინანსური ინფორმაციის მოპოვების სირთულე; ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის რეფორმა; საქართველო.

შესავალი

ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის 2016 წლის კანონის მიზანია ფინანსური გამჭვირვალობის ზრდით ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობა [Law 2016, Article 1.2]. ქვეყნის ისტორიაში პირველად საქართველოს კერძო სექტორში მოქმედ ბიზნეს ერთეულებს საკუთარი წლიური ფინანსური ინფორმაციის გასაჯაროება მოეთხოვათ [Law 2016, Article 9]. 2018 წლის 1 ოქტომბრისთვის

⁹² კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის ფინანსური მხარდაჭერით [FR17_489, „Are Georgian Private Sector Entities Engaged in Financial Information Manipulation?“]. გაწეული ტექნიკური დახმარებისთვის, ავტორი მადლობას უხდის თეონა შუღლიაშვილს.

ფინანსური ინფორმაციის წარდგენა მოეთხოვათ პირველი და მეორე კატეგორიისა და საზოგადოებრივი დაინტერესების პირებს - ჯამში დაახლოებით 700 ბიზნეს ერთეულს; 2019 წლის I ოქტომბრისთვის - მესამე კატეგორიის დაახლოებით 3.000 ბიზნეს ერთეულს; და 2021 წლის I ოქტომბრისთვის - მეოთხე კატეგორიის დაახლოებით 80.000 ბიზნეს ერთეულს. არსებული შეფასებების თანახმად, მიმდინარე ცვლილებები, კერძოდ კი, ინფორმაციის საჯაროობის მსგავსი მასშტაბურობა უპრეცედენტოა ქვეყნის ისტორიაში [Pirveli 2019a]. თუმცა, ნიშნავს კი ბიზნეს ერთეულების ფინანსური მონაცემების საჯაროობა მონაცემთა გამჭვირვალობას? თუ საჭიროა ინფორმაციის ამოღების არსებული არსების დახვეწა და ანალიტიკოსების მიერ ჩასატარებელი სამუშაოების ნაწილის ფინანსთა სამინისტროს, როგორც მარეგულირებლის, მხრიდან თავის თავზე აღება?

საერთაშორისო კვლევების თანახმად, საწარმოების მხრიდან ფინანსური ანგარიშგებების საჯაროდ გამოქვეყნება თავისთავად გამჭვირვალობაზე არ მიუთითებს. თეორია გვეუბნება, რომ ფინანსური ინფორმაციის გამჭვირვალობა გამოქვეყნებული ინფორმაციის ამოღების სირთულეზეა დამოკიდებული. ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახურის მიერ ორგანიზებულ საიტზე ("რეპორტალი") მონაცემების განთავსება უპირობოდ არ ნიშნავს ინფორმაციის გამჭვირვალობას, რადგან მონაცემების მომზადებისა და დამუშავების სირთულე შესაძლოა მნიშვნელოვნად აბრკოლებდეს ინფორმაციის გამჭვირვალობას. ეს კვლევა სწავლობს, თუ რამდენად მარტივად შესაძლებელია საჯაროდ გამოქვეყნებული ფინანსური ინფორმაციის მოპოვება საქართველოში და აქვს თუ არა ადგილი გამჭვირვალობის რეალურ ზრდას.

იმისათვის, რომ გავიგოთ, თუ რამდენად მიღწეულია მაღალი ფინანსური გამჭვირვალობა საქართველოს შემთხვევაში, წინამდებარე კვლევა ეყრდნობა საქართველოს კერძო სექტორის I და II კატეგორიისა და საზოგადოებრივი დაინტერესების პირების ფინანსურ და აღწერილობით ინფორმაციაზე წვდომის სირთულის ანალიზს. აღნიშნული ფინანსური ინფორმაციის საჯაროდ განთავსება 2018 წლიდან დაიწყო.

ამ კვლევაში გამოყოფილია საქართველოში მოქმედი ბიზნეს ერთეულების ფინანსურ და აღწერილობით ინფორმაციაზე წვდომის ოთხი გზა: ა) "რეპორტალის" ვებ-საიტიდან ინფორმაციის ამოღების გზა - ფინანსური და ზოგადი ინფორმაცია (ფინანსური ანგარიშგებები, ინფორმაცია აუდიტორებზე, მფლობელებზე, საქმიანობის სფეროზე, სამართლებრივ ფორმაზე, რეგისტრაციის წელზე და სხვა) ბიზნეს ერთეულების შესახებ ქვეყნდება ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამსახურის მიერ ორგანიზებულ პორტალზე - "რეპორტალი" [<https://reportal.ge/Home.aspx>]; ბ) პითონის პროგრამირების ენის მეშვეობით ფინანსური ანგარიშგებების მოპოვებისა და დამუშავების გზა - ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკის გამოყენებით და პროგრამირების ენის (მაგალითად Python-ის) დახმარებით "რეპორტალის" საიტიდან შესაძლებელია შესაბამისი ფინანსური ანგარიშგებების pdf ფორმატში გადმოწერა და ამ დოკუმენტების წაკითხვა/ანალიზი; გ) ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამინისტროდან ფინანსური ინფორმაციის ოფიციალურად გამოთხოვის გზა - ბიზნეს ერთეულების ძირითადი ფინანსური ინდიკატორები (4 ძირითადი ფინანსური ანგარიშგება) სისტემატიზებული სახით ექსელის დოკუმენტის ფორმატში შეიძლება ოფიციალური წერილის მეშვეობით გამოთხოვილ იქნეს ზედამხედველობის სამსახურიდან; და დ) ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკების გამოყენებით რეპორტალის ვებ-საიტიდან საწარმოთა აღწერილობითი და ზოგადი ინფორმაციის მოპოვების გზა.

ფინანსური ინფორმაციის მოპოვების ყველაზე მარტივი გზა მესამე გზაა - ანუ ზედამხედველობის სამსახურიდან ინფორმაციის გამოთხოვა. თუმცა, ამ შემთხვევაში ინფორმაციის არასისრულის გამო, ინფორმაციის მოპოვების ოპტიმალურ გზად შერჩეულ იქნა მესამე და მეოთხე გზების თანაკეთა - ფინანსური

ინფორმაციის გამოთხოვა ზედამხედველობის სამსახურიდან, ხოლო არაფინანსური ინფორმაციის გადმოწერა ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკების გამოყენებით “რეპორტალის” ვებ-საიტიდან.

საბოლოოდ კი, წინამდებარე კვლევა აკვირდება ოპტიმალური გზის მიხედვით გადასადგმელი ნაბიჯების რაოდენობას. კვლევაში დათვლილია გადაწყვეტილების რაოდენობა პროცესში. შეფასებამ ცხადყო, რომ საქართველოში მოქმედი ბიზნეს ერთეულების ფინანსური მონაცემების მოპოვების სირთულე ერთი შეხედვით ხელმისაწვდომ ფინანსურ ინფორმაციას არაგამჭვირვადეს და ძნელად გასაანალიზებელს ხდის. დაახლოებით 600 ბიზნეს ერთეულის არაფინანსური ინფორმაციის ამოღებისთვის საჭიროა 365 კლიკის განხორციელება. ხელით ამ მონაცემების გადმოწერა დაკავშირებული იქნებოდა ბევრად უფრო მეტ დროით დანახარჯთან და კლიკ ნაბიჯთან. ინფორმაციის მოპოვების ასეთი მაღალი სირთულის რიცხვის არსებობის შემთხვევაში, რეკომენდირებულია პროცესის დახვეწა და საიტის რეორგანიზება, რადგან ირღვევა გამჭვირვალობის მახასიათებელი: „ხელმისაწვდომობა და პოვნადობა“ [OECD 2007].

სასურველია, ფინანსთა სამინისტროს მხრიდან მოსაპოვებელი ინფორმაციის სიზუსტის დახვეწა (კონტროლის ამადლება). აღნიშნული ეხება როგორც ფინანსურ, ასევე არაფინანსურ ინფორმაციას. მაგ., ფინანსური ინფორმაციის კუთხით, საწარმოთა მნიშვნელოვანი ნაწილი შეცდომით უთითებს ერთეულის მასშტაბს - მნიშვნელობები გამოქვეყნებულია ერთეულ თუ ათასეულ ლარში. აღნიშნული კორექტირება და შემოწმება არ ხდება ზედამხედველობის სამსახურის მხრიდან. ასევე, არაფინანსური ინფორმაციის კუთხით, ინფორმაცია არ მოიცავს, მაგალითად, კატეგორიის განმსაზღვრელ კომპონენტს. ხოლო ის ცვლადები, რომელთა ბაზაზეც კატეგორიის განსაზღვრა ხდება (აქტივების ზომა, შემოსავლების სიდიდე და დასაქმებულთა საშუალო ოდენობა), საწარმოთა მნიშვნელოვანი ნაწილის მიერ შევსებული არ გახლავთ. აღნიშნული ხარვეზები განაპირობებს ზოგადი ინფორმაციის ამოღების სხვა გზების გამოყენების საჭიროებას, რაც საბოლოოდ ზრდის მონაცემების მოპოვების სირთულეს. ასევე, ტექნიკური კუთხით, რეკომენდირებულია “რეპორტალის” საიტისთვის ფილტრაციის ფუნქციის დამატება - ფილტრაცია, რომელიც გულისხმობს, რომ მომხმარებელმა თავად აირჩიოს, ერთ გვერდზე გამოისახოს 10, 50, 100, თუ 500 საწარმოს ინფორმაცია - დათვლილი ნაბიჯების რაოდენობას საგრძნობლად შეამცირებს. ასევე, საიტზე საწარმოთა საიტების გვერდების ცალ-ცალკე ფანჯარაში გახსნის ფუნქცია (რაც ამჟამად მიუწვდომელია) გაამარტივებს მონაცემების ამოღების პროცესს.

მომდევნო თავი წარმოგვიდგენს თეორიულ საფუძველს, მიმოიხილავს ლიტერატურას და ავითარებს კვლევის შეკითხვას. მესამე თავში წარმოდგენილია დაკვირვების ობიექტის შერჩევა და კვლევის მეთოდოლოგია. მომდევნო თავში შედეგებია ასახული. ხოლო, ბოლო თავი გვთავაზობს დასკვნას.

თეორიული საფუძველი

გამჭვირვალობა: დეფინიცია და შეფასების კრიტერიუმები

ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის შესახებ საქართველოს 2016 წლის კანონის მიზანია:

„ფინანსური გამჭვირვალობისა და ეკონომიკური ზრდის ხელშეწყობა სუბიექტთა ანგარიშგებისა და აუდიტის მარეგულირებელი შესაბამისი ევროკავშირის დირექტივების მოთხოვნებთან მიახლოებით“ [Law 2016, Article 1.2].

მაშასადამე, კანონის საბოლოო მიზანია ხელი შეუწეოს ეკონომიკურ ზრდას. თუ რამდენად ხდება ამ მიზნის ხელშეწყობა დღეს, ამის შეფასება თითქმის შეუძლებელია. აღნიშნულს დრო სჭირდება; დრო, რათა რეფორმის ეკონომიკურ ეფექტებს დავაკვირდეთ. თუმცა, დღეს ჩვენ შეგვიძლია დავაკვირდეთ შუალედურ ინსტრუმენტს, ანუ ფინანსურ გამჭვირვალობას. რეფორმის ფარგლებში, ეკონომიკური ზრდა სწორედ ფინანსური გამჭვირვალობის ხარჯზე უნდა იქნეს მიღწეული. ფინანსური გამჭვირვალობის ზრდა, პრინციპალისა და აგენტის თეორიაზე დაყრდნობით [Jensen and Meckling 1976] ხელს უნდა უწყობდეს მათ შორის ინფორმაციის ასიმეტრიულობის შემცირებას; შედეგად, უნდა აისახებოდეს უკეთეს (უფრო ეფექტიან) ფინანსურ გადაწყვეტილებებსა და ეკონომიკურ ზრდაში. ჩვენ შეგვიძლია დღეს დავაკვირდეთ ფინანსურ გამჭვირვალობას, რათა ამან უკვე შეგვიქმნას პირველადი მოლოდინი, თუ რამდენად იქნება მიღწეული ეკონომიკური ზრდა მომავალში.

რა არის გამჭვირვალობა? Turilli და Floridi (2009) მას შემდეგნაირად განმარტავენ: „გამჭვირვალობა არის წვდომის შესაძლებლობა ინფორმაციაზე, განზრახვაზე ან ქმედებაზე, რომელიც გამოქვეყნების გზით განზრახულად გამჟღავნდა“. მათი აზრით, გამჭვირვალობა იზრდება ინფორმაციის [განზრახვის ან ქმედების] ხილვადობის დაბრკოლებების თავიდან აცილებით ან შემცირებით. ინფორმაციის გამჭვირვალობის განსაზღვრის სხვადასხვა კრიტერიუმები არსებობს.

ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) თანახმად, ინფორმაცია ხდება უფრო ღირებული, თუკი იგი გაზიარებულია ბაზრის მონაწილეებს შორის. საჯარო ინფორმაცია ხელს უწყობს საზოგადოების გაზრდილ პასუხისმგებლობას და ზრდის ქვეყნის სიმდიდრეს რესურსების უფრო ეფექტიანად მართვის შედეგად. მათ დაქვემდებარებაში არსებულმა Open Government Data (OGD)-ის სამუშაო ჯგუფმა 2007 წელს შეიმუშავა ინფორმაციის (მონაცემების) საჯაროობის 8 ფუნდამენტური პრინციპი. ინფორმაცია ითვლება საჯაროდ, თუკი იგი აკმაყოფილებს შემდეგ პრინციპებს [Group 2007]:

1. **სრული** - საჯარო ინფორმაცია სრულად არის ხელმისაწვდომი. საჯარო ინფორმაცია არის ინფორმაცია, რომელიც არ არის კონფიდენციალური და მასზე წვდომა შეუძლია ყველას პრივილეგიის ქონის გარეშე.
2. **პირველ-წყაროსეული** - მონაცემები არის ისეთ ფორმაში, როგორიც ამოღებულ იქნა პირველი წყაროდან და მოცემულია მაქსიმალურად დეტალურ დონეზე, აგრეგირებისა და მოდიფიცირების გარეშე.
3. **დროული** - მონაცემები არის ხელმისაწვდომი საჭიროებიდან გამომდინარე ნებისმიერ დროს, რაც მონაცემებს უნარჩუნებს ღირებულებას.
4. **ხელმისაწვდომი** - ინფორმაცია ხელმისაწვდომია მაქსიმალურად ფართო საზოგადოებისთვის, მაქსიმალურად ფართო მიზნებით გამოსაყენებლად.
5. **პროგრამულად დამუშავებადი** - მონაცემები არის მიზნობრივად სტრუქტურირებული, რათა მოხდეს მისი ავტომატური დამუშავება.
6. **არადისკრიმინირებადი** - მონაცემები ხელმისაწვდომია ყველასთვის და ინფორმაციის მოსაპოვებლად რეგისტრაცია საჭირო არ არის.
7. **არამიკუთვნებული** - მონაცემები ხელმისაწვდომია ისეთ ფორმატში, რომ არც ერთ საწარმოს/სუბიექტს არ აქვს მასზე ექსკლუზიური კონტროლი.
8. **ულიცენზიო** - მონაცემები არის ქოფირაითის, პატენტის ან სავაჭრო საიდუმლოს წესებისგან გათავისუფლებული.

დარგის ლიტერატურის თანახმად, ინფორმაციის საჯაროობის კრიტერიუმები მნიშვნელოვნადაა დაკავშირებული ინფორმაციის გამჭვირვალობის პრინციპებთან. ინფორმაციის გამჭვირვალობისთვის შემდეგი პრინციპებია საჭირო:

1. **ხარისხიანი** (ზუსტი და ნამდვილი) - არსებითად კარგი, ზუსტი, ნამდვილი, მდგრადი, სანდო და ჭეშმარიტი. ეს გახლავთ გამჭვირვალობის დამატებითი მოთხოვნა [Dawes 2010; Lee and Kwak 2011; 2012];

2. **სრული** - შეესაბამება OGD-ის 1-ელ პრინციპს. თუმცა, ფინანსური ინფორმაციის მხრივ ინფორმაციის სისრულე დამატებით ნიშნავს ბალანსს ინფორმაციის სისრულეს, შესაბამისობას, გასაგებადობასა და დეტალურობას შორის [Drew and Nyerges 2004; Rodriguez Bolivar et al. 2007];

3. **ხელმისაწვდომი და პოვნადი** - შეესაბამება OGD-ის მე-4-ე, მე-6-ე, მე-7-ე და მე-8-ე პრინციპებს. მოქალაქეებს ადვილად უნდა მიუწვდებოდეთ ხელი ინფორმაციაზე [Dawes 2010];

4. **გასაგები** - ეს გახლავთ გამჭვირვალობის დამატებითი მოთხოვნა; აღნიშნული კრიტერიუმი ეხმარება საიტის ტექნიკურ მახასიათებლებს [Pina et al. 2007; Cucciniello et al. 2012]. ზოგი ავტორი ამ კრიტერიუმს ინფორმაციის ხარისხს აკუთვნებს და მას ინფორმაციის გასაგებადობასა და დროულობის ნაწილად აღიქვამს [Dawes 2010]. საუბარია იმაზე, რომ მკითხველს უნდა შეეძლოს გაიგოს და, ასევე, სწორი ინტერპრეტაცია მოახდინოს მოცემული ინფორმაციის [Rodriguez Bolivar et al. 2007]. აღნიშნულის საჭიროება მომდინარეობს იქიდან, რომ რეიტინგის მოქალაქეებს შესაძლოა ვერ გაიგოს რთულად მოცემული ფინანსური ინფორმაცია. ითვლება, რომ ინფორმაცია უნდა იყოს მაქსიმალურად გასაგები, ჟარგონებითა და დამალული მნიშვნელობებით მინიმალურად დატვირთული [Drew and Nyerges 2004].

5. **დროული** - შეესაბამება OGD-ის მე-3-ე პრინციპს. დროულობა კავშირშია ხარისხსა და გასაგებადობასთან. მიუხედავად იმისა, რომ ფინანსური (ბუღალტრული) ინფორმაცია წარსულის ინფორმაციას, ანუ ფაქტებს გამოხატავს, მნიშვნელოვანია მისი დროულად გამჟღავნება, რათა ამან ხელი შეუწყოს ეფექტიანი გადაწყვეტილებების მიღებას. ტექნოლოგიების განვითარება ხელს უწყობს ინფორმაციის გასაჯაროების ინტერვალების შემცირებას [Rodriguez Bolivar et al. 2007].

6. **ღირებულები და გამოყენებადი** - ეს გახლავთ გამჭვირვალობის დამატებითი მოთხოვნა. გამოქვეყნებული ინფორმაცია არის საჯარო აქტივი, რომელიც უნდა გამოიყენებოდეს გადაწყვეტილებების მისაღებად მოქალაქეების მიერ და ხელს უწყობდეს საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ზრდას [Dawes 2010; Lee and Kwak 2012].

7. **დეტალიზებული** - შეესაბამება OGD-ის მეორე პრინციპს. ინფორმაცია მოცემული უნდა იქნეს მაქსიმალურად დეტალურ დონეზე, მოდიფიცირებისა და აგრეგირების გარეშე.

8. **შესადარისი** - შესაძლებელი უნდა იყოს პროდუქტიულობის, რესურსების მართვისა და ბიზნეს ერთეულთან დაკავშირებული სხვა ინფორმაციის შესადარისობა; მათ შორის, დროის პერიოდების მიხედვით ინფორმაციის შესადარისობა. ეს გახლავთ გამჭვირვალობის დამატებითი მოთხოვნა [Bovens 2007; Bovens et al. 2014]. ინფორმაცია უნდა იყოს მოცემული იმდენად სავსით, რომ იგი შესაძლებელს ხდიდეს შესადარისობას როგორც ფირმებს შორის, ასევე ერთი ფირმის შიგნით დროის მხრივ (Lourenco 2015).

როგორც ლიტერატურიდან ვარკვევთ, ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის ზედამხედველობის სამსახურის მიერ ორგანიზებულ საიტზე (“რეპორტაჟი”) მონაცემების განთავსება უპირობოდ არ ნიშნავს მის გამჭვირვალებას, რადგან მონაცემების მომზადებისა და დამუშავების სირთულე შესაძლოა მნიშვნელოვნად აბრკოლებდეს ინფორმაციის გამჭვირვალებას.

ლიტერატურის მიმოხილვა

მოცემული კრიტერიუმიდან, სხვადასხვა სტატიებში გაანალიზებულია შემდეგი საკითხები:

1) თუ რამდენად ხარისხიანი, სრული და გასაგებია ფინანსური ინფორმაცია საქართველოს შემთხვევაში:

მაგ., Pirveli და Papava [forthcoming] აფიქსირებენ, რომ საქართველოს კერძო სექტორში მოპოვებადი ფინანსური ინფორმაცია ტექნიკური შეცდომებით ხასიათდება. მათი აზრით, საწარმოთა მნიშვნელოვანმა ნაწილმა ონლაინ რეჟიმში ტექნიკურად მცდარად შეიყვანა საკუთარი ფინანსური ინფორმაციის ზომის ერთეული - გამოქვეყნება ხდება ერთეულ თუ ათასეულ ლარში. აღნიშნული ავტორებმა აღნიშნული გულისხმობს იმ ფაქტსაც, რომ ტექნიკური ხარვეზის მქონე ანგარიშგებები არ/ვერ დახარვეზდა სამინისტროს მიერ და მოხდა მათი ონლაინ განთავსება. სავარაუდოა, რომ მარეგულირებლის მხრიდან აღნიშნულ ფაქტორს დიდი ყურადღება არ დაეთმო. მაგ., ერთ-ერთი მიკროსაფინანსო ორგანიზაციის ფინანსურ ანგარიშგებაში ჩახედვის შედეგად ირკვევა, რომ კომპანიის აქტივების ოდენობა 4,482 მლნ ლარია. შეყვანილი ინფორმაციის მიხედვით კი კომპანია აფიქსირებს, რომ მის მიერ შეყვანილი მონაცემები მოცემულია 1000 (და არა 1) ლარში, რაც კომპანიას 4,482 მლრდ ლარის აქტივების მქონე საწარმოდ აქცევს და რეიტინგის 10 დიდ ფირმაშიც კი ხვდება. მსგავსი ხარვეზები ფიქსირდება სხვა უამრავი კომპანიის შემთხვევაშიც.

2) თუ რამდენად დროულად შემოდის ფინანსური ინფორმაცია საქართველოს შემთხვევაში:

მაგ. Pirveli [2019a] ამბობს, რომ კანონის აღსრულება (ანუ ფინანსური ინფორმაციის გასაჯაროება) დადებითად, თუმცა არა-დროულად მიმდინარეობს:

"The Ministry of Finance has multi-times cultivated that the enforcement levels in Georgia has been above 90%, though the question of timeliness has been muted. Opposed to this, Pirveli [2019b] highlighted that the reports delivery process was delayed in time; in some cases, either warning or sanctioning from the ministry have been used and only afterwards the rule compliance has been reached" [Pirveli 2019a].

2017 წლის ფინანსური ინფორმაციის გასაჯაროება მიმდინარეობდა არა მხოლოდ 2018 წლის 1 ოქტომბრამდე, არამედ 2019 წლის 1 მარტის შემდეგაც [Pirveli 2019b]. Pirveli [2019b] ასევე აფიქსირებს, რომ ინფორმაციის გასაჯაროების დროულობა გაუარესდება მესამე და მეოთხე კატეგორიის საწარმოების შემთხვევაში. ამის დასტურად, სწორედ მესამე და მეოთხე კატეგორიების საწარმოებისთვის დაწესებული ფინანსური ანგარიშგებების ჩაბარების ვადა (2019 წლის 1 ოქტომბერი), ვადის დადგომამდე 5 დღით ადრე მეოთხე კატეგორიების საწარმოებისთვის ფინანსთა მინისტრის მიერ გადაწვეულ იქნა 2021 წლის 1 ოქტომბრამდე. წინასწარი დაკვირვება აჩვენებდა, რომ დაახლოებით 80.000 საწარმოდან მხოლოდ რამდენიმე ასეულ საწარმოს ფინანსური ინფორმაცია იყო გამოქვეყნებული.

3) და თუ რამდენად ღირებული და გამოყენებადია ფინანსური ინფორმაცია საქართველოს შემთხვევაში:

თუ რამდენად ღირებულია ფინანსური ინფორმაცია გადაწყვეტილების მისაღებად სქართველოში, ამ საკითხებზე მუშაობს Pirveli [forthcoming], დაახლოებით 400 კომპანიაზე დაკვირვებით, იგი სწავლობს ფინანსური ინფორმაციის სხვადასხვა კომპონენტების (შემოსავლების, წმინდა მოგებისა და ფულადი ნაკადების) უნარს, რათა განსაზღვროს/განჭკრიტოს მომდევნო წლის იგივე კომპონენტების სიზუსტე. არსებული შედეგები მიუთითებს, რომ წმინდა მოგებას, შემო-

სავლესა და ფულად ნაკადებთან შედარებით, საგრძობლად სუსტად შეუძლია კომპანიის მომდევნო წლის ფინანსური ინფორმაციის განჭვრეტა. აღნიშნული, სავარაუდოდ შემოსავლების დარიცხვადი კომპონენტის (აცვრუალ-ების) დაბალ ხარისხზე მიუთითებს, რაც ამცირებს ინფორმაციის გამომყენებელთა ნდობას, მოახდინონ ფირმის შეფასება ან დაინტერესდნენ კომპანიაში კაპიტალის ჩაბან-დებით.

მიუხედავად არსებული ცოდნისა, ჩვენ არ გავგანხივებთ შეფასება, თუ რამდენად ხელმისაწვდომი და პოვნადია საწარმოთა ფინანსური ინფორმაცია საქართველოს კერძო სექტორის შემთხვევაში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რამდენად რთული ან მარტივია, ამოვიღოთ აღნიშნული ინფორმაცია. Gegeshidze [2019] აფიქსირებს, რომ საჭიროა პორტალის გაუმჯობესება და მისთვის უფრო მეტი ელასტიურობის მინიჭება. მას კონკრეტულად ფილტრაციის არსებული მექანიზმის არაელასტიურობა აქვს მხედველობაში. თუმცა, მთლიანობაში, ფინანსური ინფორმაციის ამოღების სირთულის შეფასება გაცილებით ფართო ცნებაა; ფილტრაცია მის ერთ-ერთ კომპონენტს წარმოადგენს. შესაბამისად, წინამდებარე კვლევა ცდილობს შეაფასოს საქართველოს კერძო სექტორის ფინანსური ინფორმაციის ამოღების სირთულე.

კვლევის დიზაინი

დაკვირვების ობიექტი

იმისათვის, რომ გავიგოთ, თუ რამდენად არის ფინანსური გამჭვირვალობა მიღწეული საქართველოში, წინამდებარე კვლევა ეყრდნობა საქართველოს კერძო სექტორის I და II კატეგორიისა და საჯარო დაინტერესების პირების ფინანსურ და აღწერილობით ინფორმაციაზე წვდომის სირთულის ანალიზს. აღნიშნული ფინანსური ინფორმაციის საჯაროდ განთავსება 2018 წლიდან დაიწყო.

საქართველოში კერძო სექტორის საწარმოთა ინფორმაციის მოპოვების გზები

საქართველოში ბიზნეს ერთეულების ინფორმაციაზე წვდომის ოთხი გზა შეიძლება გამოვყოთ:⁹³

1. ფინანსური და ზოგადი ინფორმაცია (ფინანსური ანგარიშგებები, ინფორმაცია აუდიტორებზე, მფლობელებზე, საქმიანობის სფეროზე, სამართლებრივ ფორმაზე, რეგისტრაციის წელზე და სხვა) ბიზნეს ერთეულების შესახებ ქვეყნდება ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამსახურის მიერ ორგანიზებულ პორტალზე – “რეპორტალი” [<https://reportal.ge/Home.aspx>]. ამ ინფორმაციის ამოღება შესაძლებელია ხელით, რაც კომპანიების დიდი რაოდენობის გათვალისწინებით (დაახლ. 700 საწარმო ჯერჯერობით; თუმცა, დაახლოებით 80.000 საწარმო 2021 წლის ბოლოსთვის) შრომატევადი და დროში გაწეილი პროცესია. გარდა ამისა, ხელით მუშაობა ასოცირდება მექანიკური შეცდომების დაშვების მაღალ ალბათობასთან. ამ ხერხით ინფორმაციის მოპოვების დადებითი მხარეა ინფორმაციის სისრულე - მოპოვებადია როგორც ფინანსური, ასევე ზოგადი ინფორმაცია. ამ ხერხით ინფორმაციის მოპოვების უარყოფითი მხარეა: ხელით მუშაობა – შრომატევადი პროცესი; მექანიკური შეცდომების დაშვების მაღალი ალბათობა; და ის, რომ ინფორმაცია არ არის სისტემატიზებული - ინფორმაციის ნაწილი (ზოგადი

⁹³აღნიშნული კვლევის ფარგლებში, ყურადღება გამახვილებულია ჯამური ინფორმაციის ამოღების სირთულის შეფასებაზე. კვლევის ინტერესებიდან გამომდინარე, განხილვის მიღმაა შემთხვევა, როდესაც ინფორმაციის მომხმარებელი დაინტერესებულია ერთი (ან რამდენიმე) კონკრეტული საწარმოს ინფორმაციის მოპოვებითა და გაანალიზებით.

ინფორმაცია) მოცემულია თავად ვებ-საიტზე, ნაწილი კი (ფინანსური ანგარიშგებები) მოცემულია pdf დოკუმენტის ფორმატის დოკუმენტში.

2. ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკის გამოყენებით და პროგრამირების ენის (მაგალითად Python-ის) დახმარებით "რეპორტალის" საიტიდან შესაძლებელია შესაბამისი ფინანსური ანგარიშგებების pdf ფორმატში გადმოწერა და ამ დოკუმენტების წაკითხვა/ანალიზი. ფინანსური ანგარიშგებების გადმოწერის შემდეგ, რადგან გადმოწერილი ინფორმაცია არის პდფ ფორმატში, მათ გადაამუშავებას სჭირდება ან ხელთ თითოეული რიცხვის ამოწერა ან პდფ დოკუმენტის ექსელის ფორმატში გარდაქმნა ისეთი პროგრამირების ენით, როგორცაა Python. ამ გზით ინფორმაციის ამოღების დადებითი მხარე გახლავთ ის, რომ პროგრამირების ენა გვეხმარება ხელთ გასაკეთებელი შრომატევადი პროცესი დროული, მარტივი და მექანიკური შეცდომებისგან თავისუფალი გახდეს. ამ გზით ინფორმაციის ამოღების უარყოფითი მხარე გახლავთ ის, რომ ფინანსური ანგარიშგებები მოცემულია ქართულ ენაზე და შესაბამისი ლექსიკონის არ არსებობის პირობებში პროგრამის უჭირს ქართულ ენაზე მუშაობა. ასევე, პროცესის ეფექტიანობას აფერხებს ის ფაქტიც, რომ საწარმოთა ანგარიშგებები ნაკლებად სტანდარტიზებულია და ერთი და იგივე კომპონენტის გამოსახატავად სხვადასხვა ტერმინები გამოიყენება. პროგრამის მუშაობას ასევე პრობლემურს ხდის ირეპორტალისკ საიტის მხრიდან მომხმარებლის ავტორიზაციის საჭიროება.

3. ინფორმაციის სისტემატიზებული სახით ამოღების შესაძლებლობის მიზნით, ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამინისტროს მხრიდან ინიცირებულ იქნა საწარმოებს ცალკე შეევსოთ თავიანთი ფინანსური და არაფინანსური ინფორმაცია. ფინანსური ინფორმაცია მოიცავს ოთხ ძირითად ანგარიშგებას: მოგება-ზარალის ანგარიში, ბალანსი, ფულადი ნაკადების მოძრაობის ანგარიში და კაპიტალის მოძრაობის ანგარიში. არა-ფინანსური ინფორმაცია მოიცავს კომპანიის სახელს, საიდენტიფიკაციო კოდს, სდპ სტატუსს, საანგარიშგებო პერიოდს, სტატუსს აქციების სავაჭროდ დაშვების თაობაზე, აქტივების, შემოსავლებისა და დასაქმებულთა ოდენობას, მშობელი/შვილობილი საწარმოს სტატუსს, აუდიტორ ფირმას, საკონტაქტო ინფორმაციას და სხვა. შედეგად, ბიზნეს ერთეულების ფინანსური ინფორმაცია სისტემატიზებული სახით ექსელის დოკუმენტის ფორმატში შეიძლება ოფიციალური წერილის მეშვეობით გამოთხოვილ იქნეს ზედამხედველობის სამსახურიდან. ფინანსური ინფორმაციის ოფიციალურ წერილზე დაყრდნობით ზედამხედველობის სამსახურიდან გამოთხოვა შემდეგ ნაბიჯებს მოიცავს: 1) წერილის გამზადება და ამობეჭდვა; 2) ინსტიტუტის სახელით ხელმოწერა და ბეჭდის დასმა; 3) ფინანსთა სამინისტროში ამობეჭდილი ეგზემპლარის დატოვება; 4) ფინანსთა სამინისტროში ამობეჭდილი ეგზემპლარის დატოვება; 5) დალოდება; 6) მიიღილი ინფორმაციის მიღება. ამ ხერხით ინფორმაციის მიღების დადებითი მხარეა ის, რომ ფინანსური ინფორმაცია სისტემატიურ ხასიათს ატარებს. აღნიშნული ინფორმაცია შესაძლოა მარტივად გადაამუშავდეს და გაანალიზდეს ამა თუ იმ სტატისტიკურ პროგრამაში. დადებითი მხარეა ასევე ისიც, რომ მიუხედავად აღნიშნული რესურსის ჩართულობისა, ინფორმაციის მიღება შედარებით მარტივი და დროულია. აღნიშნული ხერხის უარყოფითი მხარე კი ის გახლავთ, რომ მოცემული ფინანსური ინფორმაცია მოიცავს მხოლოდ რაოდენობრივ ნაწილს (ოთხ ფინანსურ ანგარიშგებას) და იკარგება ფინანსური ანგარიშგების ტექსტური ნაწილი. ამასთან, ონლაინ პლატფორმაზე ინფორმაციის შეყვანისას საწარმოთა მნიშვნელოვან ნაწილს დაშვებული აქვს ტექნიკური შეცდომები (მაგ. ხარვეზებითაა გამოკვეთილი ფინანსური ინფორმაციის მასშტაბი - მნიშვნელობები მოცემულია ერთეულ თუ ათასეულ ლარში. ხარვეზი ეხება საწარმოთ დაახლოებით 10%-ს, რაც მთლიანობაში დაკვირვების ობიექტს გასაანალიზებლად არავალიდურს ხდის. იხ. [Pirveli and Papava forthcoming]. ინფორმაციის ფინანსთა სამინისტროდან გამოთხოვის შემთხვევაში ტექნიკური ხარვეზების ქონის აღბათობას ზრდის ის ფაქტი, რომ აღნიშნული ინფორმაციის სიზუსტე/ხარისხი არ მოწმდება აუდიტორის მიერ და

მის სიზუსტეს პირდაპირ ზედამხედველობის სამსახური ადასტურებს. რაც შეეხება არაფინანსურ ინფორმაციას, მოცემულ ცვლადთა ოდენობა საკმაოდ ფართოა. თუმცა, ვერ ვხედავთ კატეგორიის განმსაზღვრელ ცვლადს. ვაწყდებით იმ სამ კრიტერიუმს, რომელზე დაყრდნობითაც კატეგორიის განსაზღვრა ხდება, თუმცა არაფინანსური ინფორმაციის მთავარი პრობლემა ის გახლავთ, რომ ეს ინფორმაცია თითქმის შეუვსებელია. მაგ., აქტივების ზომის ცვლადი, მოწოდებული პირველი წლის ინფორმაციაზე დაყრდნობით, 2,423 საწარმოს ინფორმაციიდან შევსებული აქვს 902-ს (27%), მათ შორის კი 233 საწარმოს შემთხვევაში მისი სიდიდედ 0-ია დაფიქსირებული (26%). რომ შევაჯამოთ, არა-ფინანსური ინფორმაცია არ არის სრული. შესაბამისად, ეს ხერხი შესაძლოა გამოყენებულ იქნეს ფინანსური ინფორმაციის მოპოვების კუთხით, თუმცა საჭიროა არაფინანსური ინფორმაციის მოპოვების დამატებითი გზის შემუშავება.

4. ბიზნეს ერთეულების არაფინანსური ინფორმაცია - ინფორმაცია აუდიტორებზე, მფლობელებზე, საქმიანობის სფეროზე, სამართლებრივ ფორმაზე, რეგისტრაციის წელსა და სხვა - შესაძლოა ხელგონი ინტელექტის ტექნიკის მეშვეობით გადმოწერილ იქნეს ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამსახურის პორტალიდან. მაგალითად, შესაძლოა გამოყენებულ იქნეს “ლინკ კლიფერისა” (Link Klipper) და “სკრეიფსტორმის” (ScrapeStorm) ტექნიკები. სკრეიფსტორმი არის კომპიუტერული პროგრამა, სადაც ბრძანებათა კოდის აწყოებით შეგვიძლია ავტომატურად გადმოწეროთ ამა თუ იმ ინტერნეტ გვერდზე განთავსებული ინფორმაცია. ირეპორტალისკ ვებსაიტს გააჩნია ის თავისებურება, რომ მონაცემები მონაცემთა ბაზიდან ყოველ ჯერზე იკითხება ე.წ. „Postback“-ით. ასეთ შემთხვევაში, პროგრამა სკრეიფსტორმივერ კითხულობს კომპანიების ჩამონათვალის გვერდზე მოცემული საიტების მისამართებს. შედეგად, შემოდის საჭიროება, რომ კომპანიების ვებ-მისამართები დამატებით მოვიპოვოთ სხვა პროგრამის მეშვეობით. აღნიშნულს წინამდებარე კვლევა ლინკკლიფერის პროგრამით ცალკე აკეთებს. ამ ორი ტექნიკის ერთობლიობა საშუალებას გვაძლევს, ირეპორტალისკ ვებსაიტიდან ავტომატურად, მარტივად და დროულად მოვიპოვოთ ისეთი ცვლადები, როგორცაა საწარმოს დასახელება, საიდენტიფიკაციო კოდი, კატეგორია, ძირითადი საქმიანობის სფერო, სამართლებრივი კატეგორია, რეგისტრაციის წელი, მფლობელის გინაობა, აუდიტორი, და სხვა.

საქართველოში მონაცემების მოპოვების საუკეთესო გზის შერჩევა

ცხრილი 1 გვიჩვენებს საქართველოში მოქმედი ბიზნეს ერთეულების შესახებ ინფორმაციის მოპოვების არსებული ოთხივე გზის გამჭვირვალობის შეფასებას გამჭვირვალობის კრიტერიუმების მიხედვით.

მონაცემების მოპოვების ოპტიმალური გზის შესარჩევად, გავანალიზოთ ოთხივე არსებული გზა. პირველი გზა - მონაცემების ხელით ამოღების გზა - გულისხმობს ზედმეტად ბევრ „სამუშაო ბლოკს“, რადგან ამ შემთხვევაში თითოეული მონაცემის ხელით კოპირება არის საჭირო, რაც სრული ინფორმაციის საანალიზო ფორმატში ხელმისაწვდომობის მოთხოვნას ვერ ასრულებს. ამ გზის არჩევისას, ანალიტიკოსს მოუწევდა დაახლოებით 103,800 კლიკის განხორციელება (copy-paste-ის ჩათვლით), რაც კოლოსალური შრომაა და ინფორმაციის დროულად მიღების შესაძლებლობას მინიმუმამდე ამცირებს, შეცდომების ალბათობას კი ზრდის. შესაბამისად, ინფორმაციის ამოღების აღნიშნული გზა ვერ აკმაყოფილებს დროულობისა (გამჭვირვალობის მე-5-ე პუნქტი) და ხარისხიანობის (გამჭვირვალობის პირველი პუნქტი) კრიტერიუმებს.

პროგრამირების (Python-ის) მეშვეობით ინფორმაციის ამოღების შემთხვევაში, ინფორმაცია სრულია, თუმცა პროცესი რთულია. ასევე, ხარვეზების ალბათობას ზრდის და მუშაობის პროცესს ართულებს ის ფაქტი, რომ ფინანსური ანგარიშგებების დიდი უმრავლესობა ქართულ ენაზეა მოცემული, მაშინ როდესაც, Python-

ის პროგრამირების ენა ძირითადად ინგლისურ ტერმინოლოგიის ბიბლიოთეკასთან მუშაობს. ასევე, ყურადღასაღებია ფაქტი, რომ ფინანსური ანგარიშგებების ნაწილი დასკანერებულია და პროგრამა ვერ ახერხებს მათი შინაარსის აღქმას.

ცხრილი 1: მონაცემების ამოღების გზების ანალიზი გამჭვირვალობის რეაქტივების მიხედვით

	რეპორტალის ვებსაიტი	რეპორტალის ვებსაიტი	ზედამხედველობის სამსახური	რეპორტალის ვებსაიტი
გამჭვირვალობის მოთხოვნები	მონაცემების ხელით გამოტანა	ფინანსური ანგარიშგებების Python-ით გადმოწერა / ანალიზი	ციფრული ფორმების ოფიციალურად გამოთხოვა	აღწერილობითი ინფორმაციის Link Klipper-ითა და ScrapeStorm-ით ამოღება
1. ხარისხიანი	*	✓	*	✓
2. სრული	✓	✓	*	*
3. ხელმისაწვდომი და პოვნადი	*	*	✓	✓
4. გასაგები	✓	✓	*	✓
5. დროული	*	✓	✓	✓
6. ღირებული და გამოყენებადი	✓	*	✓	✓
7. დეტალიზებული	✓	✓	*	*
8. შესადარისი	✓	✓	✓	✓

წყარო: საკუთარი

რაც შეეხება მონაცემების ამოღების მესამე გზას, ზედამხედველობის სამსახურიდან ინფორმაციის გამოთხოვა მარტივი და დროულია, თუმცა ინფორმაცია არასრულია, რადგან იგი თითქმის არ მოიცავს არაფინანსურ ნაწილს. ასევე, მესამე გზის გამოყენების შემთხვევაში, ინფორმაცია არასანდოა, რადგან არ ხდება მისი მკაცრად გადამოწმება.

მონაცემების ამოღების მეოთხე გზას, მესამე გზისგან განსხვავებით, შეუძლია ამოიღოს არაფინანსური ინფორმაცია სანდო გზით. ამიტომაც, წინამდებარე კვლევაში მესამე და მეოთხე გზები - ზედამხედველობის სამსახურიდან ციფრული ფორმების გამოთხოვა და ხელოვნური ინტელექტის მეშვეობით არაფინანსური ინფორმაციის ამოღება - გაერთიანებულია. კერძოდ, ოპტიმალურ გზად მიგვაჩნია ფინანსური ანგარიშგებების სამინისტროდან გამოთხოვა, ხოლო ზოგადი ინფორმაციის ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკებით ამოღება. აღნიშნული ორი წყაროს გაერთიანებას ინფორმაციის სისრულესთან მივყავართ. წინამდებარე კვლევა აღნიშნულ გზას ინფორმაციის მოპოვების ოპტიმალურ გზად მიიჩნევს და ინფორმაციის ამოღების სირთულეს სწორედ ამ გზისთვის აფასებს.

მონაცემებზე წვდომის სირთულის გაზომვის მეთოდოლოგია

“რეპორტალის” ვებსაიტიდან ფინანსური ინფორმაციის პროგრამულად მოპოვების სირთულე შესაძლოა შეფასდეს მონაცემების მოსაპოვებლად განვლილი გზის (ბიჯების) სირთულის შეფასებით. ინფორმაციული ტექნოლოგიის ლიტერატურაში პროგრამის სირთულის შეფასების რამდენიმე გზა არსებობს. მათ შორის გავრცელებულია პროგრამის სტრუქტურული სირთულის შეფასების მეთოდი [Adamov and Richter 1990; Darcy et al. 2005].

მონაცემების ციფრულად მოპოვების სირთულის ზუსტი შეფასებისთვის გამოყენებულ უნდა იქნეს პროცესის სტრუქტურული სირთულის გაზომვის სტანდარტიზებული საზომი. წინარე კვლევები ხშირად მონაცემთა ავტომატიზებულად მოპოვებისთვის გამოყენებული პროგრამის სტრუქტურული სირთულის შესაფასებლად McCabe (1976)-ის ციკლომატური სირთულის რიცხვს იყენებენ. პროგრამის ციკლომატური სირთულე ინფორმაციის ამოღების სირთულის შეფასების ერთ-ერთი გავრცელებული მეთოდია. ციკლომატური სირთულის რიცხვი შესაძლებელს ხდის დავადგინოთ პროგრამის სტრუქტურული სირთულის შესადარი რიცხვითი შეფასება. McCabe (1976)-ის ციკლომატური რიცხვი ითვლის გადაწყვეტილების

ლოგიკის რაოდენობას პროცესში. ის არის 1-ის ტოლი სტრუქტურული პროგრამისთვის და 1-ზე მეტის ტოლი არა სტრუქტურული პროგრამისთვის.

McCabe (1976)-ის ინდექსის ნაკლი ის გახლავთ, რომ მარტივად (დავუშვათ 5 ნაბიჯში) და რთულად (დავუშვათ 100 ნაბიჯში) მოპოვებადი ინფორმაცია ერთნაირი სირთულის მქონედ აღიქმება, თუკი პროგრამის სტრუქტურული სირთულე თანაბარია [Shepperd and Ince 1994; Fenton and Neil 1999]. აღნიშნულის გამო, მოცემული ინდექსისგან განსხვავებით, წინამდებარე კვლევა ითვლის გადადგმული ნაბიჯები (კლიკების) რაოდენობას. აღნიშნული მიდგომა დაგვეხმარება გავიგოთ, თუ რამდენად მარტივად/რთულად შეუძლია მომხმარებელს საქართველოს კერძოს სექტორის მოთამაშეთა ფინანსური და არაფინანსური ინფორმაცია მოიპოვოს.

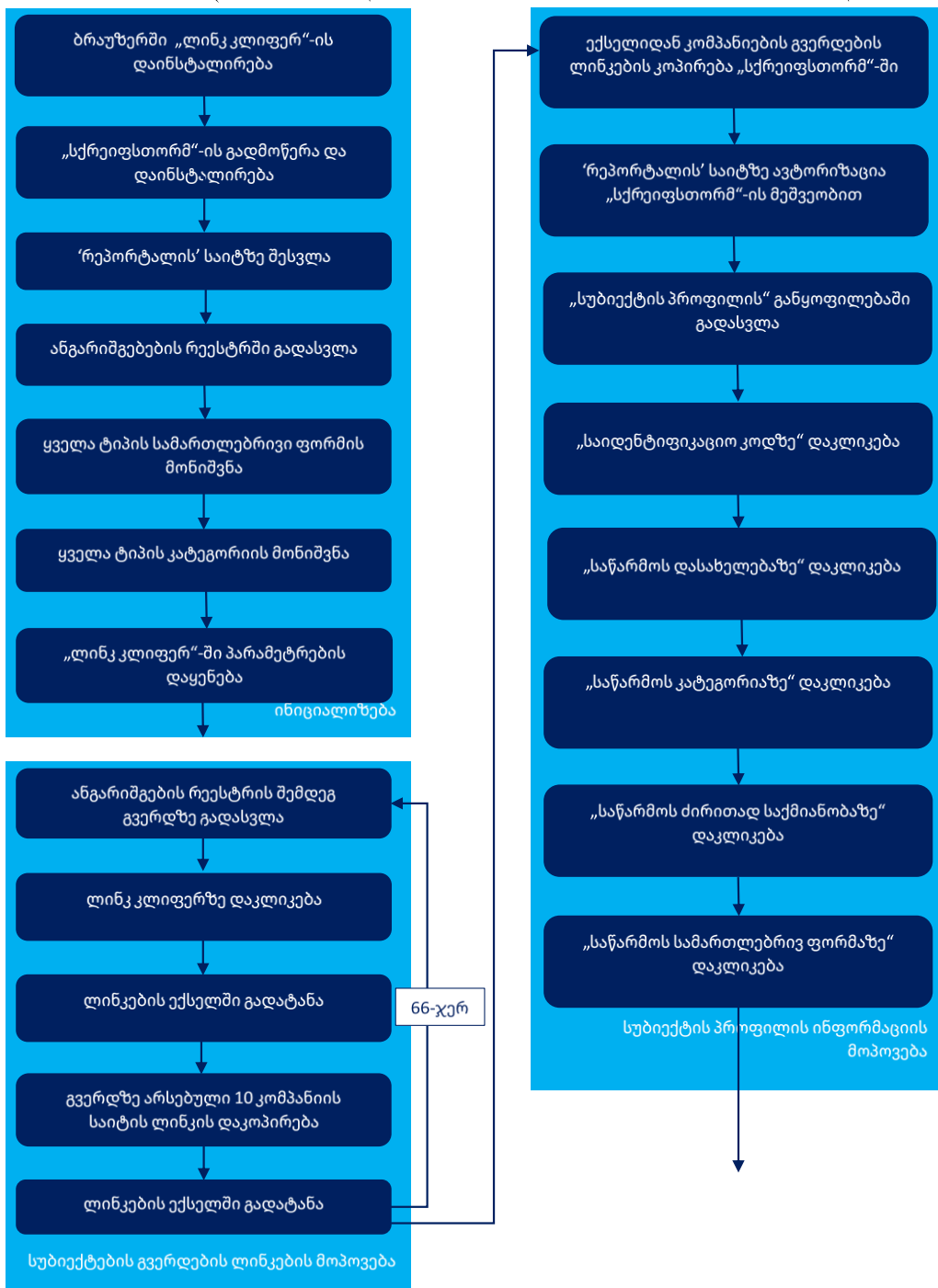
შედეგები

დიაგრამა 1-ზე გამოსახულია “რეპორტალის” ვებსაიტიდან ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკების გამოყენებით მონაცემების მოპოვების პროცესის სამუშაო ნაკადის ამსახველი დიაგრამა. დიაგრამაზე მოცემულია “რეპორტალის” ვებსაიტზე შედგენისა და იქ მოცემული საწარმოების შესახებ ზოგადი ინფორმაციის მოპოვების განმარტებული სქემა. სქემა მოიცავს პროგრამის ინციალიზების ეტაპს, “რეპორტალზე” სუბიექტების გვერდების ღირებულების მოპოვების ეტაპს, სუბიექტების ზოგადი ინფორმაციის (პროფილის) მოპოვების ეტაპს, სუბიექტების ფინანსური ანგარიშგებების შესახებ ინფორმაციის მოპოვების ეტაპს და სუბიექტების აუდიტის შესახებ ინფორმაციის მოპოვების ეტაპს.

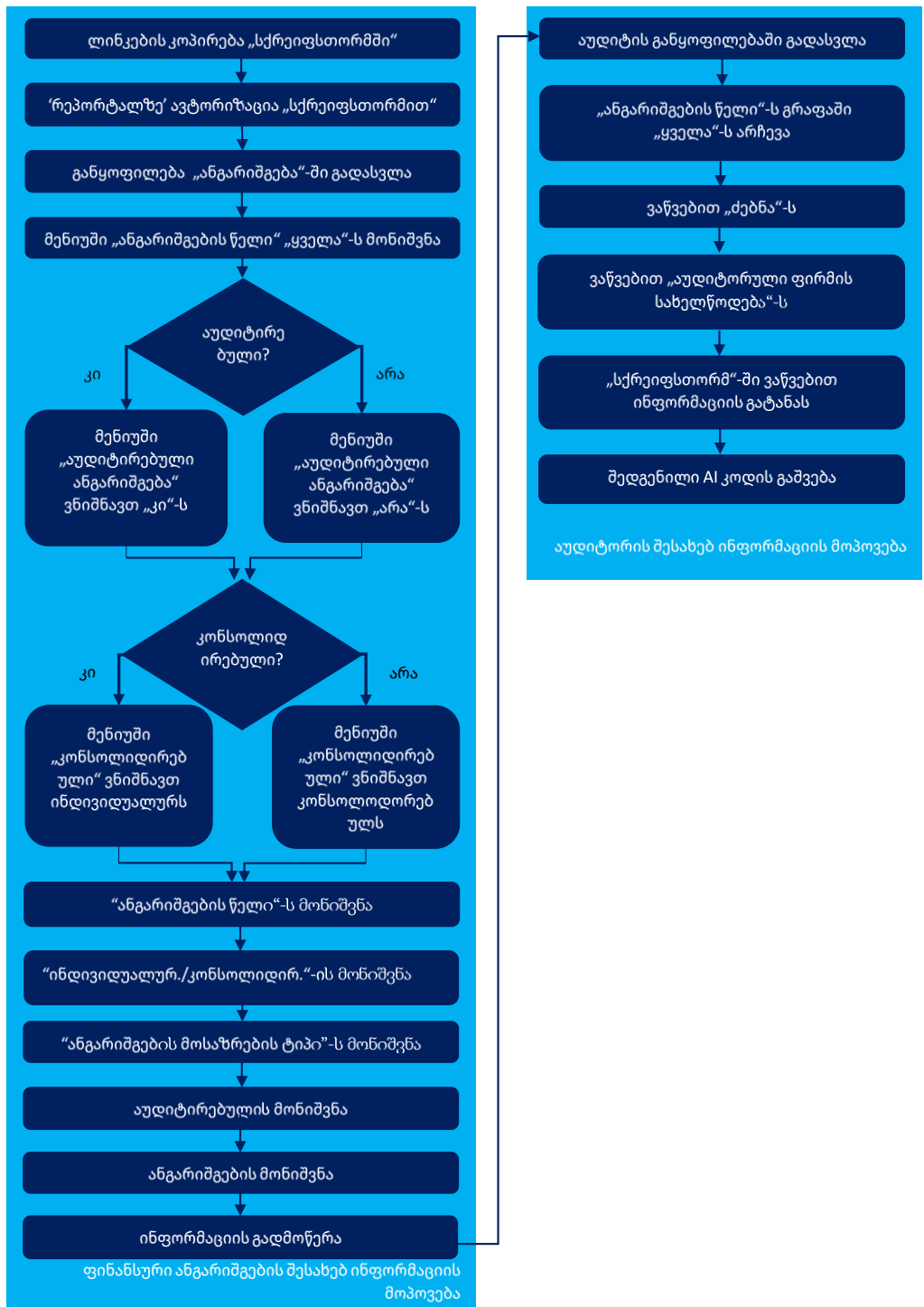
მოცემული ხუთი ეტაპიდან, პირველი ეტაპი მოიცავს 7 ბლოკს, ანუ ნაბიჯს; მეორე - 5 ბლოკს, რომელთაგან თითოეული მეორდება 66-ჯერ, ე.ი., ჯამში, 330 კლიკს; მესამე - 8 ნაბიჯს; მეოთხე - 14 ნაბიჯს; მეხუთე - 6 ნაბიჯს. ჯამში გვაქვს 365 ნაბიჯი. მოცემული ხუთი ეტაპიდან ყველაზე შრომატევადია მესამე ეტაპი. სუბიექტების გვერდების ღირებულების მოპოვება საჭიროა, რათა სქრეიფსტორმის პროგრამამ იმუშაოს და შეასრულოს შესაბამისი ბრძანება. თავად სქრეიფსტორმს არ ძალუძს სუბიექტების გვერდების ღირებულებიდან გამკლავება, რადგანაც “რეპორტალის” ვებსაიტზე იმ გვერდების ვებ-მისამართები ერთმანეთისგან არ განსხვავდება, სადაც 10-10 საწარმოს ინფორმაციაა მოცემული. აღნიშნული საჭიროებს ღირსეული ფერის გამოყენების აუცილებლობას, რათა მოხდეს საწარმოთა ცალკეული ვებ-მისამართების შესაბამისი ღირებულების დაგენერირება. მთლიანობაში, მესამე საფეხურის შრომატევადობას განაპირობებს ის ფაქტი, რომ თითო გვერდი გვთავაზობს მხოლოდ 10 საწარმოს ინფორმაციას. მომხმარებელს არ აქვს საშუალება, თავად აირჩიოს, ერთ გვერდზე გამოშუქებული იქნება 10, 20, 50, 100, თუ 500 საწარმო. მაგალითად, ერთ გვერდზე 500 საწარმოს გამოშუქების შემთხვევაში, მესამე ეტაპზე საჭირო ნაბიჯთა რაოდენობა 330-ის ნაცვლად იქნებოდა 10 (5 ნაბიჯი გამრავლებული 2-ზე, 66-ის ნაცვლად⁹⁴). აღნიშნული მიუთითებს “რეპორტალის” ვებსაიტზე შესაბამისი ფილტრაციის ფუნქციის დამატებაზე. ფილტრაციები მოცემულია სუბიექტის დასახელება/საიდენტიფიკაციო კოდის, სამართლებრივი ფორმისა და კატეგორიის მიხედვით (რომელთაგან კატეგორიის ფილტრაცია უმოქმედოა და ვერ ხერხდება “ყველას“-ს არჩევა), ხოლო არ არსებობს საწარმოთა გამოსაშუქებელი რაოდენობის ფილტრი.

⁹⁴ აღსანიშნავია, რომ დროდადრო, რადგანაც “რეპორტალის” ვებსაიტი თავს უყრის უფრო და უფრო მეტი საწარმოს ინფორმაციას, გასამეორებელი ნაბიჯების რაოდენობაც გაიზრდება. ასე მაგალითად, თუკი საჭირო იყო მოცემული ხუთი ბლოკის 66-ჯერ გამეორება დაახლოებით 660 საწარმოს არსებობის პირობებში, დღეის მდგომარეობით, რადგანაც საიტზე მოცემულია 3500-ზე მეტი საწარმო, საჭირო იქნება 350-ზე მეტჯერ მოცემული 5 ბლოკის გამეორება.

დიაგრამა 1: რეპორტალის ვებსაიტიდან მონაცემების მოპოვების სამუშაო ნაკადი

დიაგრამა 1: (გაგრძელება)

წყარო: საკუთარი

თუკი ზედამხედველობის სამსახურიდან მიღებული ინფორმაცია იქნებოდა საიმედო და ასევე არაფინანსური ინფორმაციის მომცველი, შესაბამისად გაქრებოდა არაფინანსური ინფორმაციის დამატებით ხელფონური ინტელექტის ტექნიკების მეშვეობით ამოღების საჭიროება. აღნიშნულის არ არსებობის პირობებში, მეორე საუკეთესო ვარიანტი არაფინანსური ინფორმაციის მარტივად ამოღების შესაძლებლობა. ამ უკანასკნელის მისაღწევად კი საჭიროა "რეპორტალის" ვებ-საიტისთვის დამატებითი ფუნქციების - ფილტრაციის, ფანჯრების პარალელურ რეჟიმში გახსნის შესაძლებლობისა და თითოეულ ვებ-გვერდისთვის პერსონიფიცირებული მისამართის მინიჭების - დამატება.

შედგები აჩვენებს, რომ საჭიროა ბევრი კლიკი (ნაბიჯი), რათა საჭირო ინფორმაციის ამოღება მოხდეს.⁹⁵ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ საჭირო ფინანსური და არაფინანსური ინფორმაციის ამოღებას დიდი ძალისხმევა სჭირდება, რაც ინფორმაციის გამჭვირვალობას აბრკოლებს. რეკომენდირებულია ინფორმაციის მოპოვების გასამარტივებლად საიტის რეორგანიზება, რადგან ირღვევა ინფორმაციის გამჭვირვალობის მახასიათებელი: „ხელმისაწვდომობა და პოვნადობა“. მაგ., საიტისთვის ფილტრაციის ფუნქციის დამატება - ფილტრაცია რომელიც გულისხმობს, რომ მომხმარებელმა თავად აირჩიოს ერთ გვერდზე გამოისახოს 10, 50, 100, თუ 500 საწარმოს ინფორმაცია - დათვლილი ნაბიჯების რაოდენობას საგრძნობლად შეამცირებს.

წინამდებარე კვლევაში მონაცემების მოპოვების შერჩეული გზის გამოყენების ნაკლოვანებაა პროცესში გადადგმული ნაბიჯების დიდი რაოდენობა, თუმცა მისი დადებითი მხარეა ავტომატიზაციის მაღალი დონე და ადამიანური რესურსის ნაკლები ჩართულობა, რაც მონაცემების მოპოვების სხვა არსებულ გზებთან შედარებით ნაკლებ ორგანიზაციულ სირთულესთან ასოცირდება.

დასკვნა

ბუღალტრული აღრიცხვის, ანგარიშგებისა და აუდიტის შესახებ საქართველოს 2016 წლის კანონის ფარგლებში, ქვეყნის ისტორიაში პირველად, საქართველოს კერძო სექტორის ბიზნეს ერთეულებს საკუთარი წლიური ფინანსური ინფორმაციის გასაჯაროება მოეთხოვათ [Law 2016, Article 9]. 2018 წლის 1 ოქტომბრისთვის ფინანსური ინფორმაციის წარდგენა მოეთხოვათ პირველი და მეორე კატეგორიისა და საზოგადოებრივი დაინტერესების პირებს - ჯამში დაახლოებით 700 ბიზნეს ერთეულს; 2019 წლის 1 ოქტომბრისთვის - მესამე კატეგორიის დაახლოებით 3.000 ბიზნეს ერთეულს; ხოლო 2021 წლის 1 ოქტომბრისთვის - მეოთხე კატეგორიის დაახლოებით 80.000 ბიზნეს ერთეულს.

არსებული შეფასებების თანახმად, მიმდინარე ცვლილებები უპრეცედენტოა საქართველოსთვის. მთლიანობაში კი, ინფორმაციის საჯაროობის მსგავსი მასშტაბურობა ევროპისთვისაც უცხო ხელია. თუმცა, ნიშნავს კი ბიზნეს ერთეულების ფინანსური ინფორმაციის საჯაროობა ინფორმაციის გამჭვირვალობას? კვლევების თანახმად, საწარმოების მხრიდან ფინანსური ანგარიშგებების საჯაროდ გამოქვეყნება თავისთავად გამჭვირვალობაზე არ მიუთითებს. თეორია გვეუბნება, რომ გამჭვირვალობა, სხვა კრიტერიუმებთან ერთად, გამოქვეყნებული ინფორმაციის ამოღების სირთულეზეა დამოკიდებული. წინამდებარე კვლევა ზომავს საქართველოს კერძო სექტორის ბიზნეს ერთეულების ინფორმაციის ამოღების სირთულეს.

კვლევის ფარგლებში, გაანალიზებულ იქნა საქართველოს კერძო სექტორის მოთამაშეთა ინფორმაციის ამოღების ოთხი გზა: ა) "რეპორტალის" ვებ-საიტი-

⁹⁵დამატებით დავთვალეთ რა McCabe (1976)-ის პროგრამის ორგანიზაციული სტრუქტურის სირთულის ინდექსი, შედეგები არ მიუთითებს, რომ ინფორმაციის ამოღებისათვის საჭირო პროგრამა სტრუქტურულად რთულია. თუმცა, აღნიშნული ინდექსი ვერ ასახავს ინფორმაციის მოპოვებისთვის საჭირო დროითი და შრომითი რესურსის საჭიროებას.

დან ინფორმაციის ხელით ამოღების გზა; ბ) პითონის პროგრამირების ენის მეშვეობით ფინანსური ანგარიშგებების მოპოვებისა და დამუშავების გზა; გ) ფინანსთა სამინისტროს ზედამხედველობის სამსახურიდან ფინანსური ინფორმაციის ოფიციალურად გამოთხოვის გზა; და დ) ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკების გამოყენებით ირეპორტაჟისკ ვებ-საიტიდან საწარმოთა აღწერილობითი და ზოგადი ინფორმაციის მოპოვების გზა. ფინანსური ინფორმაციის მოპოვების ყველაზე მარტივ გზად მესამე გზა იქნა მიჩნეული. თუმცა, ამ შემთხვევაში ინფორმაციის არასისრულის გამო, ინფორმაციის მოპოვების ოპტიმალურ გზად შერჩეულ იქნა მესამე და მეოთხე გზების გაერთიანება - ფინანსური ინფორმაციის გამოთხოვა ზედამხედველობის სამსახურიდან, ხოლო არაფინანსური ინფორმაციის გადმოწერა ხელოვნური ინტელექტის ტექნიკების გამოყენებით “რეპორტაჟის” ვებსაიტიდან. საბოლოოდ კი, წინამდებარე კვლევა აკვირდება ოპტიმალური გზის მისაღწევად გადასადგმელი ნაბიჯების რაოდენობას. იგი ითვლის გადაწყვეტილების რაოდენობას პროცესში. შეფასებამ ცხადყო, რომ საქართველოში მოქმედი ბიზნეს ერთეულების ფინანსური მონაცემების მოპოვების სირთულე ერთი შეხედვით ხელმისაწვდომ ფინანსურ ინფორმაციას არაგამჭვირვალეს და ძნელად გასაანალიზებელს ხდის. დაახლოებით 600 ბიზნეს ერთეულის არაფინანსური ინფორმაციის ამოღებისთვის საჭიროა 365 კლიკის განხორციელება. ხელით ამ მონაცემების გადმოწერა დაკავშირებული იქნებოდა ბევრად უფრო მეტ დროით დანახარჯთან და კლიკ ნაბიჯთან.

შედგენი მიგვითითებს, რომ ინფორმაცია რთულად მოსაპოვებელია და მისი ამოღება მოითხოვს დიდ ძალისხმევას. რეკომენდირებულია ინფორმაციის მოპოვების გასამარტივებლად ზედამხედველობის სამსახურის ვებსაიტის რეორგანიზება და ინფორმაციის გასაჯაროების პროცესის დახვეწა მარეგულირებლის მხრიდან.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Adamov, R., & Richter, L. (1990). A proposal for measuring the structural complexity of programs. *Journal of Systems and Software*, 12(1), 55-70.
2. Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework 1. *European law journal*, 13(4), 447-468.
3. Bovens, M., Schillemans, T., & Goodin, R. E. (2014). Public accountability. *The Oxford handbook of public accountability*, 1-22.
4. Cucciniello, M., Nasi, G., & Valotti, G. (2012). *Assessing transparency in government: rhetoric, reality and desire*. Paper presented at the 2012 45th Hawaii International Conference on System Sciences.
5. Darcy, D. P., Kemerer, C. F., Slaughter, S. A., & Tomayko, J. E. (2005). The structural complexity of software an experimental test. *IEEE Transactions on software Engineering*, 31(11), 982-995.
6. Dawes, S. S. (2010). Stewardship and usefulness: Policy principles for information-based transparency. *Government Information Quarterly*, 27(4), 377-383.
7. Drew, C. H., & Nyerges, T. L. (2004). Transparency of environmental decision making: A case study of soil cleanup inside the Hanford 100 area. *Journal of Risk Research*, 7(1), 33-71.
8. Fenton, N. E., & Neil, M. (1999). Software metrics: successes, failures and new directions. *Journal of Systems and Software*, 47(2-3), 149-157.
9. Gegeshidze, E. (2019). Problems and Roles of Interpretation of Financial Information at Reportal.ge. *Caucasus University Journal (Conference Proceedings)*, 9(1), 191-192.
10. Group, O. G. W. (2007). Principles of open Government data. *OpenGovData.org*.

11. Jensen, M. C., & Meckling, W. H. (1976). Theory of the firm: Managerial behavior, agency costs and ownership structure. *Journal of financial economics*, 3(4), 305-360.
12. Law of Georgia on Accounting, Reporting and Auditing (2016).
13. Lee, G., & Kwak, Y. H. (2011). *Open government implementation model: a stage model for achieving increased public engagement*. Paper presented at the Proceedings of the 12th Annual International Digital Government Research Conference: Digital Government Innovation in Challenging Times.
14. Lee, G., & Kwak, Y. H. (2012). An open government maturity model for social media-based public engagement. *Government Information Quarterly*, 29(4), 492-503.
15. Lourenço, R. P. (2015). An analysis of open government portals: A perspective of transparency for accountability. *Government Information Quarterly*, 32(3), 323-332.
16. McCabe, T. J. (1976). A complexity measure. *IEEE Transactions on software Engineering*(4), 308-320.
17. OECD. 2007. *Open Government Data*, https://public.resource.org/8_principles.html.
18. Pina, V., Torres, L., & Royo, S. (2007). Are ICTs improving transparency and accountability in the EU regional and local governments? An empirical study. *Public administration*, 85(2), 449-472.
19. Pirveli, E. (2019a). Assessment of the Ongoing Accounting and Audit Reform in Georgia: Regulatory Base, Enforcement Level and the Quality of Financial Statements. *Caucasus University Journal (Conference Proceedings)*, 9(1), 8-27.
20. Pirveli, E. (2019b). საქართველოში მიმდინარე ბუღალტერიისა და აუდიტის რეფორმა: პირველი შეფასება. *Forbes Georgia*, 9(2), 82-85.
21. Pirveli, E. (forthcoming). *Earnings Quality in Georgia: First Evidence from the Private Sector*.
22. Pirveli, E., & Papava, V. (forthcoming). საქართველოს ეკონომიკური მოდელის ანალიზი: პირველი დაკვირვება ფირმის დონის ინფორმაციაზე.
23. Rodriguez Bolivar, M. P., Caba Perez, C., & Lopez Hernandez, A. M. (2007). E-Government and public financial reporting: the case of Spanish regional governments. *The American Review of Public Administration*, 37(2), 142-177.
24. Shepperd, M., & Ince, D. C. (1994). A critique of three metrics. *Journal of Systems and Software*, 26(3), 197-210.
25. Turilli, M., & Floridi, L. (2009). The ethics of information transparency. *Ethics and Information Technology*, 11(2), 105-112.

Erekle Pirveli

PhD in Economics, Professor

Caucasus School of Business, Caucasus University, Georgia

(UN)-TRANSPARENCY WITHIN GEORGIAN PRIVATE SECTOR: MEASURING THE COMPLEXITY OF DATA ACCESS

Expanded Summary

The Law of Georgia on Accounting, Reporting and Auditing 2016, through increased financial transparency, aims to promote country's economic growth [Law 2016, Article 1.2]. For the first time in the history of Georgia, the private sector entities are obliged to publicly disclose their financial statements. First and second category entities, plus the Public Interest Entities (in sum about 700 entities), had to publish their audited IFRS financial statements by October 1st, 2018; about 3.000 entities of the third category had to submit their financial state-

ments by October 1st, 2019; and about 80.000 entities of the IV category have to do so by October 1st, 2021.

According to existing evaluations, the ongoing changes are unprecedented in country's history. Though, the question remains: does a mandatory public disclosure of financial information promote financial transparency? According to prior literature, financial statements' public disclosure is necessary but insufficient criterion to promote information transparency. The theory says that financial information transparency depends on different criteria including the complexity of data access. Public disclosure of Georgian private sector entities' financial statements at the Ministry of Finance's official website of 'Reportal', due to the sophistication levels of accessing this information, might be hindering the reform's aim of promoting economic growth. In this paper, we study how easy/complex it is to obtain publicly disclosed financial information.

To learn whether financial transparency actually is at place in Georgia, we base our analysis on a sample of I and II category enterprises plus the Public Interest Entities, who have already reported their financial statements of 2017 to the Ministry of Finance of Georgia – overall about 600 entities. We first disentangle and analyze four theoretical ways of financial information obtainment in Georgia: a) financial and non-financial information of entities to be hand by hand collected from the 'Reportal' website; b) the financial statements to be automatically downloaded and analyzed via a programming language (e.g., Python); c) the major four financial statements' information in a systematized way to officially be withdrawn from the Ministry of Finance; and d) companies' descriptive data to be automatically obtained from 'Reportal' website by the use of AI techniques (Link Klipper and ScrapeStorm). As, next we formulate an 'optimal' way of information obtainment which is a mix of third and fourth ways: financial information to be officially withdrawn from the Ministry of Finance and non-financial information to be automatically retrieved via AI techniques. Finally, we count the number of necessary steps based on the revealed 'optimal' way of data obtainment.

Complexity of financial information access can be measured by counting the number of steps necessary to obtain the information. The results reveal that data access in Georgia requires considerable efforts. To obtain the necessary financial and non-financial data of about 600 entities requires 365 steps. The result impedes general public's access to the necessary information and hinders the OECD Open Government Data's one of the general principles of data openness: "Access and Availability". Based on this finding, we recommend the Ministry of Finance to re-organize the website and to facilitate easier financial information access for the general public.

The very first reason of sophisticating the data access process in Georgia, is that the requested numerical forms from the supervisory body of the Ministry of Finance of Georgia is somehow incomplete and imprecise. It is recommended that the Ministry of Finance heightens its control mechanism regarding the correctness and completeness of (especially) non-financial information, not subject of audit verification and thus subject of technical mistakes. E.g., more than 10% of the entities incorrectly indicate the scale of their disclosure (the amounts are given in 1 GEL or in 1000 GEL). Also, regarding, the non-financial data details, the information does not include all the variables (e.g., the information about a category an entity belongs to). Although given the three variables based on which the category definition is provided, these variables are overwhelmingly infilled. Finally, the website is rather un-user-friendly – e.g., the filtration functions either do not exist or work poorly. Enabling the user to herself/himself decide how many entities to be shown on each page (10, 50, 100, 500, etc) is highly recommended. Addition of the filtration function would decrease the number of steps required to access the data. To add a function of opening different entity pages in different windows is further recommended. Even though the website is named to be still under construction, we need to point out that it's a third year since its launch. The website, is often out of order. These deficiencies lead us to additionally use other sources of information, ultimately sophisticating the data access, and thus hindering information transparency.

ნინო ფარესაშვილი
ივანე ჯავახიშვილი სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ასოცირებული პროფესორი

კონფლიქტების მართვის უმაღლესი პერსონალის ძეგვანა

რეზიუმე. დღეს, ცვლილებები თითოეული ადამიანის ცხოვრების განუყოფელი ნაწილია. ცვლილებები მიმდინარეობს ყველგან, როგორც პოლიტიკურ, ასევე ეკონომიკურ და ტექნოლოგიურ გარემოში. იმდენად, რამდენადაც აღნიშნული გარემო ფაქტორები ვავლენას ახდენს ორგანიზაციებზე, შესაბამისად, მათში მიმდინარე ცვლილებებზე შეაღწევს სხვადასხვა ტიპისა და მასშტაბის ორგანიზაციებში. მეორე მხრივ, ორგანიზაციის შიგნით მიმდინარე დინამიკურ პროცესებს მუდმივად თან სდევს ადეკვატური ცვლილებები. კონფლიქტი კი ცვლილებების თანმდევია. როგორც მრავალი კვლევიტა დადასტურებული, ის ვავლენას ახდენს პერსონალის ქცევაზე. სწორედ ამიტომ, კონფლიქტების მართვის პროცესი მენეჯერებისთვის საკმაოდ აქტუალურ საკითხს წარმოადგენს და სერიოზული გამოწვევაა მათთვის. ორგანიზაციებში ვანასხვავებენ სხვადასხვა ტიპის კონფლიქტს. პერსონალის ქცევაზე ვავლენით, კონფლიქტი ზემოქმედებს ორგანიზაციაში არსებულ ურთიერთობებზე, რაც საბოლოო შედეგებზე აისახება. სწორედ ამიტომ, მნიშვნელოვანია მოხდეს კონფლიქტების ისეთი მეთოდით მართვა, რაც მოახდენს პერსონალის ქცევის ფორმირებას ორგანიზაციის მიზნების შესაბამისად. კონფლიქტის ოპტიმალური მართვისათვის საჭიროა ვანალიზდეს მისი გამოწვევი მიზეზები, რასაც ეძღვნება წინამდებარე სტატია.

საკვანძო სიტყვები: კონფლიქტის მიზეზები, კონფლიქტის მართვა, პერსონალის ქცევა, ემოციური მდგრადობა, შრომითი კმაყოფილება.

შესავალი

განსახილველი საკითხებისადმი თანამედროვე მიდგომა ეფუძნება იმ მოსაზრებას, რომ დასახული მიზნების მისაღწევად, აუცილებელია მენეჯერებმა ეფექტიანად მართონ კონფლიქტები. ასევე, ვასათვალისწინებელია ის ვარემოება, რომ კონფლიქტის რაღაც დონემდე შენარჩუნება აუცილებელია ორგანიზაციის განვითარებისათვის. მოცემულ პრობლემებზე მომუშავე მკვლევარის ლ. კარტაშოვის აზრით, კონფლიქტები აუცილებელი მოვლენაა, რადგანაც ახალი იდეების ნაკლებობა, ძველი ჩვევები და მეთოდები, ამუხრუჭებს ორგანიზაციის განვითარებას [Lukin, 2007].

კონფლიქტის წარმოშობის ძირითად წყაროდ შეიძლება განვიხილოთ ვანსხვავება ფასეულობებში, რწმენაში, შეხედულებებსა და მიზნებში. ადამიანებს ვანინათ ვანსხვავებული მსოფლმხედველობა, ხედვები, ფასეულობები, ფიზიკური თუ პროფესიული უნარები. ვარდა ამისა, ისინი სხვადასხვა სოციალურ ფენას მიეკუთნებიან და მუდმივად იბრძვიან ძალაუფლებისათვის, სტატუსისა და დემოკრატიული პრინციპებისთვის. ვარდა ამისა, სამუშაო ძალის მრავალფეროვნების პირობებში, ასევე, ადგილი აქვს თაობათაშორის კონფლიქტებს, რაც არც თუ ისე იშვიათია და რაც ვანპირობებულა ახალგაზრდა და ხანდაზმული თანამშრომლების ვანსხვავებული მსოფლმხედველობით, სხვადასხვა მოლოდინით და ვანსხვავებული სამუშაო პრაქტიკით. საზოგადოების მორალური პრინციპების ცვლილება და სოციალური წნეხის ზრდა, წარმოშობილ პრობლემებსა და მისი ვადაჭრის გზებს უფრო აქტუალურს ხდის [Paresashvili, A Conflict-Eternal and Inevitable

Process of Societys Development , 2018]. აღნიშნული ფაქტორები და რესურსებზე შეზღუდული წვდომა განაპირობებს კონფლიქტურ სიტუაციებს.

კონფლიქტების მართვის სწორი გზის არჩევით შესაძლებელი ხდება კონფლიქტი დასრულდეს არა დესტრუქციული, არამედ კონსტრუქციული შედეგებით, ხოლო პერსონალის ქცევის ფორმირება განხორციელდეს ისე, როგორც ეს საჭიროა ორგანიზაციის მიზნების მისაღწევად [Paresashvili & Maisuradze, Mechanisms of organization conflict resolution in Georgia, 2017)]. ასეთი კონფლიქტი ხელს შეუწყობს პროგრესულ ცვლილებებს და სოციალური სისტემის განვითარებას უფრო დინამიკურს გახდის.

სოციალურ-ეთიკური მიდგომის მიხედვით, კონფლიქტის საფუძველი შეიძლება იყოს ადამიანის მოთხოვნილებები. შესაბამისად, გამოიყოფა მოთხოვნილებების კონფლიქტი, რომლის მიხედვითაც, იმის გამო, რომ სამყაროში არსებული რესურსები შეზღუდული რაოდენობითაა, რაიმეს საჭიროებას ადამიანი კონფლიქტურ სიტუაციამდე მიჰყავს [Coleman, Deutsch, & Eric, 2014, pp. 3-17]. სოციალური მიმართულების თვალსაზრისით, კონფლიქტი ურთიერთობის ფორმაა, რომელიც სუბიექტური თუ ობიექტური წინააღმდეგობის საფუძველზე წარმოიქმნება [Дмитриев, 2002].

ფსიქოლოგიური განზომილების მიხედვით, კონფლიქტი ესაა შიდა ფსიქოლოგიური მდგომარეობა, რომელიც წარმოიქმნება მაშინ, როცა ორი ურთიერთსაწინააღმდეგო მოტივაციისა და ტენდენციების მქონე ადამიანის ქმედება კონკრეტულ საკმიანობასთან დაკავშირებით ერთდროულად იწყება. მას ემოციურ დაძაბულობასთან მიეყვარება [Гришина, 2008]. მართვის მეცნიერება კონფლიქტს განიხილავს, როგორც განუხორციელებელ ოპტიმალურ ალტერნატივას ორგანიზაციის შიგნით, რომელსაც ადვილად შეეძლო ყველა მხარის დაკმაყოფილება [Кошелев, 2007, pp. 14-16].

საკმაოდ მნიშვნელოვანია კონფლიქტების მართვის პროცესში ქმედითუნიანი მექანიზმების გამოყენება, პერსონალის ქცევის მართვის ოპტიმიზაციისა და მაღალი შედეგების მისაღწევად. ორგანიზაციაში, კონფლიქტების მართვის პროცესში, მენეჯერთა მუშაობის სირთულე, ასევე, უკავშირდება პერსონალთა მრავალფეროვნებას. ზოგიერთი პერსონალი სიჩუმით, ზოგიერთი კი აგრესიული ხასიათით გამოირჩევა. აქედან გამომდინარე, გასათვალისწინებელია როგორც პიროვნული ფაქტორები, ასევე, მისი სხვა თანამშრომლებთან დამოკიდებულება, ურთიერთქმედება და სხვადასხვა პროცესზე რეაგირების ხარისხი. თუმცა, ყოველივე ეს, ადამიანების ემოციური ხასიათიდან გამომდინარეობს [Paresashvili, Importance of Emotional Intelligencein the Tourism Industry, 2017)].

სამუშაო გარემოში თანამშრომელთა ემოციები და გუნება-განწყობა მენეჯერთა მხრიდან საკმაოდ ყურადსაღებია, რადგან ისინი გადამწყვეტ როლს თამაშობს თანამშრომელთა სამუშაო შედეგებზე, რადგან დადებითი ემოციების მქონე თანამშრომლები უფრო ეფექტიანად ასრულებენ თავიანთ სამუშაოს. ემოციებსა და გუნება-განწყობის ანალიზისთვის სამი, ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული, ტერმინი გამოიყენება: აფექტი, ემოციები და გუნება-განწყობა. აფექტი უფრო ზოგადი ტერმინია, რომელიც მოიცავს ემოციებისა და გუნება-განწყობების ფართო სპექტრს [Barsade & Gibson, 2007]. ემოციები - ვინმესადმი ან რაიმესადმი მიმართული, ინტენსიური გრძნობების ერთობლიობაა [11]. გუნება-განწყობა, ემოციასთან შედარებით, ნაკლებად ინტენსიური გრძნობაა, რომელიც, ხშირად, რაიმე კონკრეტული სტიმულის გარეშე წარმოიშობა [15].

როგორც აღვნიშნეთ, კონფლიქტის მიზეზი ორგანიზაციაში შეიძლება გახდეს მწირი რესურსები და მასზე ხელმისაწვდომობის ხარისხი. მენეჯერებმა, დადებითი შედეგების მიღების მიზნით, უნდა დაადგინონ ხარჯების შესაძლო გაზრდის აუცილებლობა, შეადარონ არსებული შედეგები მოსალოდნელ შედეგებს და გადაწყვეტილების მიღებამდე, დეტალურად უნდა გაანალიზონ პროცესები. თუ შე-

დეგები არც თუ ისე სახარბიელო იქნება, უნდა უარყონ ხარჯების ზრდის შესახებ გადაწყვეტილება, იმ მარტივი მიზეზის გამო, რომ გაზრდილი ფინანსური რესურსები არცთუ ისე მაღალ შედეგებს გვაძლევს პერსპექტივაში. კონფლიქტური ურთიერთობის მოგვარების ერთ-ერთი ძალისმიერი მეთოდებია - ბრძანება, მუქარა, შანტაჟი, ტყუილი. ნორმატიული საშუალებებია: კანონის ფარგლებში ძალაუფლების გამოყენება, როგორცაა სასამართლოსთვის მიმართვა, უფლებადამცველი ორგანიზაციებისთვის დასახმარებლად მიმართვა. ასევე, კოოპერაციული საშუალებები - პრობლემის განხილვა, მოლაპარაკებები, საუბარი, სხვა მხარის ინტერესების გაგება, ინფორმირება, გაერთიანებული ძალისხმევა, კომპრომისი, გადაწყვეტილების მიღება [Roche, Teague, & Colvin, 2014, pp. 211-267]. აღნიშნულთან ერთად, ზოგი კონფლიქტი საჭიროებს კონფრონტაციასა და მოლაპარაკებებს, რაც თავის მხრივ, მოითხოვს გამოცდილ შუამავალს და მოლაპარაკებების კარგ დაგეგმვას. აღნიშნული პროცესი მოიცავს მხარეთა გულახდილ საუბარს პრობლემის შესახებ, რაც ორმხრივად მისაღები გადაწყვეტილებით სრულდება [Singh, 2008, pp. 112-124].

მენეჯერებმა, კონფლიქტის შინაარსის, სიტუაციური ფაქტორების და კონფლიქტის მონაწილეების მოსალოდნელი ქცევის გათვალისწინებით, თავად უნდა შეარჩიონ კონფლიქტის მოგვარების ოპტიმალური საშუალება. ორგანიზაციის ეფექტიანი მართვა, ცხადია, გავლენას ახდენს მის წარმატებაზე [Paresashvili & Okruashvili, Modern Problems to Form Human Capital in Georgia, 2017)]. ორგანიზაციის მართვის ნაწილია კონფლიქტების ეფექტიანი მართვა. როგორც აღვნიშნეთ, სხვადასხვა მენეჯერის მიერ კონფლიქტის მართვის პროცესს შეიძლება ჰქონდეს როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი შედეგები. დღეისათვის, ორგანიზაციულ კონფლიქტებზე არსებობს უცხოელი და ქართველი მკვლევარების მიერ შესრულებული მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა, რომელშიც გაანალიზებულია მთელი რიგი საკითხები კარიერული განვითარების თემაზე [PARESASHVILI, NINO; GIORGOBIANI, MAIA; NIKVASHVILI, MAIA; PIRTSKHALAISHVILI, DEA; KHARADZE, NATALIA;., 2019], სადაც ხაზგასმულია ორგანიზაციაში კონფლიქტების მართვის უმნიშვნელოვანესი როლი [Paichadze, Nugzar; Kharadze, Natalia; Paresashvili, Nino; Giorgobiani, Maia; Nikvashvili, Maia; Pirtskhalaisvili, Dea;., 2019]. თუ გავითვალისწინებთ რომ საზოგადოება დღევანდელ მულტიკულტურულ გარემოში მუდმივად განიცდის ახალ გამოწვევებს და ცვლილებებს, ამ გამოწვევას ინტენსიურად სჭირდება კონტროლი და ახალი გადაწყვეტილებების მოძიება. იგი განსაკუთრებით აქტუალურია ორგანიზაციული ქცევის ასპექტით, ვინაიდან ორგანიზაციის შიგნით პერსონალის ქცევა გავლენას ახდენს ორგანიზაციის საბოლოო შედეგებზე [KHARADZE, NATALIA; PAICHADZE, NUGZAR; PARESASHVILI, NINO; PIRTSKHALAISHVILIDEA;., 2019]. ამის გამო, ამ პრობლემაზე კვლევა არ კარგავს აქტუალურობას.

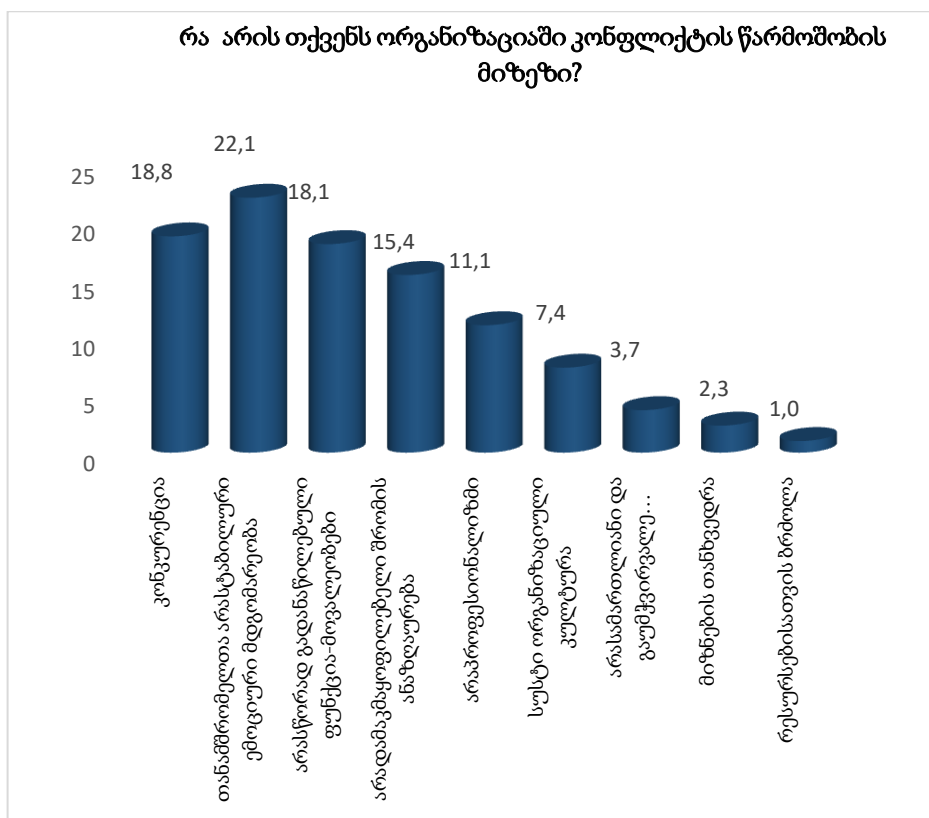
ორგანიზაციული კონფლიქტი იკავებს წამყვან ადგილს იმ ფაქტორებს შორის, რომლებიც ორგანიზაციის სიცოცხლისუნარიანობას განსაზღვრავს. დიდი მნიშვნელობა აქვს, აგრეთვე, ორგანიზაციული კონფლიქტის გავლენის შესწავლას პერსონალის ქცევაზე, რომელიც ნებისმიერი ორგანიზაციის არსებობისა და განვითარების ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია.

კონფლიქტის გამომწვევი მიზეზებისა და მასზე მოქმედი ფაქტორების შესწავლის მიზნით, ჩავატარეთ კვლევა აჭარის რეგიონში, ვინაიდან აღნიშნული რეგიონი გამოირჩევა ისეთი ორგანიზაციებით, რომლებიც დაკომპლექტებულია მრავალფეროვანი სამუშაო პერსონალით (ასაკის, სქესის, რელიგიის, ეთნიკური უმცირესობის მიხედვით). მრავალფეროვნება კი განაპირობებს პერსონალის განსხვავებულ ქცევას და კონფლიქტების მართვის დროს დიდ მნიშვნელობას იძენს.

რაც შეეხება კვლევის მეთოდოლოგიას, კვლევა ჩატარდა ანონიმური ანკეტური გამოკითხვის საშუალებით. აღნიშნულ კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 298-მარესპონდენტმა. მონაცემები დამუშავდა SPSS პროგრამაში, რომლის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ჰიპოთეზა და გაკეთდა დასკვნები.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კონფლიქტის გამომწვევი ერთ-ერთი მიზეზი ემოციებია. ჩვენი კვლევის შედეგად კი დადასტურდა, რომ კონფლიქტის გამომწვევი მიზეზებიდან ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი მოდის თანამშრომელთა არასტაბილურ ემოციურ მდგომარეობაზე. იგი 22,1%-ია. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია მენეჯერებმა განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმონ ამ ფაქტს და კონფლიქტის მართვის პროცესში მხედველობაში მიიღონ დასაქმებულთა ემოციური ფაქტორი. რაც შეეხება მომდევნო პასუხებს, მათი შედეგი ასეთია: კონურენცია - 18,8% და არასწორად გადანაწილებული ფუნქცია-მოვალეობები - 18,1. ყოველივე ეს ამტკიცებს იმ მოსაზრებას, რომ კონფლიქტის გამომწვევი მნიშვნელოვანი მიზეზი ორგანიზაციის შიგნით შეიძლება იყოს: სტატუსი, ძალაუფლება, გავლენა და სხვა, რამდენადაც, სწორედ აღნიშნული ფაქტორები იწვევს კონკურენციაში ჩაბმას (იხ. დიაგრამა 1).

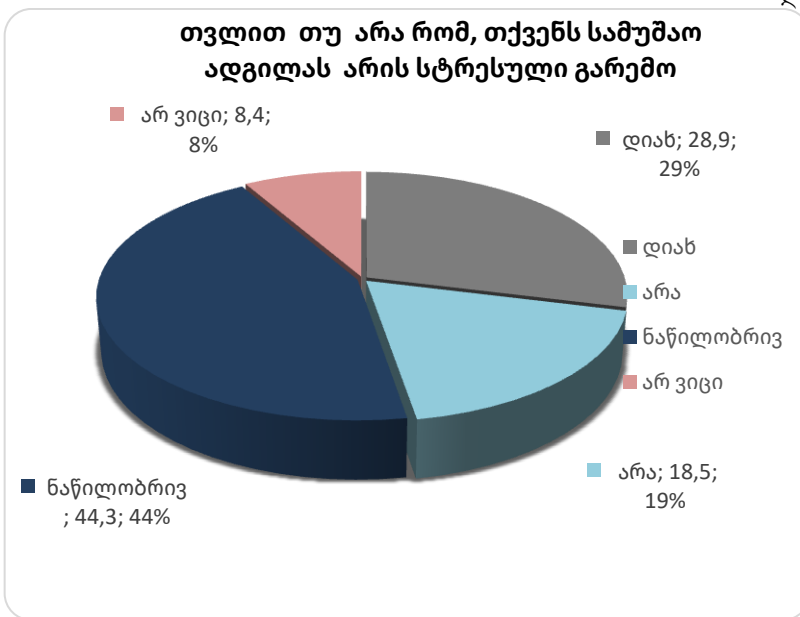
დიაგრამა 1

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

იქ, სადაც არსებობს კოფლიქტი და არ ხდება მისი შესაბამისი მართვა, იქმნება სტრესული გარემო. ჩვენი რესპონდენტების შემთხვევაში (იხ. დიაგრამა 2), მათი 73.2 % (სრულად 28,9%, ნაწილობრივ 44,3%) თვლის, რომ მათ სტრესულ გარემოში უწევთ მუშაობა. ასეთ გარემოში მუშაობა კი აისახება როგორც მათ შრომისუნარიანობაზე, ასევე, ჯანმრთელობაზე, რაც, საბოლოოდ, კომპანიის წარმატებაზე მოქმედებს. მენეჯერებმა უნდა მიიღონ ადეკვატური ზომები. თუ ეს არ მოხდა, სტრესში მყოფი პერსონალის ქცევა ვერ იქნება მართვადი და კიდევ უფრო გართულებდა კონფლიქტის მართვა.

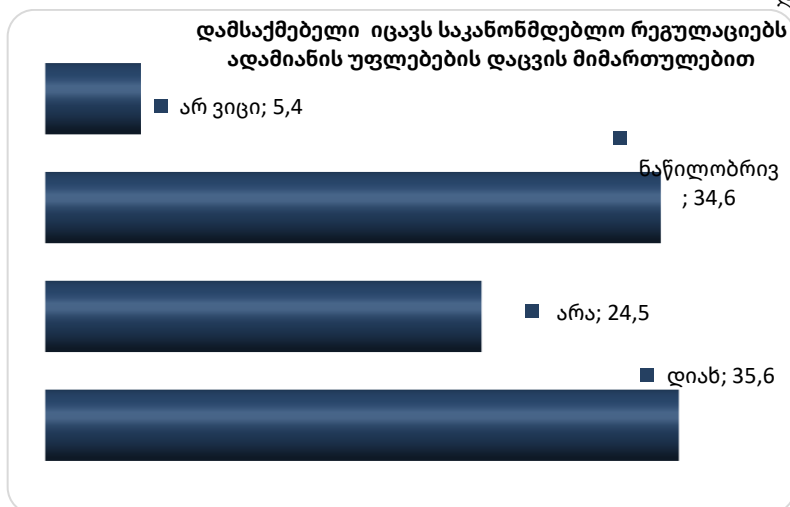
დიაგრამა 2

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

გარდა ზემოთ აღნიშნული მიზეზებისა, ორგანიზაციებში კონფლიქტის გამომწვევ მნიშვნელოვან ფაქტორად შეგვიძლია დავასახელოთ ადამიანის უფლებების უგულვებლყოფა, საკანონმდებლო რეგულაციების დარღვევა და დასაქმებულთა არათანასწორ პირობებში ჩაყენება. დიაგრამიდან ჩანს, რომ რესპონდენტთა თითქმის 60% მიიჩნევს, რომ მათ ორგანიზაციებში დამსაქმებელი ნაწილობრივ ან საერთოდ არ იცავს საკანონმდებლო რეგულაციებს ადამიანის უფლებების მიმართულებით, მათ შორის შრომის უსაფრთხოების კუთხით, რაც საკმაოდ მაღალი მაჩვენებელია (იხ. დიაგრამა 3). რაც დრო გადის, დასაქმებულები მეტად გათვითცნობიერებულები არიან თავიანთ უფლებებში, მეტად ითხოვენ მათ დაცვას დამსაქმებლის მხრიდან, რაც კიდევ უფრო ზრდის კონფლიქტური სიტუაციების რიცხვს.

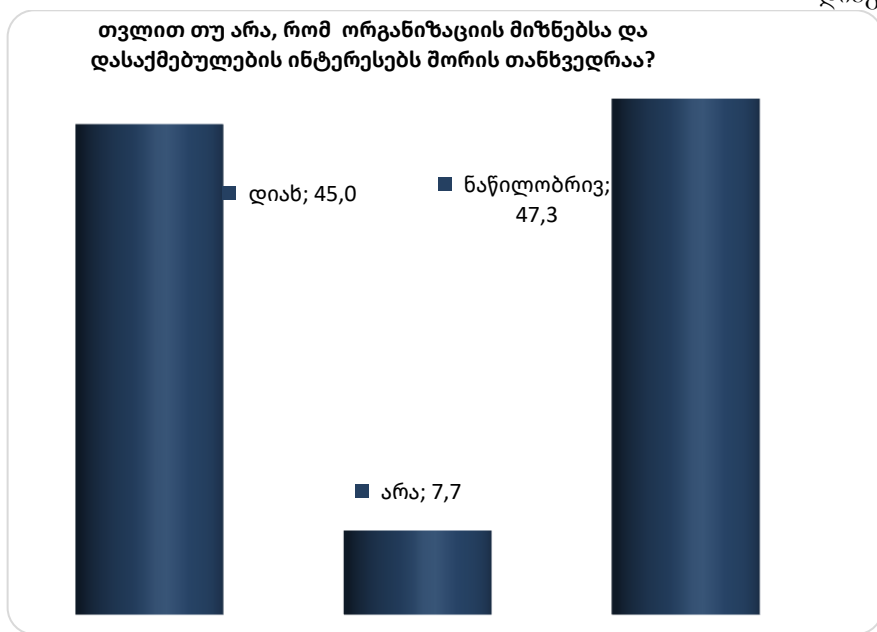
დიაგრამა 3

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

კონფლიქტების წარმატებით მართვის და პერსონალის მხრიდან სასურველი ქცევის მისაღებად, მნიშვნელოვანია არსებობდეს თანხვედრა ორგანიზაციისა და დასაქმებულთა ინტერესებს შორის. ცხადია, როდესაც დასაქმებული გრძნობს, რომ მისი ინტერესები არ არის გათვალისწინებული, მას უჩნდება შინაგანი პროტესტი. რესპონდენტთა 55% მიიჩნევს, რომ ორგანიზაციის ინტერესებსა და დასაქმებულთა ინტერესებს შორის ნაწილობრივ არის ან საერთოდ არ არის ბალანსი დაცული. გლობალიზაციის პირობებში, დასაქმებულებს გაცილებით მეტი მოთხოვნები და შესაძლებლობები აქვთ, ვიდრე ადრე. შესაბამისად, მენეჯმენტი ვალდებულია მაქსიმალურად გაითვალისწინოს დასაქმებულთა ინტერესები და მოიყვანოს ისინი თანხვედრაში ორგანიზაციის მიზნებთან (იხ. დიაგრამა 4).

დიაგრამა 4

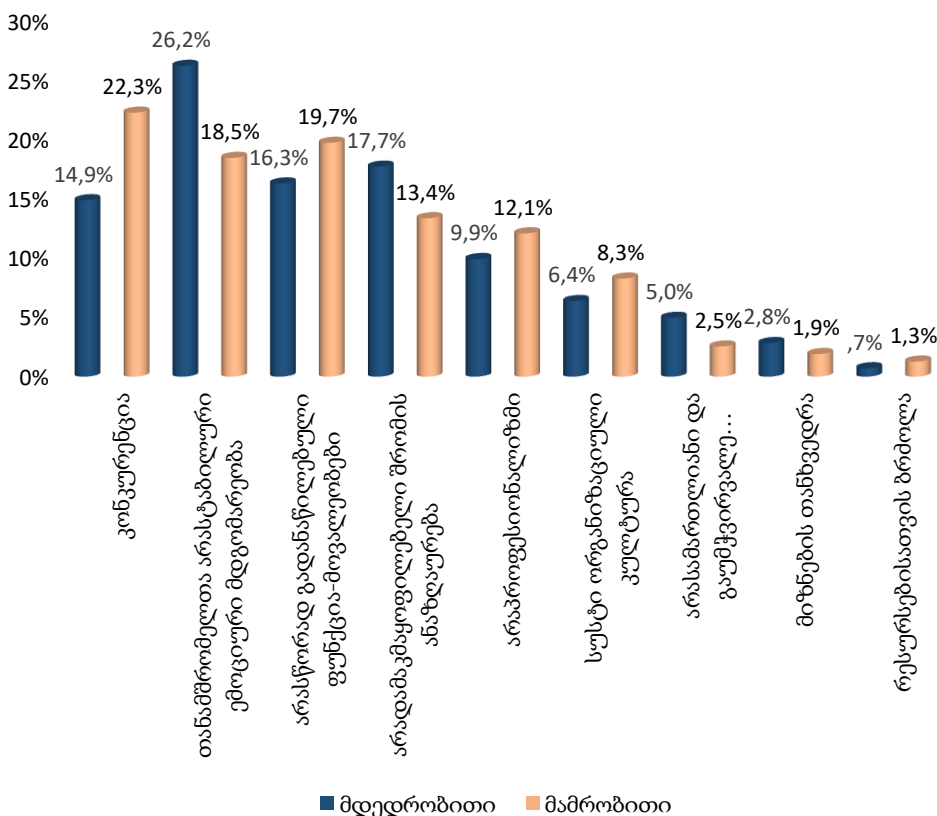

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

კროსტაბულაციური ანალიზის საშუალებით დავადგინეთ თუ რა კავშირია სქესსა და კონფლიქტის წარმოშობის მიზეზებს შორის. ქალ-რესპოდენტთა ყველაზე დიდი ნაწილი (26,2%) მიიჩნევს, რომ კონფლიქტის წარმოშობის ძირითადი მიზეზი თანამშრომელთა არასტაბილური ემოციური მდგომარეობაა. მათი ასეთი დამოკიდებულება შეიძლება ავსხნათ იმით, რომ ბუნებით ქალები უფრო მეტად ემოციური არსებები არიან, ვიდრე მამაკაცები. მათ შემთხვევაში ყველაზე დიდი ნაწილი (22,3%) მიიჩნევს, რომ კონფლიქტის წარმოშობის ძირითადი მიზეზია კონკურენცია, რაც, ასევე, მათი ბუნებიდან გამომდინარეობს (იხ. დიაგრამა 5)

სქესი/ კონფლიქტების წარმოშობის მიზეზები

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

არსებული კვლევის მონაცემთა მიხედვით შევიმუშავეთ ჰიპოთეზა, რომლის დასამუშავებლად გამოვიყენეთ კროსტაბულაციური ანალიზი, პირსონის კორელაცია, ხი-კვადრატის ტესტი და კრომბახის აღფა.
ჰიპოტეზა: კომპანიის მხრიდან დისკრიმინაციაზე რეაგირება დამოკიდებულია დასაქმებულის მენეჯერულ პოზიციაზე.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ ჰიპოთეზის შესამოწმებლად გამოვიყენეთ კროსტაბულაციური ანალიზი და გამოვთვალეთ ხი-კვადრატი. შედეგად მივიღეთ ორი ცხრილი. კროსტაბულაციური ანალიზის თანახმად, მენეჯერთა თითქმის 80% მიიჩნევს, რომ მათ სამსახურში დისკრიმინაციულ საკითხებზე შესაბამისად რეაგირებენ. მხოლოდ 8% აღიარებს საწინააღმდეგოს. განსხვავებულ სურათს ვხედავთ არამენეჯერულ პოზიციაზე, რომელშიც თითქმის 70% მიიჩნევს, რომ ნაწილობრივ ან საერთოდ არ ხდება დისკრიმინაციაზე რეაგირება.

ცხრილი 1.

კროსტაბულაციური ანალიზი Q7თქვენი პოზიცია/ Q28 კომპანიას აქვს შესაბამისი რეაგირება დისკრიმინაციაზე			კომპანიას აქვს შესაბამისი რეაგირება დისკრიმინაციაზე			სულ
			დიახ	არა	ნაწილობრივ	
თქვენი პოზიცია	მენეჯერული	რაოდენობა % თქვენი პოზიცია	48 78.7%	5 8.2%	8 13.1%	61 100.0%
	არამენეჯერული	რაოდენობა %თქვენი პოზიცია	76 32.1%	76 32.1%	85 35.9%	237 100.0%
სულ		რაოდენობა % თქვენი პოზიცია	124 41.6%	81 27.2%	93 31.2%	298 100.0%

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

მსგავსი მანკვებლები გვაფიქრებინებს, რომ დაბალ (არამენეჯერულ) პოზიციაზე მყოფი დასაქმებულები უფრო მეტად გრძობენ დისკრიმინაციას და ღიად მსჯელობენ კომპანიათა უმოქმედობაზე, მენეჯერებისაგან განსხვავებით (იხ. ცხრილი 1).

კროსტაბულაციურ ცხრილში ხი-კვადრატი (იხ. ცხრილი 2) გვიჩვენებს, რომ სტატისტიკური მნიშვნელობის დონე P(Sig.) არის ნულოვანი, ე. ი. ორ ცვლადს შორის არსებობს სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი კავშირი.

ცხრილი 2

ხი-კვადრატი	მნიშვნელობა	df	Asymptotic Significance (2-sided)
Pearson Chi-Square	43.557 ^a	2	.000
Likelihood Ratio	44.481	2	.000
Linear-by-Linear Association	32.435	1	.000
N of Valid Cases	298		

a. 0 cells (0.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16.58.

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

დასაქმებულის პოზიციასა და კომპანიის დისკრიმინაციაზე შესაბამის რეაგირებას შორის კავშირის სიძლიერის დასადგენად, გამოვიყენეთ კორელაციური ანალიზი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ (იხ. ცხრილი 3) ორ ცვლადს შორის არის საშუალო სიძლიერის დადებითი კავშირი. (კორელაციის კოეფიციენტი ტოლია 0,330-ის).

ცხრილი 3

კორელაციური ანალიზი		თქვენი პოზიცია	კომპანიას აქვს შესაბამისი რეაგირება დისკრიმინაციაზე
თქვენი პოზიცია	პირსონის კორელაცია Sig. (2-tailed) N	1 298	.330* 298
კომპანიას აქვს შესაბამისი რეაგირება დისკრიმინაციაზე	პირსონის კორელაცია Sig. (2-tailed) N	.330* 298	1 298

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

წყარო: დამუშავებულია ავტორის მიერ

შესაბამისად, დამტკიცდა ჰიპოტეზა, რომლის მიხედვითაც დასაქმებულის პოზიცია გავლენას ახდენს კომპანიის მხრიდან დისკრიმინაციაზე შესაბამის რეაგირებაზე.

დასკვნა

კვლევის შედეგებით დადასტურდა, რომ პერსონალის უმეტესობა სტრესულ გარემოში მუშაობს და კონფლიქტური სიტუაციებიც საკმაოდ ხშირად მათი სამსახურებრივი ცხოვრების თანმდევი ნაწილია. კონფლიქტების გამომწვევი ძირითადი მიზეზი ქალების შემთხვევაში ემოციური ფაქტორია, ხოლო მამაკაცების შემთხვევაში - კონკურენცია. გარდა ამისა, ისინი თავს გრნობენ არასამართლიან გარემოში, ვინაიდან კვლევის შედეგების მიხედვით, მენეჯერულ პოზიციაზე დასაქმებულთა მიმართ დისკრიმინაციის შემთხვევაში, კომპანიის მხრიდან შესაბამისი რეაგირება ხდება, რასაც ვერ ვიტყვით არამენეჯერულ პოზიციებზე დასაქმებულებზე. ეს საკმაოდ მნიშვნელოვანი მესიჯებია და გვაძლევს შემდეგი რეკომენდაციების გაკეთების საშუალებას:

- ორგანიზაციაში დაცული უნდა იყოს სამართლიანობის პრინციპი, რასაც მისი ნებისმიერი წევრი უნდა გრძნობდეს. დისკრიმინაცია, ნებისმიერი ფორმით, დაუშვებელია ნებისმიერ პოზიციაზე მომუშავე თანამშრომლის მიმართ. მენეჯერები არ უნდა იყვნენ პრივილეგირებული რიგით თანამშრომლებთან მიმართებით;
- ქალების შემთხვევაში, კონფლიქტური სიტუაციის მართვისას, განსაკუთრებული სიფრთხილეა საჭირო მათი ჭარბი ემოციურობის გამო. თუმცა, ეს ფაქტორი გასათვალისწინებელია მამაკაცების შემთხვევაშიც. სწორად უნდა იქნეს შერჩეული კონფლიქტის მართვისა თუ გადაჭრის მექანიზმი;

- ვინაიდან კონფლიქტების გამომწვევი მეორე მიზეზი კონკურენციაა, ორგანიზაციამ უნდა შექმნას ჯანსაღი კონკურენტული გარემო. ამას ხელს შეუწყობს სამართლიანი შეფასების და დაჯილდოების სისტემების შექმნა;
- გარდა აღნიშნულისა, საჭიროა ორგანიზაციულ კულტურაში იქნეს დანერგილი ზემოაღნიშნული პრინციპები. შედეგად, ორგანიზაციის ყველა წევრი გახდება ამ კულტურის მატარებელი, მათი ქცევა კი - მეტად პროგნოზირებადი. შესაბამისად, გამარტივდება კონფლიქტის მართვის სწორი ინსტრუმენტის შერჩევა.

სამწუხაროდ, ძალაუფლების მქონე ადამიანები საკუთარი ინტერესებისთვის გადადგმული ნაბიჯების გამართლებას და ორგანიზაციის ინტერესებად გასაღებას კარგად ასერხებენ. მათ უსამართლო ქმედებებზე დაუსრულებლად შეუძლიათ იდავონ და ამტკიცონ, რომ ასეთი ნაბიჯების გადადგმა, ზოგჯერ, გამართლებულია და საჭირო. ძალაუფლების მფლობელნი, თუ პოლიტიკური დილემების წინაშე აღმოჩნდებიან, საჭიროა შეაფასონ, რამდენად ღირს ეს თამაში რისკზე წასვლად და რამდენად შეიძლება პროცესში ავნონ სხვას. თუ ძალაუფლების მტკიცე საფუძველი აქვთ, უნდა აღიარონ, რომ ძალაუფლებას შეუძლია გარყვნას ადამიანი. ბევრად უფრო მარტივია ეთიკურად მოიქცეს ძალაუფლების არმქონე, რადგან, როგორც წესი, მას ისედაც არ გააჩნია პოლიტიკური სადავეები, რომლითაც არაეთიკურად მოიქცეოდა [Robbins & Judge, 2018, pp. 61-62].

დასასრულს დასკვნის სახით ავღნიშნავთ, რომ ორგანიზაციული კონფლიქტის პროცესებში მუდავნდება პერსონალის პიროვნული მდგრადობა, მისი თვითკონტროლი და მორალური სტაბილურობა. ამიტომ, მენეჯერებმა სამუშაო გარემოში უნდა გაითვალისწინონ თანამშრომელთა ემოციები და გუნება-განწყობა, რადგანაც თითოეულ მათგანს განსაკუთრებით დიდი ზეგავლენის მოხდენა შეუძლია შრომის შედეგებზე. აქედან გამომდინარე, კონფლიქტის მართვის პროცესის ეფექტიანად წარმართვისათვის, აუცილებელია პიროვნების ემოციური მდგომარეობის სტაბილური შენარჩუნება, დემოკრატიული მართვის პრინციპების გატარებით, ასევე, ჰარმონიული გარემო პირობების შექმნით, მოტივაციის სამართლიანი და ქმედითუნარიანი სისტემის დანერგვით და ა. შ. ყოველივე ეს კი უზრუნველყოფს შრომითი კმაყოფილების მიღწევას, რაც საკმაოდ დიდ ზეგავლენას იქონიებს საბოლოო შედეგებზე.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Barsade, S. G., & Gibson, D. E. (2007). Why Does Affect Matter in Organizations? *Academy of Management Perspectives* Vol. 21, No. 1 , 36-59.
2. Coleman, P. T., Deutsch, M., & Eric, C. M. (2014). *Conflict Resolutions: Theory and Practice*.
3. KHARADZE, NATALIA; PAICHADZE, NUGZAR; PARESASHVILI, NINO; PIRTSKHALAISHVILIDEA;. (2019). GENERAL TRENDS OF BUSINESS CAREER MANAGEMENT. *European Journal of Economics and Business Studies* .
4. Lukin, Y. F. (2007). *Conflictology-Conflict Management*.
5. Paichadze, Nugzar; Kharadze, Natalia; Paresashvili, Nino; Giorgobiani, Maia; Nikvashvili, Maia; Pirtskhalaishvili, Dea;. (2019). *Business Career*. Tbilisi: Tbilisi state University.
6. Paresashvili, N. (2018). A Conflict-Eternal and Inevitable Process of Societys Development . *5th International Symposium Cocreation Responsible Future in the Dicgital Age* (გვ. 258-262). Italy: Business System Laboratory.
7. Paresashvili, N. (2017). Importance of Emotional Intelligencein the Tourism Industry. *Economics and Management (ICEM 2017)* .
8. Paresashvili, N., & Maisuradze, T. (2017). Mechanisms of organization conflict resolution in Georgia. *International Scientific Sympisium: Economics, Business & Finance*, (გვ. 69-76). *Jurmala*.

9. Paresashvili, N., & Okruashvili, N. (2017). Modern Problems to Form Human Capital in Georgia. *III International Scientific and Practical Conference: Scientific Issues of the Modernity* (გვ. 5-8). Dubai: ROST.
10. PARESASHVILI, NINO; GIORGOBIANI, MAIA; NIKVASHVILI, MAIA; PIRTSKHALAISHVILI, DEA; KHARADZE, NATALIA;. (2019). Career Management Peculiarities in Educational Institutions. *European Journal of Economics and Business Studies* .
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary, s. v. emotion, accessed July 31, 2015, http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/emotion
12. Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2018). *Essentials of Organizational Behavior*.
13. Roche, W. K., Teague, P., & Colvin, A. J. (2014). *The Oxford Handbook of Conflict management in Organizations*.
14. Singh, B. D. (2008). *Managing conflict and negotiation*. India: Excel Books India.
15. The American Heritage Medical Dictionary, revised edition, s. v. mood, accessed April 27, 2015, <http://medical-dictionary.thefreedictionary.com/mood>
16. Гришина, Н. В. (2008). *Психология конфликта*.
17. Дмитриев, А. В. (2002). *Социальный конфликт: общее и особенное*. Москва .
18. Кошелев, А. Н. (2007). *Конфликты в организациях: виды, назначение, способы управления*. «Альфа-Пресс».

Nino Paresashvili

Associate Professor at Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

CONFLICT MANAGEMENT IMPACT ON EMPLOYEE BEHAVIOR

Expanded Summary

Nowadays changes in a personal life are the inseparable part of everyone. We observe changes in every environment: in politics as well as economy and technology. Since these changes influence organizations on different levels, changes within the above-mentioned fields will also affect organizations of different type or scale. On the one hand the dynamic process within the organization is always followed by adequate changes, but on the other hand changes are accompanied by conflict. Vast majority of researches prove that conflict affects employees. Therefore, conflict management is crucial for managers and can be quite challenging. There are different types of conflict. Conflict that affects employees' behavior and the relationships in the workplace will influence the outcomes. Hence, the managers need to handle conflicts in a way that shapes the behavior of employees and adjusts it to the goals of the organization. The reasons of conflict must be analyzed in the first place to achieve the optimal conflict resolution. The following article is dedicated to this particular topic.

Differences in values, beliefs, attitudes and goals could be considered as the main sources of conflict. By choosing the right ways of managing the conflict it becomes possible to resolve it not in destructive, but in constructive outcomes, along with giving the opportunity of shaping employees' behavior that adjusts to the organization's goals. Such conflicts might contribute to progressive changes and will give more dynamics to the development of social systems.

The contemporary approach to achieving goals is based on the idea that it is necessary for the managers to manage conflicts effectively. Attention must also be paid to the fact that maintaining conflict to a certain degree is essential for the development of the organization. It is of utmost importance to use effective tools for managing conflicts, shaping the behavior and achieving best outcomes. The difficulty of handling conflicts for managers within the organizations is also related to the employee diversity. Managers should choose optimal ways of handling conflict at their discretion by taking into account the content of conflict, situational factors and the anticipated behavior of those, participating in the conflicted.

Our study revealed that the vast majority of employees work in a stressful environment and the conflicting situations is part of their jobs. The main source of conflict for women is the factor of emotionality whereas the leading reason for conflict in case of men is the competition. Besides, our study showed high rates of perceived injustice due to the fact that the discrimination against managers would be acted upon whereas the discrimination against employees having non-managerial positions would go unnoticed. These are very important messages and it gives us the bases for the following recommendations:

- The principle of justice must be incorporated into the organization and it must be felt by each member of the organization. Any form of discrimination towards employees on any given hierarchy step should be unacceptable. Managers should not be privileged over an average employee.
- It is important to be extra cautious in managing the conflict in case of women due to their excessive emotionality and sensitivity. However, this should be taken into account in case of men as well. The right tools for resolving or managing the conflict must be incorporated.
- Considering the second major source of conflict – competition, organizations have to create healthy competitive environment. It could be facilitated by adopting fair evaluative and rewarding systems.
- Furthermore, it is essential that the above-mentioned principles are implemented into the organizational culture. As a result, culture will be transmitted to each member that will lead to more predictable behaviors of employees. Therefore, identifying the right tool for conflict management will become easier.

In conclusion it is essential to mention that the organizational conflict is the integral part among those factors that contribute to the livelihood of the organization. It is also very important to study the effects of conflict on employee behavior with it being crucial for understanding the development and the existence of the organization. Organizational conflicts reveal employees' personality traits and the persistence, self-control and moral stability. Emotions and attitudes of employees must be taken into account and paid attention to by managers because these factors can influence overall outcomes greatly. Therefore, effectively managing the conflict could be achieved by maintaining employees' emotional stability, integrating democratic principles of management along with creating harmonious environment and implementing fair and effective systems of motivation. All of these contribute to increased job satisfaction, which ultimately is the source of high outcomes.

Keywords: *sources of conflict, conflict management, employee behavior, emotional stability, job satisfaction.*

დოქტორანტიზისა და მაგისტრანტიზის სამეცნიერო ნაშრომები
SCIENTIFIC WORKS OF DOCTORAL STUDENTS AND UNDERGRADUATES

მაია გრიგოლია
ოსუ დოქტორანტი

ფისკალური მულტიპლიკატორის ბანაბარიშება დანახარჯები-გამოშვების
ცხრილების საშუალებით საქართველოსთვის

რეზიუმე. სტატიაში მოცემულია საქართველოში ფისკალური პოლიტიკის მაკროეკონომიკური ეფექტის შეფასება ფისკალური მულტიპლიკატორის მეშვეობით. შემოთავაზებული ფისკალური მულტიპლიკატორის დათვლის მეთოდოლოგია განსხვავდება კლასიკური განმარტებისგან და იყენებს მცირე, ღია ეკონომიკისთვის დამახასიათებელ ფისკალური მულტიპლიკატორის განმარტებას, რომელიც თავის მხრივ ითვალისწინებს იმპორტის ინტენსივობას და ახდენს მის ელიმინაციას. იმპორტის ინტენსივობის დადგენა მოხდა დანახარჯები-გამოშვების ცხრილის მეშვეობით. საქართველოსთვის იმპორტის ინტენსივობით გათვალისწინებული ფისკალური მულტიპლიკატორი 1.35 მივიღეთ (2016 წ.).

საკვანძო სიტყვები: ფისკალური პოლიტიკა, ფისკალური პოლიტიკის მულტიპლიკატორი, დანახარჯები-გამოშვების ცხრილი, ეკონომიკური კრიზისი

შესავალი

მსოფლიოს ბოლო, 2008-2009 წლების ეკონომიკურმა კრიზისმა ფისკალური და ზოგადად მაკროეკონომიკური პოლიტიკის გადახედვა და ხელახალი გააზრება გამოიწვია. თუკი კრიზისამდელ პერიოდში მონეტარულ პოლიტიკას როგორც ეკონომიკის მასტიმულირებელ საშუალებას უფრო ხშირად მიმართავდნენ, ფინანსური კრიზისის შემდგომ ეკონომისტების უმრავლესობა თანხმდება, რომ რიგ საკითხებში ფისკალური პოლიტიკა უფრო ეფექტიანია და რწმენა იმის შესახებ, რომ მონეტარული პოლიტიკა უფრო მოქნილია და ადვილად შეიძლება იყოს დაცული პოლიტიკური წინეხებისგან, თანდათან გაქარწყლდა. კრიზისი, რომელიც 2008 წელს განვითარდა იმაზე დიდხანს გაგრძელდა, ვიდრე ეკონომისტების უმრავლესობა ვარაუდობდა და თანდათან ცხადი გახდა, რომ მაკროეკონომიკისა და მაკროეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ შეხედულებები უფრო ღრმა შესწავლასა და გამოკვლევას საჭიროებდა.

ფისკალური პოლიტიკის შესაძლო ეფექტიანობის დათვლა, ანუ მთავრობის დანახარჯების ზრდის ან გარკვეული გადასახადების შემცირების ეკონომიკური შედეგების დათვლა ხდება ფისკალური მულტიპლიკატორების გაანგარიშებით [Samuelson 1948]. მაკროეკონომიკის კლასიკური შეკითხვაა, რა ზომისაა სახელმწიფო დანახარჯების მულტიპლიკატორი? ამ კითხვაზე ზუსტი პასუხის გაცემა ვერ ხერხდება. პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ ფისკალური მულტიპლიკატორების შეფასების არსებული მეთოდებით გაანგარიშებულ მნიშვნელობებს დიდი მერყეობა ახასიათებთ, გეხვდება როგორც უარყოფითი მაჩვენებლები, ასევე შეიძლება ვნახოთ კვლევები, რომლებიც დიდ დადებით მაჩვენებლებს იღებს შედეგად.

***

კლასიკურ და თანამედროვე ლიტერატურაში გხვდებით სხვადასხვა დასკვნებს მულტიპლიკატორის ზომის შესახებ. ისეთი ცნობილი მეცნიერი, როგორც ბარო [Barro 1981], ამბობს, რომ ფისკალური მულტიპლიკატორი დაახლოებით 0.8-ის ტოლია, მაშინ როდესაც რამის [Ramey 2010] გაანგარიშებით, მულტიპლიკატორი 1.2-თან არის ახლოს, ხოლო პოლმა დაასკვნა, რომ სახელმწიფო შესყიდვების მცირედით უარყოფითი გავლენა აქვს გამოშვებაზე [Hall 1986]. გან-

სხვაეგვრი შედეგების მიზეზების გასაგებად განვიხილოთ რა განსხვავებული მოდელებით შეიძლება შეფასდეს ფისკალური მულტიპლიკატორი.

მაგალითად განვიხილოთ, ახალი კეინზიანური ლიტერატურა, რომელიც აფასებს სახელმწიფო დანახარჯების ეფექტებს გამოშვებაზე, დინამიური ზოგადი წონასწორობის მოდელით, რომელშიც ფასები და/ან ხელფასები ხისტია. ასეთი კვლევებია, მაგალითად, რომელიც იყენებს ვექტორულ ავტორეგრესიის მოდელს (VAR) მულტიპლიკატორის შესაფასებლად. ახალი კეინზიანური მოდელების მიხედვით, რომელშიც მომხმარებლის ლიკვიდურობა არ არის შეზღუდული, ფისკალური ექსპანსია ზრდის გამოშვებას, ინფლაციასა და რეალური სარგებლის განაკვეთს, მაშინ როდესაც გავლენა ინვესტიციებზე უცნობია და დამოკიდებულია მოდელში შემავალი პარამეტრების კალიბრაციასა და დაშვებებზე. შესაბამისად, ასეთი მოდელით გაანგარიშებული მულტიპლიკატორები 1-ზე ნაკლებია. გალი და სხვები [Gali, J., Lopez-Salido, J., Valls, J. 2007] აჩვენებენ, რომ თუ მომხმარებლის ლიკვიდურობა საკმარისად მაღალია და შეზღუდული არ არიან საკუთარი განკარგავად შემოსავლების მართვაში, მოხმარება შეიძლება გაიზარდოს სახელმწიფო დანახარჯების ზრდის საპასუხოდ და მულტიპლიკატორიც მნიშვნელოვნად მაღალი იქნება 1-ზე. გალის მიხედვით [Gali, J., Lopez-Salido, J., Valls, J. 2007], მაგალითად თუ დავუშვებთ, რომ მომხმარებლის ლიკვიდურობის შეზღუდვა აღწევს 50%-ს, მაშინ მულტიპლიკატორი 1.8-ს ტოლია. თუმცა, უნდა აღინიშნოს, რომ ზუსტი შეფასება იმისა თუ რამდენია ლიკვიდურობის შეზღუდვა და შესაბამისად, სახელმწიფო დანახარჯების ზრდა გამოდევნის თუ პირიქით, ზრდის მოხმარებას, ჯერ კიდევ საკამათოა და შედეგები ურთიერთგამომრიცხავია.

აღსანიშნავია, რომ დაბალი ნომინალური სარგებლის განაკვეთები (zero lower bound-ZLB) მონეტარული პოლიტიკის გავლენის მნიშვნელოვანი შემზღუდეველი ფაქტორია განვითარებული ქვეყნებში. მოკლევადიანი დაბალი მონეტარული განაკვეთები ეკონომიკაში იწვევს ლიკვიდურობის ხაფანგს და ზღუდავს ცენტრალური ბანკების შესაძლებლობებს ეკონომიკის სტიმულირების პოლიტიკის გატარებაში. ასეთ დროს ფისკალური პოლიტიკის როლი ეკონომიკაში კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია. ქრისტიანომ და სხვებმა [Christiano, L., Rebelo, S., Eichenbaum, M. 2009] აჩვენეს, რომ მონეტარული პოლიტიკის ასეთი პოზიციონირების დროს, ფისკალური პოლიტიკის ეფექტი უფრო ძლიერია და მულტიპლიკატორი 1-ზე მეტია. სახელმწიფო დანახარჯების ზრდა იწვევს გამოშვებისა და ინფლაციის ზრდას, შედეგად მცირდება რეალური სარგებლის განაკვეთი და დადებით გავლენას ახდენს მოხმარებასა და ინვესტიციებზე. მაგალითად, დინამიური სტოქასტური ზოგადი წონასწორობის (Dynamic Stochastic General Equilibrium-DSGE) მოდელის შეფასებით, ამერიკის შეერთებული შტატებისთვის დაბალი ნომინალური სარგებლის განაკვეთის (ZLB) დაშვებით, რომელიც ვრცელდება 8 კვარტლის მანძილზე, მულტიპლიკატორი მერყეობს 1.9-დან 3-მდე [Christiano, L., Rebelo, S., Eichenbaum, M. 2009].

საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ შემუშავებული გლობალური ინტეგრირებული მონეტარული და ფისკალური მოდელით (Global Integrated Monetary and Fiscal Model (GIMF)), ფრიდმანი [Freedman, C., Kumhof, M.L.D.M.D.M.S. 2009] ადასტურებს, რომ საკმარისად ექსპანსიური მონეტარული პოლიტიკის მქონე ქვეყანაში სახელმწიფო ხარჯების მულტიპლიკატორი შეიძლება იყოს 2 ან უფრო დიდი. ანალოგიური შედეგი მიიღეს ბერნანკემ [(Bernanke, B.S., Gertler, M., Gilchrist, S. 1999) და ქრისტიანომ [Christiano, L., Motto, R., Rostango, M. 2010], მათაც აჩვენეს, რომ როდესაც მონეტარული პოლიტიკა შეზღუდულია მცირე ნომინალური სარგებლის განაკვეთით (ZLB), ფინანსური აქსელერატორების შემოღებით იზრდება როგორც მულტიპლიკატორი, ისე გამოშვების რეაგირების მდგრადობა.

დასკვნები ფისკალური მულტიპლიკატორის ზომის შესახებ ასევე დამოკიდებულია იმ მეთოდებზე, თუ როგორ განვასხვავებთ ერთმანეთისგან დანახარჯების ჭეშმარიტად მოულოდნელ შოკს, ეკონომიკური აგენტების მიერ მოსალოდნელი დანახარჯებისაგან. მიდგომა, რომელიც ამჯობინებს ბლანშარმა და პეროტიმ [Blanchard, O., Perotti, R. 2002] და გალიმ [Gali, J., Lopez-Salido, J., Valls, J. 2007]) ეყრდნობა გადასახადებზე, ტრანსფერებსა და დანახარჯებზე ინსტიტუციურ ინფორმაციას. მათ ნახეს, რომ კერძო მოხმარება იზრდება ფისკალური ექსპანსიის საპასუხოდ და მულტიპლიკატორი მერყეობს 0.87-დან 2.5-მდე. ამის საპირისპიროდ, რამმა და შაპირომ 1998-ში [Ramey, V. A., Shapiro, M. 1998] და შემდგომ რამმა 2010-ში [Ramey V. A., 2010] გამოიყენეს „ომის მონაცემები“ და ინფორმაცია დანახარჯების შესახებ მოაგროვეს ბიზნეს ჟურნალ-გაზეთებიდან, რათა მოეხდინათ თავდაცვის დანახარჯების არაპროგნოზირებადი ნაწილის იდენტიფიცირება. მათ აჩვენეს, რომ სახელმწიფო დანახარჯების ზრდა გამოდევნის კერძო მოხმარებას და ტიპური მულტიპლიკატორი 1-ზე ნაკლებია.

ამრიგად ორივე გამოყენებითი თეორიულიც და ემპირიულიც ლიტერატურაც აჩვენებს, რომ ზოგადი ეკონომიკური სიტუაცია და მონეტარული პოლიტიკის პოზიციონირებაც ვაგლენას ახდენს ფისკალურ მულტიპლიკატორზე. იმის მიხედვით, თუ რა იქნება მონეტარული პოლიტიკის საპასუხო რეაქცია (ფისკალური ექსპანსიით გამოწვეული ინფლაციის საპასუხოდ გაზრდის ნომინალურ და რეალურ სარგებლის განაკვეთებს თუ შეინარჩუნებს ნომინალური სარგებლის განაკვეთს მოცემულ დონეზე და ამით საშუალებას მისცემს რეალური სარგებლის განაკვეთს რომ შემცირდეს), სარგებლის განაკვეთის მიმართ მგრძობიარე კერძო დანახარჯები შეიძლება გამოიდევენოს ან პირიქით გაიზარდოს. ამ კვლევაში გამოყენებული ფისკალური მულტიპლიკატორის შეფასებისას ვიგულისხმებთ, რომ სარგებლის განაკვეთის მიმართ მგრძობიარე კერძო დანახარჯები და ინვესტიციები არის მუდმივი (კონსტანტა). აქედან გამომდინარე, ეს კვლევა წარმოადგენს ფისკალური მულტიპლიკატორის კონსერვატიულ შეფასებას ღრმა მოთხოვნის შოკით გამოწვეული რეცესიის დროს. რა თქმა უნდა, ეს სწორედ ის პერიოდია, როდესაც ეკონომიკის დასტაბილურებისკენ მიმართული მოქმედება ყველაზე მეტადაა საჭირო. უფრო მეტიც, ჩვენ დავითვლით ფისკალურ მულტიპლიკატორს ღია ეკონომიკისთვის და ძირითად ყურადღებას მივმართავთ იმპორტისადმი მიდრეკილების სწორად გაანგარიშებაზე.

ფისკალური მულტიპლიკატორის ტრადიციული გაგება მოცემულია შემდეგი ფორმულით: $\frac{dY}{dG} = \frac{1}{1-c_p+m}$, სადაც $c_p = \frac{C}{Y}$ და $m = \frac{M}{Y}$ (Samuelson 1948). თუმცა, ფორმულის სიზუსტე ხშირად ხდება დებატების საგანი, როდესაც მისაღებია გადაწყვეტილება რა პოლიტიკური შედეგები ექნება დამდგარ ან მოსალოდნელ კრიზისთან ბრძოლისთვის სახელმწიფო ვალით დაფინანსებულ საბიუჯეტო დანახარჯების ზრდას, რამდენად მოახდენს ექსპანსიური ფისკალური პოლიტიკა ეკონომიკის გამოცოცხლებას და ბიზნესის სტიმულირებას. ამ ფორმულას რამოდენიმე ნაკლოვანება აქვს. მაგალითად, m კოეფიციენტი, რომელსაც მთლიან ეკონომიკაში იმპორტის ინტენსივობას ვუწოდებთ, განსაზღვრულია, როგორც ფარდობა მთლიანი იმპორტის მოცულობასა (M) და მშპ-ს შორის (Y). მცირე ზომის, ღია ეკონომიკის მქონე ქვეყნებისთვის გამოდის, რომ იმპორტის ინტენსივობა არის 0.7-0.8 და მეტი. სამართლიანი იქნება თუ განვითარებადი ქვეყნისთვის ვივარაუდებთ, რომ c_p (მოხმარების წილი მშპ-ში) დაახლოებით 0.6-ია, $1 - c_p$ გამოდის 0.4 და ჯამი $(1 - c_p) + m$ მარტივად არის 1-ზე მეტი. ე.ი. მცირე, ღია ეკონომიკისთვის ფისკალური მულტიპლიკატორი თითქმის ყოველთვის გამოდის 1-ზე ნაკლები.

პრობლემა იმაში მდგომარეობს, რომ იმპორტის ინტენსივობა კლასიკურად განიმარტება როგორც იმპორტის დამოკიდებულება მთლიანი შიგა პროდუქტის მიმართ ($m = \frac{M}{Y}$). ეს განმარტება ნიშნავს იმას, რომ იმპორტი არის ადგილობრივი

მოსმარების პროპორციული, ე.ი. C+I+G-ის პროპორციული და წმინდა ექსპორტის (X-M) პროპორციული. C, I და G სამივე წარმოადგენს საბოლოო საქონელსა და მომსახურებას: მათ შორის ნაწილი არის ადგილობრივი წარმოება, ნაწილი კი იმპორტირებულია. ასევე იმ ნაწილში, რომელიც ადგილობრივად არის წარმოებული, წარმოებისას გამოყენებულია იმპორტირებული შუალედური საქონელი. X-M არ არის საბოლოო საქონელი და მომსახურება, რადგან იმპორტის გარკვეული ნაწილი შუალედური საქონელია, რომელიც გამოიყენება ადგილობრივ წარმოებაში (ე.ი. ადგილობრივ მოხმარების და საექსპორტო საქონლისა და მომსახურების საწარმოებლად). გაუგებარია, რატომ უნდა იყოს იმპორტირებული შუალედური საქონლისა და მომსახურების რაოდენობის განმსაზღვრელი წმინდა ექსპორტი და არა მხოლოდ ექსპორტი, რომელიც საბოლოოა. ე.ი. იმპორტის ის ნაწილი, რომლის ზრდა გამოწვეულია ადგილობრივი წარმოებით, უნდა იყოს ქვეყანაში წარმოებული საბოლოო საქონლისა და მომსახურების პროპორციული [Laski. K., Osiatynski, J., Zieba, J. 2010].

ზემოთაღნიშნულის გათვალისწინებით, მცირე ზომის ღია ეკონომიკისთვის მეტად თავსებადია შემდეგი მულტიპლიკატორის გამოყენება: $\frac{dY}{dG} = \frac{1-m_{DA}}{1-c_p(1-m_{DA})}$, სა-

დაც $m_{DA} = \frac{M_{DA}}{DA}$, ხოლო თავის მხრივ $DA = C + I + G$ (ადგილობრივი მოთხოვნა), ხოლო M_{DA} არის იმპორტის ის ნაწილი, რომელიც პირდაპირ თუ არაპირდაპირ ადგილობრივ მოთხოვნას ემსახურება. აქ ვაკეთებთ დაშვებას იმის შესახებ, რომ იმპორტის ინტენსივობის კოეფიციენტები ადგილობრივი მოთხოვნის სამივე კომპონენტისთვის თანაბარია: $m_c = m_i = m_g = m_{DA}$. მოგვიანებით ამ დაშვებას მოვხსნით და შევძლებთ დავიანგარიშოთ ცალ-ცალკე კომპონენტებისთვის (მათ შორის G-სთვის). ფორმულის მრიცხველი და მნიშვნელიც 1-ზე ნაკლებია, რაც იმას ნიშნავს, რომ შედეგად მიღებული სახელმწიფო დანახარჯების მულტიპლიკატორი შეიძლება იყოს 1-ზე ნაკლებიც და 1-ზე მეტიც. m კოეფიციენტისგან განსხვავებით, m_{DA} -ის დათვლა შეუძლებელია პირდაპირ ეროვნული ანგარიშებიდან. მის გასაანგარიშებლად საჭიროა დანახარჯები-გამოშვების ცხრილები (Input-Output Table, IOT), რომელიც მიიღება რესურსებისა და გამოშვების ცხრილების მატრიცული გარდაქმნებით.

დანახარჯები-გამოშვების ცხრილის (IOT) შედეგად მიღებული ეკონომიკის სტრუქტურული მატრიცები გვეხმარება იმპორტით გამოწვეული ექსპორტის შეფასებაში (M_x), რომელიც მონაწილეობს M_{DA} -ის (და შესაბამისი ინტენსივობის კოეფიციენტის m_{DA} -ის) გაანგარიშებაში. m_{DA} -ის დასაანგარიშებლად პირველ ეტაპზე განისაზღვრება ექსპორტით გამოწვეული წარმოება ქვეყნის შიგნით. ეს კეთდება ლეონტიევის შეუძლებელი მატრიცის გამრავლებით ადგილობრივი წარმოების ექსპორტზე [Pusch, T., Rannenberg, A. 2011]:

$$y_x = (I - A)^{-1}x$$

სადაც, x არის ადგილობრივად წარმოებული პროდუქტების ექსპორტის ვექტორი, y_x არის ექსპორტით გამოწვეული მთლიანი წარმოების ვექტორი, A არის ადგილობრივი წარმოების დანახარჯები-გამოშვების კოეფიციენტების მატრიცა, $(I - A)^{-1}$ აღნიშნავს ლეონტიევის შებრუნებულ მატრიცას, რომელშიც I არის ერთეულოვანი მატრიცა. ექსპორტით გამოწვეული იმპორტის დასაანგარიშებელი ფორმულა მიიღება შემდეგი ტოლობიდან $x = y_x - Ay_x$, რომელიც გვიჩვენებს, რომ ადგილობრივი წარმოების ექსპორტი ტოლია ექსპორტით გამოწვეული მთლიან წარმოებას გამოკლებული ამ წარმოებისთვის საჭირო შუალედური პროდუქტის ღირებულება, რომელსაც გვაძლევს Ay_x ნამრავლი.

შემდეგ, ვიყენებთ დანახარჯები-გამოშვების (IOT) ცხრილიდან მიღებული ეკონომიკის სტრუქტურულ მატრიცას იმპორტირებული საქონლისთვის B , რათა დავადგინოთ იმპორტის ინტენსივობა ექსპორტში, ანუ იმპორტის ვექტორი, რომე-

ლიც გამოიყენება ექსპორტით გამოწვეული პროდუქტის შესაქმნელად. იმპორტის ინტენსივობა ექსპორტში დაითვლება შემდეგნაირად [Ludwig, U., Brautzsch, H. U. 2008]:

$$\mu_x = By_x$$

μ_x ვექტორის ელემენტების დაჯამებით მივიღებთ M_x -ს, იმპორტირებული პროდუქტის ჯამურ ღირებულებას, რომელიც გამოიყენება საექსპორტო პროდუქტის წარმოებაში. ამის შემდეგ შევძლებთ დავთვალოთ ფისკალური პოლიტიკის მულტიპლიკატორისთვის საჭირო m_{DA} კოეფიციენტი: $m_{DA} = \frac{M_{DA}}{C+I+G}$, რომელშიც $M_{DA} = M - M_x - M_{Rx}$, ხოლო M_{Rx} არის რექსპორტი, რომლის მოცულობაც ცნობილია დანახარჯები-გამოშვების (IOT) ცხრილიდან.

საქართველოს 2016 წლის მონაცემების მიხედვით M_x , რომელიც ექსპორტით გამოწვეულ ადგილობრივ წარმოებაში იმპორტის დონეს გვიჩვენებს, მივიღეთ 1,624 მილიონი ლარი. საბოლოოდ კი დავთვალოთ M_{DA} , რომელმაც 13,652 მილიონი ლარი შეადგინა. შესაბამისად, $m_{DA} \approx 0.3467$. ავტონომიური დანახარჯების მულტიპლიკატორი კი გამოვიდა: $\frac{dY}{dG} = 1.13$, რომელშიც 2016 წლის ეროვნული ანგარიშების მიხედვით: $c_p = 0.6462$.

გამოდის, რომ ეკონომიკაში ადგილობრივი მოთხოვნის მიერ დახარჯული ერთი ერთეულის შედეგად დამატებით ადგილობრივ წარმოება იზრდება 1.13 ერთეულით.

ტრადიციულად დათვლილი მულტიპლიკატორი, როგორც ზემოთ ვიმსჯელებთ უნდა გამოვიდეს უფრო მცირე, რადგან საქართველოში იმპორტი საკმაოდ მაღალია და შესაბამისად იმპორტის ინტენსივობის როგორც პირდაპირი ასევე არაპირდაპირი გზით (არა პირდაპირში ადგილობრივ წარმოებაში გამოყენებულ იმპორტირებულ შუალედურ საქონელს ვგულისხმობთ) გათვალისწინება ზრდის მულტიპლიკატორის მნიშვნელობას. კლასიკურად დათვლილი მულტიპლიკატორი საქართველოსთვის მივიღეთ: $\frac{dY}{dG} = 1.05$

ცხრილში 1 შედარებულია საქართველოსა და ევროკავშირის ქვეყნების ზოგადი დანახარჯების მულტიპლიკატორები როგორც კლასიკურად დათვლილი, ასევე დანახარჯები-გამოშვების ცხრილების საშუალებით დაანგარიშებული. ზოგადი დანახარჯების მულტიპლიკატორის სიდიდეზე ორი კოეფიციენტი მოქმედებს. ქვეყნებში, სადაც მაღალია მოხმარებისადმი მიდრეკილება (c_p), მულტიპლიკატორიც უფრო მაღალია და ასევე, სადაც უფრო დაბალია ადგილობრივი მოხმარებით გამოწვეული იმპორტის ინტენსივობა (m_{DA}), მულტიპლიკატორი ასევე უფრო მაღალია. ქვეყნები, რომლებსაც უფრო მეტად განვითარებული აქვთ ადგილობრივი წარმოება და ნაკლებად ხდება მულტიპლიკატორის ეფექტების გაღიზება, მულტიპლიკატორის სიდიდე უფრო მაღალია. მაგალითად, ასეთი ქვეყნებია გერმანია და საფრანგეთი, სადაც იმპორტის ინტენსივობის კოეფიციენტები 0.19 და 0.18-ია შესაბამისად. გაცილებით მაღალია მულტიპლიკატორი საბერძნეთში, სადაც მულტიპლიკატორის მაღალი მაჩვენებლის ამხსნელი ადგილობრივი მოხმარებისადმი მაღალი მიდრეკილებაა (c_p მაღალია).

ცხრილი 1

იმპორტის ინტენსივობა და ზოგადი დანახარჯების მულტიპლიკატორები, ევროკავშირის ქვეყნები და საქართველო

	სახელმძღვანელო			DA-ს გამოყენებით	
	c_p	m	მულტ.	m_{DA}	მულტ.
ავსტრია	0.57	0.48	1.10	0.25	1.30
ბელგია	0.51	0.74	0.81	0.28	1.13
ჩეხეთი	0.49	0.69	0.83	0.34	0.97
გერმანია	0.58	0.33	1.32	0.19	1.53

ესპანეთი	0.61	0.30	1.44	0.21	1.54
ესტონეთი	0.60	0.81	0.82	0.39	0.97
საფრანგეთი	0.57	0.26	1.46	0.18	1.55
საბერძნეთი	0.76	0.30	1.85	0.22	1.90
უნგრეთი	0.57	0.67	0.91	0.29	1.18
ირლანდია	0.45	0.70	0.81	0.30	1.03
იტალია	0.60	0.25	1.54	0.18	1.62
ლიეტუვა	0.65	0.65	1.00	0.32	1.24
პოლონეთი	0.64	0.36	1.37	0.24	1.49
პორტუგალია	0.67	0.36	1.45	0.24	1.58
რუმინეთი	0.70	0.44	1.34	0.29	1.42
შვედეთი	0.47	0.37	1.12	0.22	1.22
სლოვენია	0.58	0.63	0.95	0.33	1.11
საქართველო	0.65	0.593	1.05	0.3467	1.13

წყარო: (Pusch, T., Rannenber, A. 2011)⁹⁶, ავტორის გაანგარიშება

იმისათვის, რომ გავიგოთ უშუალოდ სახელმწიფო დანახარჯებს რა გავლენა აქვს გამოშვებაზე, მოდელში უნდა მოვხსნათ დაშვება იმპორტის ინტენსივობის კოეფიციენტების ტოლობის შესახებ. ანუ: $m_{cp} \neq m_l \neq m_c$. შესაბამისად შეიცვლება მულტიპლიკატორის ფორმულაც.

m_c წარმოადგენს იმპორტის ინტენსივობას სახელმწიფო დანახარჯებში (სახელმწიფოს მიერ მოხმარებულ საბოლოო საქონელსა და მომსახურებაში იმპორტის წილი, რომელიც თავის მხრივ მოიცავს იმპორტის იმ ნაწილს, რომელიც სახელმწიფო მოხმარებით გამოწვეულ ადგილობრივ წარმოებაში მონაწილეობს), ხოლო მულტიპლიკატორის შესაბამისი ფორმული გამოვს: $\frac{dY}{dG} = \frac{1-m_c}{1-cp(1-m_{cp})}$ [Laski. K., Osiatynski, J., Zieba, J. 2010].

დანახარჯები-გამოშვების ცხრილის (IOT) ცხრილის საშუალებით დავითვა-ლეთ, იმპორტის ინტენსივობის ჩაშლა ადგილობრივი მოხმარების კომპონენტებისა და ექსპორტისთვის, ასევე შესაბამისი ინტენსივობის კოეფიციენტები (იხ. ცხრილი 2). ჯამში 2016 წელს, 20,188 მილიონი ლარის იმპორტი განხორციელდა. როგორც მოსალოდნელი იყო იმპორტის ყველაზე დიდი წილი მდის შინამეურნეობების მოხმარების კომპონენტზე (43.4%), შემდეგი კომპონენტი, რომელიც ჯამური იმპორტის 32.4%-ის თვისებს არის ექსპორტი, მესამე ადგილზე იმპორტის ათვისებით არის ინვესტიციები (18.8%) და ბოლოს, სახელმწიფო მოხმარება, რომელიც ჯამური იმპორტიდან 5.4%-ს თვისებს.

ადგილობრივი მოთხოვნით გამოწვეული ადგილობრივი წარმოება წარმო-შობს მოთხოვნას იმპორტზე (ძირითადად შუალედურ საქონელსა და მომსახურე-ბაზე). IOT-ის მეშვეობით დავთვალეთ, რომ შინამეურნეობების მიერ იმპორტის ათვისების 74% არის საბოლოო საქონლისა და მომსახურების სახით, ხოლო და-ნარჩენი 26% არის ადგილობრივ წარმოების მიერ იმპორტირებული შუალედური საქონელი. ექსპორტის მიერ ათვისებული იმპორტის 75.2% პირდაპირ რეექსპორტის სახით გავიდა საქართველოდან (4,912 მილიონი ლარი), ხოლო 24.8% მოხმარდა საექსპორტო საქონლისა და მომსახურების წარმოებას. ინვესტიციების სექტორი ათვისებული იმპორტის 45%-ს შუალედური სახით მოიხმარს. და ბოლოს, სახელმ-წიფო სექტორი მთლიანი ათვისებული იმპორტის 45.5%-მა მოიხმარა საბოლოო

⁹⁶ მსგავსი მეთოდით დათვლილი მულტიპლიკატორები ხელმისაწვდომია ევროკავშირის ქვეყნ-ებისთვის 2005 წლისათვის. იმის გათვალისწინებით, რომ მოხმარების განაწილება მშპ-ს კომპონენ-ტებზე მნიშვნელოვნად არ მერყეობს საშუალოვადიან პერიოდში, დასაშვებად მივიჩნიეთ ამ მონა-ცემების საქართველოს 2016 წლის მონაცემებთან შედარება.

საქონლისა და მომსახურების ფორმით, ხოლო სახელმწიფოს მოხმარებით გამოწვეული იმპორტის 55.5% იმ ადგილობრივი საქონლისა და მომსახურების საწარმოებლად, რომელიც სახელმწიფომ მოიხმარა.

ცხრილი 2

იმპორტის ჩაშლა 2016 წ. დანახარჯები-გამოშვების ცხრილის (IOT) მიხედვით

საბოლოო მოხმარების კომპონენტები	იმპორტი (მილიონი ლარი)		იმპორტის ნაწილი, რომელიც ემსახურება შესაბამისი მოხმარების კომპონენტს	იმპორტის ინტენსივობის კოეფიციენტები საბოლოო მოხმარების კომპონენტებისთვის
	ადგილობრივი წარმოებით გამოწვეული	საბოლოო საქონელი და მომსახურება		
M_{CP}	2275.61	6477	8752.61	$m_{CP} = 0.398$
M_I	1718.39	2081	3799.39	$m_I = 0.341$
M_G	598.82	501	1099.82	$m_G = 0.176$
M_x	1624.02	4912	6536.02	$m_x = 0.442$
			იმპორტი სულ 20188	$m_{DA} = 0.347$

წყარო: ავტორის გაანგარიშება

იმპორტის ინტენსივობის კოეფიციენტების გაანგარიშების შემდეგ კი შეგვიძლია ვნახოთ სახელმწიფო დანახარჯების მულტიპლიკატორი: $\frac{dY}{dG} = 1.35$. სახელმწიფო მიერ დახარჯული ერთი ერთეული, ადგილობრივი წარმოების ზრდას დაახლოებით 1.35 ერთეულით იწვევს.

საქართველოსა და ევროკავშირის ზოგიერთი ქვეყნისათვის მულტიპლიკატორებისა და კოეფიციენტების შედარებით ვხედავთ რომ მნიშვნელოვანი განსხვავებაა იმპორტის ინტენსივობებს შორის შინამეურნეობების მოხმარებაში (იხ. ცხრილი 3). საქართველოში იმპორტის ინტენსივობის კოეფიციენტი როგორ პირდაპირ, ასევე არაპირდაპირ სახელმწიფო მოხმარებაში 0.18-ია, როდესაც გერმანიაში იგივე მაჩვენებელი 0.08 და საფრანგეთში 0.09. შესაბამისად, მოსალოდნელიც არის რომ იმ ქვეყნებში, სადაც სახელმწიფო მოხმარებაში იმპორტს ნაკლები წილი უკავია, მულტიპლიკატორიც უფრო მაღალი იქნება, სახელმწიფოს მიერ დანახარჯებს ადგილობრივ წარმოებაზე უფრო დიდი გავლენა ექნება იმ ქვეყნებში, სადაც იმპორტის მონაწილეობა შედარებით დაბალია. შესაბამისად, გერმანიისა და საფრანგეთის ფისკალური მულტიპლიკატორები უფრო დიდია (1.71 და 1.69 შესაბამისად), ვიდრე საქართველოს მულტიპლიკატორი, რომელიც 1.35-ია. საქართველოს მაჩვენებელი დაახლოებით იგივეა რაც ესტონეთის, სადაც სახელმწიფო მოხმარებაში იმპორტის ინტენსივობა ასევე 0.18-ია.

ცხრილი 3

იმპორტის ინტენსივობა, მოხმარებისადმი მიდრეკილება და სახელმწიფო მოხმარების მულტიპლიკატორი

	c_p	G-ს მულტიპლიკატორი	
		m_G	მულტ.
ავსტრია	0.57	0.12	1.57
ბელგია	0.51	0.12	1.39
ჩეხეთი	0.49	0.19	1.21
გერმანია	0.58	0.08	1.71
ესპანეთი	0.61	0.11	1.72
ესტონეთი	0.60	0.18	1.34
საფრანგეთი	0.57	0.09	1.69

საბერძნეთი	0.76	0.09	2.26
უნგრეთი	0.57	0.15	1.44
ირლანდია	0.45	0.14	1.27
იტალია	0.60	0.07	1.81
ლიეტუვა	0.65	0.13	1.54
პოლონეთი	0.64	0.09	1.82
პორტუგალია	0.67	0.09	1.85
რუმინეთი	0.70	0.18	1.74
შვედეთი	0.47	0.11	1.40
სლოვენია	0.58	0.15	1.43
საქართველო	0.65	0.18	1.35

წყარო: [Pusch, T., Rannenberg, A. 2011], ავტორის განგარიშება

დასკვნა

საქართველოსთვის, როგორც მცირე ზომის ღია ეკონომიკისთვის, იმპორტის გათვალისწინება მაკროეკონომიკური ფაქტორების შეფასებისას განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია. სწორედ ამ ფაქტორის გათვალისწინებით სტატიაში გამოყენებულია ფისკალური მულტიპლიკატორის შეფასების ის მოდელი, რომელიც ადგილობრივ მოხმარებასა და ექსპორტში იმპორტის ინტენსივობას ითვალისწინებს. დანახარჯები-გამოშვების ცხრილზე დაყრდნობით ვაჩვენებთ, რომ 2016 წლის იმპორტის 43.3% შინამეურნეობები მოიხმარენ, ხოლო 32.4% გადის ექსპორტზე. იმპორტის ათვისების შედარებით დაბალი მაჩვენებელი აქვს ინვესტიციებს (18.8%) და სახელმწიფო მოხმარებას (5.4%). ამასთანავე, შინამეურნეობების მიერ იმპორტის ათვისების 74% არის საბოლოო საქონლისა და მომსახურების სახით, ხოლო დანარჩენი 26% არის ადგილობრივ წარმოების მიერ იმპორტირებული შუალედური საქონელი. ექსპორტის მიერ ათვისებული იმპორტის 75.2% პირდაპირ რეექსპორტის სახით გავიდა საქართველოდან, ხოლო 24.8% მოხმარდა საექსპორტო საქონლისა და მომსახურების წარმოებას. ცხადია, რომ მაღალი იმპორტის მქონე ქვეყნებისთვის ერთობლივი მოთხოვნის წასახალისებლად გაზრდილი სახელმწიფო დანახარჯების მიერ შექმნილი ეფექტების გადინება ხდება. ამ გადინების გათვალისწინებით მივიღებთ რომ საქართველოში წმინდად ადგილობრივ წარმოებაზე ფისკალური პოლიტიკის გააღების კოეფიციენტმა 1.35 შეადგინა. რაც უფრო მაღალია ვიდრე ჩეხეთში (მოხმარებისადმი მიდრეკილების დაბალი მაჩვენებლის გამო) და უფრო დაბალია ვიდრე საბერძნეთში (სადაც მოხმარებისადმი მიდრეკილება გაცილებით მაღალია). ასევე, საქართველოსთან შედარებით მაღალი მულტიპლიკატორი ახასიათებთ ქვეყნებს, სადაც განვითარებულია ადგილობრივი წარმოება. ასეთი ქვეყნებია მაგალითად გერმანია, საფრანგეთი და ავსტრია (1.71, 1.69 და 1.57 შესაბამისად).

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Almunia, M., Benetrix, A., Eichengreen, B., O'Rourke, K., Rua, G. 2010. "From great depression to great credit crisis: similarities, differences and lessons." *Economic Policy* (Economic Policy) 219-265.
2. Auerbach, A. J., Gorodnichenko, Y. 2010. *Measuring the output responses to fiscal policy*. NBER working paper.
3. Barro, R. 1981. "Output effects of government purchases." *Journal of Political Economy* 1086-1121.
4. Bernanke, B.S., Gertler, M., Gilchrist, S. 1999. "The financial accelerator in a quantitative business cycle framework." In *Handbook of Macroeconomics*, by Woodford, M. Taylor J. B., 1341-1393. Elsevier.

5. Blanchard, O., Perotti, R. 2002. "An empirical characterization of the dynamic effects of changes in government spending on taxes and output." *Quarterly Journal of Economics* 1329-1368.
6. Christiano, L., Motto, R., Rostango, M. . 2010. *Financial factors in economic fluctuations*. ECB working paper N. 1192.
7. Christiano, L., Rebelo, S., Eichenbaum, M. 2009. *When is the government spending multiplier large?* NBER working paper 15394.
8. Freedman, C., Kumhof, M.L.D.M.D.M.S. 2009. *Fiscal Stimulus to the rescue? short-run benefits and potential long-run costs of fiscal deficits*. IMP working paper 09/255.
9. Gali, J., Lopez-Salido, J., Valls, J. 2007. "Understanding the effects of government spending on consumption." *Journal of the European Economic Association* 227-270.
10. Hall, R. E. 1986. "The role of consumption in economic fluctuations." *The American Business Cycle: Continuity and Change*.
11. Laski, K., Osiatynski, J., Zieba, J. 2010. *The Government Expenditure Multiplier and its Estimates for Poland in 2006-2009*. Vienna: The Vienna Institute for International Economic Studies.
12. Ludwig, U., Brautzsch, H. U. 2008. "Has the International Fragmentation of German Exports Passed its Peak?" *Intereconomics* 176-179.
13. Pusch, T., Rannenberg, A. 2011. "Fiscal spending multiplier calculations based on Input-Output tables-with an application of EU members." *Halle Institute for Economic Research (IWH)*.
14. Ramey, V. A. 2010. "Identifying government spending shocks: It's all in the timing." *The Quarterly Journal of Economics*.
15. Ramey, V. A. 2010. "Identifying government spending shocks: It's all in the timing." *The Quarterly Journal of Economics*.
16. Ramey, V. A., Shapiro, M. . 1998. "Costly capital reallocation and the effects of government spending." *Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy*.
17. Samuelson, P. A. 1948. "The simple mathematics of income determination." In *Income, employment and public policy : essays*, by Metzler L. A. New York: W. W. Norton.

Maya Grigolia
Phd student, TSU

FISCAL POLICY MULTIPLIER CALCULATION USING INPUT-OUTPUT TABLES FOR GEORGIA Expanded Summary

Fiscal multipliers are used to estimate the effectiveness of fiscal policy (Samuelson, P.A. 1948). Due to the complexity of the fiscal policy and transmission mechanisms, existing estimates of multipliers in the literature vary widely from negative to positive numbers. Those who are skeptical about the effectiveness of discretionary fiscal policy mainly refer to those academic papers resulting in smaller fiscal multipliers, while those who believe in the effectiveness of fiscal policy rely on the research that yields larger multipliers. This article represents another step forward in a discussion about the empirical assessment of fiscal effects for Georgia.

Both, applied theoretical and empirical literature, have shown that the general economic situation and the positioning of monetary policy influence the fiscal multiplier (Blanchard, O., Perotti, R. 2002). Depending on what will be the response of monetary policy (it will increase nominal interest rates in response to the inflation caused by fiscal expansion or maintain the same nominal interest rate level and thus allow the real interest rate to go down), it may crowd

out or contrary, increase the private investment which sensitively depends on the interest rate. For estimating the fiscal multiplier in this article, we assumed that interest-sensitive private expenditure and investments are constant. Therefore, the methodology presented in this article is a conservative approach to estimate the fiscal multiplier when there is a deep demand shock recession. Of course, this is a period when the action to stabilize the economy is most needed. Moreover, when calculating fiscal effects, it is important to take into account the share of import in the local production and consumption. To correctly calculate the import propensity, we used input-output table, which are based on supply and use tables⁹⁷ of national accounts.

After generating the Input-Output tables for Georgia, we show that 43.3% of imports in 2016 are consumed by households (directly and indirectly) and 32.4% are exported. Investment (18.8%) and public consumption (5.4%) have a relatively low rate of import consumption. In addition, 74% of imports that are consumed by households are in the form of final goods and services, while the remaining 26% are intermediate goods in local production induced by local demand. 75.2% of imports were exported directly, while 24.8% were used to produce export goods and services. It is clear that in countries with high imports the effects of increased government spending to encourage higher aggregate demand are draining. Considering this drain, we found that the multiplier of fiscal policy impact on net domestic production in Georgia was 1.35. This value is higher than in the Czech Republic (due to a low rate of marginal propensity to consume) and lower than in Greece (where the marginal propensity to consume is much higher). Also, countries with developed local production have a higher multiplier than Georgia. For example, such countries are Germany, France, and Austria (1.71, 1.69 and 1.57 respectively).

---

⁹⁷ United Nations publication. Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division. Handbook on Supply, Use and InputOutput Tables with Extensions and Output Tables with Extensions and Applications, 2018.

National Statistics office of Georgia: <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/291/resursebisa-dagamoqenebis-tskhrilebi>

Erekle Zarandia

*PhD student, Faculty of Economics and Business,
Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia*

**DEVELOPMENT OF POTENTIAL REVENUES OF LOCAL
SELF-GOVERNMENT IN GEORGIA
(CASE OF SAMEGRELO AND UPPER SVANETI REGION, GEORGIA)**

Summary. My research topic is about a very important issue in Georgia, which can provoke the development of irreversible economic processes. Geographically, a village is the smallest administrative and municipal unit and logically, if the smallest territory is affluent, the state is correspondingly wealthy.

Economic advancement in Georgia largely depends on the development of local democracy and self-government. The essence and the aim of the local self-government is to create possibilities for local citizens to resolve local problems independently. It will not be possible, if the rights, responsibilities and duties of the territorial and administrative units are not clearly distributed.

The main flaw of the reforms carried out so far in Georgia in the process of local democracy formation is that the local authorities are largely depended on the central government and they are not focused on realizing the interests of the local community, which is theoretically the basis of their existence.

The mentioned flaws are also caused by the fact that these reforms are planned and put into the normative framework, without careful study and scientific perception. Unfortunately, we can hardly find scientific works and researches done about local self-governance and moreover, municipal legislation is just taking shape.

Keywords: local Self Government, Municipality, Region, Economic Policy.

1. Actuality

The theme of the research project is about a very important issue for Georgia, which largely depends on the irreversible economic development. This topic issue concerns the development of local self-governments. Geographically, a village is the smallest administrative and municipal unit and logically, if the smallest territory is affluent, the state is correspondingly wealthy. The prerequisite of this process is to research the theme and the effectiveness of the research depends on the formation of economic policies that facilitate development.

The essence and the aim of the local self-government is to create possibilities for local citizens to resolve local problems independently, to secure and share common good and feel the responsibility and accountability towards other members of the community. It will not be possible, if the rights, responsibilities and duties of the territorial and administrative units are not clearly distributed.

Civil participation in exercising local democracy guarantees the level of independence of self-government. It is one of the most important criteria of assessing local governance. The more citizens are involved in efficient exercise of the local governance, the higher the quality of self-government is.

The main flaw of the reforms carried out so far in Georgia in the process of local democracy formation is that the main aspect – the interests of the local population – is not taken into consideration. Therefore, the local authorities are largely depended on the central government and they are not focused on realizing the interests of the local community, which is theoretically the basis of their existence.

The mentioned flaws and disadvantages are also caused by the fact that these reforms are planned and put into the normative framework, without careful study and scientific perception. Unfortunately, we can hardly find scientific works and researches done about local self-governance and moreover, municipal legislation is just taking shape.

To solve this problem, we do not have to try to find any easy, though inefficient way out by just copying local government systems from developed European states. In European states,

local self-governments were formed naturally by forming local citizens' self-organization institutionally. The situation in Georgia is drastically distinctive. Self-government here is formed and reformed from the “centre”, by imposing and amending legislative enactments. Analogical situation is typical to all former soviet states that had to endure monolithically centralized governance and totalitarian regime for 70 years. Thus, studying extant problems in local self-governments and setting the goals to solve them is an actual issue.

The research is mainly aimed at defining the essence of self-governance and its place in the general state government system. The objectives also include: the study of internal traits of this institution, substantiation self-organization as one of the main terms for self-governance, analyzing the supporting factors and forms of self-organization of the local citizens in the process of forming and developing self-governance, which must be in accordance with open market economic development process.

Furthermore, as each region is characterized individually, the research must be done taking the distinction into account. Specification will solve two main problems: First – meeting economic interests and preventing the conflict of interests.

The Research Aims:

- Revealing, studying and analyzing the possibilities of diversification of local revenues, by the example of Samegrelo-Upper Svaneti Region.
- Study of potential revenues for the expansion of income.
- Survey of population dependence with participation in local self-government funding.

The main goal of the research is to study the economic policy of local self-governments in Georgia and work out new means and recommendations for its improvement and modernization; to characterize and analyze the functions, goals, means and results of the regional self-governments.

The Research Objectives: Following objectives of the research were selected as the tasks to study the issue:

- 1) Employees both in the public sector and in the private sector were interviewed on special basis of questionnaire.
- 2) Revealing sources of revenue of local self-government of Samegrelo-Upper Svaneti Region with the purpose of their expansion;
- 3) Study potential revenues in the local self-governments.
- 4) Based on the analysis of the materials obtained from the survey, elaboration of materials with specific recommendation for local self-governments existing in Samegrelo-Upper Svaneti Region.
- 5) Study and analyse functions of local self-governments.
- 6) Identification of sources of local self-financing system formation.
- 7) Local people's attitude towards local self-governments functions.
- 8) Research economic interests of the population.

Expected results of the research: The main results of the research and scientific innovation will be:

- Studying, analysing and evaluating the economic policy of the local self-governing bodies in Samegrelo-Upper Svaneti Region: Presenting an analytical report.
- Study will be conducted in all nine municipalities and benchmarking methods will be used to identify successful and problematic projects from each municipality. The information received from the population who filled the questionnaire about the projects implemented by the municipalities will be compared and based on this comparison analysis we will identify the level of demands of the population.
- Establishment of recommendations for the effective functioning of self-governments in Samegrelo-Upper Svaneti region (based on analysing the obtained materials), which correspond to market economy principles.

The object of the research is - Samegrelo-Upper Svaneti municipalities.

Theoretical-methodological basics of research:

Research was carried out in Samegrelo-Upper Svaneti Region villages and municipalities, where 400 local inhabitants were interviewed. For the representative selection, the representatives of all municipalities were equally presented in the research (9 municipalities and 30 villages). Qualitative data were analyzed with a content-analysis method.

The following methods were used during the research: Quantitative (questionnaire survey), where the questionnaire was based on the objectives of the research; Qualitative (focus groups).

Practical importance of research:

Results and recommendations received by the survey may be used:

- To improve the legislative base of local self-government;
- To improve the specific functions of local self-government;
- To work out effective economic policy of the local self-government activities in Samegrelo-Upper Svaneti Region.

Historical review:

There is some interruption in the process of historical development in Georgia regarding to existence and functioning of local self-government. Until 1917, there was another type of self-government, that was elected by the local inhabitants. The Revolution and the Communist State established different kind of self-governance, which the Communist government meant based on the principles of one-party governance, which neglected the pluralism and was not oriented towards the interests of population. This eventually led to conflict of interests, which was repressed by force.

From 1917 to 1921, Georgia gained independence, but during this period, the self-government was not able to assemble. In 1921, when Georgia lost independence, the hegemonic regime of the communist party was formed (one-party rule regime until 1991).

In 1991, the Soviet Union collapsed which was followed by the restoration of independence and soon provoked internal disorder, which emerged when the Georgian territories of Abkhazia and Samachablo were occupied by the Russian Federation. In 1991, local self-governments were destroyed and in the beginning of the transition period, local self-governance was not functioning until 2000 year.

The practical part of the research:

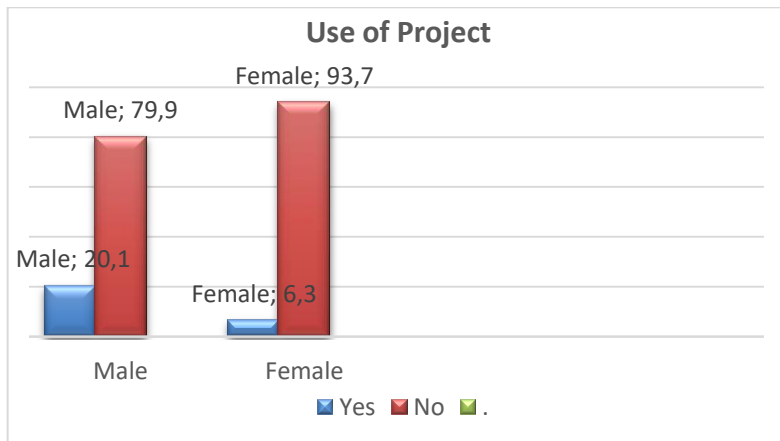
Practical works were carried out to achieve the objectives of the research. The duration of the survey was two months, from July until August 2017. Quantitative results were processed with the SPSS program. Qualitative data was analysed with a content-analysis method. The research was conducted within the framework of the Student Scientific Projects of Tbilisi State University.

The survey equally involved residents from all municipalities and more than 400 subjects were interviewed. Among them, 180 were male and 220 were female. The survey was conducted in nine municipalities and in 30 villages.

Research has shown that the economic situation of families is quite low. 53.1% of the population was included in the low-income group (0-700 GEL), while 42.4% was in the middle-income group (700-1500).

75.9% of the respondents are interested in local self-government activities and have information on important decisions or projects. Statistically significant differences are distributed by the local self-governmental data on gender-based projects. $X^2(1, N=375) = 16.1; p = .00$. Particularly, men are more likely to benefit from local self-government projects than women.

Figure N-1

The level of education of the respondents is related to the readiness to pay a small amount of money for the research self-government. $X^2(4, N=401) = 34.4; p=.00$. The majority of those who have higher education - 76.3% agree to pay money. From those with incomplete secondary education and full secondary education, the positive response rate is much smaller.

Figure N-2

Readiness to pay money	Level of Education		
	Incomplete secondary	Full secondary	High
Yes	55.6%	51.6%	76.3%
No	16.7%	22.4%	18.8%
Not Sure	27.8%	26.0%	5.0%
all	100.0%	100.0%	100.0%

Employment status connection with the readiness to pay a small amount of money to solve local problems $X^2(8, N=384) = 38.02; p=.00$.

Figure N-3

Readiness to pay money	Employment Status				
	unemployed	Self-employed	Hired	Pensioner (unemployed)	Student (unemployed)
Yes	40.9%	62.1%	69.4%	57.1%	33.3%
No	31.8%	13.8%	23.6%	0.0%	44.4%
Not Sure	27.3%	24.1%	7.0%	42.9%	22.3%
All	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

69.4% of employers agree to pay for local problems. According to all other restrictions on employment, the positive rate of withdrawal is less. The lowest rate of acceptance of the amount is expressed in the unemployed and it is quite logical.

It is logical, that statistically significant link has been shown to be willing to pay taxes and readiness to pay a small amount for local self-government $X^2(4, N=401) = 280.9; p=.00$.

Figure N-4

Readiness to pay money	Readiness to pay local taxes		
	Yes	No	Not Sure
Yes	83.1%	11.7%	15.2%
No	4.3%	77.9%	23.9%
Not Sure	12.6%	10.4%	60.9%
All	100.0%	100.0%	100.0%

Statistically significant link is between trust to the local self-government and the willingness to pay a small amount of money to local self-government $X^2(8, N=398) = 98.2; p=.00$.

Figure N-5

Readiness to pay money	Trust in self government				
	Do not trust at all	Do not trust	Hard to answer it	Trust	Completely trust
Yes	48.3%	38.9%	54.5%	75.2%	93.3%
No	44.8%	50.0%	11.4%	12.0%	0.0%
Not Sure	6.9%	11.1%	34.1%	12.8%	6.7%
All	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

As shown from the table, the positive response to a small amount will increase with the quality of confidence expressed towards the self-government.

Residents of different towns express different readiness to pay money. The connection between the city type and the willingness to pay is statistically important. $X^2(16, N=317) = 56.7; p=.00$.

Figure N- 6

Readiness to pay money	Cities								
	Zugdidi	Khobi	Foti	Abasha	Chkhorowyu	Walenjixa	Martvili	Senaki	Mestia
Yes	53.8%	66.7%	73.0%	51.5%	75.6%	70.5%	60.0%	52.4%	50.0%
No	41.0%	9.5%	16.2%	45.5%	2.2%	13.6%	40.0%	11.9%	26.1%
Not Sure	5.2%	23.8%	10.8%	3.0%	22.2%	15.9%	0.0%	35.7%	23.9%
All	100	100	100	100	100	100	100	100	100

The highest rate 75.6% to pay small amount of money is observed in Chkhorowyu and the lowest rate is in Mestia.

Statistically significant link has been revealed between the respondent's readiness to pay local taxes and their level of education $X^2(10, N= 401) = 30.7; p=.001$. The highest rate of payment for local fees (46.4%) is also revealed in higher education.

Statistically significant link has been revealed between that the respondents willing to pay local taxes and their employment status $X^2(8, N=384) = 22.5; p=.004$.

Figure N-7

Readiness to pay local taxes	Employment status				
	Unemployed	Self-employed	Hired	Pensioner (unemployed)	Student (unemployed)
Yes	51,5%	73,8%	71,4%	85,7%	55,6%
No	27,3%	13,1%	22,9%	0,0%	22,2%
Not Sure	21,2%	13,1%	5,7%	14,3%	22,2%
All	100	100	100	100	100

Statistically significant link was revealed by the respondents who are willing to pay local taxes and satisfaction with the assistance provided by the self-government $X^2(4, N=123) = 14.9; p=0.005$. Particularly, the highest rate of willingness to pay local taxes was revealed among them who are satisfied with the assistance they have been provided from the self-government.

Figure N-8

Readiness to pay local taxes	Quality of satisfaction with self-help		
	Dissatisfied	Medium	Satisfied
Yes	59,5%	48,0%	69,6%
No	19,0%	48,0%	26,8%
Not sure	21,5%	4,0%	3,6%
All	100	100	100

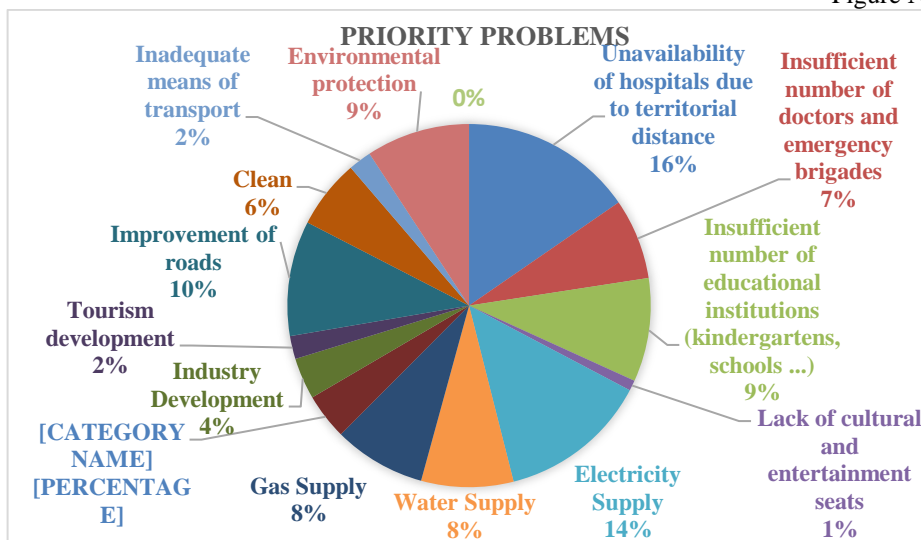
Residents of different towns express different willingness to pay local taxes. The connection is statistically significant between city and local payments $X^2(16, N=317) = 60.5; p=0.00$. As shown in the table, if the local tax payment is paid, the highest level of willingness is revealed in the Chkhorowyu, and the lowest rate of positive response in in Martvili.

Figure N-9

Readiness to pay local taxes	Cities								
	Zugdidi	Khobi	Poti	Abasha	Chkhorowyu	Tsalenjikha	Martvili	Senaki	Mestia
Yes	48,7%	66,7%	89,2%	42,4%	93,3%	72,7%	40,0%	73,8%	60,9%
No	33,4%	23,8%	8,4%	51,5%	2,3%	11,4%	30,0%	9,5%	23,9%
Not sure	17,9%	9,5%	2,7%	6,1%	4,4%	15,9%	30,0%	16,7%	15,2%
All	100	100	100	100	100	100	100	100	100

The survey revealed the priorities of the problems in the population:

Figure N – 10

Conclusion

The results of the survey have once again showed the role of local self-governments in solving the social-economic problems of the population. The main findings of the research are:

Firstly, the existence of local self-governments in the opinion, of the majority of the population is necessary to solve the social-economic problems of their region, but the involvement of the population is still low and most of them do not know about the projects implemented by the local self-government. It is therefore necessary to carry out local policies in increasing the involvement of the population, which implies the introduction of modern models of engagement. The main challenge of local self-governments will be solving problems related to the involvement of the population.

Second, high correlation was revealed between the level of education of the population and their dependence on local self-government. Consequently, the improvement of the level of education will make it more effective as a mechanism for solving local problems, as well as positively affect the level of social-economic development of the country.

Third, the readiness of the population is high in terms of expressing financial support. In order, to implement this practice, it is necessary to create a scheme of participation, which will fit into the level of income of each family.

Fourth, the trust of local population is low towards the local self-government institutions, resulting in poor participation of the population. There is also a low level of readiness to pay local taxes, which would be a financial support for their problems in their city or village. In order, to avoid these problems, local self-government needs to gain confidence from the population and it will not be possible if the population's demands are not met. It is therefore necessary to create a system of involvement in the population, where most people will have the opportunity to express their opinion. In addition, the role of the population should be increased - budget preparation and planning of the projects. In parallel with this process, monitoring and reporting must be done to the population, after which the population satisfaction index will increase, which will increase also confidence. The involvement of the population in the budget planning process is necessary to ensure the real possibilities of the existing budget and become the part of the scheme to co-finance the population to solve common problems.

References

1. Goldsmith, M. (2010). THEORIES OF URBAN POLITICS-edited by Jonathan S. Davies and David L. Imbroscio. Public Administration, 88(2), 597-599.
2. Mollenkopf, J. H. (1975). The post-war politics of urban development. Politics & Society, 5(3), 247-295.
3. DiGaetano, A., & Klemanski, J. S. (1993). Urban regimes in comparative perspective: The politics of urban development in Britain. Urban Affairs Quarterly, 29(1), 54-83.
4. Lowndes, V., & Pratchett, L. (2012). Local governance under the coalition government: Austerity, localism and the ‘Big Society’. Local government studies, 38(1), 21-40.
5. Bailey, S. J. (1999). Local government economics: principles and practice. Palgrave Macmillan.
6. Pratchett, L. (2004). Local autonomy, local democracy and the ‘new localism’. Political studies, 52(2), 358-375.
7. Friedrich, C. J. (1941). Constitutional government and democracy; theory and practice in Europe and America.
8. Zhang, L. F., & Sachs, J. (1997). Assessing thinking styles in the theory of mental self-government: A Hong Kong validity study. Psychological reports, 81(3), 915-928.
9. R. Gvelesiani, I. Gogorishvili - The Basic Problems for the Realization of the Concept of Economic Policy. [PDF] waset.org
10. https://scholar.google.com/scholar?start=0&q=Irina+Gogorishvili&hl=en&as_sdt=0,5 (Accessed 12 December 2017)
11. Irina Gogorishvili. Foreign Economic Policy of Georgia Since Gaining the Independence. [PDF] utlib.ee <https://ojs.utlib.ee/index.php/TPEP/article/viewFile/12984/8067>;
12. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=284080 (Accessed 13 December 2017)
13. Sepashvili E. Economic Aspects of Gender Discrimination in the Georgian Labour Market: Myths and Realities
14. <http://georgica.tsu.edu.ge/files/03-Society/Gender%20&%20Family/Sepashvili-2012.pdf> (Accessed 11 December 2017).
15. Gagnidze I., Cluster as a tool for the challenges of development, STRATEGICA, International Academic Conference– Third Edition –Local versus Global Bucharest, Romania, October 29-31, 2015, ISSN: 2392-702X; ISBN: 978-606-749-054-1, pp.336-344.
16. <http://meu.usue.ru/attachments/article/207/CROSS-ULTURAL%20VARIATIONS%20IN%20CONSUMER%20BEHAVIOUR%20LITERATURE.pdf> (Accessed 11 December 2017).

ერეკლე ზარანდია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის,
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის,
ეკონომიკის მიმართულების დოქტორანტი

**ფისკალური დეცენტრალიზაციის როლი ფინანსურად კლინერი
მუნიციპალიტეტის შემდგომ პროცესში, საქართველო**
(სამეგრელო - ზემო სვანეთის რეგიონის მაგალითზე)

რეზიუმე. წინამდებარე კვლევითი ნაშრომი წარმოადგენს საქართველოს მთავრობის მიერ განხორციელებულ ფისკალური პოლიტიკის ანალიზს. კონკრეტულად კი ადგილობრივ თვითმმართველობებთან მიმართებაში გატარებული პოლიტიკის მიმოხილვას.

ფისკალური პოლიტიკა მჭიდრო კავშირშია ადგილობრივი თვითმმართველობების ავტონომიასთან, განვითარებასთან, რესურსების სწორ გადანაწილებასა და პრიორიტეტების დასახებასთან. ამ საკითხის კვლევის შედეგად გამოჩნდა, რომ თვითმმართველობების მიერ სხვადასხვა პროექტის განხორციელება და პრიორიტეტების განსაზღვრა მოკლებულია საზოგადოების ჩართულობას, გამოკითხვას.

საკითხის აქტუალობას განაპირობებს საქართველოში ფისკალური პოლიტიკის სანალიზის საჭიროება და მნიშვნელობა. პოლიტიკის ანალიზი გვიჩვენებს ძლიერი და დამოუკიდებელი მუნიციპალიტეტის განვითარების პერსპექტივებს.

კვლევის ფარგლებში დასმულია შემდეგი კითხვები:

- ანიჭებს თუ არა საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება როგორც ბიუჯეტის განკარგვის, ასევე პროექტების შინაარსის განხორციელებასთან მიმართებაში და როგორ ესმის ფისკალური პოლიტიკის არსი;
- აქვს თუ არა დამოუკიდებლად განახორციელებული პროექტები, რომელიც პასუხობს ადგილობრივ გამოწვევებს და ხელს შეუწყობს თანამედროვე ტიპის მუნიციპალიტეტის განვითარებას.

ნებისმიერი სახელმწიფოს დემოკრატიულობის საზომს წარმოადგენს დეცენტრალიზებული ხელისუფლება განსაკუთრებით ფისკალური თვალსაზრისით. მნიშვნელოვანია საკითხების დელეგირება ადგილობრივი მმართველი ორგანოების დონეზე, - რამდენად დამოუკიდებლად მოქმედებენ ადგილობრივი ორგანოები ამ საკითხებზე გადაწყვეტილებების მიღებისას და საკუთარი უფლებამოსილებების განსახორციელებლად, რამდენად არიან ისინი აღჭურვილნი საკმარისი (საკუთარი) ფინანსური სახსრებით, რამდენად რეალურია მათი ფისკალური დამოუკიდებლობა (ავტონომია).

საკვანძო სიტყვები: ადგილობრივი თვითმმართველობა, ფისკალური დეცენტრალიზაცია, მუნიციპალიტეტი, ძლიერი და ავტონომიური თვითმმართველობა.

შესავალი

თანამედროვე დემოკრატიული სახელმწიფოს წარმატების ერთ-ერთი უმთავრეს ინდიკატორს ადგილობრივი თვითმმართველობის ძლიერ ინსტიტუტად ქცევა წარმოადგენს. 1985 წელს მიღებული ევროპული კონვენცია „ევროპული ქარტია ადგილობრივი თვითმმართველობების შესახებ“, მესამე მუხლში განამტკიცებს ადგილობრივი თვითმმართველობის არსს, სადაც აღნიშნულია, რომ ადგილობრივი თვითმმართველობა არის ადგილობრივი ორგანოების უფლება და შესაძლებლობა, კანონის ფარგლებში აღასრულონ საჯარო მომსახურებათა დიდი ნაწილი, თავიანთივე პასუხისმგებლობით, ლოკალური ინტერესების შესაბამისად. (ევროპული

ქარტია ადგილობრივი თვითმმართველობების შესახებ, სტრასბურგი, 1985, მუხლი 3.)⁹⁸

დეცენტრალიზაციის პროცესის განხორციელებისა და ადგილობრივი თვითმმართველობის განვითარების ერთ-ერთი მთავარი პირობაა მუნიციპალიტეტების ფისკალური დამოუკიდებლობა, რაც დეცენტრალიზაციის სტრატეგიაშიც ნათლად წერია.⁹⁹

დეცენტრალიზაციის უმთავრეს პრინციპად შეიძლება მივიჩნიოთ სუბსიდიარობის პრინციპი, რაც არის გარანტი, რომ საჯარო პოლიტიკა ხელისუფლების ყველა დონეზე წარმატებული იქნება და მის განხორციელებაში მოსახლეობის ფართო ფენები მიიღებენ მონაწილეობას. უნდა მოხდეს საკითხთა იერარქიულობა და გადაწყვეტილების მიღების სისტემა „ქვემოდან-ზემოთ“ (საძირკვლიდან სახურავამდე) უნდა აიგოს და არა პირიქით. მმართველობის ზედა დონეები (რეგიონი, ეროვნული დონის ხელისუფლება თუ სახელმწიფოთა გაერთიანება) მხოლოდ იმ საკითხებს უნდა მართავდეს, რომელთა მოგვარებაც არ ხელეწიფებათ.

დეცენტრალიზაცია თავის თავში სამ ძირითად კომპონენტს მოიცავს (CIPDD) 2003წ.

1. **პოლიტიკური დეცენტრალიზაცია** - მოსახლეობისთვის ადგილობრივ დონეზე წარმომადგენლობითი ორგანოების არჩევის უფლების მიცემას, კანონით განსაზღვრული საკუთარი (ექსკლუზიური) უფლებამოსილების ფარგლებში, მათთვის პოლიტიკური და ნორმატიული მოქმედებითი გადაწყვეტილებების მიღების უფლების მინიჭებას.
2. **ადმინისტრაციული დეცენტრალიზაცია** - ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებისთვის ფართო უფლებამოსილებების გადაცემას, მათ შორის, სახელმწიფო საქმეების მართვისა და საჯარო მომსახურების სფეროში.
3. **ფისკალური დეცენტრალიზაცია** - ცენტრალური ხელისუფლების მიერ თვითმმართველი ერთეულებისთვის კომპეტენციათა განსახორციელებლად აუცილებელი ფინანსებისა და აქტივობების/გადასახადების განკარგვის უფლების გადაცემა.

„თუმცა, რეალური დეცენტრალიზაცია გამოწვევად რჩება ქართული დემოკრატიისათვის. წლების მანძილზე არსებული მცდელობების მიუხედავად, დამოუკიდებელი საქართველოს ვერც ერთმა ხელისუფლებამ ვერ მოახერხა, შეექმნა მმართველობის ისეთი მოდელი, რომელიც ადგილობრივ ორგანოებს ხელშესახებ უფლებამოსილებებს მიანიჭებდა.“[ი. პაპავა, 2019].

კვლევის მიზნები:

- 1) საქართველოში ფისკალური დეცენტრალიზაციის პრობლემების იდენტიფიცირება და ანალიზი.
- 2) ადგილობრივი თვითმმართველობის შემოსავლების დივერსიფიკაციის დადგენა და ანალიზი სამეგრელო-ზემო სვანეთის რეგიონის მაგალითზე.

კვლევის ფარგლებში დასმულია შემდეგი კითხვები:

- რამდენად იწინს საქართველოს ცენტრალური ხელისუფლება ნებას, შექმნას პრეცედენტი, მისცეს ადგილობრივ ხელისუფლებას შესაძლებლობა განვითარების და რა დონით ანიჭებს იგი ადგილობრივ თვითმმართველობას დამოუკიდებლობის ხარისხს - როგორც ბუჯეტის განკარგვის, ასევე პროექტების შინაარსის განხორციელებასთან მიმართებაში და საბოლოოდ, როგორ ესმის ფისკალური პოლიტიკის არსი;

⁹⁸ ევროპული ქარტია ადგილობრივი თვითმმართველობების შესახებ, სტრასბურგი, 1985, მუხლი 3.

⁹⁹ დეცენტრალიზაციის სტრატეგია 2019-

2025 http://www.mrdi.gov.ge/sites/default/files/decentralizaciis_strategia_2019-2025.pdf

- განვითარების რა ეტაპზეა დღეს არსებული საქართველოს ადგილობრივი თვითმმართველობები, რა გამოწვევების წინაშე დგანან ისინი და აქვთ თუ არა შესაბამისი უნარი, დამოუკიდებლად განახორციელონ პროექტები, რომელიც პასუხობს ადგილობრივ გამოწვევებს და ხელს შეუწყობს თანამედროვე ტიპის მუნიციპალიტეტის განვითარებას;

კვლევის მეთოდოლოგია:

კვლევა ეყრდნობა ეკონომიკის თეორიულ საფუძვლებს, ასევე თანამედროვე სამეცნიერო-პრაქტიკულ ნაშრომებს, სამეცნიერო კრებულებსა და სტატისტიკურ მონაცემებს. კვლევის პრაქტიკულ ნაწილში გამოყენებულია სისტემური ანალიზის, სტრუქტურულ-ფუნქციონალური, კომპლექსური მეთოდები.

რეპრეზენტატიული შერჩევის მიზნით ჩატარდა რაოდენობრივი კვლევა, ანკეტირების მეთოდით, სადაც ინდივიდუალურად, სპეციალური ანკეტით გამოიკითხა მოსახლეობა. ჯამში, შერჩევითი ერთობლიობის სიდიდე არის 400 მაცხოვრებელი. რაოდენობრივი მეთოდის არჩევა განაპირობა კვლევის მიზნებმა და ამოცანებმა, აგრეთვე იმან, რომ სწორედ მოპოვებული ინფორმაცია დავამუშავოთ სტატისტიკურად და განვაზოგადოთ კვლევის შედეგები.

რაოდენობრივი შედეგები დამუშავდა კომპიუტერული პროგრამით SPSS-ით. კვლევის დროს გამოყენებული იქნა შემდეგი მეთოდები: რაოდენობრივი (ანკეტირება პირდაპირ და გამოკითხვა) კითხვარი კონსტრუირდება კვლევის ფარგლებში საკვლევი მიზნებიდან გამომდინარე და თვისობრივი (ფოკუს-ჯგუფები).

კვლევის ჯგუფთან ერთად დავსვით 30 შეკითხვა ადგილობრივი თვითმმართველობების ფუნქციებთან და არსებობასთან დაკავშირებით, მოსახლეობის ჩართულობასთან, დამატებითი სახსრების აუცილებლობასთან დაკავშირებით და მივიღეთ საინტერესო პასუხები, რომლებიც გავანალიზეთ და მიღებული შედეგები წარამოვადგინეთ წინამდებარე ნაშრომში.

ანალიზი

დეცენტრალიზაცია, გარკვეული ფორმებით, იმ ქვეყნებში ხორციელდება, სადაც ტრადიციულად, ცენტრალური ხელისუფლების გავლენა იყო ძლიერი. თანამედროვე მსოფლიოში ადგილობრივი ხელისუფლების გაძლიერების პროცესი მე-19 - მე-20 საუკუნეებში დაიწყო და თანდათან უფრო ძლიერდება.

ძალაუფლების ტერიტორიული ნიშნით გადანაწილება, კონკრეტული საჭიროებებიდან გამომდინარე, შეიძლება სხვადასხვა სახითა და ხარისხით მოხდეს, ზემდგომი დონეების მიერ მართვის სადავეების შენარჩუნებით დაწეული, კონკრეტული უფლებამოსილებების სრული გადაცემით დამთავრებული.¹⁰⁰

- დეკოცენტრაცია - სახელმწიფო ინსტიტუტები მართვის მაქსიმალური ეფექტურობის მისაღწევად სხვადასხვა ტერიტორიაზე ქმნიან თავის ორგანოებს. უფრო ნათლად, დეკოცენტრაცია, ცენტრალური სახელისუფლებო რგოლების სახელმწიფოს მასშტაბით „გაფანტვას“ წარმოადგენს.
- დელეგირება - ზემდგომი საჯარო ხელისუფლების დონეები ცალკეული საკითხების განხორციელების უფლებამოსილებას ქვედა დონეებს გადასცემენ. განხორციელებული საქმიანობის ხარისხზე პასუხისმგებელი კვლავ ზედა დონეა - იგი ადეკვატურ ფინანსურ და სხვა რესურსებს გადასცემს ქვედა დონეს და განხორციელებული საქმიანობის მიზანშეწონილობასა და ხარისხს ამოწმებს.
- დეკოლუცია - უფლებამოსილება სრულად გადაეცემა ქვედა დონეს და იგი ადგილობრივი რესურსებით ხორციელდება. შესაბამისად, განმახორციელებელი შედეგებზე პასუხისმგებელია არა ზედა დონის საჯარო ხელისუფლების, არამედ მოსახლეობის და კანონის წინაშე. [ლოსაბერიძე დ., კანდელაკი კ., აბულაძე მ., კონჯარია ო. 2016].

¹⁰⁰საქართველოს კონსტიტუცია

გასული საუკუნის შუახანებიდან, მსოფლიოში თვითმმართველობისათვის უფრო და უფრო მეტი უფლებამოსილებების სრულად გადაცემის ტენდენცია აღინიშნება¹⁰¹. დეცენტრალიზაციის ხარისხით ქვეყნები ერთმანეთისაგან განსხვავდება, თუმცა ერთი კანონზომიერება მაინც შეიმჩნევა. განვითარებულ ქვეყნებში ეს პროცესი ბევრად წინ არის წასული, ვიდრე განვითარებად ქვეყნებში.

დეცენტრალიზაციის დონის გაზომვის საუკეთესო მაჩვენებელი ცენტრალურ და სუბნაციონალურ (ქვე-ეროვნულ) დონეებს შორის საჯარო ფინანსების წილის გადანაწილებაა. განვითარებულ ქვეყნებში (OECD) მთელი საჯარო ფინანსების საშუალოდ 20-დან 40%-მდე ადგილობრივი დონის საკუთარ შემოსავალს წარმოადგენს. შევიცარიასა და კანადაში კი ეს მაჩვენებელი 50%-ზე მეტია. ამავდროულად, ევროკავშირის ქვეყნებში მთელი საჯარო სექტორის ინვესტიციების 50% სწორედ ადგილობრივ დონეებზე ხორციელდება. ესპანეთში, შვედეთში, გერმანიაში ეს მაჩვენებელი 70-75%-ს შეადგენს.

2013 წლიდან საქართველოში თვითმმართველობის რეფორმის მნიშვნელოვანი ეტაპი დაიწყო - წარდგენილი იქნა „ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსი“, რომელმაც შექმნა სამართლებრივი ბაზა რეალური ფისკალური დეცენტრალიზაციის განსახორციელებლად. ამავდროულად, კანონი ავალდებულებდა მთავრობას, რომ განესაზღვრა გათანაბრებითი ტრანსფერის ფონდის მოცულობის მიმართება მშპ-ს ნომინალიურ მოცულობასთან. იმისათვის, რომ გავაცნობიეროთ რეფორმის ძირითადი არსი ფისკალური დეცენტრალიზაციის მიმართულებით, ყურადღება უნდა გავამახვილოთ შემდეგ ასპექტებზე - მუნიციპალიტეტის შემოსავლებსა და რესურსის ზრდაზე.

საქართველოში ფისკალური დეცენტრალიზაციის მიმართულებით რეფორმის მნიშვნელოვან ასპექტებს წარმოადგენს:

- მუნიციპალიტეტში ეკონომიკური განვითარების კვალდაკვალ გაიზარდოს მისი შემოსავლები, რათა არსებობდეს მოტივაცია უკეთესი და მეტი პროექტების განხორციელების.
- მუნიციპალიტეტს ჰქონდეს რესურსი თავისი უფლებამოსილების სწორად და ეფექტურად განხორციელებისა.

„ადგილობრივი თვითმმართველობის კოდექსში“ მთავრობას უნდა წარედგინა საკანონმდებლო ცვლილებათა პაკეტი, რომლის საფუძველზეც განისაზღვრებოდა საშემოსავლო გადასახადის ნაწილობრივი მიმართვა მუნიციპალურ ბიუჯეტში. ამავდროულად, კანონი ავალდებულებდა მთავრობას, რომ განესაზღვრა გათანაბრებითი ტრანსფერის ფონდის მოცულობის მიმართება მშპ-ს ნომინალიურ მოცულობასთან.

ამ ცვლილებებიდან, რომელიც დაკავშირებულია საშემოსავლო გადასახადთან, იყოფა ორ ნაწილად:

- I. მეწარმე ფიზიკური პირების საშემოსავლო გადასახადი, რომლის გადახდა ხორციელდება გადამხდელის დეკლარირების საფუძველზე.
- II. საშემოსავლო გადასახადი, რომლებსაც იხდიან დამქირავებლები, როგორც დამქირავებელი ფიზიკური პირების საგადასახადო ავანტები.

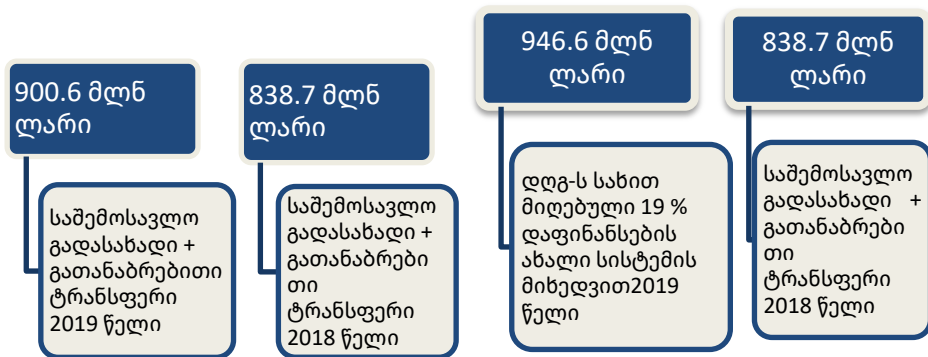
პირველ კომპონენტზე მიღებული იქნა გადაწყვეტილება და 2016 წლის პირველი იანვრიდან მუნიციპალიტეტის ბიუჯეტში სრულად ირიცხება მეწარმე პირთა საშემოსავლო გადასახადი.

ცენტრალურმა ხელისუფლებამ მუშაობა დაიწყო, რომ მეორე კომპონენტიდან თანხების გარკვეული ნაწილი მიმართულიყო ადგილობრივ ბიუჯეტში. ეს ნაწილი არის მთლიანი საშემოსავლო გადასახადის მნიშვნელოვანი წილი, დაახ-

¹⁰¹ ლოსაბერიძე დ., კანდელაკი კ., აბულაძე მ., კონჯარია ო., ადგილობრივი თვითმმართველობა, დამხმარე სახელმძღვანელო სტუდენტებისთვის, მწვანე კავკასია, UNDP, 2016.

ლოებით 80 %.¹⁰² თუმცა საქართველოს მთავრობამ გადაწყვიტა, რომ ადგილობრივი თვითმმართველობებს გათანაბრებითი ტრანსფერი, საშემოსავლო გადასახადი, სრულად ცენტრალურ ბიუჯეტში წაიღოს, ამის ნაცვლად კი თვითმმართველობებს დღგ-ს სახით მიღებული შემოსავლების 19% დაუტოვოს¹⁰³.

ცხრილში ნაჩვენებია საშემოსავლო გადასახადისა და გათანაბრებითი ტრანსფერის ჯამი და შედარებული დღგ-ს სახით მიღებული დაფინანსების ახალი სისტემით.

2019 წლის სახელმწიფო ბიუჯეტით უკვე განსაზღვრულია, თუ რომელი კონკრეტული მუნიციპალიტეტი რა ოდენობის დაფინანსებას მიიღებს. როგორც ირკვევა, დღგ-ს 19%-ის მუნიციპალიტეტზე განაწილება კონკრეტული კრიტერიუმებს ეფუძნება, რომელთა შორის ძირითადს ადგილობრივი მოსახლეობის რაოდენობის (მათ შორის, საბავშო ბაღისა და სკოლის მოსწავლეების რაოდენობის) კრიტერიუმი წარმოადგენს. ბიუჯეტის პროექტის თანახმად, დაფინანსების ახალი წესით, დღგ-ს 19%-იდან დედაქალაქს 50.01%, დარჩენილ 4 თვითმმართველ ქალაქს დ 11.19%, დანარჩენ 58 მუნიციპალიტეტს კი 38.8% ერგება.

მიგვაჩნია, რომ შემოთავაზებული მოდელი ვერ უზრუნველყოფს მუნიციპალიტეტების ეკონომიკური აქტივობების სტიმულირებას, რადგანაც მუნიციპალიტეტების ეკონომიკური განვითარება მათ შემოსავლებზე ნაკლებად აისახება. თუ რომელიმე მუნიციპალიტეტი ეფექტიანი მუშაობით შეძლებს მოიხილოს ინვესტიციები, შექმნას ახალი სამუშაო ადგილები, ამით ის ფინანსურ სარგებელს ვერ მიიღებს, რადგან მუნიციპალიტეტს მხოლოდ ქონების გადასახადი დარჩა, რაც ვერ ზრდის მუნიციპალიტეტის შემოსავლებს. ქონების გადასახადი იგივეა, რაც ადგილობრივი გადასახადი, რომლის შემოღებას ახორციელებს ადგილობრივი თვითმმართველობა¹⁰⁴.

დღეს არსებული მოდელის პირობებში, თვითმმართველობის ფინანსური უზრუნველყოფის ერთადერთ წყაროდ კვლავ ცენტრალური ბიუჯეტი და არასაკუთარი შემოსავლები რჩება და შესაბამისად, მთავრობაზე ხდება დამოკიდებული. მუნიციპალიტეტის შემოსავალი შეიძლება გაიზარდოს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მთლიანად ქვეყნის მშპ გაიზრდება. ამიტომაც მუნიციპალიტეტების ბიუჯეტი, მშპ-ის ზრდის პროპორციულად მოიმატებს.

ფისკალურ დეცენტრალიზაციაზე საუბრისას აუცილებელია საშემოსავლო გადასახადის გადანაწილება განვიხილოთ. თუ საშემოსავლო გადასახადს რომელიმეს დავეტოვებთ, მაშინ ცხადია, მეორეს ფინანსური მდგომარეობა შესუსტდება.

¹⁰² www.geostat.ge

¹⁰³ <http://droa.ge/?p=34645>

¹⁰⁴ <https://www.rs.ge/4771>

აღსანიშნავია, რომ კერძო სექტორისათვის ფინანსური მენეჯმენტის გამართვების მიზნით, ვფიქრობთ, უმჯობესი იქნება გადასახადის დაკისრება დამსაქმებლის რეგისტრაციის მიხედვით, რადგან როცა დასაქმებულის რეგისტრაციის ადგილის მიხედვით დაგებურავე შესაბამის პირებს, ეს გამოიწვევს თითოეულ დასაქმებულზე, რომელიც სხვა მუნიციპალიტეტშია დარეგისტრირებული, გადასახადი სხვადასხვა სახაზინო კოდზე გადარიცხოს, რაც საკმაოდ მოუხერხებელი მიდგომა იქნებოდა.

საშემოსავლო გადასახადის დამსაქმებლის რეგისტრაციის ადგილის მიხედვით ამოღების შემთხვევაში მოსალოდნელ ალტერნატივებზე კი ქვემოთ ვისაუბრებთ. განვიხილოთ რამოდენიმე შესაძლო ალტერნატივა, რომელთა ვარიაცია სხვადასხვა შედეგს მოგვცემს:

▪ **საშემოსავლო გადასახადი, მთლიანად ადგილობრივ თვითმმართველობებს რჩება**

ასეთი მიდგომა ძირითადად კანადასა და შვეიცარიაშია გავრცელებული. თუ ადგილზე მიღებული ყველა დამსაქმებლის მიერ ფიზიკური პირებისთვის დაკავებული და ადგილობრივი ორგანიზაციებიდან თუ კერძო კომპანიებიდან მიღებული შემოსავლიდან ფიზიკური პირების მიერ გადახდილ საშემოსავლო გადასახადს ადგილობრივ დონეზე დავტოვებთ, ცენტრალურ ბიუჯეტში საშემოსავლო გადასახადიდან თანხა საერთოდ არ შევა, რაც იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტს დააკლდება დაახლოებით 3,6 მლრდ ლარი და ამასთანავე, ტრანსფერების განხორციელების აუცილებლობის წინაშეც დავდგებით, რადგან ეს პოლიტიკა სარგებელს მხოლოდ ცალკეულ მუნიციპალიტეტებს და განსაკუთრებით, თბილისს მოუტანს, ხოლო მცირე მუნიციპალიტეტებს ისევ მსგავსი პრობლემები ექნებათ. ამასთანავე, გაიზრდება მიგრაცია შედარებით სუსტი მუნიციპალიტეტებიდან ძლიერებისკენ.

▪ **სახელმწიფო სექტორში დასაქმებულთა გარდა, ყველა სხვა პირის საშემოსავლო გადასახადი რჩება ადგილობრივ დონეზე**

მსგავსი ალტერნატივის განხორციელება შედარებით ნაკლებად შეამცირებს ცენტრალური ბიუჯეტის პერიპეტებს, თუმცა, იმის გამო, რომ რეგიონებში სახელმწიფო სტრუქტურებში დასაქმებული პირების რაოდენობა აღემატება კერძო სექტორში დასაქმებულთა რაოდენობას, ეს სცენარი ვერ გამოიწვევს ისეთ ეფექტს, რომელიც საჭიროა პრობლემის გადასაჭრელად. თანაც ისევ პრობლემატური იქნება თბილისის პოლარიზებული და ამასთანავე, პრობლემა წამოიჭრება იმაშიც, რომ დაფიქსირდება, რეგიონებში დარეგისტრირებული კერძო სამართლის სუბიექტებში დასაქმებულთა სტატისტიკა, ასევე მსხვილი ბიზნეს სუბიექტების ფილიალებში დასაქმებულთა სტატისტიკაც, რაც არცთუ იოლი მოსაპოვებელია.

▪ **სახელმწიფო სექტორში დასაქმებულთა საშემოსავლო გადასახადი რჩება ადგილობრივ დონეზე**

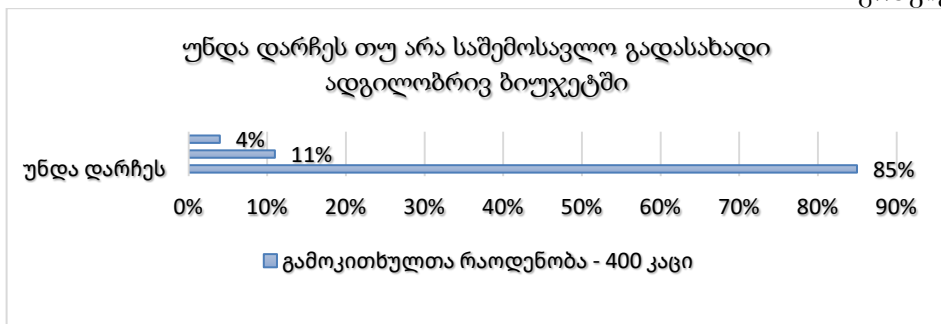
მოცემული ალტერნატივა მომგებიანია რამდენიმე მიზეზის გამო. პირველი ისაა, რომ ზოგადად, მუნიციპალიტეტებში სახელმწიფო ორგანოებში (იგულისხმება სასწავლო დაწესებულებებიც) დასაქმებულთა რაოდენობა მოსახლეობის საერთო რაოდენობის პროპორციულია. თანაც, საჯარო სექტორში დასაქმებულთა რაოდენობა, სახელმწიფო და კერძო სექტორში დაქირავებულთა საერთო რაოდენობის 40%-ია და დაახლოებით 500 მლნ ლარს აკუმულირებს. თუ ამ პოლიტიკას გავატარებთ, მივიღებთ, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტს ნახევარი მლრდ ლარი დააკლდება, ხოლო ტრანსფერების რაოდენობის მცირე, მაგრამ მაინც შემცირებას გამოიწვევს.

თუმცა უარყოფითი მხარეც აქვს ადგილობრივი თვითმმართველობისთვის, რადგან ამ რეფორმით ნაკლებ სავარაუდოა, ადგილობრივმა მმართველობამ იზრუნოს ბიზნეს გარემოს გაუმჯობესებაზე, განავითაროს კერძო სექტორი და პირიქით, მისთვის მომგებიანი იქნება გაზარდოს საჯარო მოხელეთა რაოდენობა და ხელფასი.

▪ **საშემოსავლო გადასახის პროცენტული წილის ადგილობრივი თვითმმართველობისათვის ეტაპობრივი გადაცემა. „ზიარი გადასახადი“**

„ზიარი გადასახადი“ იღებურად გულისხმობს საშემოსავლო გადასახადის ნაწილობრივ გადაცემას ადგილობრივი ხელისუფლებებისათვის, თუმცა ეს „ულუფები“ თანდათანობით უნდა გაიზარდოს. თუ სახელმწიფო საშემოსავლო გადასახადის 20%-ს დაუტოვებს ადგილობრივ ხელისუფალს, ეს მას დაახლოებით 300 მლნ ლარი დაუჯდება. რა თქმა უნდა, ტრანსფერების საჭიროებაც იქნება დღის წესრიგში, მაგრამ მათი რაოდენობაც შემცირდება. ამასთანავე, სახელმწიფოს დასჭირდება შემოსავლების სამსახურში არსებული გადასახადების გადამხდელთა ბაზის მოდერნიზაცია/მოწესრიგება, რათა წინასწარი გათვლების განხორციელება შევძლოთ და ადგილობრივ დონეზე არსებული დასაქმების, შემოსავლების (მათ შორის ხელფასების) და ბიზნეს აქტივობის სტატისტიკის შედგენა, რაც ასევე მომავალშიც გამოსადევი იქნება.

გრაფიკი 1

რესპონდენტების 85%-ი თანახმაა ადგილობრივი თვითმმართველობების ბიუჯეტში დარჩეს საშემოსავლო გადასახადი, 11-მა პროცენტმა განაცხადა უარი დარჩენაზე და 4%-მა თავი შეიკავა.

დასკვნა

კვლევის შედეგებმა კიდევ ერთხელ ცხადყო ადგილობრივი თვითმმართველობების როლი მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემების გადაჭრის საკითხში.

კვლევის მთავარი მიგნებებია:

- ფისკალური დეცენტრალიზაციის უმთავრესი დანიშნულებაა, უზრუნველყოს თვითმმართველობის ორგანოები თავიანთი კომპეტენციის გატარებისთვის აუცილებელი ფინანსური რესურსებით. ადგილობრივი თვითმმართველობა მაშინ არის ეფექტიანი, როცა იგი უფლებებსა და პასუხისმგებლობასთან ერთად მნიშვნელოვან რესურსებს ფლობს.
- თვითმმართველობის განვითარებისთვის აუცილებელია, რომ ადგილობრივი ბიუჯეტის მნიშვნელოვანი ნაწილი ადგილობრივი გადასახადებიდან შემოდოდეს. თუ ადგილობრივი გადასახადები არ არის საკმარისი თვითმმართველობის უფლებამოსილებათა განსახორციელებლად, ცენტრალურმა ხელისუფლებამ უნდა გამოიყენოს სუბსიდია (გრანტები), რათა უზრუნველყოფილი იქნას ცხოვრების თანაბარი პირობები და საჯარო მომსახურების მაღალი ხარისხი.
- ბიუჯეტი არის ქვეყნის ძირითადი დოკუმენტი, რომელიც
- ეხება ყველას და ყველაფერს, ამიტომ შემოსავლები საჭიროა სწორად იქნეს გადანაწილებული, იმისთვის, რომ ადგილობრივმა თვითმმართველობებმა შეძლონ მათი ფუნქციებისა და ვალდებულებების შესრულება. საშემოსავლო გადასახადის ნაწილი უნდა დარჩეს ადგილობრივ ბიუჯეტში, რათა მოხდეს მუნიციპალიტეტის სტიმულირება და ეფექტიანი მუშაობით შეძლონ ეკონომიკური განვითარება და ფინანსური სარგებლის მიღება.

აქსიომაა, რომ ნებისმიერ ორგანოს საკუთარ უფლებამოსილებათა განხორციელებისთვის სჭირდება ფინანსური რესურსი.

- ადგილობრივმა ხელისუფლებამ ყველაზე უკეთ იცის მოსახლეობის საჭიროებები და ამიტომ დეცენტრალიზაციის დოკუმენტის მიხედვით შესაძლებელია თვითმმართველობამ განახორციელოს სოციალური შემწეობის პროგრამა, გასცეს ლიცენზიები და ნებართვები ბუნებრივი რესურსების მოპოვებაზე და გაუწიოს მონიტორინგი, დააწესოს ახალი ადგილობრივი მოსაკრებლები.
- თანამედროვე ტიპის მუნიციპალიტეტის განვითარებისთვის საჭირო უნარი და კვალიფიკაცია მოითხოვს დამოუკიდებლად პროექტების განხორციელებას, რომელიც პასუხობს ადგილობრივ გამოწვევებს. დღემდე მოქმედი არსებული დაფინანსების მოდელებით, ადგილობრივი თვითმმართველობების უფლებები შეზღუდულია და შესაბამისად გამოცდილება დამოუკიდებლად რეფორმების კეთების არის ძალიან დაბალი.
- ადგილობრივი თვითმმართველობების საკითხების დამუშავება მნიშვნელოვანია არა მარტო რეგიონებისთვის და იქ მცხოვრები მოსახლეობისთვის, არამედ ნებისმიერი ორგანიზაციისთვის, რომელიც ადგილობრივი თვითმმართველობის ფუნქციებისა და მახასიათებლების მატარებელია. აღნიშნული ფუნქციებისა და მახასიათებლების კვლევა და მათ შორის კავშირების გამოკვლევა თვითმმართველობის ეფექტიანობის ამადლების საფუძველია.

წინამდებარე კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით. პროექტის სახელწოდება - **ფისკალური დეცენტრალიზაციის როლი ფინანსურად ძლიერი მუნიციპალიტეტის შექმნის პროცესში** (სამეგრელო - ზემო სვანეთის რეგიონის მაგალითზე). გრანტის ნომერი - PhD_F_17_99.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. საქართველოს კონსტიტუცია
2. ლოსაბერიძე დ., კანდელაკი კ., აბულაძე მ., კონჯარია ო., ადგილობრივი თვითმმართველობა, დამხმარე სახელმძღვანელო სტუდენტებისთვის, მწვანე კავკასია, UNDP, 2016.
3. ევროპული ქარტია ადგილობრივი თვითმმართველობების შესახებ, სტრასბურგი, 1985
4. მშვიდობის, დემოკრატიის და განვითარების კავკასიური ინსტიტუტი (CPIDD), 2003 წ.
5. პაპავა ი. 2019 წ.
6. გველესიანი რ., გოგორიშვილი ი.- ეკონომიკური პრობლემები კონცეფციის რეალიზაციის ძირითადი პრობლემები. [PDF] waset.org
7. გოგორიშვილი ი. დამოუკიდებლობის მოპოვების დღიდან საქართველოს საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკა. [PDF] utlib.ee
<https://ojs.utlib.ee/index.php/TPEP/article/viewFile/12984/8067>;

ელექტრონული ლიტერატურა

1. www.geostat.ge
2. <https://www.rs.ge/4771>
3. www.droa.ge
4. <http://www.mrdi.gov.ge/>
5. <https://mof.ge/>
6. <https://matsne.gov.ge/en>

ლევან კიკილაშვილი
სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
ბიზნესისა და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტი,
ბიზნესის ადმინისტრირების მიმართულებით, დოქტორანტი;
რუსუდან კვარაცხელია
აღმოსავლეთ ევროპის უნივერსიტეტი, ეკონომიკის დოქტორი.

ეკონომიკის როლი და მნიშვნელობა ადამიანის სიცოცხლის ხარისხის ამაღლებაში

რეზიუმე. საქართველო განვითარებადი ეკონომიკის ქვეყანაა და ის მუდამ დგას თანამედროვე გამოწვევების წინაშე. ქვეყნის მრავალფეროვანი ბუნებრივი ლანდშაფტის გამო, სახელმწიფო ახალი სოციალურ-ეკონომიკური კუთხით განვითარების გზაზეა და განხორციელებას იწყებს მრავალი ტექნოლოგიური სიახლე. მიუხედავად ამისა, დიდ ქალაქებში ჭარბობს სხვადასხვა დაავადების გამოწვევები რისკფაქტორი, რაც ხშირად დაკავშირებულია გარემოს დაბინძურებასა და მწვანე ეკოსფეროს სიმცირესთან. კვლევის მიზანია საქართველოში გარემოს დაბინძურებასთან დაკავშირებული და ჯანმრთელობის გაუარესებაზე მოქმედი ფაქტორების შესწავლა. რესპოდენტთა გამოკითხვა მოხდა წინასწარ სტრუქტურირებული კითხვარის გამოყენებით და თვისებრივი კვლევის ფარგლებში ჩატარდა ექსპერტთა(10) სიღრმისეული გამოკითხვა ფოკუსჯგუფის მეთოდით. თვისებრივი კვლევისას, ექსპერტებიც აღნიშნავენ, რომ დაბინძურებულია მათი საცხოვრებელი ადგილი, მდგომარეობა კი ძალიან მძიმეა. დიდი ქალაქებისკენ შეინიშნება მოსახლეობის შიდა მიგრაცია მუნიციპალიტეტებიდან, რაც არასახარბიელო მდგომარეობაში აყენებს თუნდაც დედაქალაქს, რადგან თითოეულ ადამიანს სჭირდება თავისი ადგილი, რათა კომფორტულად იგრძნოს თავი, ქ. თბილისი კი ქვაბულია და ვერ ხდება გამტარი, ათეულ ათასი ადამიანის ყოველდღიური საჭიროებების მიღებისა. კვლევის დასასრულს, შემუშავდა ეკოქალაქის მოწყობის მაკეტი, შემდეგ კი ბინების ოთახებში, სასარგებლო მცენარეთა, ასევე მიკრომწვანილთა მოსაყვანად შესაბამისი სტანდარტის თაროები.

საკვანძო სიტყვები:ინოვაცია-ნოვაცია, ეკოქალაქი, უნარჩენო ტექნოლოგიები, დაავადებების პრევენცია, ეკონომიკური გაძლიერება.

შესავალი

ევროკავშირსა და საქართველოს შორის გაფორმებული ასოცირების ხელშეკრულება სხვა ბევრ მნიშვნელოვან საკითხთან ერთად გულისხმობს გარემოს დაცვასა და სურსათის უვნებლობის საკითხს, რაც განპირობებულია ადამიანის ჯანმრთელობისა თუ სიცოცხლის ხარისხის ამაღლების კუთხითაც. თანამშრომლობა მიზნად ისახავს გარემოს ხარისხის შენარჩუნებას, მის გაუმჯობესებას და რეაბილიტაციას, ბუნებრივი რესურსების გონივრულ და მდგრად გამოყენებას. ასევე შეთანხმება მოიცავს გარემოს დაცვის სფეროში არსებული პრობლემების მოსაგვარებლად საერთაშორისო სტანდარტების დონის ზრდას, ხელშეწყობასა და ზრუნვას ისეთ სფეროებში, როგორცაა: გარემოსდაცვითი მმართველობა, გარემოზე ზემოქმედების შეფასება, მონიტორინგი, ზედამხედველობა და აღსრულება, ასევე გარემოსდაცვითი პასუხისმგებლობა, გარემოს სტრატეგიული შეფასება, დაგეგმვა, საინფორმაციო სისტემების გამართვა და ინფორმაციის საჯაროობა; ბიოლოგიური მრავალფეროვნების კონსერვაცია; ჰაერის და წყლის ხარისხი; წყლის რესურსების მართვა, ნარჩენების მართვა; ურბანული დაბინძურება; ინდუსტრიული საფრთხეები; ქიმიური ნივთიერებების მართვა.

ადამიანის საცხოვრებელი გარემო პირდაპირ ზეგავლენას ახდენს მის ჯანმრთელობასა და სიცოცხლის ხარისხზე. რისკის ფაქტორი არის ყველგან. ეს არის ჰაერის დაბინძურება (შიდა და გარე ჰაერის ხარისხი), არაადეკვატური

წყალი (სანიტარია და ჰიგიენა), ქიმიკატები და ბიოლოგიური აგენტები, რადიაცია, აგრარული ნარჩენები (შხამ-ქიმიკატებითა და პესტიციდებით დაბინძურებული ჩამდინარე წყლები), სამშენებლო რისკი (მასალები), გზები, კლიმატის ცვლილება, შრომის რისკი, სმაური.

ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურებაში დიდი ყურადღება ექცევა მყარი ნაწილაკების ზომებს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია <PM 10 - PM 2.5 ზომის მყარი ნაწილაკები ჰაერში. ეს არის ულტრადისპერსიული, წვრილდისპერსიული და მსხვილი ნაწილაკები (ზღვის მარილის ატომები, მფრინავი მტვერი, შავი საუი, სახატავი პიგმენტები, თამბაქოს კვალი, ცემენტის მტვერი, დაქანგული ატომები, ნახშირის მტვერი, ნავთობის კვამლი, მეტალურგიული მტვერი და გამონაბოლქვი, ფოტოქიმიური სმოგი, ინსექტიციდების მტვერი და სხვ.) ჯანმრთელობისთვის საფრთხის შემცველია ნახშირჟანგისა და ნახშირორჟანგის არსებობა ჰაერში, რომელთა შემცველობა დასაშვებ ზღვარს აჭარბებს დიდ ქალაქებში.[11] ჯანმრთელობისთვის საფრთხის შემცველია გარემოში NO და NO₂-ის ჭარბი კონცენტრაცია. ამ ნივთიერებების გამოყოფის ძირითადი წყაროებია: ქვანახშირისა და ნავთობის წვის პროცესები, ბენზინზე მომუშავე საავტომობილო ტრანსპორტი, ქიმიური და მძიმე მრეწველობის საწარმოები. NO და NO₂ მაღალტოქსიკური ნივთიერებებია, ასე, მაგალითად, თუ ჰაერში მათი კონცენტრაცია 0,5 მგ/ლ-ს აღწევს, ხშირია ფილტვებისა და სასუნთქი გზების მძიმე დაავადებები. NO-ს ტოქსიკური ზემოქმედება ადამიანზე CO-ს მექანიზმით ხასიათდება. SO₂, MNO₂, NO₂ ასევე ჭარბი ოდენობით შეინიშნება ჰაერში.

რაც შეეხება წყალს, ძირითადი დაბინძურება საყოფაცხოვრებო სექტორიდან ხდება, ზედაპირული წყლის ობიექტებში გაუწმენდავი ურბანული ჩამდინარე წყლების ჩაშვების გზით. ასევე სასოფლო-სამეურნეო სავარგულებიდან, გრუნტის წყლებში ხდება პესტიციდები, ნიტრატები, მცირე რაოდენით ფოსფატებიც. [7] დიდი პრობლემაა შხამქიმიკატების უკონტროლო და დაბალი განათლების პირობებში მათი არასწორი გამოყენება. ყოველწლიურად წყლისმიერი დაავადებების დაახლოებით 250 მილიონი შემთხვევა ფიქსირდება, აქედან 5-10 მილიონი ლეტალურად სრულდება [8].

2018 წლის მონაცემებზე დაყრდნობით, მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაცია აცხადებს, რომ ავადობასა და მოკვდაობას 71%-ით არაგადამდები დაავადებები იწვევს. მსოფლიო ეკონომიურ ფორუმის მიერ გამოქვეყნებული მონაცემებით ამ პათოლოგიებით გამოწვეული გლობალური ტვირთი ბოლო ათწლეულში 47 მილიარდ ამერიკულ დოლარს აღწევს. ეს და სხვა ბევრი მნიშვნელოვანი ფაქტი ადასტურებს, რომ დღეს უადრესად მნიშვნელოვანია როგორც საზოგადოების ცნობიერების ამაღლება დაავადებათა პრევენციის კუთხით, ასევე მეტი ინფორმაციის მიწოდება ბიზნეს-სექტორისთვის, რათა მათ გაუწნდეთ ინტერესი და გაიაზრონ ჯანმრთელობისთვის უსაფრთხო ტექნოლოგიებისა და მათი დანერგვის აუცილებლობა. არაგადამდები დაავადებების საფუძველზე გამოწვეული მოკვდაობის დიდი წილი მოდის კარდიოვასკულარულ დაავადებებზე. განსაკუთრებით ასეთია: გულის ინფარქტი, ინსულტი, ასევე მოკვდაობას განაპირობებს სიმსივნეები, ქრონიკული რესპირატორული დაავადებები, როგორცაა ქრონობსტრუქციული ფილტვის დაავადება, ასთმა, დიაბეტი.

მდგრადი განვითარების მიზნების (SDG goals) მესამე მიზანი (SDG 3) – ცალსახად გულისხმობს ჯანმრთელობასა და კეთილდღეობას ყველა ასაკში (Ensure health and promote well being for all age), მეოთხე ამოცანა კი მიმართულია (SDG 3.4) იმაზე, რომ არაგადამდები დაავადებებით გამოწვეული ნაადრევი სიკვდილობა შემცირდეს მინიმუმ ერთი მესამედით, პრევენციისა და მკურნალობის გზით, მენტალური ჯანმრთელობის პოპულარიზაციით.

საქართველოს სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, საქართველოში 2014 წელს სიკვდილიანობის 94% სწორედ არაგადამდები დაავადებებითაა გამოწვეუ-

ლი. ბოლო წლების განმავლობაში კი არაგადამდები დაავადებების სიხშირე მზარდია ქვეყანაში [9].

მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის ინფორმაციით, გამოიკვეთა ის რისკის შემცველი ფაქტორები, რაც ხელს უწყობს არაგადამდები დაავადებების გავრცელებას, შესაბამისად მათგან გამოწვეულ სივლილიანობის რისკს ზრდის. ეს ფაქტორებია: დაბალი ფიზიკური აქტივობა, თამბაქოს მოხმარება, (მათ შორის პასიური), ალკოჰოლი და არარაციონალური კვება(რომელშიც ძირითადად შაქრის, ცხიმების და მარილის ჭარბი ოდენობა ფიქსირდება). არაგადამდები დაავადებების რისკ-ფაქტორების კვლევა (STEP wise approach to NCD Surveillance–STEPS) ჩატარდა საქართველოშიც, ორ ეტაპად, ეს იყო 2010 და 2016 წელს. როგორც კვლევიტ დადგინდა, რაციონალური კვების კომპონენტი, ერთ-ერთი მთავარი მაპროვოცირებელი ფაქტორია დაავადებების გავრცელების. მოსახლეობის დაახლოებით 63% ვერ იღებს ხილისა და ბოსტნეულის დღიური ნორმით განსაზღვრულ რაოდენობას.

ასევე მნიშვნელოვანი პრობლემაა მძიმე მეტალები. უკანასკნელი საუკუნის მანძილზე მათი მოცულობა გარემოში შესამჩნევად გაიზარდა. მსოფლიო დონეზე, მრავალი კვლევაც ადასტურებს, რომ ყოველდღიური მოხმარების საგნები, ჰიგიენის საშუალებები, საყოფაცხოვრებო მოხმარების საგნები, სტომატოლოგიური მომსახურებისას გამოყენებული ნივთები, სიგარეტები და ა.შ., შეიცავს მძიმე მეტალებს. ცნობილია, რომ ის, რაც კანს ეხება, ყველაფერი გადადის ჩვენს ორგანიზმში, აღწევს უჯრედებში, რაც საბოლოოდ ნივთიერებათა ცვლის საფუძველზე ადამიანის ავადობისა თუ ჯანმრთელობის საფუძველია. მძიმე მეტალებს შეუძლიათ დნმ-ის დაზიანება, ენდოკრინული სისტემის მოშლა (რაც ხშირად სიმსუქნის, დიაბეტის და სხვ. დაავადებების მაპროვოცირებელია). მძიმე მეტალებით დაბინძურებისგან გასათავისუფლებად ორგანიზმი დიდ ძალისხმევას სწევს დეტოქსიკაციისთვის, რაშიც უამრავი, ორგანიზმისთვის სასიცოცხლოდ საჭირო ნივთიერება იხარჯება. მძიმე მეტალები განსაკუთრებით საფრთხის შემცველია ბავშვებისთვის. მაგალითისთვის, ტყვიით დაბინძურება განსაკუთრებულად საფრთხის შემცველია გარემოსთვის და ადამიანის ჯანმრთელობისთვის. ტყვია, თავისი ბუნებით, კუმულაციური თვისებისაა, მას შეუძლია მნიშვნელოვნად დააზიანოს ნერვული, სისხლძარღვოვანი და გულსისხლ-ძარღვოვანი, ასევე გასტროენტეროლოგიური სისტემები, უარყოფითად იმოქმედოს რეპროდუქციულ სისტემაზე. აღსანიშნავია, რომ ბავშვის ორგანიზმს მეტი ტყვიის შეწოვის უნარი აქვს, ვიდრე მოზრდილისას და შეუძლია შეუქცევადად დააზიანოს მისი ჯანმრთელობა. გლობალურ დაავადებათა თითქმის 0,6%-ის გამომწვევად ტყვია სახელდება. მართალია, განხორციელდა გარკვეული ღონისძიებები, ტყვიის შესამცირებლად ბენზინში, საღებავებში, სანიტარულ ტექნიკაში, თუმცა ეს ნამდვილად არ არის საკმარისი და ვერ გვაჩვენებს პოზიტიურ სურათს, ზოგადად ტყვიის შემცველობაში გარემოსა თუ სხვადასხვა ნივთში. ვიცით, რომ ტყვიის გავრცელება გარემოში ბუნებრივადაც ხდება ვულკანური მასების, გეოქიმიური ამოფრქვევების და ზღვის შესხვების გზით, თუმცა მას ემატება ადამიანის საქმიანობაც. ტყვია, გარემოში მოხვედრის შემდეგ, საკმაოდ მყარად ინარჩუნებს მდგრადობას, ასევე მას ახასიათებს გადაადგილების მაღალი პოტენციალი, შესაბამისად, აბინძურებს ტერიტორიულად საკმაოდ შორეულ ადგილებსაც კი.

მძიმე მეტალებისგან გასათავისუფლებლად ორგანიზმს დიდი ძალისხმევა სჭირდება. თუმცა არსებობს პროდუქტები, რომლებიც მას ამ საქმიანობაში ეხმარებიან, ასეთია: ქინძი, ნიორი, ლიმონი, ბროკოლი, სატაცური, ჭარხალი, პომიდორი, მოცვი, მწვანე ჩაი, ბაყაყურა, ქლორელა, სპირულინა, კურკუმა, ჯანჯაფილი. მაგრამ ეს პროდუქტები აუცილებლად ბიოლოგიურად სუფთა უნდა იყოს, სხვა შემთხვევაში დამატებითი დაბინძურების წყარო ხდება. საქართველოს მთავრობის 198-ე დადგენილების მიხედვით, „ბიოწარმოების შესახებ“ წესები განსაზღვრავს: ბიომეურნეობის მართვის, ბიოპროდუქტის წარმოების, გადამუშავების, ნი-

შანდების, ეტიკეტირების, დისტრიბუციის, რეალიზაციის, ასევე ნებაყოფლობითი სერტიფიკაციის წესსა და მასთან დაკავშირებულ ურთიერთობებს [2] შესაბამისად, წესებისა და ბიომეურნეობის პრინციპების დაცვით მიღებულ პროდუქტს ბიოპროდუქტი შეგვიძლია ვუწოდოთ.

არსებობს ადამიანთა კატეგორია, რომლებიც პროფილაქტიკის მიზნით იცავენ ჯანსაღი ცხოვრების წესს, იკვებებიან ჯანსაღად, ფიზიკურად აქტიურ ცხოვრებას ეწევიან, წელიწადში 1-2 ჯერ სეზონურად ცდილობენ დაისვენონ საკურორტო ზონაში, თუმცა მათგან დამოუკიდებელი მიზეზით, მთელი წლის განმავლობაში, სისტემატურად უწევთ დაბინძურებულ გარემოში ცხოვრება, ვინაიდან ქალაქის პირობებში ატმოსფერული ჰაერის დაბინძურება მეტ-ნაკლებად არადა-მაკმაყოფილებელია. ასევე არსებობენ ადამიანები, რომლებიც გენეტიკური ან მაპროვოცირებელი გარემო პირობების მიზეზით იმყოფებიან სხვადასხვა დაავადების რისკის ქვეშ. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია, ამ კატეგორიის ადამიანებისთვის გაშენდეს ეკოქალაქი, სადაც მაქსიმალურად იქნება დაცული მისი ჯანმრთელობის უსაფრთხოება, როგორც ჰაერის, კვების, აქტივობის, ასევე ნარჩენების გადამუშავების, თანამედროვე ეკოლოგიურად უსაფრთხო ტექნოლოგიური პირობები. ეკოქალაქი საინტერესო იქნება იმ ტურისტებისთვისაც, რომელთაც იზიდავთ ეკოტურიზმი, მთელი თავისი კომპლექსით, ეკოლოგიურად უსაფრთხო გარემოს და ტექნოლოგიების გათვალისწინებით. ეკოქალაქი საინტერესო იქნება იმ კატეგორიის ადამიანებისთვისაც, რომლებიც მუშაობენ ფრილანსერებად, მსოფლიოს მასშტაბით, სახლიდან გაუსვლელად. ისინი ქვეყანაში იზიდავენ უცხოურ ინვესტიციებს, ხდება უცხოური ვალუტის შემოდინება. თავად კი გარემოს მხრივ, მუშაობა უწევთ ეკოლოგიურად უსაფრთხო პირობებში, მაშინ, როცა მათი სამუშაო გარკვეული რისკის შემცველია, რადგან ხანგრძლივი დროის მანძილზე კომპიუტერთან მჯდომარე სამუშაოს შესრულება უწევთ.

ეკოქალაქი ჩაერთვება ნარჩენების გადამუშავების ჩაკეტილ სისტემაში. ასევე, ეკოქალაქის ტერიტორიაზე მცხოვრები ადამიანებისთვის საკვების მოყვანა მოხდება ბიომეურნეობის პრინციპების დაცვით. ეს იქნება თესლბრუნვა, მულჩირება, კომპოსტირება, მეგობარი მცენარეების კვლები, პერმაკულტურისთვის დამახასიათებელი ლანდშაფტის დიზაინი და ა.შ. მცენარეთა მოვლა-მოყვანა უზრუნველყოფილი იქნება ბიოსასუქებითა და ბიოპრეპარატებით. დაირგვება მეტი ჟანგბადის გამყოფის თვისების მქონე მცენარეები.

დღეს საქართველოში ნარჩენების გადამუშავების კუთხით ყველაზე დიდი პრობლემა არის ნაგავსაყრდენები. ნაგავსაყრელ პოლიგონებზე ხვდება ყველა სახის ნარჩენი, განურჩევლად წარმოშობისა, მათ შორის ხვდება ორგანული ნარჩენებიც, ასევე მყარი ნარჩენები, ატმოსფერულ ჰაერში, ნიადაგში, ზედაპირულ და მიწისქვეშა წყლებში, სერიოზულ ზიანს აყენებენ გარემოსა თუ ადამიანის ჯანმრთელობას. შემაშფოთებელი ფაქტია ის, რომ უმეტესწილად ნაგავში საკმაოდ მაღალია სამზარეულოს ნარჩენების წილი. მყარი ნარჩენები იფარება მიწის ფენით, რის შემდეგაც ანაერობულ სივრცეში მიმდინარეობს მათი ლაპობის პროცესი. შედეგად გამოიყოფა დიდი რაოდენობით გაზი - მეთანი, რომელიც საფრხთისშემცველობით 25-ჯერ აჭარბებს ნახშირორჟანგს. არანაკლებ პრობლემური საკითხია სოფლის მეურნეობაში არსებული ორგანული ნარჩენები. მათი უდიდესი ნაწილი მოსახლეობის მიერ იწვეება, ეს მეორე უკიდურესობაა - წვის შედეგად გარემოში გამოიყოფა დიდი ოდენობით ნახშირორჟანგი, კარცენოგენები, მძიმე მეტალები.[4]

განვითარებულ ქვეყნებში აქტიურად ინერგება ნარჩენების შემცირების, მეორადი გამოყენებისა და გადამუშავების პრაქტიკა. რა თქმა უნდა, მოსახლეობის ზრდასთან ერთად მეტი რაოდენობის ნარჩენი გამოიყოფა და შენდება ახალი ნაგავსაყრდენები. ეს ერთი მხრივ, გაზრდილი ეკონომიკური დანახარჯია, გარემოზე უარყოფითი ზემოქმედება კი მზარდია. მსოფლიოს ბევრ განვითარებულ ქვეყანაში დანერგილია ნარჩენების მდგრადი მართვის 4R ინიციატივა [6]. აღნიშნული ინი-

ციატივის ზედმიწევნით შესასრულებლად საჭიროა ნარჩენების წყაროს დახარისხება, ვინაიდან გაცილებით ეფექტიანია სეპარირებული ნარჩენების გადამუშავება.

მოკლედ შევეხებით კომპოსტირებას. ამ პროცესში ძირითადად მონაწილეობს ცოცხალი ორგანიზმების ორი ჯგუფი: მიკროორგანიზმები და უხერხემლოები. ორგანული მასის დაშლისა და სითბოს გამოყოფის პროცესში უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობენ აერობული ბაქტერიები. საკომპოსტე გროვაში ცოცხალი ორგანიზმები იყოფა სამი სახის მომხმარებლებად: პირველი დონის მომხმარებლები, რომლებიც ხდებიან საკვები არე მეორე დონის მომხმარებლებისათვის, მეორე დონის მომხმარებლები კი მესამე დონის საკვები ბაზაა.

ბაქტერიები დ წარმოადგენენ ერთუჯრედიან უფერო ორგანიზმებს. ისინი მრავლდებიან გახლენით და უმოკლეს დროში მილიარდობით შთამომავალს იძლევიან, თუმცა მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობა 20-30 წუთი გრძელდება. ისინი ნებისმიერი სახის ორგანული ნივთიერებებით იკვებებიან.

ფსიქოლოგიური ბაქტერიები დ აქტიური არიან მაშინ, როცა საკომპოსტე გროვა ახალია. მათ ოპტიმალურ აქტიურობას ადგილი აქვს, როცა გარემოს ტემპერატურა +130 C-ია. ამ ბაქტერიების აქტივობა უზრუნველყოფს საკომპოსტე გროვაში სითბოს წარმოქმნას და კარგ პირობებს ქმნის მეზოფილური ბაქტერიებისათვის, რომლებიც აქტიურდებიან მაშინ, როცა საკომპოსტე გროვაში ტემპერატურა მერყეობს 22-380 C შორის, ხოლო 45-700 C ტემპერატურაზე წინა პლანზე გამოდიან თერმოფილური ბაქტერიები.

აქტინომიცეტები და სოკოები დ წარმოადგენენ ორგანიზმებს, რომლებიც საკომპოსტე გროვას მიწის სურნელს ანიჭებენ. კომპოსტირების დასრულების შემდეგ ისინი კომპოსტში მოცისფრო-მონაცრისფრო-მწვანე ფხვნილისებური ან ობობას ქსელის მსგავსი ფენის სახით იმყოფებიან. სოკოები, ზოგადად, აქტინომიცეტებს შეერევიან ხოლმე.

ჭიაყელები დ ჭიაყელების კვებითი აქტივობისა და ცხოველმოქმედების შედეგად ხდება ნიადაგის ორგანული ნაერთებით გამდიდრება. ჭიაყელები საჭმლის მომწელებელ ტრაქტში გამოყოფილი ფერმენტების საშუალებით ახდენენ ორგანული ნაერთების სწრაფ ბიოქიმიურ გარდაქმნებს ისეთ ორგანულ ნაერთებად, რომლებიც აღადგენენ და ამდიდრებენ ნიადაგს. ჭიაყელების არსებობა არ არის მნიშვნელოვანი ნაყოფიერი ნიადაგისთვის, მაგრამ მათი არსებობა ნიადაგის ნაყოფიერების საუკეთესო ინდიკატორია. ჭიაყელები ამდიდრებენ კომპოსტს და ხელს უწყობენ მისი ხარისხობრივი მაჩვენებლების ამაღლებას, შესაბამისად, ისინი წარმოქმნიან საუკეთესო ხარისხის კომპოსტს. ამიტომ კომპოსტირების პროცესში აუცილებელია ჭიაყელების კოლონიის საკომპოსტე გროვაში ჩასმა. კომპოსტის დამწიფებას კიდევ 2-3 თვე სჭირდება, რომლის დროსაც ჭიაყელების აქტიური ცხოველმყოფელობის შედეგად კომპოსტი იღებს მუქ ფერს და ხდება ფორიანი.

შედეგები

თვისებრივი კვლევის ფარგლებში ექსპერტები აღნიშნავენ რომ: დაბინძურებულია მათი საცხოვრებელი ადგილი, მდგომარეობა ძალიან მძიმეა და გამოსავლის ძიება საკმაოდ რთულია. უკვე აშენებულ კორპუსებში, ერთეულ ტერიტორიაზე მოსახლეობა აჭარბებს რეკომენდირებულ რიცხვს, რაც არასახარბიელო მდგომარეობაში აყენებს თითოეულ მცხოვრებს, რადგან შეზღუდულია პარკინგი, გადაადგილება და სხვა.

ურბანულ დაგეგმარებაში ძალიან მნიშვნელოვან საკითხს წარმოადგენს მწვანე არქიტექტურა. ძალიან აქტუალური და საინტერესო მიმართულებაა მდგრადი განვითარება და თანამედროვე ინფრასტრუქტურის როლი აღამიანის კეთილდღეობაში, რადგან სწორედ მასზეა დამოკიდებული, თუ რა გარემოში ცხოვრობ და ვითარდები. ექსპერტები აღნიშნავენ, რომ ისეთმა ქვეყნებმა, როგორებიცაა: სინ-

გაპური, სამხრეთ კორეა, მაღაიზია, დიდი გამოცდილება დააგროვა თანამედროვე არქიტექტურული კომპლექსების შენებაში და საჭიროა მათი შესწავლა.

საინტერესო ფაქტია, რომ დახურულ სივრცეში ცხოვრება, ადამიანებისთვის ფსიქოლოგიურად უფრო მძიმეა, ვიდრე გაშლილ სივრცეში. სწორედ ეს ქმნის იმის მოტივს, რომ მაღალ კამპუსებში წარმოდგენილია სხვადასხვა დახურული ბაღი. მზის ულტრაიისფერი სხივების ქვეშ ყოფნა ადამიანისთვის ძალიან მნიშვნელოვანია, აგრეთვე, -ვიტამინის შევსება.

ბოლო წლებში მეცნიერები ამ დასკვნამდე მივიდნენ, რომ მინის არქიტექტურა არც თუ ისე სასარგებლოა, რადგან მისი გათბობა-გაგრილება საკმაოდ ძვირი ჯდება. ამიტომ მნიშვნელოვანია, გამახვილდეს ყურადღება თანამედროვე ენერგოეფექტურ საშენ მასალაზე, რომელიც უზრუნველყოფს ბინაში სასურველ ტემპერატურას.

მზის ენერჯის ეფექტურად გამოყენებას დიდი მნიშვნელობა აქვს. ბოლო პერიოდში ვითარდება მზის პანელები, მათი მარგი ქმედების კოეფიციენტი 100%-დან თითქმის 78%-მდე აღწევს. მნიშვნელოვანი დატვირთვა ენიჭება ქარის ტურბინებს და ბატარეებს.

მნიშვნელოვანია „Lifeincityforestland“-ის საინვესტიციო წინადადების შეფასება, რაც ინვესტორს დაეხმარება სწორად განსაზღვროს, ღირს თუ არა ინვესტიციის დაბანდება აღნიშნულ ქალაქებში. თუმცა, არანაკლები წვლილი შეიძლება ჰქონდეს სწორედ ამ ესკიზური პროექტის სოციალურ-ეკონომიკურ ჭრილს. აუცილებელია, რომ ადამიანის ყოველგვარი ქმედება, რაც უკავშირდება გარემოს დაბინძურებას, იქნას შეზღუდული და უფრო ეფექტიანი საშუალებებით ჩანაცვლებული.

საქართველოში, დეესპესა „DSP“ და ემდეფის „MDF“ მასალების იმპორტირება ხდება დიდი რაოდენობით, სამწუხაროდ, ინდუსტრიული მერქანი და საწარმოო ტყეები ამჟამად არ გააჩნია ქვეყანას, რაც იმას ნიშნავს, რომ ერთადერთი არჩევანია უცხოური მასალები, რომელიც აქროლვადი წებოთია შეკრული და მისი გაჟონვა, სხვადასხვა დაავადების რისკს ქმნის. ყველაზე ძვირფასი მასალებია ავსტრიული და შვეიცარიული კრონოშპანისა და ეგერის პროდუქცია. ძალიან დიდი სიფრთხილეა საჭირო, როდესაც ღია-ქალაქებზე და მსგავს საშუალებებს ყიდულობს ადამიანი სახლისთვის. ყოველთვის უნდა გაითვალისწინოს ის უკუეფექტი, რაც შეიძლება გამოიწვიოს გაუფრთხილებლობამ და ჯანმრთელობის გაუარესებამ, ქიმიური შენაერთებით გაჯერებული პროდუქტებით მოხმარების შედეგად. პატარა ბავშვების საძინებლები დამზადებული უნდა იყოს, ნატურალური ხისგან. საავეჯე დეტალები დაწიბოვნებულ უნდა იყოს ყველა მხრიდან, რაც შეამცირებს წებოსა და აქროლვადი ნივთიერებების მასალებიდან გაჟონვას[3].

დისკუსია

კვლევის შედეგად შემუშავებულ იქნა ეკოქალაქის კონცეპტუალური პროექტი. „Mixproject“-ის ქვეპროექტი „Lifeincityforestland“-ის მიხედვით, ეკოქალაქში მიწაზე ასფალტი არ იქნება დაგებული, საზოგადოება გადაადგილდება დროებით, ასევე ჰაერში მოძრავი ინოვაციურ-ტექნოლოგიური ტრანსპორტით[1].

თანამედროვე ტექნოლოგიები შესაძლებლობას იძლევა აშენებულ იქნას ეკოქალაქი ბუნებასთან სრულ თანწყობაში. აღნიშნულ პროექტში, საყრდენი ბურჯები სამკუთხედი შენობების სახით წარმოდგენილია სულ 3-ცალი, საცხოვრებელი კომპლექსები სართულზე 9 ცალი, ორ სართულზე სულ 18 ცალი. შუაში გამჭირვალე მყარი ე.წ მინაა (ბადისებრი უჯრედებით განლაგებული). ეს სივრცე გამოყენებულია ფეხით გადასადგილებლად და ბადის დასასრულს არის მოაჯირი. იგი მრავალფუნქციურია და მასში დამონტაჟებული ბალიშები საშუალებას იძლევა გადაადგილების დროს ელექტრონერგია გამოიმუშავოს და დამე გაანათოს. ასევე ბადის უჯრედს ფუნქცია აქვს, როდესაც მასზე დადიხარ გახდეს წამიერად გაუმ-

ჭვირვალე და ყველაზე დიდი უპირატესობა მისი, მდგომარეობს იმაში, რომ ჩამონტაჟებული აქვს ინსტალაციები და შეუძლია ნებისმიერი მასალა გაუმეას და ვიზუალურად აჩვენოს 3D-ფორმატში, რაც თავისთავად დაეხმარება ტურისტს, ერთი ფანჯრის პრინციპით დაათვალიეროს არსებული რეგიონი და დაგეგმოს ტური მისთვის სასურველ ადგილას. ამ ტექნოლოგიის დანერგვა აქტიურად მიმდინარეობს საქართველოში და უკვე გვაქვს შესაძლებლობა, 3D სათვალთ ავირჩიოთ ის ტური, რომელიც ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია და ვიმოგზაუროთ რეგიონებში ადგილიდან გაუსვლელად.[5]თუმცა, იგი ასევე ხელს შეუწყობს დიზაინერებს, IT-სფეროს წარმომადგენლებს ცხოვრების ჯანსაღი და ნაყოფიერი წლების გატარებაში,რათა სახლიდან გაუსვლელად იმუშაონ "Freelancer"-ობით. ისინი შეიძლება ცხოვრობდნენ მშვიდად, თანამედროვე ტექნოლოგიებით აღჭურვილ მეგობრულ ეკობინებში და ყველაფერთან წვდომა ჰქონდეთ ელექტრონულად. ყველა ბინას სახურავზე თან ახლავს დრონის დასაჯდომი მრგვალი არეალი. სამკუთხედის ფორმის შენობას, საყრდენის ფუნქციაც აქვს და სხვა დანიშნულებითაც შეიძლება, მისი გამოყენება. ადამიანებს მიეცემა სრულ რეკრეაციაში განტვირთვის, დასვენებისა და მუშაობის შესაძლებლობა. ელექტრონერგია, ბუნებრივი აირი და წყალი თავისუფლადაა შესაძლებელი, რომ მიეწოდოს აქ მცხოვრებ მოსახლეობას. თუმცა, რაც შეეხება კალანიზაციას, შესაძლებელია, რომ გამოყენებული იყოს თანამედროვე ბიოტუალეტი, რაც შესაძლებლობას გვაძლევს, გადამუშავდეს ფეკალური მასა და გამოიყოს სუფთა ტექნიკური წყალი, რომელსაც განსაკუთრებული დატვირთვა ხეთა დამატებითი მორწყვისთვის მიეცემა მაღალი ტემპერატურის დროს.

ჩვენს მიერ შემუშავებულ იქნა ბინის ინტერიერის დიზაინი, რომლის დაგეგმარება უნიკალურია, რადგან მასში მცხოვრებ ადამიანებს შეეძლებათ ხედი ჰქონდეთ ბუნებაზე და თავი აარიდონ დაბინძურებულ არეალში ცხოვრებას. ინტერიერში კედლის დასასრულსა და ჭერის დასაწყისთან ყველაზე მაღალ წერტილებში განლაგებულია დახურული თაროები. მოქნილი, ჭერზე დამონტაჟებული სრიალა მექანიზმით შესაძლებელია თაროს გამოცურება ადამიანისთვის მოსახერხებელ ადგილზე. შემდეგ კი გარმონის მსგავსი მექანიზმით დაბლა ჩამოწევა, პროდუქტის კულტივირება ან მოსავლის აღება და ისევ დაბრუნება ვერტიკალური და პორიზონტალური გადაადგილებით საწყის პოზიციაზე. სხვა შემთხვევაში თაროში პროდუქტის მოყვანა წარმოებს ავტომატურად, თუ გავითვალისწინებთ, რომ კედელში ჩაშენებულია ჰაერის ფილტრი, წვეთოვანი და დიოდის განათება-შუქის ორი სპექტრით: მცენარის ზრდისთვის, გვჭირდება 450 ნანომეტრი, ეს არის ღურჯი სინათლე, რომელიც ფესვთა სისტემის განვითარებისთვის არის 650 ნანომეტრი, ეს არის წითელი სინათლე. საერთო ჯამში ისინი, ფოთლისა და მცენარის ჩამოყალიბებას შეუწყობს ხელს. ჩვენ შევძლებთ, მოვიყვანოთ ჯანსაღი ბიო მცენარეები (ჯეჯილი, მიკრო მწვანელები და სხვა) ორგანულ ნიადაგზე. ინდივიდს შეეძლება ყოველ 10-დღეში მიეღოს სუფთა პროდუქტი, გამორჩეული ვიტამინებითა და მაღალხარისხობრივი საგემოვნო თვისებებით.

ბინის შიდა ნახაზის მიხედვით, წარმოდგენილი საცხოვრებელი ფართის ჯამური კვადრატული მეტრის ოდენობა შეადგენს 78-ს. ეს ეფექტიანია, დაახლოებით 2-4 ადამიანის კომფორტულად ცხოვრებისთვის. გარე კედლების სისქე შეადგენს 40 სმ-ს, ხოლო შიდა კედლებისა 15 სმ-ს.

აქტუალური პრობლემაა პლასტმასის საგნების გამოყენება ყოველდღიურობაში და უკვე დგას მათი ჩანაცვლების აუცილებლობის საკითხიც. „Lifeincityforestland“-ის ეკოქალაქში შემცირებული იქნება, პლასტმასის საგნების გამოყენება. განსაკუთრებით სამზარეულოსა და აბაზანის ინვენტარში. ვფიქრობთ, დროულია ფეხი ავუწყოთ, მსოფლიოს ტენდენციებს, რათა პლასტმასის ჩანაცვლება მოხდეს ბუნებრივი მასალით, შუშით და სხვა საშუალებებით.ეკოქალაქის ტერიტორიაზე გაშენებული ხეილი თუ სხვა მცენარეების მოვლა მოხდება ბიოლოგიურად სუფთა სასუქით, მცენარეთა დაცვის ბიო პრეპარატებით. მითუ-

მეტეს, ბოსტნეული მოყვანილი იქნება მხოლოდ ბიოლოგიურად სუფთა ტექნოლოგიით.

ეკოქალაქში დიდი ყურადღება დაეთმობა ნარჩენების რეციკლირების საკითხს. ნაგავი და სხვა ტექნიკური ნარჩენები დახარისხებული იქნება და მოხდება სხვადასხვა ნარჩენის გადამუშავება. მიწაში იქნება ჩადგმული ბუნკერები და ფართო მიწების მეშვეობით მოხდება მათში ნარჩენების ჩაყრა. ტექნიკური საშუალების განხორციელებისთვის გამოყენებული იქნება დრონები, ხოლო მათ საშუალება მიეცემა, გაიტანონ ნარჩენები და სპეციალურ ქარხნებში გადამუშავდეს ისინი.

ინფრასტრუქტურა და ტექნოლოგიური ხაზი ისე იქნება აწყობილი, როგორც უნარჩენო ტექნოლოგიისთვის არის დამახასიათებელი. მოხდება ნარჩენებით გარემოს დაბინძურების აღკვეთა; გამოირიცხება ნარჩენების წვა; მოხდება ნარჩენების წარმოქმნის პრევენცია; რა თქმა უნდა, დაინერგება ნარჩენების განცალკავების პრაქტიკაც და სხვა [10].

იხილეთ ილუსტრაციები:

ილუსტრაცია 1: კომპლექსის ესკიზ-რენდერი 1.

ილუსტრაცია 2: კომპლექსის ესკიზ-რენდერი 2.

ილუსტრაცია 3: ინტერიერის ესკიზ-რენდერი.

დასკვნა და რეკომენდაციები

თანამედროვე დაბინძურებულ გარემოს ჭრილში, სულ უფრო ძნელი ხდება, განსაზღვრო ასეთი უნიკალური კონცეპტუალური პროექტის სოციალურ-ეკონომიკური ჭრილი. თუნდაც რამდენი მილიარდი დოლარი ჯდება ადამიანისთვის 1 წლით სიცოცხლის გახანგრძლივება და როგორ დაეხმარება ეს ჯანდაცვის სამინისტროს ავადობის ხარჯების შემცირებაში. ეს მეთოდი სახელმწიფოს დაეხმარება პრევენციული ღონისძიებით მეტი ეფექტიანობის მიღწევაში.

თუკი გვეცოდინება, რომ შესაძლებელია ქვეყანას ჰქონდეს ასეთი სანიმუშო ქალაქები, ეს გახდება უცხოური კაპიტალის შემოდინების გარანტი, რადგან საუცხოო რამ, ყველასთვის მიმზიდველ საგნად გადაიქცევა ხოლმე, როგორც ტურისტებისთვის, ასევე ფრილანსერი ადამიანებისთვის, დელეგაციებისთვის და ა.შ., რადგან ისინი მიიღებენ მაქსიმალურ კომფორტს, ტექნოლოგიის, ინოვაციის, ჯანსაღი გარემოს და თანამედროვე საცხოვრებელი, სამუშაო და მოსასვენებელი კომპლექსის ოთახების ჭრილში.

საზოგადოების მზაობა მაღალია, რათა იცხოვრონ ჯანსაღი ცხოვრების წესით. საჭიროა ამ მიმართულებით კვლევების გაგრძელება. უმნიშვნელოვანესია საქართველოში მწვანე ეკონომიკის რეკონსტრუქციის განვითარება. არსებობს მრავალი შემაფერხებელი ფაქტორი, თუმცა ყველაფერი დაძლევადა და ის, რომ დღეს დაიწყო ამ საკითხზე საუბარი, უკვე წინ გადადგმული ნაბიჯია.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. საპაერო გუბის პროექტი. <https://skyway.capital/wvdoma> (2019.10.25)
2. დიზაინის ნიმუშები 2019. https://drive.google.com/open?id=1L8ehjLCj_v5bwHblaOh7EOmOhnf_1tOp/
3. ეკოკვლევა 2019. (2) <https://drive.google.com/open?id=1rDavn46wuPiv8IBI-J5AODOYToA11ZDk/>
4. ევროპის პარლამენტისა და საბჭოს 2008 წლის 19 ნოემბრის დირექტივა 2008/98/
5. ვირტუალური რეალობის პროექტი. <https://vr-ex.com/wvdoma> (2019.10.25)
6. მწარმოებლის გაფართოებული ვალდებულების განმარტებითი სახელმძღვანელო.

https://www.ge.undp.org/content/georgia/ka/home/library/environment_energy/epr-manual.html თბილისი 2018. წვდომა (2019.10.25)

7. საქართველოს გარემოსა და ბუნებრივი რესურსების დაცვის სამინისტრო. საინფორმაციო ბიულეტენი „საქართველოში მიწისქვეშა მტკნარი წყლების რაოდენობისა და ხარისხობრივი მახასიათებლების შესახებ“. 2017 წ.
8. საქართველოს მთავრობის დადგენილება 58. 2014 წ. “სახმელი წყლის ტექნიკური რეგლამენტის შესახებ“
9. საქართველოს მთავრობის დადგენილება 4. საქართველოს კატასტროფის რისკის შემცირების 2017-2020 წწ ეროვნული სტრატეგიისა და მისი სამოქმედო გეგმის დამტკიცების შესახებ. http://gov.ge/files/469_59429_120118_4.pdf წვდომა (2019.10.25)
10. საქართველოს მთავრობის დადგენილება 198. 2013 წლის 30 ივლისი, ბიოწარმოების შესახებ. <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1978999?publication=0/> wvdoma 2019.10.20)
11. World Health Organization. Preventing Disease Through Halthy Environments. <https://www.who.int/ipcs/features/lead..pdf?ua=1/> წვდომა (2019.10.20)

Levan kikalashvili

Sokhumi state university, Business, social sciences faculty.

Business administration in Ph.D student;

Rusudan Kvaratskhelia

East European University, Economic doctor

The research implemented by the author and was supported by the Shota Rustaveli National Science Foundation of Georgia (SRNSFG) [MR-18-093]

ECOCITY ROLE AND IMPORTANCE IN EMPOWERING OF HUMAN LIFE DEGREE

Expanded Summary

Nowadays when Georgia, has become European Leading country for the first time in Georgian history it's getting more and more important just to make deeper relationship with the European Union.

Georgia has defined 4 priorities for the cheerleading and they are: human rights and environmental protection. As we know the connection Eurpoean Union and Georgia consist of environmental protection and meal insecurity just support the degree of human health and life duration.

As we know the greatest importance of sickness and death has caused by uncatching diseases. For this reason living accommodation greatly affects on human life duration and health condition, we get in touch with risk factors almost everywhere. Such as: air pollution (degrees of inner and outer air), inadequate water(hygienic and sanitary), chemicals and bio-agents, radiation, agricultural remains, building works (tools), roads, climate disorder, labor risks, noise. As for atmosphere pollution, there are very important hard particles, such as: ultrasound dispersed, finely dispersed and hard particles (atoms of sea salt, flying dust, black sage, painting pigments, tobacco smoke, cement dust and exhaust photochemical smog, insecticide dust) expanding through atmosphere. Also health problems are caused by: carbon dioxide, carbon rust, nitric oxid and concentration of sulphar. Dioxide, which is noticeable through the air in a great deal.

As for water, a substantial source of pollution comes from the accommodation sector. By flooding urban unclean water from dirty water objects, we can find: pesticide nitrates and phosphates rushed agricultural grounds. We have also problems with poisonous chemicals and their uncontrolled usage whenever, low level of education.

Heavy metals are also big problems. During the last century, their weight has highly gained through the air. Global researches have discovered that the level of all the stuff we use daily is full of heavy metals.

We know that everything that touches our skin gets into our body and cells which gets the main reason for heart diseases. Heavy metals can cause destruction of our DNA endocrine system. Just to clean our body from heavy toxins we need to make serious detoxicational cleanings. This needs a great deal of vital ingredients Just to Survive Health condition of our body. Heavy metals are especially dangerous for children. This and many other important facts are evident proof, of the fact.

Nowadays it's extremely important to empower consciousness of the human brain from this point of view. Also giving more information to business sectors. As they will be in touch with resources on how to fight against all these unhealthy materials and protect human health.

We think that building sectors must be interested by building not in the center of the city where probabilities of pollution are higher but countrysides where ecological environment is more insecure. These are groups of people who follow a healthy lifestyle such as regularly resting in resources, healthy food, physical activities, although they are surrounded with extremely polluted environments wherever they go. We also can meet people who by the reason of provoking genetics, are under risks of different diseases. We think these people should live in ecocities, where their health safety will be maximally protected, in conditions of waste recycling, modern ecologically insecure technical conditions.

Ecocities will host ecotourists, by demonstrating modern ecologically insecure technologies. Ecocities will surely be interesting for such people as: freelancers, throughout the world. Their work contains some kinds of danger because of sitting style with computers for a long time, where ecocity will more or less balance their health condition.

Ecocity will be involved into the closed system of waste treatment. For the dwellers on such territories products will be made complexly on this territory and will be planted such plants that make more oxygen.

Keywords: *Eco city, Innovation-Novation, on-hazardous technologies, disease prevention, economic empowerment.*

EASE OF DOING BUSINESS RANKING 2020

Summary: *Doing Business is part of the World Bank Group's annual report. It is a quantitative indicator of business regulation and Protection of property rights. The report examines regulations that enhance or hinder business activities. The article discusses the criteria by which a country is assessed. Main emphasis is on doing business, ways to start a business, bureaucratic measures, reforms, restructuring mechanisms, taxes, levels of corruption, the strength of financial systems. The article highlights the importance of doing business as a powerful instrument that governments can use to create regulatory policies, structural reforms intended to encourage economic growth.*

Keywords: *Doing business, ranking, top reformer, business indicators, investments.*

Introduction

The World Bank annually establishes ratings and spreads the information about the state of doing business. Ratings are made among 190 countries worldwide. During the last decade, Georgia has made rapid advance. While back to 2006, Georgia ranked number 112, by 2020 country has moved up to 7th place in the global rankings.

Such huge success of Georgians is even more evident, because Georgian economy is currently ranked as the highest among the 23 states of Central and Eastern Europe. With this position, the post-Soviet state - Lithuania is ranked 11th after Georgia, and out of its land neighbors with Georgia (Georgia: 83.7 points, New Zealand - 86.8 points), Russia is nearest to the 28th with 5.5 points (Georgia's other land neighbors, respectively, Turkey - 33rd, Azerbaijan - 34th and Armenia 47th).

In terms of ease of doing business, Georgia, along with New Zealand, is the state where business registration takes one day. (In New Zealand half day). On the other hand, registering as an entrepreneur in Georgian reality does not mean starting a business automatically. People may be entrepreneurs, but their activities do not go beyond the registration sheet.

Generally, the successful doing of business also indicates that the growth rate of the products produced by the business sector in Georgia has exceeded 1.5 times the growth rate of the country's GDP in recent years.

Given that economic reforms are an ongoing process, Future of Georgia is easily predictable, not only in terms of indicators associated with doing business, but also in assessments of other institutions and rating agencies - starting with the Global Competitiveness Index and ending with the credit rating of the country.

In 2005-2012, the country's main focus was on the desired position in the ratings and some of the reforms were named at achieving advanced ranking. That is why The World Bank has twice named Georgia as the leading reform country. Georgia's reforms over the past decade have focused on improving both the institutional and regulatory environment.

A high position in the ranking automatically implies PR of the country's business environment, an attractive place for investors.

The Doing Business Index includes 10 key components that summarize the country's final score and ranking. Georgia has the highest score (99.3) and place (2nd in the world) in the simplicity of starting a business.

Table I

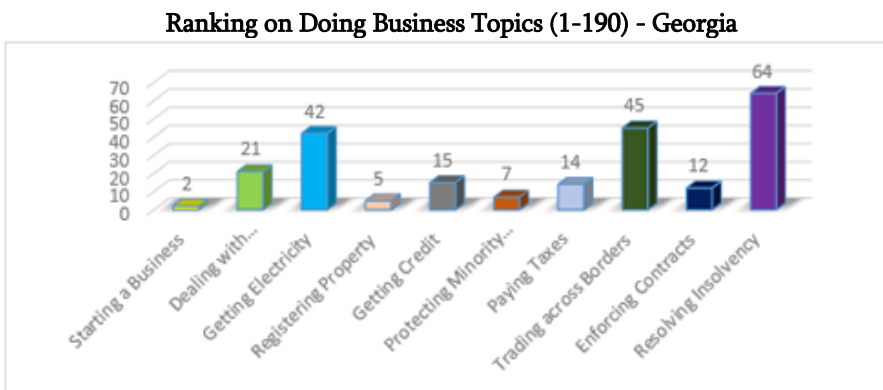

According to the rating Georgia is in the top ten in the following components:

Starting a business - 2nd position. Property Registration - 5th position. Protection of Minority Investor Rights – 7th position.

It is noteworthy that according to the ratings, Georgia's scores did not decrease in comparison with the previous year. On the contrary, it improved or maintained.

Table II

What Do Business Indicators Measure?

- A) business regulation, protection of property rights and their importance to business, especially for small and medium-sized enterprises;
- (B) the degree of regulation, such as the number of procedures required for starting, registering and transferring business rights;
- (C) indicators that determine the severity of taxes on business.

List of research components and reforms implemented by the Government of Georgia.

Starting a business

According to this component, Georgia ranks 2nd in the rating. This indicator improved by 0.2 points compared to the previous year. New Zealand is in the first place, where it takes only half a day to complete a business and requires one procedure.

Voluntary registration of VAT for business was facilitated by business in 2019. Georgia has also expanded its existing “one-stop shop” for businesses and enabled entrepreneurs to start their business in one go.

Dealing with construction permits

Georgia is in the 21st position in the building permit component. The index increased by 1.7 points compared to the score in 2019.

In 2016, the construction permit procedure was simplified with the possibility of issuing a permit in a short time.

Georgia has improved the quality of construction permits in terms of building permits by providing information publicity.

Getting Electricity

42nd position.

In 2013, the system for connecting electricity to the grid was refined, the process of connecting new customers to the distribution network was simplified and the connection fee reduced.

In 2017, electricity supply stability has improved, as penalties have been imposed for exceeding the established cut-off rate (SAIDI) and the cut-off for exceeding the established cut-off frequency (SAIFI), at these point consumers are constantly informed of the planned power outages.

Registering Property

5th position.

In 2017, land administration was improved in Tbilisi by marking privately owned plots on the maps.

Protecting Minority Investors

7th position.

In 2017, Georgia ensured the protection of small investors by the degree of their shareholder rights and their involvement in corporate decision-making process. It was clearly defined ownership and control structures.

Whatever the state needs to create a sophisticated and investor-friendly law, investors see the political stability of the country as primarily a guarantee of their protection.

Getting Credit

15th position.

Getting a loan involves the legal procedures that accompany the borrowing and at the same time the availability of detailed credit information.

This is a very important criterion, because despite the abundance of business entities, they need the initial financial resources, start-up capital to build a business. In Georgia, time-consuming, lengthy and complex procedures are required to issue a loan, and this is accompanied by the high cost of credit resources.

In 2013, Georgia strengthened its secured transaction system by amending the Civil Code, which resulted in the spread of the right to sell products and the replacement of collateral.

The introduction of the Law on Personal Data in 2014 improved the credit information system.

Paying taxes

It is noteworthy to advance the country by 2 positions in the indicator of payment of taxes, where Georgia took the 14th place.

It is no longer mandatory to register value added tax when merging companies, which has improved the start-up component;

Since 2013, the population has been able to pay taxes using an electronic system and additional services have been introduced for taxpayers. In 2017, the Supplement to the Income Tax Declaration was abolished and improved the efficiency of the online system for filing VAT returns.

In 2019, the World Bank positively assessed the tax reform implemented by the Government of Georgia. Specifically, with the amendment to the Tax Code, which came into force on January 1, 2017, retained earnings were exempt from income tax, which is a source of reinvestment. As a result of this reform, the share of total tax burden on gross profit decreased significantly. Also, business time to pay taxes has been reduced.

Georgia advanced by 2 positions in the indicator of payment of taxes. This positive trend was driven by two factors: first, the ease of administering the tax system and second, creating a comfortable environment for taxpayers. The state's attitude towards business has been complimentary in recent years, reducing the time required for tax reporting.

A major advance in the tax component has been the ease of administration of the tax system, including VAT reform. This has led to a reduction in the time required for tax reporting. Less time means vacant resources and new opportunities to introduce innovative approaches that will support the development of Georgian companies.

Trading Across Borders

45th position. The index has improved by 0.1 points compared to the previous year.

The reforms implemented in the country in the field of international trade have received a positive assessment. In order to facilitate international trade, border procedures have been simplified, which is a prerequisite for exporting local produce to international markets.

In 2013, an economic clearance zone was created, which made it possible to reduce the time needed for export and import.

In 2017, the electronic processing system was improved, accelerating the process of submitting export and import documents. The possibility of submitting preliminary electronic documents was also introduced.

Enforcing contracts

12th position.

In 2013, contract enforcement was simplified by expediting commercial litigation.

In 2016, contract enforcement was simplified by an electronic appeals system, and in 2019, Georgia introduced an automatic, random procedure for the distribution of cases to judges.

This improved the quality of trials and, as a result, the country's score on the 18-point scale of judicial quality improved from 12.5 to 13.0.

Resolving Insolvency

Georgia is at the lowest position with business closure procedures, with 64 out of 190 countries. However, compared to previous years, the situation is slightly improved by 0.2 points.

In 2013, Georgia made effective changes to its insolvency filing process.

In 2018, both the creditor and debtor's authority increased in the process of insolvency proceedings; The process of insolvency proceedings continues to provide essential goods / services for the continuity of the debtor's business. In addition, the opportunity for creditors to participate in insolvency proceedings has increased.

Conclusion

In general, the business environment is very complex and it is quite difficult to evaluate it together with the components of doing business. When it comes to attracting investment and economic growth, it is important to consider that any component of a country's life is a business environment with varying levels of influence. For example, in 2017-2018, the economies of Ethiopia, Cote d'Ivoire, and Bangladesh were the fastest growing among the approximately 200 countries worldwide. By the rankings of doing business, Ethiopia is at 159th, C -te d'Ivoire at 122th, and Bangladesh at 176th place. This example shows that the above mentioned countries are poorer than Georgia, but the labor force is cheaper there, and it is not surprising that cheap labor attracts foreign investment. In those countries, if the components reflected in doing business ranking were also attractive, they would have developed even faster.

Thus, a high position in the components of the Doing Business Index may imply rapid economic development in the country, although this factor is insufficient for economic growth. The 7th place for Georgia is certainly a great achievement, especially given that the US is directly ahead of this indicator, followed by the United Kingdom. The index is intended to

assess the burden of bureaucratic procedures, the burden of regulations on doing business. The index does not take into account various factors such as: political stability, threat from the occupier country, level of corruption and education, rule of law and more.

In order to do business, it is good to be in an advanced position, though there must be locally qualified workforce that the country can use. As the above index tells us, an inadequately trained workforce is the number one problem for business development in our country.

The Government of Georgia should definitely focus on improving insolvency and business closure mechanisms, as by these components we have the lowest position in the rating. In order to make business function effectively and increase competitiveness, the process of closing a business should also be simplified along with the simplicity of starting a business. By increasing private sector productivity, simplifying the business closure process makes it possible to transfer companies from less efficient areas to more productive ones and thus increase competition in the market. The government should tailor administrative procedures to the interests of business entities, and refine the legislation and enforcement mechanisms associated with closing the business. Also, appropriate measures should be taken to meet the creditors' demand.

In order to improve the investment and business environment, the Government of Georgia should constantly strive to develop updated legislative initiatives and administer ongoing reforms to ensure effective implementation of reforms.

The government's tax policy focuses on creating an attractive and stable tax environment for investors to start and develop businesses. Within the framework of the EU-Georgia Free Trade Agreement, it is planned to bring the customs legislation into line with EU legislation.

The breakthrough in the World Bank's ratings indicators reinforces assessments made by other international organizations that Georgia is considered one of the most successful reformer country. At the same time, the ongoing systemic reforms in the country clearly outline the prospects of further strengthening the international position of the country in the near future, which naturally has a positive impact on increased investment flows, employment and economic growth.

References

1. <https://www.doingbusiness.org/>
2. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf?sequence=24&isAllowed=y>
3. Report prepared by the Ministry of Economy and Sustainable Development - Doing Business 2019, Tbilisi, 2019 <http://www.economy.ge/>
4. Chokheli K., "Georgia is seventh among 190 countries in the 2020 Ease of Doing Business", Tbilisi, 2019.
5. Archvadze, I.,: „No other country in the world has made such a rapid advance!“ Tbilisi, 2019.
6. Retrieved from <https://commerciant.ge/ge/post/soso-archvadze-aseti-swrafi-winsvla-msoflios-arc-ert-sxva-qveyanas-ar-hqonia>
7. Tsutskiridze c, 2019. : During its 14-year Country Rating, the World Bank rated Georgia's business start-up as the best for the first time.
8. <https://commerciant.ge/ge/post/giorgi-cucqiridze-qveynis-14-wliani-shefabis-mandzilze-msoflio-bankma-saqartveloshi-biznesis-dawyeba-pirvelad-sheafasa-sauketesod>

ბიზნესის კეთების სიმარტივის 2020 წლის რეიტინგი
რეზიუმე

ბიზნესის კეთება მსოფლიო ბანკის ჯგუფის ყოველწლიური ანგარიშის ნაწილია. ეს არის ბიზნესის რეგულირების რაოდენობრივი მაჩვენებელი და საკუთრების უფლების დაცვა. მოხსენებაში განხილულია რეგულაციები, რომლებიც ხელს უწყობს ბიზნეს საქმიანობას. სტატიაში განხილულია კრიტერიუმები, რომლითაც არის შეფასებული ქვეყანა. ძირითადი აქცენტი კეთდება ბიზნესის კეთებაზე, ბიზნესის დაწყების გზებზე, ბიუროკრატიული ზომების, რეფორმების, რესტრუქტურისაციის მექანიზმების, გადასახადების, კორუფციის დონის, ფინანსური სისტემების სიძლიერეზე. სტატიაში ხაზგასმულია ბიზნესის კეთების, როგორც ძლიერი ინსტრუმენტის მნიშვნელობა, რომელსაც მთავრობები იყენებენ მარეგულირებელი პოლიტიკის შესაქმნელად, სტრუქტურული რეფორმებისთვის, რომლებიც მიზნად ისახავს ეკონომიკური ზრდის სტიმულირებას.

მსოფლიო ბანკი ყოველწლიურად ადგენს რეიტინგს და ავრცელებს ინფორმაციას ბიზნესის წარმოების მდგომარეობის შესახებ. რეიტინგი კეთდება მსოფლიოს 190 ქვეყანას შორის. ბოლო ათწლეულის მანძილზე საქართველომ ელვისებური სისწრაფით მოახდინა წინსვლა. მაშინ როცა 2006 წელს რეიტინგში 112-ე ადგილის იკავებდა, 2019 წლის მონაცემებით ის საპატიო მე-7 ადგილზეა.

საქართველოს ასეთი წარმატება მით უფრო თვალსაჩინოა, რომ ამ მაჩვენებლით იგი ლიდერია ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის 23 სახელმწიფოს შორის.

ბიზნესის კეთების ინდექსი მოიცავს 10 ძირითად კომპონენტს, რომელთა შეჯამება ქვეყნის საბოლოო ქულას და რეიტინგს გამოსახავს. საქართველოს ყველაზე მაღალი ქულა (99.3) და ადგილი (მე-2 ადგილი მსოფლიოში) ბიზნესის დაწყების სიმარტივის კომპონენტში აქვს.

ზოგადად, ბიზნეს გარემო მეტად კომპლექსურია და ბიზნესის კეთების ინდექსის კომპონენტების ერთობლიობით მისი შეფასება საკმაოდ რთულია. ინვესტიციების მოზიდვასა და ეკონომიკურ ზრდაზე საუბრისას გასათვალისწინებელია ის, რომ ქვეყნის ცხოვრების ნებისმიერი კომპონენტი ბიზნესგარემოა, გავლენების სხვადასხვა დონით. მაგალითად, 2017-2018 წლებში მსოფლიოს დაახლოებით 200 ქვეყანას შორის ყველაზე სწრაფად ეთიოპიის, კოტ-დ'ივუარისა და ბანგლადეშის ეკონომიკები გაიზარდა. ამ დროს, ბიზნესის კეთების რეიტინგში, 190 ქვეყანას შორის, ეთიოპია - 159-ზე, კოტ დ'ივუარი - 122-ზე, ხოლო ბანგლადეში - 176-ე ადგილზეა. ეს მაგალითი იმის მაჩვენებელია, რომ ზემოთ აღნიშნული ქვეყნები ჩვენზე მეტად ღარიბია და სამუშაო ძალა იქ გაცილებით იაფია, უცხოური ინვესტიციების მათთან შედინებაც არაა გასაკვირი. აღნიშნულ ქვეყნებში ის მხარეებიც რომ მოწესრიგებული იყოს, რაც ბიზნესის კეთების რეიტინგში აისახება, კიდევ უფრო სწრაფად განვითარდებოდნენ.

ამგვარად, ბიზნესის კეთების ინდექსში შემავალ კომპონენტებში მაღალი პოზიცია შეიძლება ქვეყნის სწრაფ ეკონომიკურ განვითარების გულისხმობდეს, თუმცა ეს ფაქტორი არასაკმარისია ეკონომიკური ზრდისთვის. საქართველოსთვის მე-7 ადგილი, რასაკვირველია, დიდი მიღწევაა, მით უფრო, რომ უშუალოდ მის წინ ამ ინდიკატორით აშშ-ია, ხოლო მის შემდეგ - გაერთიანებული სამეფო, მაგრამ არ უნდა დაგვაიწყდეს, რომ საქართველოს ეკონომიკურ განვითარებას სხვა ძირეული პრობლემები აქვს, რისი გათვალისწინებაც აღნიშნულ ინდექსში არ ხდება. ინდექსს აქვს გამიზნული დანიშნულება - შეაფასოს ბიუროკრატიული პროცედურების, იმავე რეგულაციების ტვირთი ბიზნესის კეთებაზე. ინდექსი არ ითვალისწინებს სხვადასხვა გარემოებებს, როგორცაა: პოლიტიკური სტაბილურობა, საფრთხე ოკუპანტი ქვეყნიდან, კორუფციის და განათლების დონე, კანონის უზენაესობა და სხვა.

იმისთვის, რომ ბიზნესი გააკეთო, კარგია რომ მოწინავე პოზიციაზე ხარ, თუმცა ადგილობრივად უნდა არსებობდეს კვალიფიცირებული მუშახელი, რომლის გამოყენებაც ქვეყანას შეეძლება. როგორც ზემოთ აღნიშნული ინდექსი გვეუბნება, არაადეკვატურად მომზადებული სამუშაო ძალა არის ნომერ პირველი პრობლემა ჩვენ ქვეყანაში ბიზნესის განვითარებისთვის.

საქართველოს მთავრობამ აუცილებლად უნდა გაამახვილოს ყურადღება გადახდის უუნარობის და ბიზნესის დახურვის მექანიზმების სრულყოფაზე, რაზეც რეიტინგში დაკავებული ბოლო პოზიცია მიანიშნებს. იმისათვის, რომ ბიზნესმა ეფექტურად ფუნქციონირება შეძლოს და აამაღლოს კონკურენტუნარიანობა, ბიზნესის დაწყების სიმარტივესთან ერთად ასევე გამარტივებული უნდა იყოს ბიზნესის დახურვის პროცესი. კერძო სექტორის მწარმოებლობის გაზრდის კუთხით, ბიზნესის დახურვის პროცესის გამარტივება შესაძლებელს ხდის კომპანიების მოდიფიკაციას ნაკლებად ეფექტური სფეროდან უფრო პროდუქტიულში და შესაბამისად, ამჟამად ბაზარზე კონკურენციას. მთავრობამ ბიზნეს სუბიექტების ინტერესებს უნდა მოარგოს ადმინისტრაციული პროცედურები და კანონმდებლობის და აღსრულების ის მექანიზმები უნდა დახვეწოს, რომელიც ბიზნესის დახურვასთანაა დაკავშირებული. ასევე, კრედიტორთა მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად უნდა მოხდეს შესაბამისი ღონისძიებების გატარება.

საინვესტიციო და ბიზნეს გარემოს გაუმჯობესების მიზნით საქართველოს მთავრობა მუდმივად უნდა ცდილობდეს შეიმუშაოს განახლებული საკანონმდებლო ინიციატივები და რეფორმების ეფექტურად განხორციელების უზრუნველსაყოფად, მოახდინოს მიმდინარე რეფორმების ადმინისტრირება.

მთავრობის საგადასახადო პოლიტიკა ორიენტირებულია ბიზნესის დაწყებისა და განვითარებისათვის შექმნას ინვესტორებისთვის მიმზიდველი და სტაბილური საგადასახადო გარემო. საქართველო-ევროკავშირის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების ფარგლებში, დაგეგმილია საბაჟო კანონმდებლობის მისადაგება ევროკავშირის კანონმდებლობასთან.

მსოფლიო ბანკის რეიტინგის ინდიკატორებში ასახული წინსვლა ამყარებს სხვა საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ გაკეთებულ შეფასებებს, რომ საქართველო ითვლება ერთ-ერთ წარმატებულ რეფორმატორ ქვეყანად. ამავე დროს, ქვეყანაში მიმდინარე სისტემური რეფორმები მკაფიოდ კვეთს უახლოეს მომავალში ქვეყნის საერთაშორისო პოზიციის კიდევ უფრო გამტკიცების პერსპექტივებს, რაც ბუნებრივია დადებით ასახვას ჰპოვებს ინვესტიციების გაზრდილ ნაკადებზე, დასაქმებაზე და ეკონომიკურ ზრდაზე.

ჟურნალი "ეკონომისტი"

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. კიქოძის ქ. 14; ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

ჟურნალ "ეკონომისტში" სტატიების გამოქვეყნების წესები იხილეთ
ვებგვერდზე: ekonomisti.tsu.ge

Journal "Ekonomisti"

Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103

Rules of Publication of articles in the journal "Ekonomisti" see: ekonomisti.tsu.ge

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

რედაქტორი სესილი ხანჯალაძე, ნატო აბესაძე

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

Redactor **Sesili khanjaladze, Nato Abesadze**